

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZZELŐNYVÉ.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PONTELLY ISTVÁN,
FŐTITKÁR.

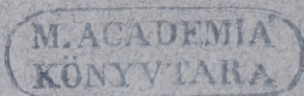
KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

III. ÉVFOLYAM. — I. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1887.
NYOMTA HÖSSLER EMIL.

TARTALOM.

	Lap
Előszó. — Pontelly Istvántól	1
A Laczkfyak története. — Dr. Karácsonyi Jánostól	5
Fehértéplom ostroma 1848. augusztus 19-én. — Böhm Lénárttól	12
A mezőhegyesi állami ménintézet alapításának története. — Ruisz Gyulától	24
Tárcza: Januárban gyűlés nem tartatott.	
A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat rendes, havi, választmányi ülése 1887. február 28-án	} Pontelly Istvántól 37
A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat rendes, havi választmányi ülése 1887. márczius 30-án	} 42
Egyveleg	49

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATO VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PONTELLY ISTVÁN,

FŐTITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

III. ÉVFOLYAM.

TEMESVÁROTT.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.

1888.

301587

ÉRTESETŐ

KÖNYVÉ

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

ELŐSZÓ

UTÓSZÓ

A HARMADIK KÖTET

ÁLTALÁNOS TARTALMA.

Előszó. Pontelly Istvántól	Lap 1
--------------------------------------	----------

I. ÉRTEKEZÉSEK.

1. A Laczkfyak története. — Dr. Karácsonyi Jánostól	5
2. Fehértemplom ostroma 1848. augusztus 19-én — Böhm Lénártól	12
3. A mezőhegyesi állami ménintézet alapításának története. — Ruisz Gyulától 24 93	140
4. Az alföld halmái. — Dr. Dudás Gyulától	61
5. Az első német települések a Duna-Tisza-Marosköz déli részeiben. — Millecker Bódogtól	82
6. A mester és tanítványa. — Id. Ormós Zsigmondtól	125
7. A Laczkfyak története a nápolyi hadjárat alatt. — Dr. Karácsonyi Jánostól	134
8. Az aradi vár építése. — Dr. Márki Sándortól	181
9. Alibunár története. — Millecker Bódogtól	195
10. A régi keresztény sírkövek symbolumai	208

II. TÁRCA.

1. Rendes havi választmányi ülés 1887. február 28-án	} Pontelly Istvántól	37
2. " " " " " márczius 30-án		42
3. " " " " " ápril 29-én		101
4. III. évi közgyűlés 1887. május 31-én		107
5. Rendes havi választmányi ülés 1887 június 30.án		118
6. " " " " " szeptember 28-án		172
7. " " " " " október 29-én		215
8. " " " " " november 26-án		219
9. " " " " " december 28-án		223

III. EGYVELEG.

Bonnáz Sándor esanádi püspök urnak újabb jótékonyága	48
Versecz szab. kir. város története	50
A „délmagyarországi természettudományi társulat“ közgyűlése	51
Boleszny Antal, orsovai plébános kitüntetése	52
Az Ormós-féle alap	52
Névmagyarosítások	52
Magyarország etnografiai térképe	53
Az újpécsi m. kir. ispánság	55
Br. Ambrózy Béla kitüntetése	55
Délmagyarországi kiállítás Temesvárott	56

Előszó.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A délmagyarországi történelmi és régészeti (ma muzeum-) társulat, az idén, magyar nemzeti és tudományos működésének tizenhatodik évébe lép.

Hogy e hosszú évszor kulturális tevékenységének feléhez, t. i. az utóbbi nyolcz esztendőhöz, a társulatunk kebelében, annak titkáráként, kifejtett igénytelen, szellemi munkásságom fűződik: az, negyedszázados papi és középiskolai, tanári működésem mellett, annál nemesebb büszkeséggel tölti be keblemet, minél magasztosabbnak tapasztaltam, évről évre, társulatunk intelligenciájának anyagi és szellemi tényekben nyilvánuló hazafiasságát; a délmagyarországi megyék, köztök első sorban, Temes vármegyének, a nemzeti közművelődés czéljaira, a szükség szerint, mindig kész és fönkelt áldozathozatalát; és az annak élén álló, lánglelkű főispánnak, id. Ormós Zsigmondnak, a honi kulturérdekeket minden időben, előrelátó bölcseséggel gondozó kitartását; valamint nagyérdemü munkatársaimnak önzetlen-munkásága, állhatatos és szives közreműködését!

E hazaszerető tényezők összhangzatos közrehatása tette elérhetőkké az egyesületünk körében mostanig felmutatható anyagi és szellemi eredményeket.

Ugyanis társulatunknak, az alapszabályai által kijelölt, eddigi életében nem volt év, mely figyelemre méltó, hazafias, nemzeti és tudományos nyomokat nem hagyott volna maga után.

Annak az 1886 végéig befolyt, tizenöt évi működése alatt 102 (válaszmányi és köz-) gyűlés tartatott. Ezeken lettek, a társulat közigazgatási ügyeinek elintézése mellett, bemutatva azon immár ezrekre menő, régiségi és műtárgyak, melyek, kevés kivétellel, mind délmagyarországi leletek, és országrészünk múltjának földerítésére, több szempontból, gazdag tanulmányanyaggá halmozódtak föl. Ezekhez sorakoztak a már szintén tekintélyes számot tevő okirat- és könyvgyűjtemények, mint az előbbiekkal kapcsolatos régészeti és történeti kútforrásművek.

A társulat hivatalos közlönyeiben (az 1872. első, vagyis alakuló évben a társulatnak szellemi közege még nem lévén,) az eleinte (1873 és 1874-ben) kiadott, két „Évkönyvben“, majd az azokat nyomban (1875—1886-ig bezárólag követett „Értesítő“, 12 évfolyama köteteiben 170, nagyobb-, kisebb-terjedelmű, önálló tanulmány látott napvilágot, melyek legnagyobb részt Délmagyarországra vonatkozó, régészeti vagy történeti problémákat oldottak meg; vagy a nevezett tudományszakok körébe vágó, általános kérdéseket öleltek föl.

A jelen tizenhatodik évben, az előrementeknek kitartó, anyagi és szellemi törekvését, a lerombolt eddigi ház helyébe most épülő múzeumi palota lesz hivatott betetőzni.

Ezt illetőleg, a magas minisztériumtól jóváhagyólag leérkezett terveket, a néhány hó múlva készen levő múzeum rajzával egyetemben, nem késendünk t. cz. tagtársainknak az „Értesítő“ egyik ezután megjelenő füzeté könyomatu mellékleteiben bemutatni.

A gyöngyörű mű, monumentális stílusban építve, méltó büszkeségét fogja képezni Délmagyarország fönkelt-gondolkozásu intelligenciájának, melynek szemleletén minden délvidéki magyar, ki hazája kulturális fejlődése érdekében, akár szellemi, akár anyagi nagyobb, vagy kisebb áldozattal járult hozzá intézetünk fölvirágoztatásához: ez országrész, és első sorban Temes vármegye értelmi előkelőségének messze világló, nemzeti, tudományos emlékjelét fogja szemlélhetni; s arcját a honi közművelődés e vidéki, új intézete szépreményü jövőjének sugaraitól felgyuladtnak érezhetni.

Ekként Délmagyarországon, és illetőleg Temes vármegyében, egy évvel lón megelőzve, és most már betetőzve azon, 1873-ban kelt miniszteri kör-

levél, melyet, a tudományos és művészeti célú egyesületek és muzeumok alakítása tárgyában, a vallás- és közoktatásügyi miniszter, az ország összes törvényhatóságaihoz a következő szavakkal intézett:

„Nemzetünkre nézve a kulturális haladás kérdése sajátlagos viszonyainknál fogva egyuttal a létfenntartás kérdése is lévén, felette kívánatosnak tartom, hogy a tudomány és művészet iránti érzék, a kulturális haladás ezen legbiztosabb alapja, az ország minél nagyobb többségénél feltalálható legyen.

E nagy és fontos cél elérésére, a mint ezt az előhaladottabb külföld követendő példája bizonyítja, egyik legfontosabb tényezőül szolgálnak, a központban levő nagyobb mérvű gyűjtemények mellett a vidéken levő tudományos s művészeti célú egyesületek és muzeumok, melyek a hivatottak részére a biztos tovább haladhatást, a nagy közönségre pedig a tudomány és művészet iránti helyesebb felfogást s a mivelődés iránti vágyat eredményezik.

Hazafiúi bizalommal fordulok ennél fogva a . . . törvényhatóságokhoz, sziveskedjék buzdítás s esetleg anyagi segítyezés által is odahatni, hogy területén tudományos és művészeti célú egyesületek és muzeumok alakittassanak, s a netán már létezőket pedig részesítse a rendelkezésére álló erkölcsi és anyagi támogatás minden nemében. Részemről minden hasonló kezdeményezés az ügy fontosságához mért erkölcsi támogatásra számíthat.

Az alakítandó egyesületek alapszabályai a m. kir. belügyminister ural egyetértőleg adandó jóváhagyás s illetőleg a szaktudomány szempontjából netán teendő helyreigazítás végett annak idejében hozzám lesznek felterjesztendők“.

A tisztelt társulati tagok megoldandó feladatát azonban, egy részről egyelőre még azon módokról való, hazafias gondoskodásnak kell képeznie, hogy m u z e u m é p ü l e t ü n k a kor-, cél- és csinszerű, belső berendezésére igényelt költségek fedezése végett, a multhoz képest hasonló, nagylelkű és áldozatkész M e c z é n á s o k r a találjon: más oldalról pedig, hogy ezen vidéki muzeumunk oktató igényeinek megfelelőleg, az abban okvetetlenül megkövetelt, p. D é l m a g y a r o s z á g o n lelt, de más helyekre került műtárgyak akár másolatokban, akár rajzokban teljesen

egybegyűjtve legyenek: hogy ekként a tudományoknak nemzeti létünket feltételező művelése kötelességét hirdető és szakszerűen fölszerelt ez új műre, ország részünk minden magyarérzésű hazafia, mint monumentum aere perenniusra, emelt fővel tekinthessen! — Adja az ég, hogy az ekképen a lehető külső és belső tökéletességre emelt muzeumi diszes épületben, szaktudományaink további művelését a legsikeresebb eredmények koszorúzzák mindvégiglen!

Temesvárott, 1887. márczius 31-én.

Pontelly István,

muzeuntársulati főtítkár.

É R T E S I T Ó.

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

III. ÉVFOLYAM.

1887.

I. FÜZET.

A Laczkfyak története.

Dr. Karácsonyi Jánostól.

A ki szép hazánk multját szorgosan és alaposan végig vizsgálja, századait egymással összeveti, csakhamar tapasztalni fogja, hogy nemzetünk a XIV. század első évtizedeiben szörnyű változásokon ment keresztül. A királyi Arpád ház helyébe új uralkodóház, a fölbomlott várszerkezet helyébe új haderőszerkezet, a megcsökkent királyi jövedelmek emelésére új adónem lépett. S végül, hogy a változás teljes legyen, a régi nemzetségek is letűnnek a történet színpadáról; az Abák, Ákosok, Borsák, Csákok nem szerepelnek többé, hanem helyettök egyes főúri családok, a Garayak, Ostfyak, Kanizsayaak, Gilétfyek, Ujlakyaak, Drugethek, Bánfyak tűnnek föl.

Eme főrangú, s jóformán hazánk sorsát intéző családok között egyik legkiválóbb a Laczkfy-család; sőt ha gyors emelkedését, egyes tagjainak fényes haditetteit, és tragikus végét tekintjük, tulzás nélkül mondhatjuk a Nagy Lajos korabeli családok közt a legelsőnek. — Már maga ez is eléggé megérdemlené figyelmünket, de még ezenkívül van egy dolog, a mi méginkább fölkeltheti és fokozhatja érdeklődésünket e család iránt; s ez az, hogy e nagymultú, nagynevű család Délmagyarországból, a mai Temes megye északi részéből származott.

Mindenekelőtt igazoljuk ebbeli állításunkat, s ezáltal adjunk jogos alapot annak, hogy ezen hazánk általános

történetében is nagy szerepet vivő család történetét itt e helyen fejtegetjük.

Valamint a patak minél inkább halad, annál inkább dagad, akkép a L a c z k f y a k is, minél nagyobb birtokokra tettek szert, minél nagyobb méltóságokra emelkedtek, annál különfélebb előneveket használtak. Így pl. volt C s á k t o r n y a i,¹⁾ S i m o n t o r n y a i,²⁾ D ö b r ö k ö z i,³⁾ N é m e t i,⁴⁾ K o v á c s i,⁵⁾ előnevü L a c z k f y; sőt megtörtént, hogy ugyanegy családtag kétféle előnevet is használt⁶⁾; ámde a család legtöbb tagja, s épen azok, a kik legkevésbé emelkedvén, legkevésbé távoztak az ősi fészkekből, K e r e k e g y h á z i előnevet viselt⁷⁾. S mivel pedig még ez magában véve kevés volna annak bebizonyítására, hogy a L a c z k f y család eredetileg a mai T e m e s m e g y e északi részéből származott, mert hiszen K e r e k e g y h á z a sok van az országban, menjünk vissza a család őséhez, illetőleg névadójához, s nézzük, melyik megye vallhatja őt magáénak?!

Átvizsgálva a család névadójára, az I. L a c z k r a, vonatkozó történeti adatokat, azt találjuk, hogy ő, E r d é l y b e n hivataloskodik ugyan,⁸⁾ de 1335-ben határozottan aradmegyei birtokoskép fordul elő,⁹⁾ 1343-ban pedig az aradi káptalannak a M a r o s mentén fekvő, aradmegyei birtokait, névszerint M i k e l a k á t s még egy más, K e r e k e g y h á z mellett fekvő birtokát, foglalja el.¹⁰⁾ E két adat ujjal mutat arra, hogy I. L a c z k ősi fészke, s nevezetesen az a K e r e k e g y h á z a, a melyről, ha ő nem, fiai és unokái előnevüket vették, a régi A r a d m e g y é b e n feküdt. De hol?

Tudjuk, hogy a régi A r a d- és C s a n á d m e g y é k a M a r o s mindkét oldalára kiterjedtek; sőt a régi A r a d nagyobb része a M a r o s n a k nem jobb, hanem balpartján feküdt. S a régi A r a d e m e b a l p a r t i m a T e m e s-

¹⁾ Fejér: Cod. Dip. X. 4. k. 4. l.

²⁾ Katona: Hist. Crit. XI. k. 422. l.

³⁾ U. o. XI. k. 424 l.

⁴⁾ Századok 1875. évf. 152. l.

⁵⁾ Történelmi Adattár 1872. évf. 140. l.

⁶⁾ V. ö. Tört. Adattár 1872. évf. 140. l. és Századok 1875. évf. 152. l.

⁷⁾ Tört. Adattár 1872. évf. 140, 258 ll. — Fejér: Cod. Dip. X. 5 k. 74, 373, X 8 k. 569 l. stb.

⁸⁾ Századok. 1880. évf. 736. l.

⁹⁾ Hazai oklevéltár 207. l.

¹⁰⁾ Történelmi Adattár 1872 évf. 138 l.

megyéhez tartozó részén említ Csánád megyének 1561-iki összeírása egy 15 telekből álló Kerekgyháza nevű falut.¹⁾ Egy 1560-iki oklevélből megtudjuk azt, hogy e falu a Jaxyth-család nagylaki uradalmához tartozott Fellakkal, Serjénnel s több más, e tájon eső falukkal együtt.²⁾ Ez oklevél tehát megerősíti az összeírás utmutatását. Ha még egy századdal előre haladunk, egy 1463-iki oklevélben Nagyfaluval együtt találjuk Kerekgyháza említését, csak hogy itt még hirehamva sincs a Jaxythoknak; s Kerekgyháza nem a nagylaki, hanem a lippai uradalomhoz tartozik és Arad megyében fekszik.³⁾ Ez adat világosan mutatja, hogy Kerekgyháza fekvését ott kell keresnünk, ahol a régi Arad- és Csánád megyék határai érintkeztek; mert csak úgy történhetett meg, hogy e hely majd Arad-, majd Csánád megyékhez tartozik. — 1463-tól nem kell csak 9 évvel feljebb haladnunk a multak tengerén, s megint megtaláljuk Kerekgyházát, még pedig olyan állapotban, amely fényes multról beszél. Egy 8 faluból álló uradalom feje volt még akkor ezen Kerekgyháza; a melyhez hozzátartozott Kerekgyházán hivül: Azony, Kerek-Vinga, Veres-Vinga, Batonya, Baktornya, Sziond és Kingyed.⁴⁾ A ma is létező Vinga és Batonya mutatják, hogy az uradalom középpontjának közöttük kellett feküdnie. De világosabb és határozottabb tájékozást Kerekgyháza fekvésére nézve csak abból az időből kapunk, mikor még a Laczkfyak birták. Egy oklevél bizonyítása szerint az utolsó Laczkfynak malma a Maroson volt,⁵⁾ s minthogy többi birtokairól mind ki lehet mutatni, hogy nem a Maros mellett feküdtek; Kerekgyházának kellett ott esni a Maros partján, még pedig az előbbi adatokból is ítélve ott feküdt ez a Kerekgyháza, Fellak és Német-Szentpéter közt, ahol a Harangód kiszakad a Marosból.

Ezzel, azt hiszük, eléggé bebizonyítottuk, hogy a

¹⁾ Rác K.: A zarándi egyházmegye története. 116. l.

²⁾ Ifj. Bölöni Sándor levéltára.

³⁾ Békésmegyei oklevéltár I. k. 71 l.

⁴⁾ Békésm. oklevéltár II. k. 68 l.

⁵⁾ Fejér: Cod. Dip. X. 5. k. 373—74. l.

Kerekegyházi Laczkfy-család eredetileg a mai Temes megye északi részéből származott.

Előre kell még bocsátanunk a család nemzedékrendjét, hogy lássuk kikről akarunk szólni. A hiteles történeti adatokból összeállított családfát közzétettük és azt minden támadás ellen megvédtelmeztük az erre illetékes folyóiratban, a Turulban,¹⁾ itt tehát csak átveszszük onnan.

I. Dénes.

A Hermán nemzetségből.

Keregyházi I. Laczk.

1323—1355.

Székely ispán.

I. István. 1328—1352 Főlovászmester, Erdélyi vajda.	I. András. 1336—1359 Székely ispán, Erdélyi vajda, Macsoi bán.	I. Miklós. 1336—1368 Zempléni fő- ispán.	I. Mihály. 1336—1351.	II. Laczk. † 1339 előtt.	Pál. 1336—1366 † Beregi főispán.	I. Imre. † 1336 előtt.
György. 1368—1393 Macsoi bán.		III. Imre. 1377—1386.		IV. László. 1399—1421 Aradi főispán.		II. Mihály. 1399—1416.
II. Dénes. 1349—1366 Főlovászmester, Székely ispán, Erdélyi vajda.	II. Miklós. 1349—1369 Székely ispán, Erdélyi vajda.	II. Imre. 1350—1375 Főlovászmester, Erdélyi vajda, Nádor.	II. István. 1350—1397 Székely ispán, Horvát bán, Erdélyi vajda, Nádor.	III. László. 1350—1360.		
III. István. 1372—1397 Főlovászmester.	III. Dénes. 1372—1382.	II. András. 1397—1399.				

A mint innen látjuk, a családfa fölér az Arpád-korszakba; a nemzetség, melyből a család kiágazott, állítólag még Gizella királynéval, Szent-István feleségével, jött hazánkba. De azért egész I. Károly királyunk koráig hire hamva sincs a Laczkfy-család történeti szereplésének, sőt a krónikás az egész nemzetiséget csak úgy kicsinylőleg említi föl: elég nemesnek, de szegénynek mondja. S hogy oly rövid idő alatt mikép jutott a család annyira királyaink kegyébe, hogyan emelkedtek egyes tagjai az ország első méltóságaira, annak okát és nyitját csak abban találhatjuk, hogy I. Károly uralkodása kezdetén Temesvárott tartotta királyi udvarát.²⁾

Ez a körülmény okozta, hogy az akkor élte delén álló Kerekegyházi I. Laczkot a király közelebből

¹⁾ Turul 1886. évf. 167. l.

²⁾ Ráth: A magyar királyok utazásai 3, 48 ll.

megismerte, s hűségéért megkedvelte. 1323-ban már az ország főurai közt szerepel Kerekegyházi I. Laczk. Midőn I. Károly királyunk Frigyes ausztriai herceggel és római (német) királylyal és testvéreivel Péter-váradon régebbi szövetségét megújította, ő is egyik kezes volt a szövetségekötésnél s annak bizonyására oda-függesztette pecsétjét az erről szóló oklevélre.¹⁾

Nem sokára ezután hivatalt kapott. Székely ispán lett.²⁾ A székely ispánság viselője nem tartozott ugyan az ország zászlósai közé; de mindjárt utánok következett. Akkoriban pedig épen fontos volt a székelyispán állása; mert a mai Moldvát a tatárok birván, ez oldalon folytonosan résen kellett lenni, nehogy e kegyetlen nép az országba törjön, s itt raboljon, pusztitson. Több mint 14 évig viselte e hivatalt s aközben egy-egy vármegyének főispánja is volt; pl. 1339-ben egyszerre csanádi, besztercei s medgyesi főispánnak írják;³⁾ de ennél nagyobb méltóságra nem emelkedett. Ennek okát előrehaladott korában kereshetjük. 50 éves volt körülbelül, midőn hivatalt nyert, s midőn már elég érdemeket szerzett arra, hogy vajda vagy bán legyen, nyugalomba kellett vonulnia. Az aradi káptalan levelei ugy tüntetik föl, mint erőszakoskodó, nyakas embert, s ha az apjok természetét még az unokák is öröklék, akkor van is benne valami; de az is igaz, hogy akkoriban a telekkönyvek és mérnöki fölmérések hiánya miatt a szomszédok közt gyakran megestek a félreértések. Így történt, hogy ő az aradi káptalan két birtokát: Vonuczot (vagy helyesebben Weretet) és Mikelakát elfoglalta, s a káptalan sokszoros tiltakozására sem bocsátotta vissza; ugy, hogy Mikelakát az aradi prépost csak unokaitól tudta visszapörölni.⁴⁾

Mikent vitte hivatalait Kerekegyházi I. Laczk, minő csatákat vivott hazánk érdekében, arra nézve nem adnak fölvilágosítást az eddig előkerült oklevelek; de ha egyéb érdeme nem volna is, az is elég untig, hogy 7 derék nagyratörő fiut nevelt az országnak.

¹⁾ Fejér: VIII. 7 k. 142—145 l. V. ö. Nyáry: A heraldika vezérfonala. 63. l.

²⁾ A Sszázadok 1880. évf. 736. l. — 1329-ben fordul elő először az oklevelekben mint székely ispán, de nincs benne semmi lehetetlenség, hogy már pár évvel előbb is az volt.

³⁾ Fejér. VIII. 4. k. 400. l.

⁴⁾ Történelmi adattár. 1872. évf. 138—140. ll.

E fiuk mind, két jeles tulajdonsággal tündököltek: bátor sőt mondhatni vakmerő vitézséggel, és körültekintő okossággal. S azért mint hadvezérek és mint bírák egyaránt megállották helyöket. Nevezetesen a legöregebb fiu I. István mindjárt először mint az ország főembereinek tanácskozásában résztvevő fordul elő,¹⁾ és később 1346-ban a kalocsai érsekkel, Szécsényi Tamással, a volt hatalmas erdélyi vajdával, Nagymartoni Pállal, az országbiróval és másokkal együtt, vett részt a budai törvényszéki üléseken és tanácsadó volt ottan.²⁾ I. Andrásnak ismerjük jeles ítélő levelét.³⁾ I. Miklós már 1343-ban ügyvivő a királyi udvarban;⁴⁾ később pedig az egész ország királyi ügyésze (sindicus).⁵⁾ Vitézségöket az alább előadott fényes haditettek minden ékesszólásnál szebben hirdetik. Különösen Laczkfy I. Istvánt dicsérik nagyon az egykoruak. A dicséretekben nem nagyon bőkezű János, küküllői főesperes, „a hűség buzgóságával fölékesített“⁶⁾ és „serény“ férfinak⁷⁾ nevezi; a másik János, a ferenczrendi szerzetes, meg épen „in armis militaribus audacissimus et strenuus et in rebus ac negocys habunde disponendis multum prudens“-nek (a hadi ügyekben szerfölött vitéz és serény, a dolgok és ügyek helyes elintézésében nagyon okos férfinak magasztalja.⁸⁾ Ugyanez följegyzi róla, hogy később az olaszoknál vitézsége és okossága közmondássá vált⁹⁾ úgy, hogy nagyon illik rá Arany Jánosnak jellemzése:

„Böles vezér, tanács; — de bátor, erős harezfi,
Példabeszéddé vált: „ez második Laczkfy“.¹⁰⁾

Ily jeles tulajdonságokkal megáldott férfiaktól előre is sokat remélhetett a haza; sokat remélhetett az atya. Reményökben nem csalatkoztak. A Laczkfyak ott voltak mindig, mindenütt, ahol a hazának és a királynak bátor szivre és erős karra volt szükségök.

Laczkfy (I.) István ott volt 1328-ban az osztrákok

1) Zalavármegye története. Oklevéltár I. k. 225 l.

2) U. o., 444. l.

3) Zichy cs. okmánytára. II. k. 367. l. III k 48. kk. II.

4) Anjoukori okmánytár 307. l.

5) Zichy cs. okmánytára III. k. 295 l.

6) Hist. Hung. Fontes Domestici. III. k. 173 l.

7) U. o. 172. l.

8) U. o. 153 l.

9) U. o. 154. l.

10) Toldi szerelme. VII. ének, 33. vers.

ellen indított hadjáratban.¹⁾ Ott volt az oláhok ellen indított 1330-iki szerencsétlen háboruban is; csakhogy, míg a király seregének javával Szörény felől nyomult be Havaselföldre, ő úgy látszik más oldalon a Vöröstorony felől tört be, és szerencsésebben járt mint királya, mert Argyas várost (ma Argyis) elfoglalta.²⁾

A ráczok ellen indított 1334—1335-iki háboruban részt vett Laczkfy (I.) Imre. Sajnos hogy ez alkalommal Szécsényi Tamás erdélyi vajda emberei közül egyik, Tamás, a Baksa nemből, véletlenségből, mint mondják, vagy talán veszekedés közben, életét kioltotta,³⁾ s így a haza egyik nagyreményü fiát elvesztette.

Egy évtizeddel később fényes hadi tettel ad magáról életjelt Laczkfy I. András vagy Endre. 1344-ben előregedett atyja helyett őt tette a király székely ispánnak. Tán még egy évig sem viselte hivatalát, már is parancsolatot kapott a királytól, hogy a tatárokkal háborút kezdjen, s őket az ország határaitól eltávolítsa. Erre Laczkfy I. András felültetvén a székelyeket, azokkal és kisdéd magyar csapatával, 1345. Gyertyaszentelő-Boldogasszony napja táján, ellenök indult. Saját országukban kereste föl őket. A tatár kánnak veje Atlamos nagy sereggel jött itten elébe. S akkor három napi véres csata keletkezett, míg végre a magyarok, Isten segítségével, a segítségül hívott Boldogságos Szüz és Szent-László közben járására, dicső diadalt arattak. A tatárok seregét egészen szétszórták. Atlamost számos másokkal együtt elfogták, sok zászlót és sok aranyat ezüstöt és drágaságokat zsákmányoltak.⁴⁾

E dicső győzelem valóban méltó volt Arany János tollára, a ki, mint tudjuk, ezt „Szent-László“ cz. művében költőileg földolgozta. Kár, hogy Arany, a ki a Laczkfyakat annyi helyt megénekli, e család származásáról nem volt eléggé tájékozva. Ő a Laczkfyakat az Apor nemzetségből származottaknak mondja, s hazájuknak a kis Erdélyt tartja, a mi mindakettő régibb történetíróink tévedésein alapszik és nem való.

¹⁾ Zalavármegye története. Oklevéltár. I. k. 225. l.

²⁾ Pray: Specimen Hierarchiae Hung. I. k. 420. l.

³⁾ V. ö. Fejér: VIII. 4. k. 400 és Zichy es. okm. I. k. 491 l.

⁴⁾ Hist. Hung. Fontes Dom. III k 168, 151 ll.

Öt hónappal utóbb, a tatárok felett vivott győzedelem után, megint táborban találjuk Laczkfy I. Endrét, testvérével, I. Istvánnal, együtt. I. Lajos királyunkat követték Dalmáciába. Július 16-án (1345) a galgóczi táborban Bihács mellett voltak.¹⁾ Itt táboroztak aztán több ideig; de ütközetre nem került a dolog; mert a lázadó horvátok a király jövetelének hallattára eléje jöttek és hűséget esküdtek.²⁾

A Laczkfyak napja tulajdonképen akkor derült még csak föl, midőn a nápolyi hadjáratok megkezdődtek.

Fehértemplom ostroma 1848. augusztus 19.

Böhm Lénárdtól.

„Talpra magyar, hí a haza!
Itt az idő, most vagy soha!”

Petőfi.

Ma, midőn a hazai lapok Fehértemplom városát, illetőleg annak küzdelmeit a phylloxerával, és fájdalom, a kivándorlással is oly gyakran emlegetik, nem lesz talán érdektelen eszerencsétlen szülővárosom történetének egy rövid epizódját előadnom az 1848. évből, azon korszakból, midőn **Fehértemplom** lakossága honfiúi érzetét a magyar haza iránt nemes lelkesedéssel, kitartással és sokszoros véráldozattal pecsételte meg. Ez epizód talán már csak azért is bir némi érdekléssel, mert a veteránok, kik az 1848. év ez eseményeiben személyesen részt vettek, napról-napra gyérülnek; az ifjabb nemzedék pedig ezt az eddig megjelent történeti művekben, még Horváth Mihály híres monografiájában is: „Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben“, ily terjedelmesen előadva, hasztalan keresné.

Ugyanaz nap, midőn a magyar főszereg a Bácskában Szt. - Tamást megtámadta, vagyis 1848. augusztus 18-án, napkelte előtt Fehértemplom lakosait is heves lövöldözés, mely a verseczi hegyek felől hangzott, riasztotta föl álmukból. Mi egy redoute-ot állítánk fel ott, mely egy, egyfontos ágyuval volt felszerelve. Mivel az éj

¹⁾ Anjoukori okmánytár. IV. k. 518 l.

²⁾ Hist. Hung, Fontes Dom. III. k. 168. l.

folytán esni kezdett, a leginkább helybeli polgárokból alakult védőcsapat, szintugy a pattantyusok is egy, a sánczokon kívül fekvő deszkabódéba vonultak. A rendkívül sűrű köd kedvezett az ellenségnek; mert a kiállítot előörs csak akkor vette észre közeledését, midőn már alig voltak száz lépésnyire az erődítvénytől. Az őrs egyetlen kiáltására az egész csapat talpon állt; de alig volt anyi idejük, hogy a sánczok mögé siethettek. A hidat felvonniok s a kaput bezárniok már lehetetlen volt. Sietségökben egy töltényt fordítva tettek az ágyuba, s e körülmény okozta, hogy a szerb támadók egészen a kapu elé juthattak. Ezt betörni s az erődítvénybe nyomulni, az ellenségnek mintegy 10 percnyi munkájába került.¹⁾ Az őrség, daczára férfias védekezésének, a tulnyomó erő áldozata lett.

Többeket a mieink közül, köztük Baumann esztergályost, Hock pékmestert, Schmidt F. gazdát, Lánczy bognárt és másokat, a sánczok előtt irgalmatlanul leszurtak vagy agyonlőttek; mások megsebesülve estek kezeikbe. A meg nem sebesült foglyok közt volt Neukam Antal, egy alig 17 éves ifju is; ezt megismervén, mivel tudták, hogy atyja vagyonos, lefegyverezték és magukkal vitték.²⁾ Ugyanily sorsra jutott Ludwig Mihály építőmester, Eckl Antal ácslegény és Ebert Valent. A többieket megkötözték s le a sánczokba, a halottak közé dobták. Winkovics József üveges, ki egy kardcsapást kapott fejére és Hock József lakatos valahogy meg tudták oldani egymás köteleiket, kimásztak az árokból s a nagy zürzavar között a városba menekültek. Az ellenség ezalatt kivonszolta az ágyut az erődítvényből, újra megtöltötte s a mi embereinkre irányozta, kik mintegy hatvanan, Barwan János gazdálkodó vezérlete alatt, a verseczi hegyen fölfelé törekedtek, hogy a fent levő őrségnek segítségére legyenek. Nem törődve az ellen heves tüzelésével már jól előrehaladtak; azonban, midőn a gyászos kimenetelről értesültek, szép rendben visszavonultak.³⁾

¹⁾ Szerb hírek szerint az első ellen, a kit golyóink ez alkalommal megölték, a hírhedt buljuk-basa: Peru Arnautin volt, a ki itt fejezte be kalandos életét.

²⁾ Neukam egészen az 1850. év elejéig volt kénytelen Szerbiában raboskodni, a mikor is őt atyja egy meglehetősen jelentékeny összeggel, melyet fia gazdájának élelmezési pénz czimén fizetett, kiszabadította.

³⁾ Barwan fegyverének jobb csőve ez alkalommal megrepédt; de szerencsére e baleset reá nézve nem lett káros- következményü.

E hirtelen támadás a lakosok közt roppant izgatottságot keltett; de megszokván a vészeket, csakhamar készen, fegyverben álltak, és Maderspach kapitány vezérlete alatt a legszorongatottabb pontokra siettek. A városban ekkor nem volt rendes katonaság, s azért a polgároknak a 750 idegen nemzetőrből álló segédcsapaton kívül nem is volt más támaszuk. Oly erőt, a minőt számuk után ítélve kifejteniök kellett volna, ezek sem fejthettek ki; mert legnagyobb részük fegyver hiányában a lövőfegyverekkel jól ellátott ellenséggel szemben épen nem volt használható; de igen a sáncokban és a kéztusában. A meggondolt, hősllelkű Maderspach azonban minden emberét czélszerűen el tudta helyezni. Ő maga majd az egyik, majd a másik küzdőtérre sietett, hogy népét bátorítsa, a lövegeket legczélszerűbben elrendezze és érvényesítse. A kisebb s nagyobb lövőfegyverekkel való küzdés mindkét részről sokáig tartott és az ellenség a legnagyobb erőfeszítéssel sem volt képes a városba utat törni.¹⁾

Amde mert a támadók a többség előnyével harczoltak és a hosszas küzdelem is csak az ő javukra volt, 8 óra felé végre sikerült Knicsaninnak vad szerviánjaival a védők sorát áttörnie és a Kussics felé fekvő szerb városrészbe hatolnia, hol az ott lakó szerbek segedelmére bizton számithatott. Erre véres utcza-i harcz keletkezett, melynek szörnyüése még növekedett, midőn a lakosság észrevette, hogy szerb társaik az ellenséggel szövetségbe, ablakaikból lövöldözik le eddig szorgosan rejtett fegyvereikkel saját polgártársaikat. Végre az e városrészben kiütött tüzvész lángjai is nagyban fokozták a hűséges polgárok veszedelmét.²⁾

A kath. templomon túl az u. n. Sigelberg tövénél emelt torlaszon történt a mieink részéről egy följegyzésre méltó hőstett.

Ifj. Zinser Mátyás, rézműves, egy erőteljes férfiú és kitünő lövő, épen azon pillanatban ért a torlaszhoz, midőn az ellenfél annak közelében egyszerre két házat

¹⁾ Maderspach Ferencz, csász. kir. kapitányt, ekkor ezred- és városparancsnokot, a temesvári hadparancsnokság küldötte Fehértemplomba, hogy u. n. „nemzeti milicziát“ létesítsen; ő egy előkelő hivatalnok családjából származott Oravicza-Bányáról, hol családja még ma is létezik.

²⁾ Horváth Mih.: „Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben.“ Pest, 1871. I. 322 stb.

borított lángba. Zinser fölment a kath. plebániatemplom kórusának jobb részébe s e jól fődött helyről lövöldözött az ellenségre, mely közül már hetet megölt. Egyszerre észreveszi, hogy egy szerb is kedvező állásból sikeresen tüzel a mieinkre; sőt ez, bár csak könnyedén, Zinsert is megsebesítette. Ezáltal a legvégsőig elkészerítve, Zinser odahagyja a templomot s daczára minden figyelmeztetésnek vakmerően kiugrik a torlaszból, a midőn egy második, oldal-sebet kap; csak ketten-hárman követték példáját. Előrenyomult mindaddig, míg oly helyre ért, honnan bátor ellenét jól célba vehette; mindketten egyszerre lőttek s mindketten halálosan megsebesülve rogytak össze. Zinsert beemelték a torlasz mögé s elvitték lakására, mely alig volt száz lépésnyire; otthonn csakhamar kiadta lelkét.

A fehértemplomiaknak ekkor mindössze 3 ágyujok volt; két egyfontos vasból, Resiczáról, és egy háromfontos ércből. Az egyiket mindjárt a küzdelem elején elvesztettük, a másik kettőt felváltva majd itt majd ott kellett használnunk, amint a szükség kívánta. De e két ágyunak két kitűnő irányzója volt; az egyfontosé Koschatzky Rudolf könyvkötő, a háromfontosé Phillipowsky Tamás, cs. k. tüzérhadnagy; mindketten hidegvérű és kiválóan bátor férfiak.

Az ellenséges haderő, mely Fehértemplomot megtámadta, mintegy 6000 emberből állt. A vracsevgáji uton sokoli Bobalics Péter, cs. k. főhadnagy, ekkor már a szerb nemzet tábornoka (?), maga vezette a centrumot a harcza; a jobb szárnyat az egykori szerb fejedelmi szenator és nemzeti ezredes Steva Petrovics, kit hazájáról „Knicsaninnak“ hittak, vezette városunk ellen a kussicsi, — a balszárnyat egy szervian főnök, Milenkovics a vöröstemplomi uton. Az összeköttetést a közép és szárnyhadak között mozgó csapatok tartották fenn; a szerb tüzérség nyolcz, részint hat-, részint háromfontos lövegből állt, melynek fődözetét mintegy 100 főnyi, leginkább szervian lövészekből álló, lovasság képezte.

Mikor már a mieink a verseczi hegyről visszavonultak, a szerbek nyugatról is feltartóztathatatlanul törtek előre a csupán németek által lakott városrésze, kirabolták s felgyújtották a kincstári élelmezési raktárt, mire azután tovább rohantak egészen a kórházi torlaszon kívül fekvő „A zöld vadászhoz“ czimzett vendéglőig. Ott feltörték a pinczét

s tomboltak, ujjongtak örömükben. Egyik ágyujokat diadal-
mámorukban egész szabadon, minden fődözet nélkül ott
hagyták az utcza közepén. Észrevevé ezt derék parancsno-
kunk, Maderspach, ki a városban tanyázó néhány lovas
szegedi csikóst akart rábírni, hogy az ágyut elvegyék, ami
kétségkívül sikerült is volna. Ez emberek azonban olyanyira
féltek a haláltól, hogy e merész próbára semmi áron sem
vállalkoztak.¹⁾ Midőn Maderspach látta, hogy ezen reménye
ilyképen meghiusult, kedvetlenül visszafordult és a legheve-
sebb golyózapor közepette lépésről lépésre lovagolt ismét
a templomtérré. Ott meglehetősen szűk polgárságot talált
együtt, kik kislelkűségökben már d. e. 11 órakor ama két-
ségbeesett elhatározásra jutottak, hogy történjék bármi,
ők hozzátartozóikkal gyalog vágják keresztül
magukat Versecz felé.

Csak Maderspach hathatós rábeszélésének köszönhető,
hogy e kalandos tervöket meg nem valósították!

Lován ülve, lángoló beszédben fejtette ki ő, hogy Fehér-
templomot e szorongatott helyzetében csak benszülött
polgárainak komoly összetartása mentheti meg,
kik ha a városnak hátat fordítanak, minden hátrahagyott
birtokuknak kárát vallják, mert az ellenség a várost elfog-
lalván, amint előrelátható, előzetes rablás után lakházai-
kat felgyújtja, s nem marad belőlök egyéb puszta
falnál és hamunál! S aztán az is kérdés, hogy keresz-
tülvágthatják-e magukat? mert hisz a sok asszony és gyer-
mek akadályozza őket az erőteljes cselekvésben! Végül a
nép lelkes kiáltásai közt, igen találóan fejezte be Maders-
pach beszédét Schiller következő szavaival: „Liebe Freunde
und Kampfgenossen! Es ist nur Eins, was uns retten kann:
verbunden, können sie uns nicht schaden, wir
stehen Alle für einen Mann!“²⁾

Csak miután a tömeg Maderspach e beszédét, melyet
a jó lélek adott ajkaira e válságos pillanatban, kellőleg
megfontolta, csak akkor határozták el, hogy történjék bármi,

¹⁾ E csikósokat, mintegy 30 embert, csak néhány nappal augusztus 19-ke előtt
küldték hozzánk a verseczi táborból. El is tűntek úgy, amint jöttek, anélkül hogy Fehér-
templomban csak egy csepp vért is ontottak volna

²⁾ Soha, míg élek, el nem feledem Maderspach e szavainak gyújtó hatását.
Mintha minden egyesnek szemeiben fellángolni láttuk volna a bátorságot! Mindegyik
mintegy új életre kelve sietett állomására. Valóban e komoly órában értém meg igazán,
hogy miért adatott az embernek a beszéd képessége!

ők maradnak és a várost az utolsó töltényig, az utolsó csepp vérig védelmezik!

A férfiaknak egy nem jelentéktelen s az asszonyoknak legalább egy harmadrésze már előbb elmenekült Fehértemplomból részint Verseczre, részint Temesvárra, sőt még távolabbra is; még a harcz megkezdése után is sikerült több önző szájhősnek az északra fekvő szőlőhegyeken át elfutni, a mi elég szegyenletes dolog volt. Ez alkalommal nem akarom az illetőket, kik majdnem mindnyájan az u. n. jobb körökhöz tartoztak s kik közül többen mai napig is köztünk élnek, névleg felsorolni; de városunk lakóinak emlékéből soha sem törlődnek ki e nagyhangu gyávák nevei, kik mindenöket elhagyták, csak hogy nyomorult életöket megmentésük!

Knicsanin szerbjei eközben a kussicsi és szászkai uton már majdnem a főutczába értek. A hegyek visszhangzottak az ágyuk dörejétől s a muskéták és lőfegyverek ropogása vérfagyasztó volt.¹⁾ S e rettentő morajba, melyet még inkább növeltek egyrészt a lángok martalékaiként beomló házak, másrészt a harczolók csatakiáltásai, nem ritkán vegyült a védtelen aggok, nők és gyermekek jajkiáltása egyes német házakból, melyekbe a szerbek a harcz folyamán betörték, az oltalom nélkül ott levőket ingalmatlanul lekaszabták s vagyontuktól megfosztották vagy mindenestől fogságba hurczolták.²⁾

Nem vagyok képes mindazon nyomort és vadállati szörnyteteket, melyeket e csordák itt 1848. augusztus 19-én előidéztek, pontosan leírni. Egy Viktor Hűgó tollával kellene birnom, hogy ama rémjelenteket hiven ecsetelhessem. De mégis elmondok egy-két epizódot.

Többen a szerviánok közül már előző éjjel belopóztak a városba és elrejtőztek az itteni szerbek házaiban; ezek tehát már korán reggel megkezdhatték hóhéri és rablói működésöket, mely utóbbi ugyis főczéljuk volt; ami külön-

¹⁾ E harczmorajt szépen jellemzi Petőfinek a „Csatában“ czimü verse:

„Ropog, hosszan ropog
Csatárok fegyvere,
Ágyak bömbönek, hogy
Reng a világ bele“

²⁾ Hiszen maga egy testtel-lélelkel szerb író is bizonyítja ezt: „A szerbiának“, mondja ő „még a törökökkel vívott régi harczainkból megtartották a középkor elvét, hogy a hadviselés, hódítás és zsákmányolás „azonegy“. — L. „Erlebnisse eines k. k. Officiers.“ 37. l.

ben majdnem szerencsének mondható az itteni nagy számu német lakosságra nézve, mert a kalandor támadók tényleg sokkal többet gondoltak a rablásra és fosztogatásra, mint a győzelem kivívására.¹⁾

Voltak családok, melyeket álmukban támadtak meg; e szerencsétlenek, miután néha a legborzasztóbb bántalmazásokat kiállták, nem ritkán maguk voltak kénytelenek holmijukat saját szekereikre felrakni; s végül őket magukat is megkötözték, a kocsikra dobták s mindenestől kivitték a városon kívül fekvő nyomtató-helyekre, hol aztán többeket közülök, úgy a mint voltak, együvé kötözték, egy rakásra dobtak, s szalmát hordva köréjük, szörnyü tűzhalállal végeztek ki. A herzegovinai vad „cserna-gorczok“, — a sors változása folytán ma polgártársaink, — csecsemőket szakitottak le az anyák kebeléről és vagdostak a földhöz, asszonyokat és leányokat bántalmaztak s meg is becsstelenítettek, vagy más rémtetteket vittek véghez, aminők minden ily forradalmi időben ismétlődnek.

Egy szegény fehértemplomi városi zsoldos, névleg Novák Ferencz, akit szintén lakásán támadtak meg, oly hathatósan könyörgött életéért, hogy maguk az ellenek közül néhányat könyörületre indított, a kik őt megkötözték, egy kocsira tették és a kussicsi táborba vitték. Amde, bár mint fogoly, sem volt ott élete biztonságban. Több emberalakot öltött vérszomjazó hiéna a már meglehetősen idős embernek és családapának még életében kiszurta szemeit, levágta kezét; és csak hosszú, rettentő szenvedések után vették fejétis, melyet aztán egy karóra tűztek. Egy Boschitz nevü bognár, megsebesülve esett kezeikbe; az embertelenek félholtan szegezték őt saját ajtajára, szemeit kiszurták, füleit levágták és nyirkos szőlőrözsét gyujtottak meg körülötte, hogy annak füstjétől megfulladjon.²⁾ Egy másik, közel 75 éves aggastyán, Wiltneben asztalos, a nép nyelvén az „öreg braunschweigi“, kit e vadállatok betegen, ágyban találtak, — mert nem volt képes kincseket előteremteni számukra, — ágya fájához lón kötözve, a hol aztán megégették. Szintigy jártak Straka József kőműves, Hab-

¹⁾ Be van bizonyítva, hogy akkoriban a szerb támadók legalább 300 német házat kiraboltak és nagyszámu tehenet, sertést, lovat s mindenféle holmival telt szekeret vittek el, a miből természetesen később egynémi visszakerült.

²⁾ E Boschitz ugyanaz, a ki annak idejében Stanimirovics Odbor biztost agyonlőni akarta.

schied Ferencz s Kauer Henrik, gazdaemberek, a 80 éves törődött agg Osterlenhart Mihály és mások. A szerb templom-utczában is a Beifuss-féle házban, több egyént, kik a pinczébe menekültek, fölfedezvén, először bántalmaztak s végül borzasztóan megcsonkítottak. Ilyen és hasonló rémtetteket még többet is elsorolhatnék, de legbensőbb érzelmeim tiltják e tárggyal tovább is foglalkoznom.

Az, aki a szörnyű gyujtogatásokat és az ártatlan áldozatoknak ilyenén lemészárlását előidézte, majd feleljen is érte egykoron bírája előtt! Az emberiség kétségkívül mindenkor pálczát tör felette!

Talán épen védtelen szeretteik jajkiáltása volt az, a mi a polgároknak a kétségbeesés ama sajátságos erejét lánggra gyujtotta, s a mi már-már elerőtlenedett karjaikat ellenállhatatlan hatalommal ismét megacélozta. A derék Maderspach körülbelöl 2 óra után sürübb csapatokkal rohant a „rácz-városban“ pusztító ellenségre s mintegy fél-órai véres küzdelem után sikerült is neki azokat a városból kiűznie; 3 órakor Fehértemplom meg volt mentve! A szervianok kiszorítása után ismét megkezdte ugyan az ellen az ágyuzást, mely a tömeges küzdelemben szünetelt; de néhány óra mulva ebbe is belefáradtak s naplemente felé a város környékéről elhuzódtak.

És csak ekkor érkezett meg a verseczi tábor parancsnoka, b. Blomberg ezredes egy dsidáscsapattal, melyet később egy tüzerüteg és némi gyalogság követett. Ámde e csapatoknak már egyetlen lövést sem kellett tenniök, mert a nap véres munkája a 13 órai szakadatlan küzdelemmel be lön fejezve.

A város megmentése a végromlástól, mely azon esetben, ha a polgárok makacs ellenállása folytán elkeseredett ellenség győz, bizonyos volt, nagy véráldozatba került. A fehértemplomi német polgárok közül 51, az idegenek közül 3 maradt holtan a csatatéren, beleszámítva természetesen a megégetett és lemészárolt áldozatokat,¹⁾ a sebesültek száma 18, az elveszetteké pedig 4 volt. Az ellenfél vesztesége, hozzávéve a városi szerbekét

¹⁾ Az idevalókon kívül az idegenek közül elestek: Wenczler Gáspár, Uj-Aradról; Zechmeister Mihály Futakról és Schlesinger Antal Temesvárról. — L. a verseczi róm. kath. plébánia 1848-iki halálozási anyakönyvét.

is, a sebesültekkel együtt legalább 500—600-ra, tehát 10⁰/₀-ra tehető,¹⁾ kiknek azonban legnagyobb részét a leghihetőbb valószínűség szerint még a harc folyamában elszállították a sok előfogaton, melyeket a zsákmány elvitelelre odakészítettek,²⁾ és pedig azért, hogy a fehértemplomiak a jelentékeny veszteséget észre ne vegyék. A győzelmes polgárok hatalmában 30 fogoly maradt.³⁾

A főérdem tagadhatatlanul Maderspach Ferenczé, a vitéz parancsnoké, ki hidegvérüése, lélekjelenléte és okossága, valamint erélyes és merész, minden áldozatra kész viselkedése s ritka becsületessége folytán az általa lelkesített nép bizalmát olyannyira bírta, hogy képes volt azt az egész napi csüggedetlen küzdés alatt megtartani. Legkésőbbi unokáink is dicsőítve fogják ezért nevét emlegetni!⁴⁾ Mellette voltak még: a tüzérparancsnok, Phillipowsky; a temesi önkénytesek vezére Skublics Rafael és a temesi nemzetőrség vezére Fiala János; továbbá a derék Zinser család, az atya két fiával, kik közül az idősebbik, Ferencz, egyszersmind Maderspach parancsnok segédtsíjtje volt; végre a polgárok közül Koschätzky Rudolf, Siegl József, Barwan János és mások, s a temesi önkénytesek soraiból: Tormásy Kálmán, szolgabíró és Nikolics Sándor, kik rendületlen bátorságukkal tűntek ki. A nemzetőrségből különösen ki kell emelnünk Zádorlak község derék fiait.

„Hire futott a csatának
Szélyel az országban“

igy zeng koszorus költőnk, Arany, és valóban, soha mondás

¹⁾ A szerb írók a részükről elesettek számát „száz halottra“ teszik, a mi azonban nagyon csekély, mert a mi becslésünk szerint csak halottjuk több volt 3 0-nál, a sebesülteket nem is számítva.

²⁾ Tény, hogy a szerbek 184-ban a náluk honos kis kosár-szekereket a legtöbb esetben igen jó sikerrel használták; majd a csapatok gyors tovaszállítására és hirtelen hadi mozzulatok kivételére, majd üldözésre vagy visszavonulásra Mind mondják, gyakran száz meg száz ily járómű volt egybegyűjtve táboraik közelében. — V. ö. egyébként: „Erlebnisse eines k. k. Officiers“, 30 l. stb.

³⁾ A „biztonsági-választmány“ tagja Jeanplong Miklós, ez alkalommal a legnagyobb elővigyázattal gondoskodott a csata közben behozott foglyokra; s ilyenkor nem egyszer volt ama veszélynek kitéve, hogy a felingerült nép agyonlövi vagy leüti.

⁴⁾ Az 1870 évi aug. 7-én tartott községi tanácsülés indítványa folytán a hősiesség védelmező tiszteletére városunk egy új utcáját „Maderspach utcának“ nevezték el. Ez elismeréssel ugyan leróta némileg Fehértemplom a kegyelet kötelmét, de azért hízlegnek magunknak avval, hogy községünk, mihelyt anyagi állapota megszilárdul, annak idején egy méltó „emlékkőről“ is fog gondoskodni, megszívlelvén Göthe szavait: „... Fiert ihn! denn was dem Mann das Leben nur halb ertheilt, soll ganz die Nachwelt geben.“

teljesebben meg nem válósult, mint ez. Alig volt néhány napra szükség, hogy a fehértemplomiak győzelmének örvendetes hirtelensége a honfiak közt az egész országban elterjedjen.¹⁾

Augusztus 20-án Fehértemplom falai között a kis-lelkű bosszuállás egy sajnós jelenete fordult elő, melyet itt elhallgatnunk nem szabad.

Néhányan a fehértemplomi németek közül, leginkább az alsóbb osztályhoz tartozók, s velök az idegen segítség egy része, valószínűleg a megelőző nap iszonyu esetei folytán, melyek részben az ő családjaikat vagy rokonaikat sujtották, a legfőbb mértékben fel voltak ingerelve s mert még a küzdelmet követő napon is történtek a szerbek házából lövések, melyek egyeseket megsebesítettek, — mondónéhányan német polgáraink és az idegenek közül csak a bosszura gondoltak és augusztus 20-ikának reggelén, — de teljesen a parancsnokoló Maderspach tudtán és akaratán kívül, — valódi hajtóvadászatot tartottak a helységben rejtő szerbekre, mely alkalommal 22 egyén — közülök kétség kívül több ártatlan — vesztette életét; a többieket lefegyverezték és szorosán őrizték. Bármily kevéssé sajtósága is a békeszerető német népnek a kegyetlenség, nem vonhatjuk kétségbe, hogy az átélt borzasztó jelenetek következtében a viszonzás és a bosszu természetes vágya náluk is minden emberi érzületet háttérbe szorított.

Egyáltalán nagy szerencsétlenség, ha dőre társadalmi elvadultság megszüntetésére drasztikus eszközöket kell alkalmazni, és az emberbarát, ki éppen ezért minden forradalmat károsabbnak tart a rendszeres háborúnál, szomorúan kénytelen lecsüggeszteni fejét a multnak e borzadalmas képe előtt, mely bizonynyal a legsötétebb lap Fehértemplom történetében!

Másrészt minden emberbarát a legteljesebb elismeréssel

¹⁾ Hogy mily benyomást tett a hősiesség ereje és elszántsága magára az ellenségre is, nyilván kitünik egy szerb írónak következő szavaiból: „Auf den ausdauerndsten und hartnäckigsten Widerstand stiess die serbische Schilderhebung in dem, grossen Theils von Deutschen bewohnten Hauptorte des illyrisch-banater Regiments Weisskirchen, dessen Einwohner sich durch die Tapferkeit und oft löwenmüthige Kühnheit, mit der sie sich monatelang gegen die belagernden und anstürmenden Serben zu halten wussten, einen Namen in der magyarischen Kriegsgeschichte gemacht und die Anerkennung ihrer Gegner erworben haben.“ — Lásd: „Die serb. Bewegung in Südung.“ 171. old.

adózik ama nagylelkü mozanatokért, melyek az aug. 19-iki és 20-iki rendkívüli események folyamán mind az egyik, mind a másik részről előfordultak; mert: valamint tény az, hogy 19-én többen a szerbek közül melegen oltalmukba vették s a bántalmazásoktól megvédték egy részét az elfogott németeknek, úgy másnap, a rettentő megtorlás napján, sok német polgár is biztos menhelyet nyújtott — pedig szemben a dühöngő néptömeggel nem minden veszély nélkül — házában az aggódó s üldözött szerbeknek, leginkább pinczéikbe rejtve s napokig ott tartva őket, míg t. i. az ingerültség ismét lecsillapult.¹⁾

Aug. 20-án — sz. István napján — délután, szomoru kötelességet kellett a fehértemplomiaknak teljesíteniök, a mire emlékezve ma is vérzik szívem; a küzdelemben elesett, szerencsétlen testvéreinket, úgy a németeket, mint a szerbeket, kellett eltemetnünk.

Magában a kath. temetőben nem kevesebb, mint 42 tetem volt összehordva, melyeket most kocsikon, legnagyobb részét koporsó nélkülszállítottak végső nyugvóhelyökre. Hány özvegy és árva maradt utánuk! Mennyi köny ömlött e nagy nyomor láttán! Leirhatatlan, milyen volt a fehértemplomiak fájdalma, és legkésőbbi unokáink is büszkén fognak visszatekinteni elődeik hősi halálára, mely úgy városunknak, mint az itteni lakosságnak örök dicsőségét képezi! — Több utczából láttunk kisebb gyászmeneteket a temető felé haladni: mindegyik egy-egy szerettenek tetemeit kísérte végső nyugvóhelyére! Egy jelenet hatott reám kiváltképp kinosan. Egy meglehetősen agg német polgár ült egy egyszerű, gyalulatlan, sebtiben összeszegezett koporsón, melyben egyetlen fia, házas ember s két gyermek atyja, öregségének gyámola feküdt; az aggastyánnak könyei az elesettért már rég elapadtak; néma bubánattal, mély elszántsággal, harangszó, lelkész, sőt hitvallásuk minden külső jele nélkül, haladtak lassan tova. Oly nyomor volt ez, melyet ecsetelni nem lehet. Koporsó után, holttetem után férfiak, nők es gyermekek, nagyok és kicsinyek, ifjak és aggok mind együtt szálltak a közös sirba, a gyászolók és ismerősök siránkozása közepett:

¹⁾ Atyám pinczéjében is rejtőzött s mintegy 8 napon át tartózkodott egy szerb csizmadia (Jovanovics) családja.

„Mint viharkor a tengernek
Összezúdul minden habja:
Mind ott voltak . . . egymás mellett
A fiu és édes apja.“¹⁾

És e nagy sírt, mely a polgárságnak és a hazaszere-
tetnek annyi áldozatát rejti, ma sem jelöli az emléke-
zetnek legcsekélyebb jele sem, amit pedig e hősök
és vértanúk községünk részéről rég megérdemelték volna!

Még egyszerübben lőnek eltemetve az elesett szer-
bek. Ezeket együtt vitték ki, a szerb temető árkában
egymásra halmozták és csendben elásták.²⁾ Bár lenének
ez eltévedt áldozatok örök nyugalmat a túlvilágon s bár
mentene meg minket a Mindenható jövőre ily fölkelésektől
s öldöklésektől, melyeket csak a legfanatikusabb faj-
gyűlölség képes előidézni. Hiszen csak eszközök vol-
tak ők azok kezében, kik önzésből s önhaszonlesésből már
rég széttépni igyekeztek a rend és egyetértés kötelékeit!

A fehértemplomiak győzelme szerb támadók fölött
1848. aug. 19-én annál nagyobb figyelmet érdemel, mert
ekkor talán ettől függött Délmagyarországon
az egész magyar harci politika. Városunk az
1848—49-iki szabadságharcz fázisait a szerbek ellen
jelentékeny pénz- és véráldozatokkal élte át, és pedig vagy
a cs. k. csapatokkal vagy a város oltalmára ott tartóz-
kodó honvédekkel egyesülten. Nem csoda tehát, ha a köz-
ség a bekövetkezett reakció korszakában honfiúi érzületéért
sok mindent volt kénytelen eltűrni; hiszen az akkori reak-
cionáriusok Fehértemplom német polgárságát csak „láz a-
dóknak“ hívták. Ugyane gyalázó czimmel illetve a félel-
metes Haynau is az akkoriban Temesvárra menesztett
polgári küldöttséget, melynek tagjai voltak: Schmitz N.
János, Lorenz Alajos, Arnold Károly és Spahl
Vilmos, s melyet Haynau sokáig nem is akart maga elé
bocsátani. Valóban nem csekély bátorság és hidegvérűség
kellett ahhoz, hogy valaki ez ingerlékeny hatalmas előtt
határozott előadással megvilágítsa városunk különös körül-

¹⁾ Tóth Kálmán: „Előre!“ — Sőt a népköltészet is tárgyál vette az 1848. aug. 19. napjának eseményét. Tudvalevőleg u. i. van egy német dal, melynek szerzője egy fehértemplomi gazdaember, Philipon János, s mely így kezdődik: „Kommandant Maderspach der edle Ritter stb.“

²⁾ E szerencsétlen áldozatoknak a verseczi gör. kel. szerb kultus-község három egyház-atyja 1881-ben egy egyszerü emléket állított csinos vaskereszttel, melyre emlékül az 55 elesettnek nevei bevésztettek.

ményeit azon időkben, ugy amint azt derék küldötteink megtették, midőn — Haynau többszöri közbeszólása után, — erőteljesen hangsúlyozták: hogy viselkedésünk a körülményeknek megfelelő és természetes volt, és hogy ily mozgalmas időben nem lehet egyes odavaló polgárok helytelen tetteit az egész lakosság rovására írni.¹⁾

Reméljük, hogy hasonló körülmények közé a jövőben soha sem jutunk! De ha ez — mitől Isten mentsen! — mégis megtörténnék, akkor, igen akkor Fehértemplom régi jó hírét, mint Magyarország hű népsége, újra megvalósítaná és mindenesetre ismét erős bástyája lenne!

A mezőhegyesi állami ménésintézet alapításának története.*)

Ruisz Gyulától.

I.

A Mária-Terézia uralkodása alatti hosszas harcok következtében Magyarországnak a mult században külföldön is hírnévre szert tett lótenyésztése nagymérvű hanyatlásnak indult. A dicsőséggel uralkodó királyné sokat tett, e jövedelmes és hadászati szempontból nem nélkülözhető tenyésztési ág előrevitelére.

Utódának, II. József császárnak még inkább szíven feküdt ezen tenyésztési ág fölvirágoztatása. Azon intézkedéseket, a melyeket anyja kormánya hozott, a népei javát ohajtó fejedelem még inkább kiterjesztette.

Hogy üdvös s a lótenyésztés emelésére irányuló intézkedéseiből csak néhányat említek: rendeletileg megállapította azon közönséges kanczák minőségét, színét, korát és méretét, melyek a császári udvari ménesekből származó

¹⁾ „Aufzeichnungen des Bürgermeisters Jakob“ a verseczi városi hatóság levéltárában.

^{*)} Kötelességünknek tartottuk helyt adni a jeles czikknek, melynek csupán történeti része vág be szaktudományunkba: részint mert Délmagyarországnak még magyar közgazdasági lapja nincsen; részint mert teljesítendőnek véltük a szerző azon nemes vágyát: „Melegen érzett ohajtásom az, hogy ezen értekezés éppen annak a vidéknek történelmi szakközlönyében láthasson világot, melynek Mezőhegyes méltán egyik büszkeségét képezi, s melynek területén az alapításban oly tevékeny részt vett Csekonics utóda maig is élvezik nagynevű elődjük fáradságának jutalmát, a zombolyai uradalmat.

ménekkel behágathatók, valamint az országban találtató azon közönséges ménékét is, melyek a megyék által fedezettési czélokra használhatók. (1782. január 11-iki udvari rendelet).¹⁾ Hogy a szakismereteket terjeszsze, Pesten lóorvosi iskolát állított²⁾ és szakkönyvek, lótenyésztési utasítások kiadásáról gondoskodott. 1780-ban Wolstein Amad. Jánost, a bécsi egytemnek tanárát és az ottani cs. kir. állatgyógyintézetnek igazgatóját egy lótenyésztési utasítás megírásával³⁾, Scotti cs. kir. udvari főlóorvost pedig egy fedezettési utasítás szerkesztésével bizta meg, mely utóbbi munka azután minden egyes, a lótenyésztési ügyekre ki-rendelt cs. kir. tisztnak kiadatott. (1781. és 1784. évi udvari rendeletek.) Egy 1782-ben kelt rendelettel pedig meghagyta, hogy a parasztot a császári ménék használatára senki nem kényszeritheti; de ha a pór, kanczáját szabad akaratóból császári ménnel behágatta, azért általa semmiféle fizetés sem teljesítendő.³⁾

Legnagyobb fontossága és egészen napjainkig kiható intézménye azonban a mezőhegyesi állami ménesintézet megalapítása volt. Ezen intézetet a császár egy derék magyar embernek, Csekonic József⁴⁾ vértesszázadosnak, javaslata és tervezete alapján létesítette.

* * *

A mezőhegyesi állami ménesintézet alapításának története szorosán összefügg Csekonic József működése egyik időszakának történetével. Nem leend tehát érdektelen, ha a magyar közgazdaság fejlesztése körül elévülhetetlen érdemeket szerzett férfiú élettörténetének főbb adatait is közlöm itt.⁵⁾

Csekonic József 1757-ben Kőszegen született szegény, de nemes szüléktől. Első iskolai oktatását a köz-

1) Bö kivonatban közli ezen rendeletet Huzard: Nachrichten über einige Pferde-Racen, Gestüte. A czimü művében, Bécs 1827. 74. l.

2) Schwantner: Statistik. 162. l. — Horváth Mihály szerint (Kisebb tört. munkái, III. 191. l.) a pesti lóorvosi iskolát még Mária-Terézia létesítette.

3) Wohlstein műve: „Marx Fugger Herrn v. Kirchberg von der Zucht der Kriegs- und Bürgerpferde“ czim alatt jelent meg és 1786. február 2-án kelt udvari rendelettel az összes hazai uradalmak figyelmébe ajánltatott. Magyarra Tolnay Sándor, a pesti egyetemen az állatgyógyászat tanára fordította. Fordítása „Fugger Márknak a lovak neveléséről irt könyve“ czim alatt 1786-ban Bécsben jelent meg 2 kötetben.

4) Huzard i. m. 75. l.

5) Főforásom ezen adataokra Csekonicnak azon autobiográfiája, mely az általa kiadott lótenyésztési munka elején áll.

ségi jezsuita gimnáziumban, a későbbit pedig B é c s b e n, a kegyesrendü szerzetnek u. n. löwenburgi akadémiáján nyerte. Azonban a serdülő ifjút hajlamai inkább a lóhoz mint könyveihez vonzották. Megszakította tehát tanulását, és 17 éves korában, 1774-ben mint kadét a D a j a s a s s a nevet viselő vértés regimenthez csapott fel, hol 1777-ben hadnagygyá neveztetett ki. A következő évben mint főhadnagy átlépett a M o d e n a (később S e s w i t z) vértésekhez, és itt 1783-ban a 26 éves fiatal ember már másodosztályu századossá lépett elő.¹⁾

Csekonics, katonai szolgálatának első percétől kezdve fáradhatatlanul és szenvedélylyel szentelé magát és idejét a lóügynék. Összeköttetésben és levelezésben állott kora első lótenyésztőivel, és szakembereivel (igy például Wohlsteinnal, kinek egyik műve megírásához, mint az említett szerző köszönettel említi, igen sok becses gyakorlati adatot szolgáltatott). Sűrűn látogatta és nagy gonddal tanulmányozta az ezredének állomási helyeihez közel fekvő nagyobb lótenyészeteket, így többek között a már akkor jó hírnek örvendő ürményi gróf H u n y a d y-féle ménest melyről Csekonics maga is hálásan emlékezik meg; továbbá a gróf A l m á s s y a k ménesét stb. Buzgósága és megfigyelő képessége²⁾ nem maradt ismeretlen főbbvalói előtt. Hamar elsajátított ismereteinek és éles szemének köszönheté, hogy még ugyanazon évben (1783-ban) gróf H o d i t z tábornok és pótlovazási inspektor által a derék fiatal tiszt kitüntető szolgálattétellel: a pótlovazási teendőkbén való részvétellel bízott meg.

Uj foglalkozási köre tág teret nyújtott eddigi ösmerteinek gyarapítására. Az ország különféle részeibe töltött kiküldetései alkalmával észlelte lótenyésztésünk hiányait; kutatta ezeknek okait, és mindazon tapasztalatokat és észrevételeket, melyeket gyűjtött és vizsgálódásai alapján magának megalkotott: papírra tette. E töredék jegyzésekből azután egy részletes tervezetet dolgozott ki arra nézve: miként lehetne a magyarországi lótenyésztést emelni és felvirágoztatni azon esetben, ha annak érdekében az állam

¹⁾ Az, a mit Ballagi Aladár állít „A magyar királyi nemes testőrség története” című művében (Budapest, 1878. 306. l.), hogy t. i. Csekonics testőr volt volna: tévedés.

²⁾ Erre vonatkozólag érdekes adatot közöl Wohlstein Amad. János. A pusztai stb. ménesekről írt könyvében, II. 44. l.

a maga részéről is kiterjedtebb intézkedéseket foganatosítana?¹⁾

Tervezetét előterjesztette II. József császárnak, a ki ezen időtájtt épen Budán tartózkodott.

A fejedelem szívesen fogadta a törekvő fiatal századosnak egészen az ő célzataiba vágó javaslatait; fölrendelte őt Bécsbe, és dolgozatát egy bizottságnak adta ki megbirálás és javaslattétel végett.

Azon időben, a mikor Csekonics a maga tervezetével előállott, a lótenyésztés terén nem egy kiváló szakteknétylyvel rendelkezett a császár. Gróf Hoditz tábornok, az összes birodalmi pótlovazási osztályok főfelügyelője; Cavallar őrnagy, a ki a bukovinai remontirozóosztály parancsnoka volt, és ménék vásárlása céljából a Keletet (Tatár- és Cserkeszországokat) is beutazta; Wolstein Amad. János egyetemi tanár, a ki Mária Terézia által külföldre küldetvén, a legjobb külföldi (porosz, dán stb.) lótenyésztézeteket éveken át tanulmányozta; b. Einsiedel, az osztrák tartományok pótlovazási ügyeinek parancsnoka; Montgalany s még többen mások a hippologia terén többé-kevésbé elismert teknétylyek voltak. Valószínű, hogy ezen szakférfiakból alakított bizottság vette a Csekonics tervezetét tárgyalás alá.²⁾ Sőt a császár nemcsak a hazai erőket szólítá föl véleményadásra, hanem felhívta idevágó tervezetek kidolgozására és benyújtására a külföld nevesebb szakférfiait is. Igy Wallmerodi Bouwinghausen bárót, Württemberg-hercegségi kamarást és főlovászmestert is, ki 1798-ban megjelent „Taschenkalender für Pferdliebhaber“ ezimű kövvyében első adta a mezőhegyesi ménesintézetnek kimerítő leírását.³⁾

A Csekonics tervezetének megbirálására kiküldött bizottság, a megtartott tárgyalások folyamán, mindenek-

¹⁾ General Csekonics: Praktische Grundsätze die Pferdezzucht betreffend. Pest, 1817. V. 1.

²⁾ Skolka András, a szarvasi gyakorlati gazdasági és ipariskola tanára (Schedius folyóiratában: Zeitschrift von und für Ungarn, 1802. I. 353), továbbá Csaplovics János (Topogr-Statist. Archiv des Königreichs Ungarn, Wien, 1821. I. 387) szerint ezen intézetnek első tervét a mint tábornok elhalt gróf Hoditz állította össze és Csekonics főhadnagy csak segélyére volt neki a terv összeállításánál. — Erdélyi Mihály szerint pedig az intézet első terveit Cavallar dolgozta ki s ezt csak később fejlesztették gróf Hoditz, Montgalany és Einsiedel. — A Csekonics adatai szerint mindakét állítás tévesnek bizonyul.

³⁾ Schwartner i. m. 164. — Csaplovics: Archiv. I. 388.

előtt annak az általános szükségét mondta ki, hogy megtakarítandók azon tetemes összegeket, a melyek jó ménlovakért évenként a külföldre vitetnek: a legkiválóbb apalovakból és kanczákból egy pepinier — ménes alapítottassék. Ezen megalapítandó ménesintézetnek fő céljául pedig az tűzessék ki, hogy kiváló méneket állítson elő és neveljen¹⁾, a melyek által az igénytelen kistermetű lófajta az egész országban, de leginkább P e s t-, B é k é s-, B i h a r-, S z a t m á r-, A r a d- és C s o n g r á d megyében, továbbá a J á s z k u nkerületekben javítottassék²⁾, hogy tehát általa ne csak a mezei gazdasághoz szükséges igás lovak minősége emeltessek, de főleg a hadsereg által igényelt jobb minőségű remonda l o v a k is előállíthatók legyenek.

Az uralkodó ezen tervet jóváhagyta és halasztást nem tűrő erélyével annak kivitelét rögtön el is rendelte, megengedvén, hogy az eredetileg 500 darab anyakanczára tervezett pepinier-ménesnek létesítésére a bukovinai pótlovazási parancsnokság telepében elhelyezett (jobbadán moldvai és cserkesz eredetű) kanczák M a g y a r o r s z á g b a átszállíttassanak, a hadsereg lóállományából a legszebb 150 kuraszir-kancza a létesítendő ménesintézetnek átengedttessék és mindazon lovak, melyek a kitűzött célra alkalmasoknak tálaltatnak, az országban összevásároltassanak.³⁾

Anyagról tehát gondoskodva volt már. Most még csak a helyet kellett kitűzni, a hova ezen törzsménes elhelyezendő volt. Kiküldetett tehát a magyar udvari kamara aradi adminisztrátora. L o v á s z, több törzstiszttel együtt, az országba, hogy a ménes elhelyezésére alkalmas helyet kijelölje. Egyuttal meghagyatott ezen kiküldöttségnek, hogy a hely megjelölése után, a lokális viszonyok és a már megállapított tenyésztési cél szemelött társásával, az intézet berendezésére (a belső szervezetre, építkezésekre stbre) vonatkozó terveket is elkészítse. C s e k o n i c s pedig ezenkívül avval is megbízott, hogy a szükséges fedező méneket beszerezze és a részletes országos tenyésztési tervet egybeállítsa.

A kiküldött bizottság választása a C s a n á d v á r m e g y é b e n fekvő és a mezőhegyesi, fecskési, kis-kamarási és

¹⁾ Schwartner, Statist. I 163. — Skolka i. h. 353.

²⁾ Horváth Mihály i. m. 204. l.

³⁾ Csekonics, i. m. VI. l.

nagy-peregi puszták ből álló mezőhegyesi kóróna javadalomra esett. Indoka ezen kijelölésnek egyrészt azon körülmény lehetett, mert Mezőhegyes ugy szőlván központjában feküdt azon vidéknek (a Dunatisz köznek és a Bánságnak), a hol a tenyésztők iparát nemesebb vérű lovak közelléte által előmozdítani leginkább helyén valónak mutatkozott; másrészt az, mert e pusztának a vidékhez képest magasabban fekvő, szárazabb természetű rónái olyan jó füvekkel bíró legelőket helyeztek kilátásba, a minőket az akkor uralgó nézet, a kitüzött tenyésztési célra nézve legalkalmasabbaknak ítélte.¹⁾

* * *

Az a 42,000 magyar holdból álló pusztá, melyet a Lovász adminisztrátor által vezetett bíróság a ménes intézet helyéül kitűtött: Mezőhegyes nevével állítólag onnan kapta, mert mezői a közellévő Maros vizeitükre felett több ölnyi magasságban fekszenek.²⁾

Ezen termékeny róna pusztának egy része hajdanában a szent István király által 1030-ban alapított marosvári (később csanádinak nevezett) püspökség javadalmazásához tartozott, a szomszédságában fekvő Kovácsháza, Nagy-Komlós, Pitvaros, Koppánca, Királyhegyes, Nagylak és Tót-Palota községekkel, és ezeken kívül még 60 más faluval együtt.³⁾ A csanádi püspökön kívül azonban mások is birtak itt fekvőségekkel. Azon dikális összeírás szerint, a melyet a gyulai várnak török elleni hősiességében résztvett Földváry István Békés-, Csanád- és Csongrád vármegyéket illetve, 1561-ben készített, Mezőhegyesen a Dózsa György lázadó parasztjai által

¹⁾ Pethé Ferencz: Pallérozott mezei gazdaság. Bécs, 1814 III. 79. — Ezen időben a lipiczai ménes legelői voltak az okszerűbb lótenyésztők pium desideriumai. „Nincs felséges urunk tartományban a lipiczai ménesen kívül egyéb, mely téresebb helylyel és jobb nyári legelő mezőkkel bírna; ez a ménes kiváltképen azért érdemel tekintetet, mivel az ő földje igen egészséges füveket teremt, s azokat maguk a fiatal csikók a hegyeken kereshetik és a köszikláról tépegethetik; következendőképpen mivel a lovak teste szüntelen mozoghat és mivel a lábuk is a bátor lépéshez és járáshoz korán szokhatik.“ Ezeket mondja Wolstein i. m. 16. lapján, és ezekben talál kifejezést az akkori lótenyésztők nézete a legelőket illetőleg! S tényleg voltak e század elején egyesek, a kik elragadtatva a lipiczai hegyi legelők által, melyeknek pázsitja dr. Host Miklós udvari orvos önállítása szerint 30 féle jobbnál-jobb fűnemből volt össze-téve: a mezőhegyesi ménes pázsitjáról kedvezőtlenül ítélték. L. Skolka i. h. 354.

²⁾ Csaplovics: Archiv. I. 388.

³⁾ Oltványi Pál: A csanádi püspöki megye birtokviszonyainak rövid története. Szeged, 1867. 2 l.

Csanádon felkonczolt Dóczy Györgynek özvegye 3 és Salányi László 4 nádori portával (portae palatinae;) ¹⁾ Fő-Peregen Szél Balázs 1, Édenfy Ferencz 1, és Serényi Pál ismeretlen kiterjedésű, nádori portával; Csató-Kamaráson Székely Márton 17 nádori portával; Mogyorós-Fecskésen Serényi Pál 39, Székely Balázs 8, Bebek György 7 és Harangi Gáspár ismeretlen kiterjedésű nádori portával; végül Kis-Fecskésen Jász Lajos 3 nádori portával birt.²⁾ A Dóczy-féle birtokrészek későbbben, Dóczy Fruzsina aráhozományaként az ország egyik leggazdagabb fő urára: Homonnay Drugeth Györgyre (a Murányi Venus: Széchy Máriának nagy apjára szálltak át. A csanádi püspöknek itteni és koppáncsi részjóságát pedig, a mohácsi vész után beállott fejetlenségben, Jármí András foglalta el a maga részére.³⁾

Mindamellettt Mezőhegyes pontosan fizette a püspöki tizedet a szántóföldek (őszi buza, rozs s egyéb őszi termények), valamint a méh és gyümölcs után, nemcsak 1590-ben, de még a vész után 100 év múlva: 1651-ben is. A csanádi káptalan levéltárában levő följegyzések szerint ugyanis ezen évben Mezőhegyes, Királyhegyes, Tót-Palota, Nagylak, Bököny egy aranyos paplant, egy bokor karmazsin csizmát és 6 kosár halat adtak a püspöknek; ugyanazon év husvét táján pedig beszolgáltattak a csanádi püspök részére, ennek ispánja: Csókás Német András kezéhez Királyhegyes 6 tallért, 2 karmazsin csizmát; Mezőhegyes és Tót-Palota egyenkint 14 tallért és 2 csizmát; Nagylak 10 tallért; Bököny 6 tallért és 2 csizmát s ezeken kívül tizedet fizettek a pusztáktól és a malmoktól.⁴⁾

¹⁾ Egy nádori porta 40 egész telket, vagyis 40-szer 56=2240 magyar (1100 □ öles) holdat foglalt magában.

²⁾ Gyöngyössy János: Adatok Csanádmegye hajdani nagyságáról. L. Maros 1882 14. számában. — A Földvály-féle dikális összeírás is igen érdekes világot vet az akkori birtokviszonyokra, és igazolja egyes oligarchák rendkívüli gazdagságát. Hogy gazdaságtörténeti érdekből, példaképen csak egyet említsék: a Dóczyak mezőhegyesi birtokrészükön kívül, birtak még Csanádmegyében: Kingéden 4, Tót-Kutason 11, Csomorkánban 33, Nagylakon 13, Kerekegyházán 7, Szergesden 3, Sámsonban, Pitvaroson, Rétkerten Tövisközön és Tót-Palotán, ismeretlen kiterjedésű nádori portát: Békésmegyében: Gyomán 25, Tölgyön 8; Csongrádmegyében: Szegvárott 15, Szentesen 11, Szt.-Lászlón 3, Bökényben 5, Anyáson 6, Körtvélyesen 4; összesen tehát csak a három megyében mintegy 160—170 nádori portát, a mi körülbelül 370,000 magyar holdnak, tehát több mint 25 mértföldnek felel meg. — V. ö. Ifj. Palugyay Imre: Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása. Pest, 1855. IV. 36 415. l.

³⁾ Oltványi i. m. 8. l.

⁴⁾ U. o. 11. l.

E följegyzések azt gyaníttatják, hogy Mezőhegyeknek azon időben még kiterjedt álló vizei voltak, melyeket az akkor rakonczátlan, most már viztelen Szárazér és a Marosnak kiöntései tápláltak, és dús halanyaggal töltöttek meg.

A félhold uralmának megtörése után, a XVII. század végén, Bécsben felállított u. n. „uj-szerzeményi bizottság“ (Commissio neoaquistica) által, mint a török alól felszabadított, többi országrészt, Mezőhegyest is a királyi kamarai kincstár részére foglalták le, mely a szomszédságában fekvő egyéb kamarai pusztákkal együtt haszonbérbe volt adva.¹⁾ Azon állítás tehát, a melyet Erdélyi Mihály a bécsi állatgyógyintézet tanára s utána többen kifejeztek, hogy Mezőhegyes Mária Terézia uralkodása idején, egészen addig, míg ménésintézetté alakították, a magyar nemes testőrség kiadásainak fedezésére szolgált, tévedésen alapszik.²⁾

II.

Alig, hogy az új ménés helyét kitűzték: a már megállapított és jóváhagyott tervek alapján azonnal hozzáláttak a kijelölt terület elhatárolásához és a szükséges épületeknek fölállításához. Az építkezések felügyeletével és a törzsménésnek elhelyezésével legfelsőbb helyről Csekonics kapitányt bízták meg és egyuttal felhívták, hogy a szükséges kezelő létszámra vonatkozó javaslatát is terjessze elő.³⁾

A tetterős, becsvágyó, fiatal kapitány fáradhatatlan buzgalommal feküdt neki megtisztelő feladata megoldásának. A körülárlkolt területet Csongrád- és Csanádmegyéknek hites mérnöke: Vertics József földmérő fölmérvén: 84 részletre (u. n. járásra) osztotta,⁴⁾ melyek mindegyike

¹⁾ Csanádmegyének 1743-ban Batonyán tartott közgyűlésén hozott végzése folytán a megyében talált nem nemes pipás embereket (fumigatores tabicae, qui nobilitari praerogativa non gaudent) összeirták és fejenként 30 kr. pipaadóval rótták meg. Az összeírásban Mezőhegyes nem fordul elő; itt tehát nem pipázó, vagy pedig nemes ember volt a bérlő. Fenkésen azonban Pardakovich bérlőt 16 frttal, Kis-Kamaráson pedig Szobényi László bérlőt 18 frttal terhelték meg. L. Palugyay i. m. 128.

²⁾ Dr. Mich von Erdélyi: Beschreibung der einzelnen Gestüte des österreichischen Kaiserstaates, nebst Bemerkungen über Hornviehzucht, Schafzucht und Oekonomie Bécs, 1827. 14—42 l. — A magyar testőrség ellátására, a mint Ballagi Aladár i. művében kifejtette, már javadalmak szolgáltak.

³⁾ Csekonics i. m. VII l.

⁴⁾ Tehát nem 42 járásra, mint a hogy Skolka (354. l.) és Csaplovics (Archiv I. 388.) tévesen értesítenek.

átlagban 500 magyar (1100 □ öles) holdat foglalt magában, és a rajta levő kutak száma után neveztek el. Mind a négy pusztát két-két, s úgy az egész birtokat nyolcz, közel egyenlő udvarra osztatották be; egy-egy udvarnak területe tehát 5000—5500 magyar holdat tett.

A szükséges építkezéseket is teljes erővel és gyorsan keresztülvitték. Rövid idő alatt (1801-ig) a következő nagyobb épületeket emelték: a parancsnok lakását, melyben volt a lelkészlak is egy kis kápolnával¹⁾; két nagy kaszárnyát, a nagy vendéglőt; a fedező és a fiatal ménnek istállóit; állatkórházat; a gazdaság céljaira és az iparosok elhelyezésére szolgáló többrendbeli épületeket; száraz malmot; mészárszék; sütőházat; téli és nyári lovaglóiskolát a központban; — künn a pusztákon pedig nyolcz magas és tágas, nagy ménes-istállót, a csikósok részére földbe épült putrikkal s egyéb melléképületekkel.²⁾

Az istállók építésénél nem annyira arra fordítottak kiváló gondot, hogy az állatok a téli időjárás viszontagságai ellen legyenek megóva, mint inkább arra, hogy a perzselő nyári hőség és főleg a töméntelen göboly, légy stb. ellen védessenek meg. Ez az oka, hogy valamennyi ménes-istálló (a régiek egy szerűen „Unterstand“-nak vagy Schupfé-nek nevezték), inkább pajtához, mint istállóhoz hasonlított. Az Unterstandok oszlopokon nyugvó egyszerű épületek voltak, melyeknek nyílásait télen át trágyával rakták be. Voltak azonban olyanok is, melyek egészen be voltak falazva és olyanok, melyeknek oldalfalai nyáron át kiemelhetők, igen szigorú tél esetén pedig berakhatók voltak. A kapuk azonban télen-nyáron nyitva állottak és a takarmányt mindig künn adták (kivéve a zimankós, havas téli időt); — az elválasztott és egyéves csikókat azonban télire mindig istállóban helyezték el.

De nemcsak a forróság, a szél és a hideg ellen is védelmezték az állatokat; lehetőleg gondoskodtak az elemi csapások elleni védelemről is. Tíz évvel a villámhárító

¹⁾ A mostani templom, szent György vértanu tiszteletére 1845-ben épült és a következő évben szentelte föl Gonzetzky János, cs. és kir. táborigaznádok lelkész, kit a szabadságharcban tanúsított hazaifias eljárásáért Haynau 1849-ben az „Uj-épületben föbe lövett. — L. Lehóczky József; Alkalmi egyházi beszéd, melyet a mezőhegyesi lelkészi állomás százévi fenállása jubileumi ünnepén, 1885. dec. 8-án, mondott. Orosháza, 1885. 23. 1

²⁾ Csaplovics; Archiv, I. 389.

feltalálója, Franklinnak, halála után, 1801-ben egyes épületeket már villámhárítóval láttak el és ezen célra a jelzett évben 300 mázsa ólmot szereztek be. — Ezenkívül az istállók környékeit akáczfákkal ültették be, hogy a lovak a forró déli nap ellen azok árnyékában menhelyet találjanak. Az akáczfát azonban később az istállók környékéről kipusztították és más fanemekkel helyettesítették, állítólag azon okból, mert levelei, de különösen fris hajtásai a lovakra nézve ártalmasaknak bizonyultak.¹⁾

Egyidejűleg életbe léptették a már megállapított belső kezelést, melyet teljesen katonai rendszerre fektettek, mert így vélték a lehető legjobb tenyészanyagot a legjutányosabban előállíthatni. Igen jól tudták már akkor, hogy az ezredektől átvett, kipróbált, szigorú fegyelemhez és pontos szolgálathoz szoktatott egyénekekkel kezelve egy ilyen ménest: mindazon hátrányok elesnek, melyek a polgári kezeléstől elválaszthatatlanok.²⁾ A belső kezelést, katonai szervezettel, négy osztályra bízták.³⁾ Ezek voltak:

a) A fedezettető-osztály (Beschäl-Departement). Hatáskörébe sorakoztak a lótenyésztést illető összes ügyek.

b) Az élelmezési osztály (Verpflegs-Departement). Teendőihez tartozott a katonai legénység élelmezése, az élelmi cikkeknek és tüzfának beszerzése.

c) A házi osztály (Haus-Departement), mely a megállapított újabb építkezéseknek és tatarozásoknak keresztül vitelével, napszámosok kifizetésével stb. volt megbízva; végül.

d) a gazdasági osztály (Wirtschafts- oder Oekonomie-Departement). Ennek feladata volt a földek művelését, a szemes és szálas készleteknek, gazdasági állatoknak elhelyezését és gondozását eszközölni. Első vezetője ezen osztálynak, igazgató címmel Kail József, korábban krakói egyetemi tanár, volt, a ki kartársai előtt kiváló

¹⁾ Skolka i. h. 359. — A Mezőhegyesen szerzett tapasztalat lehetővé tette az oka, hogy a cs. és kir. lovasság 1807-iki szolgálati szabályzatába a következő tételt vették föl: „Nie soll das Pferd an einen Acacienbaum gebunden werden, weil die Erfahrung bewiesen hat, dass die Rinde, die das Pferd gern naget, ihm äusserst schädlich und sogar tödtlich sei.“ — L. Dienst-Reglement für die k. k. Cavallerie. Wien, 1807. I. 59. l.

²⁾ Csaplovics: Archiv I. 391.

³⁾ Skolka i. h. 363. — Csaplovics (Archiv I. 389.) Csak két (ménés- és gazdasági), Erdélyi pedig három (gazdasági, élelmezési és fedezettető) osztályt említ.

jeles gazda hirében állott.¹⁾ Az igazgató mellé ezen időben még (sőt egészen 1850-ig) csupán egy kasznár és esetleg egy hadnagy volt rendelve s az egész gazdaságot, néhány őrmesterrel és a szükséges számú katonabéressel, ezen két kezelőtiszt vezette.

A kezelési osztályok létesítésével egyidejűleg gondoskodva lett az alkalmazottak lelki ügyeiről is, felállítatván a lelkészség, melnek anyakönyvei 1785. július 1-én veszik kezdetüket.²⁾ Ugyanekkor szervezték az ember- és állatorvosi személyzet létszámát, mely állott egy fő- és több alorvosból, két állatorvosból, három gyógy- és több patkoló kovácsból; — továbbá a számvevő személyzetet, mely állott egy számvevő tisztből, egy hadbiztosból, egy élelmező tisztből és a szükséges számú alsóbb személyzetből.

A ménesintézethez beosztott tisztek a hadi szolgálattól fölmentve voltak, és ugyanolyan ellátást nyertek, mint a minőben ezredeiknél részesültek, s ezenkívül rangjukhoz mért napi pótlékot (a hadnagy 1 frtot, a százados 1 frt. 20 krt.) kaptak. Utazások alkalmával azonban sem pótlékban, sem pedig diurnumban nem részesültek. Az előléptetés (rendesen a legalsó fokról) mindig a saját (m éneskari) státusban történt. Szükség esetén, a főhadparancsnokság vagy hadi tanács rendelkezésére a tiszteket ezredeikhez visszahelyezték; — ezen esetek azonban fölülte ritkán fordultak elő.³⁾

Az állandó munkaerőt (csikósokat, kocsisokat, béreseket), ugy a gazdasági, mint a többi osztályoknál a rendes katonai sorozások alkalmával, ide beosztott vagy az ezredektől kiválogatott és ide áthelyezett legénység képezte. Ezen legénység a rendes katonaságéval teljesen megegyező ellátásban részesült.

A megállapított kezelő létszám az első deczennium alatt állott 1 őrnagyból, 12 tisztből,⁴⁾ 50 altisztből és 200 közlegényből, kikhez a katonai béreseket és az állandóan alkalmazott kézi munkásokat is hozzászámítva, az egész

¹⁾ Erdélyi, i. m. —

²⁾ Az anyakönyveket mai napig 12 tábori lelkész vezette. 1785. július 1-től 1885. május 15-ig 688 esketés, 6166 keresztelés, 4904 temetés volt. — L. Lehóczky, i. m.

³⁾ Skolka, i. h. 361 l.

⁴⁾ A tisztek létszáma nem volt végérvényesen megállapítva, hanem azok oly számban lettek beosztva, a mint azt a szolgálat érdeke időszakonként megkövetelte. L. Csaplovics: Archiv, I. 390.

létszám mintegy 500 főre emelkedett. Ezen létszámnak évi ellátása 53,140 frtba, és 15,269 kenyéradagba került.

Csekonics kapitányt szervezési munkálkodása közben a császár, Chersonba utazván, a hely színén meglepte. Szemügyre vette az eddig teljesített összes munkálatokat és építkezéseket, azok fölött teljes megalégedését és jóváhagyását nyilvánítván. Elismerésül a fiatal századost, ki az általa adott eszmének megtestesítésében olyan odaadó buzgalommal járt el: I. osztályu századossá léptette elő, megbizta a magyar- és erdélyországi pótlovazási teendőkkal és magyar ménés- és pótlovazási parancsnok (Hungarische Gestüts- und Remontirungs-Commandant) czimmel ruházta föl.¹⁾

Katonai és személyi ügyekben a ménésintézet közvetlenül a Bécsben székelő fő hadi tanács (Hofkriegsrath) resszortjába, illetve az ennek alárendelt budai főhadparancsnokság felügyelete alá rendeltetett, a hová számadásait is évenként fölterjesztette. Ellenőrző közegül a budai főhadparancsnokság által egy hadbiztos (Feldkriegs-Commissär) volt Mezőhegyesre kirendelve, ki az összes ügykezelésbe betekintéssel birt, a fölterjesztéseket és számadásokat vidimálta és egyes meghatározott esetekre nézve veto-joggal élhetett.²⁾ A tenyésztés és egyáltalán a tenyésztés körébe vágó mindennemű ügyek fölötti felügyeletet ellenben a szintén Bécsben székelő ménés- és pótlovazási felügyelőség (Gestüts- und Remontirungs-Inspektion) gyakorolta, melynek vezetője, (rendszerint egy tábornok), a lótenyésztési ügyeket illetőleg egészen önállóan működött, s ez irányu intézkedéseiről csupán az uralkodónak, illetve a hadi irodának (Kriegskanzlei) tartozott felelősséggel.³⁾ Az inspektor az intézetet évenként legalább egyszer meglátogatta s ezen alkalommal megállapítá a ménésnek költség-előirányzatát. A számadások egészen a katonai kincstár részére fenálló szabályok szerint, de a helyi viszonyok által indokolt változtatásokkal voltak készítendőek. A megta-

1.

¹⁾ Csekonics, i. m. VII l. — A hagyomány szerint József császár ezen alkalommal írta alá a ménésintézet megalapításáról szóló oklevelet is, az u. n. malomházban, mely mai napig fenáll és Mezőhegyesnek állítólag legrégebbi épületé képezi. — L. Papi Balogh Pest: Mezőhegyes az 1876. évnél kezdeten. Arad 1877. 60 l.

²⁾ Skolka, i. h. 362. l. — Schwartzner Statist. II. kiadás, I. 164. 469.

³⁾ Skolka, i. h. 362. s. köv. l.

karított összegek az intézet pénztárát illették; az esetleges kiadási többletet pedig a hadi tanács pótolta. Az utóbbi esetek azonban Csekonics alatt fölötté ritkán fordultak elő. Csekonics szigorúan követte azt az elvet, a melyet az intézet alapításakor kitűztek, hogy t. i. az intézet saját erejéből önmagát tartsa fenn. A legszigorubb takarékoságot követelték, s ha esetleges nagyobb kiadási tételek fedezésére (mének vásárlására stb.) adtak is időnkint pénzelőlegeket a parancsnokságnak rendelkezésére: ezen összegeket a később hadi czélokra besorolt lovak árából, az évi leszámolás alkalmával, mindig levonásba hozták.¹⁾

¹⁾ Csaplovics: Archiv, I. 397.

TÁRCZA.

Januárban ülés nem tartatott.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat rendes, havi, választmányi ülése, 1887. február 28 án

Elnök: Ormós Zsigmond, főispán.

A választmányból és a társulati tagok közül megjelentek: ifj. Ormós Zsigmond, igazgató; Pontelly István, főtitkár; Patzner István, titkár; Troszt József, pénztáros; dr. Níamesny Gyula, ügyész; Deschán Akhil, Heinrich Nándor, Klein Jakab, Odor Samu, dr. Parlaghy Márton és Szmidá Lajos urak; vendégül Pongrácz Miklós ur.

Elnök a gyűlést, tagjai üdvözlésével, megnyitja.

Patzner István titkár, a múlt decemberi, mint utolsó ülés, jegyzőkönyvét felolvassa, mely hitelesítve lön.

Ezt követőleg Pontelly István, főtitkár, adja elő következő jelentését:

Tisztelt választmány!

A múlt decemberi, mint utolsó választmányi ülésünk meghagyásából, — mert a jelen évi januárban, a muzeum ujjáépítése végett minden időt a műtárgyak becsomagolása és elvitele vevén igénybe, gyűlést nem tarthattunk, — van szerencsém jelentenem, hogy az új egyesületi pénztáros, Troszt József, urnak, a pénztárunk átadása végett kiküldött bizottság, az 1886. évi számadás zárlata eredményének felülvizsgálása, és helybenhagyásával, a pénztárt az abban talált 107 frt és 65 krnyi fenmaradvánnyal, továbbá 30,362 frt és 73 krajczárt tartalmazó, öt takarékpénztári könyvvel, egy a czenteniáriumi, két drb ezüst és hét drb bronz érmével, valamint a társulati tagok nyilvántartási jegyzékével, végül az 1885. évi, megvizsgált és lezárt számadás mellékletével, és a tagdíjhátraléki kimutatással együtt, — az erről f. é. január 15-én felvett jegyzőkönyv bizonyosága szerint, — rendben átszolgáltatta.

Tudatom azután a tisztelt választmánynyal, hogy muzeumi gyűjteményes műtárgyaink, névleg a kisebb minőségűek elcsomagolva s ládáokban elhelyezve és beszegezve; a nagyobb térfogatúak pedig

az előbbiekkal együtt a megyeházban, a számukra kijelölt két szobában, s a szekrények néhányra, ugyanoda, az első emelet folyosójára, lőnek átveve; a lapidárium föliratot köveit pedig épen most szintén a megyeházban, annak udvarán, helyezik el az arra alkalmas helyeken.

Jelentem még a tisztelt választmánynak, hogy szintén az utolsó ülés határozata folytán, az országos Arch. Értesítő múlt évi folyamából, a helyi gimnázium szorgalmasabb tanulói közötti szétosztás végett, 16 példányt; az itteni főreáliskoláéinak részére 15 példányt; és két példányt a Marx Antal, tanfelügyelő, által kért, két ipariskolai ifjúság számára, — elismervények vevése mellett, — küldöttem meg.

Áttérek ezek után azon beérkezet adománytárgyak előterjesztésére, mikkel, mint meghatározottakkal, ujabban gyarapodik:

A) A régi és újabb kori műtárgyak tára.

Ide sorakoznak dr. Benedek Albert, titkár jelentése szerint:

1. Egy agyag vizmérce-tördék; 14 cm. magas. Tölcséralakulag kiszélesedő, felső részének egyik oldala le van törve. Az oldalán 6 lyuk van, s a törésnél is látható két lyuk félkerülete. Találta a mosniczai határon, 3 $\frac{1}{2}$ m. mélységben, és ajándékozta Javorszky Albert, erdész.

2. Bormérő bot. 1 db. — Egy méter hosszú. Ezzel mérték a községi adóban beszolgáltatott bor mennyiségét. A bot oldalán sárga szegecskékkel kivert arab számok mutatják az akószámot, és pedig egytől tizenkettőig, s az ezek mellé sorba vert egyes, kettős és négyes szegecskék jelölik, hogy a megfelelő akós hordóban hány pint, itcze és meszely bor van. A bot Zádorlak község tulajdona volt, és a községi előjáróság Deschán Akhil, megyei árvászekéi elnök, kérésére, muzeumunknak ajándékozta.

3. Zöld ólomércz. 1 drb. 4 cm. hosszú és 3 cm. széles. Találták Dognácskán; adta Vodeczky József, g. IV. o. t.

4. Kvarcz jegecz. 1 drb. 6 cm. hosszú és 4 cm. széles. Találták Mehádián; ajándékozta Mühle Vilmos, volt IV. o. t.

5. Ősrégi palakő. 1 drb. — 14 cm. hosszú és 8 cm. széles. A finomabb erekig tisztán látható rajta egy levél lenyomata. Találta Kalácsán, az „Ifigénia major“-ban, és adta Faragó István, g. IV o. t.

6. Burnótszelence. 1 drb. 9. cm. hosszú és 5 cm. széles. A fedelén dombormű ábrázolja a díszkocsit, melyen 1840-ben Napoleon hamvait vitték Párisba. Ajándékozta Szandy Lajos, megyei díjnok.

7. Aczél fokok. 1 drb. A török feliratu fokok 9 cm. hosszú, 5 cm. széles; nyele 87 cm. hosszú. Ezen őseitől örökölt régi emléktárgyat ajándékozta Ehardt Mátyás, szabadfalvai plébános.

B) A pénz- és bankgyűjtemény.

I. Római érmék.

1. Egy Cornelia-családi, ezüst denár. — Előlapján sisakos Mars és X. — Hátlapján Viktória kétfogatu kocsin. Alant: Cn. Lentul (us). E férfi a dénárverő intézet gondozója volt.

2. Egy Maenia-féle, köztársasági, konzuláris, ezüst denár. — Az előlapon szárnysisakos Pallaszfej és X. A hátlapon a csillagos Dioszkurok lova. — Hihetőleg P. Maenius, a 337-ben, antiumi győző, ritka pénze.

3. Egy Imp. Licin. Licinius P. F. Aug. averzköriratu, kis réz pénz; a mezőnyön a császár (307—323) jobbra fordult, babérszorus feje. — A reverzen koszoruban Vot. XX. és D. N. Licini. Augusti. körirat.

4. Egy Constantinus Aug. előlapköriratu, kis réz pénz; az áréán a császár (306—337) jobbra néző, babérszorus feje. — A hátlapon kapus kasztrumpfal; fölötte csillag. Körirata: Providentiae Augg. — Nagy Constantin császárrá létele korában jött divatba.

5. Egy D. N. Constantinus (II.) P. F. Aug. averzköriratu, kis réz pénz; a mezőnyön a császár (337—361) jobbratekintő, kettős gyöngykoszorus feje. — A reverzen az álló császár; jobbában világteke; balkezében lándsa. Körirata: Salus Reipublicae. — Alant: B. Co. — Eckhelben nincs meg.

6. Ugyanannak lereszelt előlapköriratu, kis, réz pénze. — A hátlapon egy térdelő foglyot üstökénél fogva tartó, álló katona. Köriratából egyedül Salus olvasható.

II. Magyar pénzek.

1. IV. Béla (1235—60) rézpénze. (V. István együttes képveretével).

2. III. Ferdinand (1637—57) 1652, kis, réz pénze.

F. — P. H.

III. 1652.

elő- és hátlapverettel.

3. I. Lipót (1657—1705) 1701. ezüst polturája.

3. III. Károly (1711—40) 1714, ezüst, három krosa.

5. I. József (1705—11) 1709. ezüst polturája.

III. Osztrák pénzek.

1. III. Ferdinand (1637—57) 1642 ezüst, 3 krosa.

2. I. Lipot (1657—1705) 1693. ezüst, hat krosa.
3. I. József (1705—11) évszámnélküli, ezüst, három krosa.
4. VI. Károly (1711—40) 1726. ezüst, három krosa.
5. Mária Terézia (1740—1780) 1765. ezüst tizese.

IV. Németországi pénzek.

1. V. Károly (1519—1556) évszámnélküli, kis réz pénze.
2. Nagy Frigyes (1740—86) 1782. ezüst, egy krosa.
3. Vilmos württembergi király (1816—64) 1836. réz, egy krosa.
4. Károly Tivadar (1742—99); (1777 óta bajor herceg is;)
1736 bajorpfalzi, tartományi, ezüst garasa.
5. Károly Albert (1726—45) 1736. bajor, tartományi ezüst garasa.
6. Két, 1856. száz, ezüst, két ujgarasos (= 20 fillér).

Mindezen pénzeket ajándékozta dr. Horváth Imre.

C) A könyv- és okmánytár.

Patzner István, titkár, jelentése szerint, a következőkkel gyarapodott:

1. Kováts Gyula, Szilágyi Márton tanítása az eljegyzésről 1690-ben.
2. Schwarcz Gyula, Montesquieu elmélete a monarchiai államformáról.
3. Tóth Lőrincz, Fegyházi tanulmányok. I. Az illavai fegyház.
4. Apáthy István, A szerzői jogról szóló törvény.
5. Schwarcz Gyula, További adalék a görögök politikai irodalmának kritikai történetéhez.
6. Hajnik Imre, Okirati bizonyítás a középkori magyar per-jogban.
7. Schwarcz Gyula, Melyik görög állam közelítette meg leginkább a képviseleti rendszer alap gondolatát?
8. Tóth Lőrincz, Emlékezések a nemzetközi büntetőügyi kongresszusra Rómában. 1886. (november 16—24.)
9. Zsilinszky Mihály, Lónyay Zsigmond és a nagyszombati béketanácsokmány 1644—45-ben.
10. Zsilinszky Mihály, Török János szerepe a linczi békekötésben. 1645.

Mind e műveket ajándékozta a magy. tud. akadémia.

Jelentésemet a zelöadottakban kimerítvén, kérem annak a tisztelt választmány általi szives figyelembe vételét.

* * *

A választmány a főtítkár jelentését tudomásul vevén, jegyzőkönyvi köszönetet szavaz mindazoknak, kik muzeumunkat becses

műtárgyakkal megajándékozni sziveskedének; névleg, a magyar tudományos akadémiának, Zádorlak községének, Ehardt Mátvás, dr. Horváth Imre, Javorszky Albert és Szandy Lajos uraknak; ugy Faragó István, Mühle Vilmos és Wodetzky József, gimnáziumi tanulóknak.

Egyuttal a bemutatott adományos műtárgyaknak elkönyvelesét és biztos elhelyezését határozza el a gyűlés.

Az gyűlés egyszersmind tudomásul veszi az egyesületi pénztárnak az új pénztáros kezébe történt szabályszerű átadását annyiban, amennyiben az érdemleges intézkedést a jövő közgyűlés hatáskörébe tartozónak nyilvánítja. Az ideiglenes intézkedés helyeslése, valamint a régi pénztáros fölmentése iránt, a közülés fog illetékesen végezni.

Ennek helybenhagyása igényeltetik azon 978 forintra nézve is, melyet a kiküldött pénzügyi bizottság a felépítendett muzeum belső berendezésére javasolt fordítatni. A nagygyűlés elé lesz terjesztendő a költségvetés is.

Kedves kötelességének ismeri továbbá a választmány, hogy jegyzőkönyvi köszönetét fejezze ki a vármegye nevében intézkedett ifj. Ormós Zsigmond, alispán urnak, ki a muzeumi gyűjtemények elhelyezésére a vármegye házában előzékeny és szives készséggel jelölte ki a legalkalmasabb helyiségeket.

A tagdíjhátralékosokat illetve. végzéssé lön, hogy a pénztáros azok névjegyzékét a főügyésznek átszolgáltassa. — Janovich Gyula kincstári főügyésznek, Zomborra lett áthelyezésével, beadott lemondása iránt, tagdíjának mult évi kiegyenlítése után, fog érdemleges határozat hozatni.

A tárgysorozat következő pontja szerint: „A Laczkfyak története“ czimű, nagyérdekű értekezés, nt. dr. Karácsonyi János urtól, került felolvasásra. — A szerző e remek dolgozatában kimutatja, hogy a Laczkfyak ősi fészke Délmagyarországon, Kerékgyháza volt. Ők Róbert Károlynak

Temesvárott tartózkodása alatt keltek ki előbbi homályukból és emelkedtek gyorsan az ország első méltóságaira. Délmagyarországi eredetöknél fogva jogos, hogy történetök is társulatunk ülésein legyen előadva. A jeles értekezés a Laczkyak családfáját, minden támadás ellen, mindenkoron védelmezni kész leendő. A felolvasás kiténteti mindazon főtisztségeket és országos méltóságokat, miket a Laczkyak elfoglaltak a hadjáratokat, mikben résztvettek. Hibáztatja Arany Jánost, hogy Erdélyt tartotta hazájoknak, a kinek lantja különben annyiszor zendült meg megérdemelt dicséretökre. Dicsőségök fénypontjára a nápolyi hadjárat alkalmával, Nagy Lajos korában, jutottak — A szerzőt, ki tanulmányát, melyben honunk története imént említett regényes epizódjáig jutott, folytatni ígerte: a gyűlés a legzajosabban megéljenzte és köszönetének nyilvánításával, nagytudományu értekezésének az „Értesítőben“ való közlését, közhelyesséssel elhatározta.

* * *

Végül tagokká, Dészán Akhil ur ajánlatára, Pongrácz Miklós ur; Szmida Lajos ur ajánlatára pedig Kapitány Zsigmond, h. árvaszéki iktató; Popesku Aurél, megyei számvevősegéd; és Szécsi Lajos, megyei számvevősegi nyilvántartó, egyhangulag megválasztatván, a gyűlés elnökileg bezárattott.

Temesvárott, 1887. febr. 28.

PONTELLY ISTVÁN.

muzeumtársulati főtítkár.

A délmagyarországi, történelmi és régészeti muzeumtársulat rendes, havi, választmányi, ülése, 1887. márczius 30-án.

Elnök: Marx Antal, királyi tanácsos, tanfelügyelő.

Megjelentek a választmányból és társulati tagok közül: Pontelly István, főtítkár; Patzner István, títkár; Trost József pénztáros; dr. Niamessny Gyula, ügyész; Dészán Akhil, dr. Breuer Armin, Klein Jakab, Nagy György, Pongrácz Miklós, Popescu Aurél, Szmida Lajos; Trost József, Valló Vilmos és Wimmer József urak; mint vendégek: hölgyek és urak mellett, középiskolái ifjuság.

Elnök az ülést megnyitván:

Pontelly István, főtítkár, felolvassa a mult ülés jegyzőkönyvét.

Ennek hitelesítése után ugyanő előadja következő, havi jelentését:

„Tisztelt választmány!

Társulatunk az 1885. évi december 30-án tartott szervezkedő közgyűléséről kelt jegyzőkönyve 18. §-ban, az egyesületi pecsét iránt a következőleg intézkedik.

„Felolvastatott a küldöttségnek a 4-dik §-re s illetőleg ezen szakaszban a társulati pecsétre vonatkozó abbéli előterjesztése, hogy elnök ő méltósága Budapesten léte alkalmával kiterjesztvén gondját a társulati pecsét elkészítésére, Vidéky János fővárosi felső ipar-rajziskolai igazgatót felkérte a társulati pecsét tervrajzá-
nak elkészítésére; aki is ő méltósága iránti tiszteletből a pecsét tervrajzát ő méltóságához leküldvén, azt e jegyzőkönyvben foglalt csekély módosítással elfogadni véleményezi.

A közgyűlés a bemutatott tervrajz beszerzésében elnök főispán ur ő méltóságának a társulat irányban mindig tanusított és folyton fokozódó azon nemes gondoskodását látván ujabban is nyilatkozni, melynek ugyszólva ezen kulturális intézmény megteremtése köszönhető, — a legőszintébb hála érzelmeivel adózik elnök ő méltósága önzetlen törekvése és szivességének, továbbá meghatva az előzékenység azon jelei által, melyek Vidéky János urnak ő méltóságához intézett levelében és az általa készített pecsét-tervrajz megküldésében nyilatkoztak, a közgyűlés Vidéky János ur szivessége és készsége irányában köszönetét fejezi ki.

Attérve magára a tervrajzra, melyen az *Archaeologia* női alakban akként van ábrázolva, hogy kiterjesztett jobbáiban egyiptomi múmiastatuettát tart, míg balkezével a palmaágat nyujtja a baloldalon ülő történelemnek; középen jellemző időszakot képviselő oszlopon a bagoly mint a tudományosság jelképe; fölötté a vezérszöglet a jelent bevilágító sugarával; míg az alakokat régészeti és kultur-történelmi tárgyak veszik körül s az alap alját cser- és olajágak között a magyar czimer, mint a magyar nemzet államiságának jelvénye támogatja; „Fiat lux“ feliratával pedig egy heraldikai mondatot tüntet elő: — az oly kompozíció, mely úgy a kivitelt, mint a jelképi alakítást és csoportosítást tekintőleg művészi magas niveaun áll s elfogadandó, azonban azon csekély módosítással, hogy az *Archaeologia*-t jelképező női alak jobb kezében lévő egyiptomi múmiastatuetta helyett a múmiáknak a régiségtárak és muzeumokban inkább látható azon ismertebb és szokottabb alakja helyeztessék, mely nem kiterjesztett, hanem a testhez göngyölt kezekkel a fön levő kalapalaku fejdisz elhagyásával fordul elő, s mely a nagy közönség előtt mint a régiséget jelképező alakzat inkább ismeretes. Továbbá miután a pecsét körirata nem felel meg az alap-

szabályok 4-ik szakaszának: a körirat a tervrajzra a most jelzett § értelmében rajzoltassék be, t. i. „A Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat pecsétje. 1884.“

A közgyűlés tehát elhatározza, hogy Vidéky János ur ezen csekély módosítások eszközzése iránt megkéressék.

Miről elnök ő méltósága végzésileg értesítetik.“

* * *

Van tehát szerencsém a tisztelt választmánynak a főtérített módosításokkal elkészült pecsétterajzot, mely végleles helybenhagyás és elfogadás végett a jövő közgyűlés elé lesz terjesztendő, előleges megtekintés végett bemutatnom azon megjegyzéssel, hogy annak köriratául, a nevezett 1885-diki közgyűlés által előírt és a társulatunk nevét kifejező ezen szavak: „A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat pecsétje. 1884.“, tartandók meg.

A pecsét elkészítésével, Vidéky János ur javaslata szerint is, Scharff Antal érmeképlőt (medalleurt), vagy Schwarz István, kitünő érmemetsző, magyar születésű hazánkfiát, aki az 1885. évi országos kiállítás nagy érméjét is készíté, és Bécsben a műipariskola vésőző (ciselleur) tanára, lehetne megbizni

Az előterjesztett társulati pecsét tervrajzával kapcsolatban bemutatom az ujabban befolyt és meghatározott mű- és egyéb adománytárgyakat, mikkel ismét gyarapodik:

A) A régi és ujjabkori műtárgyak tára:

Idesorakozik, dr. Benedek Albert, titkár, meghatározása szerint:

1. Egy szarvasagancs baltafok. 14 cm. h. és 7 cm. széles. A fok kerülete 19 cm. A lyuk átmérője 2 cm.

Ez a Német-Bogsány meletti barlangban az idén fölfedezett és nagy részben Budapestre került leletből való. Adta Budin csán János, köz- és váltóügyvéd, Német-Bogsányban.

2. Egy szarvasagancs szuró eszköz. 11 cm. hosszú. Vastag végén 9 cm. kerületű. Találták ugyanott; adta ugyanaz.

3. Egy agyag orsógomb. Közép kerülete 15 cm. Találták ugyanott; adta ugyanaz.

4. Régi agyagfazék oldaltöredéke. Harántvonalrovátkos és pontozatos diszítésekkel. Hossza 9, szélessége 8 cm. Találták ugyanott; adta ugyanaz.

5. Ósrégi agyagcsésze töredékei; 5 drb. A legnagyobb darabnak szélessége 5, magassága 6 cm.; a többi kisebb darab. Füg-

gélyesen vonalrovátkos és vízszintesen pontozatos diszítésekkel van ellátva minden darab. Találták ugyanott és adta ugyanaz.

6. Ósrégi kőkés. 1 drb. Teljesen ép és igen szép példány. Hosszúsága 11, szélessége a vastagabb végénél 3 cm. Ugyanott találták és ugyanaz adta.

B) A pénz- és bankógyűjtemény.

I. Római érmék:

1. Egy Mumia-féle (?) konzuláris, ezüst dénár barbár utánzata.

2. Egy Constantinus Aug. (306—37) elő, — és Providentiae Augg. hátlapkőriratu, kis réz pénz. Az averzen a császár babérkoszorus feje; a reverzen bástyafal, két tetőtornyoka közötti csillaggal, Alant: Sis(ciae). A hátlap kőrirata Nagy Konstantin császársága korában jött divatba. Eckhelben nincs meg.

3) Egy D. N. Constantius (II) P. F. Aug. (336—61) averz — és Fel. Temp. Reparatio reverzkőriratu, kis, réz pénz.

Előlapján a császár koszorus feje; hátlapján egy álló katona egy lovast lándsával leszur. Alant Sis.

4) Ugyanannak petit, réz pénze. Az előlap mezőnyén a császár kettős, gyöngykoszorus feje; a hátlapon két, egymással szemben álló, és tropeumot tartó katona. Amanak áréáján: Fl. Jul. Constantius; emezén: Gloria Exercitus (?) kőrirat.

5) Egy D. N. Valentinianus (II. 376—392) P. F. Aug. elő,-és Gloria Romanorum hátlapkőrirat. Az averz mezőnyén a császár kettős, gyöngykoszorus feje; a reverzén egy katona egy foglyot hajánál fogva földre terit. Alant S. M. A. O. S.

Ezen érmék Horváth Imre küldeményéből valók.

II. Magyar pénzek.

1) Zsigmond (1387—1437) kis, ezüst pénze. Adta Bayer Gyula, g. VI. o. t.

2) I Ferdinand (1526—63) 1550 évi, petit, ezüst pénze. Ajándékozta Kuktay Sándor, megyei főorvos, oppovai leletként.

3) I. Miksa (1564—76) 1567. kis, ezüst pénze. Hozta ugyanonnan.

4) Rudolf (1576—1608) 1585. ezüst dénára. Ugyanannak ugyanottani lelete.

5) II. Mátyás (1608—1619) 1617. évi, petit, ezüst pénze Hozta Schopf Jozsef, pénzügyi tanácsos Lugosról.

6) III. Ferdinand (1637—57) évszámnélküli, kis, ezüst pénze, Dr. Horváth Imre küldeménye Bécsből.

7) I. Lipót (1657—1705) 1668. ezüst huszasa. Tilger Nándor, g. V. o. t. ajándéka.

8) Egy 1706. évi, réz poltura. Tangl Ferencz, g. V. o. t. pancsovai lelete.

9) Egy 1849. m. k. 6 kros váltó pénz. Bessenyei Ferencz, g. I. o. t. lelete.

III. Lengyel pénzek.

1) I. Zsigmond (1506—48) 1534. danczigi, ezüst garasa. Oppováról hozta dr. Kuktay Sándor, főorvos.

2. III. Zsigmond (1584—1632) 1598. ezüst, három garasosa. — Dr. Horváth Imre küldeménye Bécsből.

3. Ugyanannak ugyanolyan 1601. évi pénze. — Chapó Géza, szolgabíró ajándéka.

III Osztrák pénzek.

1. I. Lipót (1657—1705) 1669. évi ezüst VI krosa. — Wimmer József adománya.

2. Ugyanannak 1699. ezüst, 1 krosa. — Dr. Horváth Imre küldeményéből.

3. I. József (1705—11) évszámnélküli, kis, ezüst pénze. — Stoicsics Gyula, g. I. o. t. ajándéka.

4. Mária Terézia (1740—80) 1760. évi, ezüst tizeze. — Adta Bach Ferencz, kir aljárásbíró.

IV. Németországi pénzek.

1. Brandenbergi Albert (1511—1525—1568) 1544. ezüst pánze. — Ajándékozta Ormós Zsigmond, főispán.

2. Egy schwerini, 1720. évi, réz, egy kros. — Adta Nagy Béla, g. I. o. t.

3. Egy bajor, 1813. réz fillér.

C) A könyv- és okirattár.

Patzner István, titkár, jelentése szerint, a következőkkel gyarapodott:

1. Óváry Lipót, Oklevéltár Bethlen Gábor diplomacziái összekötetéséhez. (Budapest, 1886.) Kiadta a magy. tud. akadémia.

2. Szilágyi Sándor, Erdélyi országgyűlési emlékek. XI. köt. 1649—1658. (Budapest, 1886.) Kiadta a magy. tud. akad.

3. Dr. Szádeczky Lajos, Báthory István lengyel királyllya választása. 1574 - 1576. (Budapest, 1887.) Kiad a magy. tud. akad.

4. Thaly Kálmán. A székesi gr. Bercsényi család. II. köt. 1689—1703. (Budapest, 1887.) A magy. tud. akad. kiadása.

5. Láng Lajos, a népoktatás hazánkban 1869—1884. (Budapest, 1886.) A magy. tud. akad. kiadása.

6. Deák Farkas, Rövid észrevételek Kemény János önéletrírásáról. (Budapest, 1886.)

Mind e műveket ajándékozta a magy. tud. akadémia.

7. A vallás és közoktatásügyi magy. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló XV. jelentése. (Budapest, 1886.)

8. A vallás és közoktatásügyi magy. kir. miniszternek az országos tanítói nyugdíj- és gyámalap 1885 évi állapotáról szóló jelentése. (Budapest, 1886.)

E két művet ajándékozta a nagym. vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter.

9. A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat Evkönyve. (Arad, 1886.) Ajándékozta a nevezett társulat.

Jelentésemet, az elősoroltakban való kimerítésével van szerencsém a tisztelt választmány szives figyelmébe ajánlom.““

* * *

A gyűlés a főtítkárról jelentését tudomásul vevén, köszönetet szavaz a társulat elnökének az egyesületi pecsét tervrajza ügyében tett szives és eredményes fáradozásaiért; és hasonló jegyzőkönyvi köszönetét fejezi ki a muzeum számára beküldött adománytárgyaikért: a magyar tudományos akadémiának; Bach Ferencz, Budinsán János, Chapó Géza, Horváth Imre, Kuktay Sándor, id. Ormós Zsigmond, Schopf József, Trefort Ágoston és Wimmer József uraknak: — nemkülönbén Bayer Gyula, Bessenyei Ferencz, Nagy Béla, Stoicsics Gyula, Tangl Ferencz és Tilger Nándor, gimnáziumi tanulóknak.

* * *

Ezután felolvasásra került Ruisz Gyula ur ezen czimű, kitűnő értekezésének két első szakasza: „A mezőhegyesi állami ménésintézet alapításának története.“

E kimerítő történeti kútforrások alapján készült, jeles tanul-Mezőhegyesnek úgy történetét, mint közgazdasági és hadászati szempontokból egyaránt nagyfontosságú lótenyésztési ágát öleli fel.

A szerzőnek, mint hozzánk intézett levelében mondja, „melegen érzett ohajtása vala, hogy munkálata épen annak a vidéknek történelmi szakközlönyében láthasson világot, melynek Mezőhegyes méltán egyik büszkeségét képezi, és melynek területén az alapításban oly tevékeny részt vett Csekonics utódai maig is élvezik nagynevű elődjök fáradtságának jutalmát, a zombolyai uradalmat.“

Az ülés a nagyszabású művet, a szerző iránti köszönetének kifejezése mellett, a bíráló bizottsághoz utasította.

* * *

Végül a tárgysorozat utolsó két pontja szerint: tagul egyhangulag Szél Ákos, makói köz- és váltó- ügyvéd;

a májusi közgyűlés tárgysorozata megállapítása bizottságának tagjaiul pedig: ifj. Ormos Zsigmond, alispán, Pontelly István és Wimmer József, urak választatván meg: az ülés be lön rekesztve.

Temesvárott, 1887. márczius 30-án.

PONTELLY ISTVÁN,

muzeumtársulati főtktár.

Egyvelek.

Bonnaz Sándor csanádi püspök urnak újabb jótékony-sága. E dicső nevet méltó, hogy különösen a csanádi püspökség egyházi s nevelésügyi története a legelőkelőbb kegyes alapítókéval együtt megörökítse. — Nmélt. s főt. Bonnaz Sándor püspök ur ugyanis, írja a „Torontál“, az általános vagyoni hanyatlásnak napjaiban, midőn még nem egy jobb családunk is szükséggel küzd, s midőn ezért egyházi s iskolai intézeteink egyesektől jelentősebb gyámolítást nem igen remélhetnek, nagylelkűen vonja meg magától eszélyes takarékosága gyümölcseit, hogy azokat a magyar ker. hitélet s közművelődés fölvirágoztatásának maradandóan termékeny magjává tegye . . . Ő exczellenciája oly korban, melyben egynémelyek üdvöket az élvek hajhászásában keresik, magasabb és szent célokért égve, önmegtagadással szerzett vagyonát a legfűnségesebb ügyeknek, — a vallásosságnak és nevelésnek oltárára teszi, hogy, mig illatozó füstje dicsőíteni fogja Istent, ki a jéghideg napokban is hevesen dobogó sziveket teremtett, addig a később kor ájtatoskodói és növendékei is kegyeletes hálával emlegessék meg őt, ki nekik a legnagyobb, mert szellemi jótévőjük vala, s gyönyörű példáján hasonló nemeslelkűsége buzduljanak . . . A főkelt-gondolkozású főpap oly időben, melynek egynémely fiai az erényt a bűnnel, a szentet profánnal, a szellemet az anyaggal összetévesztik, — egyeneslelkűen és határozottan bátor az ügynek válni bajnokává, melynek igazságáról és szentségéről legbensőbbben meg van győződve, s mely egyedül árasztott üdvöt őseinkre, jeléül annak, hogy szertelen korunk sebeire is egyedül adhat gyógyírt, és a jövő nemzedékek egyedül lehet boldogsága, kútforrása, — tudniillik a vallás ingatlan alapján sarkalló műveltségnek.

De hozzuk már elő a tény, hogy a t. olvasók meggyőződhessenek szavaink igazságáról, s kebelök az ünnevelt főpap iránt, a kiben az emberbaráti szájalom, részvét a keresztény szeretet napján mindent új életre keltő szenvedélylyé magasztosult, — még nagyobb elismerésre lelkesedjenek, mint a minőt igénytelen tollunkkal leirhatnánk.

Főt. Bonnaz Sándor püspök úr Ő exczellenciája, kinek, negyedszázadot meghaladó üdvös főpásztorkodásának milliókra menő alapítványai részét N.-Becske város is, a felső leányiskolában, halás kegyelettel élvezi, a már előbb szánt tizenkétezer frt alapítványon kívül, újabban huszezer frtot ajánlott föl a Torontálmegyében letelepített csángók számára építendő templomra.

Azért sorainkat azon hő kívánattal zárjuk be: Nyujtsa a ke-

gyelmek Istene még hosszúra a jóságos főpásztornak életét, hogy lássa kikelni, lássa gyümölcsözni a magvakat, melyeket áldó keze elhintett . . . Élvezze szerencsésen sokáig azon tiszta gyönyört, mely az üdvhozó alapítványaira gondoló lelkén át-átrezzen; élvezze a boldogító öntudat azon igaz örömét, melynél édesebbet az élet nem nyújthat, hogy egyház-fejedelmi állásában, a ker. hitélet s a nagyhorderejű nevelés terén szintugy, mint a szűkölködő emberiség javára szánt tetteiben, a nemzet méltó hálájára érdemessé tette magát azon nagyszívűsége által, mely hazánk szellemi s erkölcsi nemesedése s ezzel nemzeti boldogulásunkra oly áldástárasztólag hat! . . . Dr. Csósz Imre.

Versecz sz. k. város történetének német kiadása, Milleker Felix, buzgó munkatársunk tollából, két kötetben megjelent. Talán épen midőn e sorokat írjuk, lát napvilágot a magyar szövegű kiadás, melyet végül a szerb fog követni — Az előttünk fekvő munka czíme: „Geschichte der kön. Freistadt Wersecz. Von Felix Milleker. Herausgegeben aus Anlass des tausendjährigen Bestandes von Ungarn vom Munizipal-Ausschusse der kön. Freistadt Wersecz. I. és II. Band. Budapest, 1886. Moritz Rath's Commissions-Verlag. Preis des ganzen Werkes 2 fl. ö. W. E két-kötetű, összesen 732 oldalra terjedő mű az első, összefüggő- és önálló történet, mely Verseczről megjelent. Talán mondanunk sem kell, hogy szerzője szorgosan felkutatta mindazon oklevéltárat, ahol tárgyára vonatkozó adatokat vélt rejleni. Azért e nagyszabású monografia egészen új, történeti forráskészlet, s arkheologiai kutatások alapján jött létre

Mellözve e helyütt a régibb, Verseczre vonatkozó, ismeretes nagyon fogyatékos és szűkkörű, kisebb leírásokat, Milleker ur munkája főérdemének tekintjük, hogy áttanulmányozta a levéltárak közül: a) az 1717—1778. tartományi,- és az 1778—1848 kamarai igazgatóságoknak a temesvári pénzügyigazgatóságnál levő aktáit; b) az 1718-tól kezdődő csanádi egyházmegyeieket; c) az 1778-tól kezdődő temesvármegyeieket; d) Fehértemplom városa levéltárát; e) a verseczi g. k. szerb egyházmegyeieit; f) az 1722-től datálódó, verseczi r. kath. plébánia anyakönyveit; g) az 1767-től kezdődő g. k. szerb plébániaiakat; és h) Versecz városa arkhivumát.

Egyes, eddig még ki nem adott, mert privát kezekben rejlett följegyzések és naplók szintén új adatokul szolgáltak Milleker ur művéhez. — Az oknyomozó egyedirat megismerteti velünk miudazon nevezetes férfiakat és nőket is, kik Versecz sz. k. város fölvirágoztatásához hozzájárultak, vagy főleg a művészet és irodalom terén kiválóbb helyet foglaltak el. Az első kötet képei, ugy a második, harmadik mellékletei, Versecz városa helyrajzát szemléltetők, szintén igen tetszetősek.

Egy pillanat a derék munkába meggyőz bennünket arról, hogy szerzője, ki már előbb közölt kisebb régészeti és történeti értekezéseivel is föltünést keltett, nemcsak mindazt felhasználta, mit általában szülővárosa, Verseczre vonatkozólag, régít talált, és ujat fölfedőzhetett; de kétkötetes monografiájában aere perennius em-

léket állított mind sz. k. Versecz városának, mely a három nyelvű kiadás költségeit a millenium emlékéül nagylelkűen fődözte; mind még inkább önmagának!

A művet nem ajálhatjuk eléggé mindazoknak, kik a délmagyarországi érdekesmultu városok története iránt vonzalommal viseltetnek.

A „délmagyarországi természettudományi társulat“ február hó 27-én tartott közgyűlésében méltóságos Ormós Zsigmond főispán urat, tekintettel ő méltóságának a hazai tudomány, művészet s egyáltalában a nemzeti közművelődés terén való halhatatlan érdemeire; tekintettel különösen azon körülményre is, hogy ő méltósága Ormós Zsigmond főispán ur a magyar orvosok és természetvizsgálók mult évi vándorgyűlése alkalmával mondott, nagyszabásu, elnöki beszédei által a természettudományok iránt kiváló érdeklődéséről s e nagy téren ritka gazdag ismereteiről adott tanuságot: a társulat védnökeül választotta meg. A választási jegyzőkönyv és a védnöki diszoklevél átnyújtási céljából Marx Antal kir. tanácsos ur, a társulat elnökének vezetése mellett, márczius 6-án 11 órakor, következő társulati tagokból álló küldöttség tisztelkedett ő méltóságánál: Heinrich Nándor, Menczer Rezső, dr. Breuer Armin, Bach Ferencz, Valló Vilmos, Páldi Károly, Szmid Lajos, Birtó Frigyes, Vozáry János, Gerger Ede, Stumpfoll Ede, Dobján László, Dorogi Ignác és Kisfaludy Zsigmond. Ő méltósága a küldöttség vezérének, Marx kir. tanácsos urnak, üdvözlő beszédére, melyben a védnökség elfogadására a társulat nevében megkéré, örömmel nyilatkoztatta ki, hogy a neki felajánlott védnökséget elfogadja. Alig kell mondanunk, hogy ő méltósága válasza, — mely a természettudományokat és az e téren elérhető vívmányokat jelölte ki azon kapocsnak, mely által a jelen kor népei nemcsak érintkeznek, de anyagi gyarapodásuk föltételeit is bírják, — a nagyszámu és diszes küldöttség egyik legszebb emlékét fogja képezni. Részünkről gratulálunk a tevékeny társulatnak, mely eddigelé is számos alkotására pillanthat vissza büszkeséggel; kívánjuk, hogy gyarapodása és fölvirágzása által magas védnökének is szerezze meg mindazon örömeket, melyeket a társulat valamennyi tagja érez, midőn ő méltóságát védnökeül üdvözölhetni szerencséje van. A küldöttség az oklevelet ő méltóságának egyszersmind átnyújtotta s a következő kivonatot is a délmagyarországi természettudományi társulat 1887. évi február 27-én tartott XIII. közgyűlésének jegyzőkönyvéből: „6. A választmány nevében Dr. Breuer Armin társulati alelnök a következő indítványt terjeszti elő: Tekintettel arra, hogy megyénk és városunk mélyen tisztelt főispánja, Ormós Zsigmond ur, ő méltósága, a tudományok, közművelődés és szépművészetek fejlesztése körül elévülhetetlen érdemeket szerzett, és a magyar orvosok és természetvizsgálóknak a mult évben itt tartott XXIII-ik vándorgyűlésén, mint annak elnöke, ujlag fényes bizonyítékát adta a természettudományok terén való kitünő tájékozottságának és irántuk való érdeklődésének; továbbá tekintettel arra, hogy ő méltósága Délmagyarországon minden tudományos mozgalomnak leghathatósabb előmozdítója és támogatója: érdemei iránti elismerésül és a

becses személye iránti ragaszkodás és tisztelet kifejezéseül a délmagyarországi természettudományi társulat védnökének megválasztásuk és erről oklevél és jegyzőkönyvi kivonat átnyújtásával küldöttségileg értesítették. A közgyűlés egyhangulag és közlekedéssel elfogadja a választmány indítványát és felállással is kifejezi hozzájárulását, egyszersmind az elnök vezetése mellett a társulat választmányából és a tudomány terén működő tagokból álló küldöttség bizatik meg azzal, hogy Ormós Zsigmond főispán ur ő méltóságának, mint a társulat védnökének, a megválasztásáról szóló oklevelet és közgyűlési határozatot nyújtsa át Kelt mint fent. Marx Antal s. k., kir. tanácsos, társulati elnök. Valló Vilmos s. k., társulati titkár. A diszoklevél külsőleg is megfelel nevének. Gazdag és széles virágrajzok igen izletes keretében, melyet fön egy „öröklámpa“, lenn a társulati pecsét, oldalvást a természettudományi emblemes-ek tarkáznak, gyönyörű kalligrafikus betűkkel a következő szöveg olvasható: „A délmagyarországi természettudományi társulat Méltóságos Csicseri Ormós Zsigmond urat, Temesvármegye és Temesvár sz. kir. város főispánját, a főrendiház tagját, a Lipótrend közép-, a Szent-István-rend lovagkeresztes vitézét, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagját stb. az 1887 évi február hó 27-én tartott XIII-ik közgyűlésén a társulat védnökének választotta és ezen oklevelet kiadni határozta Kelt T e m e s v á r o t t, 1887. évi február 27-én. M a r x A n t a l, kir. tanácsos, társulati elnök. V a l l ó V i l m o s, társulati titkár.“

Erzébet királyné ő fölsége főt. **Boleszny** Antal, orsovai plébános, urat oly kitüntetésben részesítette, melyről a csanádi egyházmegye ez országosan tisztelt kiváló papjának számos tisztelői bizonyára őszinte örömmel fognak értesülni. A jeles férfiú, egyformán nagybecsű irodalmi művei közül, egy aktuális érdekűt: „Kéz i könyv az Al-Dunán Szerb-, Oláh- és Bolgárországban utazók számára“ pompás kék brokátelyem kötésben, **Nopcsa** báró főudvarmester szives közvetítésével, alattvalói hódolata jeléül, királyné ő felségének legalázatosabban följánlani bátorkodott. A mindenkép fölséges királyasszony elfogadta az alattvalói hódolatnyilvánítás szép és méltó jelét, s Nopcsa báró főudvarmester ő nméltósága ápril 18-án ő fölsége meghagyásából a következő táviratot intézte a szerencséjére jogosan büszke szerzőhöz:

Tisztelendő B o l e s z n y A n t a l plébános urnak

Orsován.

Méltóztatott fölséges asszonyunknak az érdekes munkát elfogadni, és elismerését kegyesen nyilvánítani.

Nopcsa.

Lelkünkől gratulálunk a Délmagyarországi Lapokkal szólva, t. munkatársunknak, a kitünő írónak, — kinek említett műve az Al-Dunát és környékét különösen történelmi szempontból a tudós alaposágával s az essayista szellemességével ismerteti, — a valóban megérdemlett, nem mindennapi kitüntetéshez.

Az Ormós-féle alap, melyet Temes vármegye közönsége tudvalevőleg Ormós Zsigmond főispán ur ő méltóságának beiktatása

alkalmából 1871-ben létesített, örvendetesen gyarapszik. A múlt évről a folyó évre 5955 forint 40 krról 6290 frt. 30 krra emelkedett az alap tőkéje. Az alapból jelenleg három főrealiskolai tanuló kap egyenkint 120 frt ösztöndíjat.

Névmagyarosítások. A múlt év második felében Dél-magyarországon a következők magyarosították vezetékneveiket, belügyminiszteri engedéllyel: Goldberger Jakab, verseczi ügyvéd, „Gerle“-re; Kohn Aladár temesvári illetőségű, aradi lakos „Kárász“-ra; Kazda Mátyás temesvári lakos „Gazda“-ra; Káknusz Ilona, Béla és Gizella nagybecskereki lakosok „Kálmán“-ra; Mikau Ede temesvári állami végrehajtó „Kárácsnyi“-ra; Moskovics György facseti lakos „Petőfi“-re; Rosenfeld Mór lugosi lakos „Rónai“-ra; Stern Tivadar temesvári szigorló orvos „Székely“-re; Stassevics József orsovai főerdész „Béla“-ra.

Magyarország etnografiai térképe. A Réthey Ferencz ur, a bécsi biztosító társulat temesvári titkára, által közelebb kiadott és nagy szenzációt keltett etnografiai térképről Hunfalvy János hirneves tudósunk tollából a „Földrajzi közlemények“ legutolsó számában a következő megleghangu ismertetés jelent meg:

„Soknyelvű hazánkban a különböző nemzetiségek, mint igen befolyásos tényezők szerepelnek mind a társadalmi, mind az állami élet alakulásában és fejlődésében. Nagyon kívántatos azért, hogy azoknak multjával és jelenével, különösen pedig azok helyszerinti elterjedésével minél alaposabban megismerkedjünk. Az első népszámlálás, mely a nemzetiségek fölvételére is kiterjedt, az 1850-diki volt; ezt az akkori abszolút kormány polgári és katonai közegei hajtották végre, a melyek az alig lezajlott forradalom utóhatása alatt állottak, tehát teljes tárgyilagossággal alig járhattak el. Ezen népszámlálás eredményeit használta fel báró Czoernig, midőn nagy-szabású munkáját: „Ethnographie der österreichischen Monarchie“ készíté. Ugyancsak b. Czoernig Károly a monarchia etnografiai térképét is közrebocsátá. Ennek alapján készült Kiepert etnografiai térképe is. A magyar kormány által elrendelt első népszámlálás, könnyen felfogható okoknál fogva, a nemzetiségek számbevételét mellőzte. Fényes Elek a régibb időben, Keleti Károly az újabb időben, más alapokon ügyekeztek hazánk különböző nemzetiségeinek abszolút és relativ számait megállapítani. Végre az 1880-ki népszámlálás a nemzetiségeket is számba vette; a számláló lapokon azt kérdezték, hogy mi az „anyanyelve“ s ezenkívül micsoda más nyelven beszél még. Az ekként nyert számbeli adatokból tehát a beszélni nem tudó csecsemők s a siketnémák hiányzanak; de e hiány az arányt meg nem hamisítja.

Báró Czoernig és Kiepert etnografiai térképei elavultak és különben is sok tekintetben hibásak voltak. Réthey Ferencz azért igen dicséretes munkát végzett, midőn a legújabb népszámlálás eredményeit a nemzetiségekre nézve nagy szorgalommal összegyűjté; Poszner K. L. pedig új érdemet szerzett magának az által, hogy a Réthey Ferencz szolgáltatta adatok alapján az új etnografiai tér-

képet Kogutovicz Manó rajza szerint közrebocsátá. A térképen a nemzetiségek a városoknál 5—10, a nagy és kis községekben 15—20 százalék arányában vannak megjelölve.

Az etnografiai térkép némileg a geologiai térképhez hasonlít; valamint ebben, a különböző nemzetiségek más-más színekkel vannak megjelölve: mind a kétféle térképnél kívánatos, hogy egyfelől a színek jól legyenek megkülönböztethetők, másfelől ne legyenek nagyon kirívók és szemsértők. A szóban levő etnografiai térképen tízféle színt találunk; tehát ugyanannyi nemzetiség van feltüntetve. A színek jól kivehetők s mégsem kirívók; csak a veres aránylatok, melyekkel a tótok, horvát vendek és bolgárok vannak megjelölve, kissé erősek; de minthogy a halvány rózsaszínnel megjelölt magyarok területén is sok helyen laknak tótok, azért ezek feltüntetésére kissé erősebb veres színt kellett alkalmazni. Egészben véve a térkép nagyon jó benyomást tesz.

Feltűnhető az, hogy Horvát-Tótországban a horvátok és szerbek nincsenek külön színekkel feltüntetve, holott Magyarországon a szerbek más színnel, sárgával, vannak megjelölve. Azonban azért sem Rétheyt, sem Kogutoviczot nem lehet okolni. Az 1880-diki népszámlálást Horvát-Tótországban a horvát közegek hajtották végre, s ők, a felvételekben seholsem különböztették meg a szerbeket a horvátoktól. Más eltérés van a horvátországi kimutatásokban; t. i. ezekben az adatok a politikai községek szerint közöltetnek, holott a magyarországi kimutatások az egyes helységek szerint állították össze. Horvátországban sok apró falu van, úgy mint nálunk a felföldön; egy politikai községhez 4—5 sőt 10 helység is tartozik, tehát ott egy-egy községben rendszeren több mint 2000 lakost találunk; holott nálunk 40—50 lakost számláló helységek is fel vannak sorolva. E körülménynek némi befolyása van a nemzetiségek százalékos arányára is, s ennek lehet tulajdonítani azt, hogy Horvát-Tótországban az etnografiai térképen a magyar és német elem kisebb arányban tűnik fel, mint a számbeli adatok szerint mutatkoznia kellene.

Magyarország nyugati vidékein Zalában, Vasban és Sopronyban horvátok és vendek, vagyis szlovének is laknak. Az etnografiában csakugyan a szlovéneket vagyis vendeket meg kell különböztetnünk a horvátoktól, s a statisztikai felvételek és kimutatások meg is különböztetik. Azonban az etnografiai térképen azok együtt vannak feltüntetve, még pedig veres színnel.

A zöld színnel feltüntetett románok, vagyis oláhok a térképen aránylag igen nagy területet foglalnak el, összes számuk körülbelül akkora, mint a horvát-szerbeké, azaz több 2.300.000-nél. Tudjuk, hogy az oláhok Erdély belsején kívül az országnak leghegyesebb, tehát általán véve leggyéresebb népességű vidékein laknak, azonkívül az általuk lakott terület, mindenütt kisebb-nagyobb magyar és német s helyenként bolgár és tót szigetekkel meg van szakasztva.

Posner K. Lajos és fia mindenesetre jó szolgálatot tett a tanügynek és tudománynak, midőn az etnografiai térképet közrebocsátá. A hol hazánk földrajzát és statisztikáját tanítják, minden-

üitt kénytelenek a nemzetiségek elosztását megérinteni, s egy figyelmes pillantás az etnografiai térképre jobban tájékoztatja a tanulót, mint bármely hosszas szóbeszéd. A tanuló azonnal látja, hogy a magyarság leginkább a nagy Alföldön van elterjedve; de a Dunán túl is erős állást foglal el; csak a nyugati széleken, délkeleten s a Buda környékétől délnyugatra Balaton felé vonuló szalagon van német szigetekkel környezve. Hajdan a Maros és Duna közén is a magyar volt a tulnyomó; a török pusztította el onnan s a török elűzetése után német, szerb, tót, bolgár meg rumán lakosok foglalták el a magyarok egykori helyeit. Erdély belsejében is nagyon megfogyott a magyarság; a hol az hajdan tömörülten lakott, ott most csak szigeteket képez, melyek az oláhság áradozó tengerében majdnem elmerülnek. Csak a székelység őrizi még most is a keleti havasokat. Az éjszaki hegyes vidéken a tót-ság terjeszkedett a németiség és magyarság rovására. A mit a déli vidékeken a török mivelte, azt tették Giskra stb. csehei s utóbb az ellenreformáció hősei az éjszaki vidékeken, a mennyiben a magyarságot és németiséget egyaránt fogyasztották.

Az etnografiai térkép némileg a történelem végeredményeit is feltünteti.

Általában és egészben véve a szóban levő etnografiai térkép igen sikerültnek mondható, s azért melegen ajánlhatjuk a tanítézetek és magánosok figyelmébe! Ára aránylag nagyon jutányos.

Az ujpécsi m. kir. ispánság kezelése alatt álló községekben fekvő ingatlanok és jogok, a magyar királyi pénzügyminisztérium rendelete folytán folyó évi május hó 1-től, a szegedi m. kir. államjósáigazgatóság kerületéből a temesvári állami jósáigazgatóság kerületébe csatoltatott.

Legfelsőbb kitüntetés. Báró Ambrózy Béla temes-gyarmathai nagybirtokos urnak ő felsége — a közügyek terén szerzett kiváló érdemei elismeréséül — a III. oszt. vaskorona-rendet adományozta. E legfelsőbb kitüntetés hire örvendetes megeledeéssel találkozott nemcsak Temes-megyében, de az egész országban; mert hisz az érdemek, miket báró Ambrózy Béla ur a vöröskereszt-egyesület és a hazai gazdaság, kiválólag pedig a méhtenyésztés felvirágoztatása körül szerzett, országszerete ismeretesek. Báró Ambrózy egyike azon kevés mágnásoknak, kik teljesen önzetlenül minden mellékérdek nélkül, egész odaadással szentelik magukat a közügyeknek; mint a vörös-kereszt-egyesület delegátusa, az orsz. méhészeti egyesület elnöke és a temesmegyei gazdasági egyesület igazgató elnöke, már évek hosszú sora óta sikeres tevékenységet fejt ki a közjó előmozdítása érdekében. Legtöbb érdemei vannak azonban a hazai méhtenyésztés körül; ugy szólván ő a mehteremtője a hazai okszerű méhtenyésztésnek, s az ő méhészete bátran kiállja a versenyt a külföld leghiresebb méhészeteivel. Sokat tett báró Ambrózy a vörös-kereszt-egyesület érdekében is; a szerb-bolgár háboru idejében lenn volt a harcztéren és előmozdította a sebesültek ápolását. A temesmegyei gazdák is sokat köszönhetnek báró Ambrózy-nak; állatkiállítások, szántások és ekeversenyek, gazdasági és

méhészeti kiállítások rendezésével rendkívül sokat tett Temes megye gazdasági állapotának megismertetése érdekében. Ezért mi a legőszintébb örömmel regisztráljuk a legfelsőbb kitüntetést, mely méltó jutalma volt a nemes báró ur hazafiui érdemeinek.

Délmagyarországi kiállítás Temesvárott. Az 1888. évben Temesvárott rendezendő délmagyarországi ipar- és mezőgazdasági kiállítás előkészítésére kiküldött végrehajtó bizottság eddigi elnöke, Sinkovich György vezetése alatt, május 11-én, este 7 órakor, a temesvári kereskedelmi és iparkamara helyiségében, ülést tartott, melyről a következő értesítést vettük át a „Délmagyarországi Lapokból“:

Miután a városi tanácssteremben vasárnap megtartott gyűlés határozata alapján a végrehajtó bizottság kibővítése azon időpontra halasztatott, a midőn már a kiállítási program és prospektus, valamint a tervek és költségelőirányzatok kidolgozott részleteivel lehet előállani, — mindenek előtt a kiállítási prospektus megállapítása került szóba. Mire a bizottság jegyzője Strasser Albert kereskedelmi kamarai titkár nagy vonásokban és körvonalakban kifejti a kiállítás prospektusát, mely egy délmagyarországi ipar- és mezőgazdasági kiállítás jellegének megfelelően: 1. Legközelebről a temesvári kereskedelmi és iparkamara kerületébe tartozó Temes-, Torontál- és Krassó-Szörény megyékre s az ezekben fekvő városokra terjedjen ki, a kiállításban való részvételre azonban Bács-Bodrogh-, Csongrád-, Csanád- és Aradmegyék, valamint Arad, Szeged, Zombor, Szabadka, Baja és Ujvidék testvérvárosok iparos és mezőgazdasági körei is meghívandók volnának. E tekintetben a kiállítás regionális jellegű.

2. Azon iparágakra nézve, melyeknek Magyarországbán való meghasonítása, a külföldtől (Ausztriát is ideértve) való függetlenítésök elérése végett, sürgősen kívánatos, a kiállítás nemzeti jellegű legyen, azaz a haza minden részéből fogadtassanak el kiállítók.

Ily meghonosítandó iparágak a szövő ipar minden ágazatában, az agyagipar, üvegyári, agyagáru, porcellán, majolika, játékaru stb. stb. készítmények, hogy a belföldiek ugy a támogatásra szorult hazai termelés gyártmányait, mint azok beszerzési forrásait megismerni és becsülni tanulják.

3. Minden mezőgazdasági gépek és eszközök, valamint kézi szerszámok, és a kisipar könnyebb és jobb gyakorlására alkalmas mindenféle eszközök, készülékek, gépek, motorok stb. tekintetében a kiállítás nemzetközi jelleggel birjon, hogy a belföldi iparos és mezőgazda a külföldi e tekintetben legjobb segédeszközöket és szerszámokat megismerni tanulja.

Ezen kiállítással együtt a mezőgazdasági gépek és szerszámok versenymunkája, ugy mint versenyszántás, versenycséplés, versenyaratás, versenyaratás, vagy legalább egyes gépeknek üzembn való bemutatása, valamint Délmagyarország említett vidékeiből származó mindennemű belföldi tenyészállatok kiállítása is egybekötendő.

A kiállításnak egy különös osztálya a nemzeti házi ipar-
nak és a női munkának szentelendő.

A kiállítás tartama körülbelül augusztus hó közepétől (az aratás legnagyobb részének befejezése után) szeptember hó közepéig vétetett kilátásba. — Ezen időközben egész sora az ünnepélyességeknek, úgy mint dalárünnepély, a zenekedvelő egyesület zászlószentelési ünnepélye, lövész-ünnepély, országos tüzoltó értekezlet a józsefvárosi tüzoltó parancsnokság ünnepélyével, különféle vándorgyűlések tartása, u. m.: a délmagyarországi tanítógyűlés, délmagyarországi méhészeti egyesület gyűlése stb. stb rendezése vétettek kilátásba, miáltal a kiállításnak idegenek által való látogatása különös élénkséget fog nyerni.

A bizottság ezen javaslatokat egyhangulag elfogadta s a jegyző és javaslattevő felkérte, hogy a kiállítás ezirányu prospektusát dolgozza ki és a bizottságnál mutassa be.

Jegyző további indítványára határozatba ment, hogy miután a kiállítás terjedelmére nézve immár megvan az alap, egy külön bizottság küldessék ki azon kérdés tanulmányozására, hogy mely téren lehetne a kiállítást legcélszerűbben és legolcsóbban elhelyezni. Ezen bizottság feladata a helykérdés tekintetében felmerülő minden tervet gondosan, lelkiismeretesen és tárgyilagosan megvizsgálni és erről kimerítő jelentését az építendő tárgyak tervével és költségvetésével együtt lehetőleg mielőbb előterjeszteni.

Ezen bizottság elnökévé Reiter Ede építőmester, tagjaivá Mühle, Hinterseer, Deutsch Bernát, Tillschneider Antal, Vest Ede, Leyritz Ignác, Klein Dávid, Radislovics állammérnök, Stumpfoll ipariskolai igazgató, Klein J. ipariskolai tanár és építész urak választattak meg. A bizottság jegyzőjeként a végr. biz. jegyzője Strasser Albert fog működni. Határozatba ment továbbá, hogy biztositási alaplétesíttessék és e czélból aláírások gyűjtése rendszeresen szerveztessék.

Miután végül a bizottság eddigi elnöke Sinkovich György a vasárnapi gyűlésben kijelentette, hogy üzleti tekintetből és üzletének érzékeny elhanyagolása és károsítása nélkül a bizottsági elnöki tiszttet továbbra is vinni nem képes, Sinkovichnak eddigi buzgó és tevékeny működéséért való jegyzőkönyvi köszönet kifejezése mellett — a végrehajtó-bizottság elnökévé egyhangulag Mühle Vilmos válaszott meg. Az ülés, mely a bizotts. tagok élénk eszmecseréjét és a részben szétágazó nézetek örvendetes tisztázását idézte elő, elnök által éjjeli $\frac{3}{4}$ 11 órakor rekesztetett be.

A bizottság ülései ezentul a kereskedelmi és iparkamara helyiségeiben fognak megtartatni, hol a bizottság irodája is berendeztetett s a hol egyszersmind minden a kiállításra vonatkozó kérdésekre legkézségesebben fog felvilágosítás adatni.

A végrehajtó bizottság ezen ülésével kezdetét vette annak tulajdonképeni működése s mint látni való, szakszerű és gyakorlati irányban vétetett foganatba.

A verseczi gör. kel. püspök. Dimitrievics Nektárról,

az ujonnan megválasztott verseczi gör. kel. püspökről, következő életrajzi adatokat közöl a „P. Lloyd“: „Dimitrievics Nektár 1840-ben Nagy-Becskerekben született, tehát jelenleg 46 éves; gimnáziumi tanulmányait részben szülővárosában, részben Bécsben végezte; az utóbbi helyen hallgatta a jogot, letette az államvizsgálatot s azután (1876) azóta a felavatott verseczi theologiai főiskola növendéke lett, s mint ilyen 1862-ben protodiakonná szenteltetett föl. Allandóan Kengyelácz verseczi püspök mellett működött; a ki őt 1872-ben arkhimandritává nevezte ki. A püspök halála után püspökhelyettes lett, s így alkalmá nyílt tüzetesen megismerkedni az egyházmegyével, a melynek élére most állítottott.

Az orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének helyi bizottsága 1887. jan. 15-én tartott ülésében elhatározta, hogy a bizottság pénztárában fennmaradt és Steiner Ferenc pénztáros ur által takarékpénztárilag kezelt 807 frt 72 krt. a helyben székelő két tudományos társulat, a délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat és a délmagyarországi természettudományi társulat között, saját céljaikra való felhasználás végett, egyenlő részben megosztja. Az átadás iránt dr. Telbisz Károly polgármester, Wimmer József és dr. Niamessny Gyula urak kérettek föl. A bizottság továbbá elhatározta, hogy Bonnaz Sándor püspök ur ő exczellenciájához, továbbá ifj. Ormós Zsigmond kir. tanácsos, alispán, dr. Telbisz Károly polgármester, és Szabadhegyi Sándor kir. tanácsos, közalap. urad. főtiszt urakhoz, köszönő iratokat intéz azon hathatós támogatásért, melyben a vándorgyűlést rendezítették. A helyi bizottság összes iratai a városi levéltárban fognak elhelyeztetni.

Magyarosodunk. Prochaszka Alfréd kisetői lakos vezetéknévénél „Pataki“-ra és Gerner Antal hisziási lakos vezetéknévénél „Gyertyánfi“-ra leendő átváltoztathatóságát kérte a m. kir. belügyminisztériumnál.

Jubiláris diszoklevéllel tüntette ki a budapesti egyetem dr. Csajághy István, buziási fürdőorvost, a szenvedő emberiség irányában szerzett érdemei méltánylásául. E kitüntetés az által vált alkalomszerűvé, hogy Csajághy elelőtt 50 évvel avatták föl a budapesti egyetemen orvostudorává. Az oklevél pergamenen diszes kalligráfiával és a megfelelő emblemekkel van kiállítva és albumszerű zománczozott verettel ellátott tokba illesztve.

Dunyov ezredest, a magyar szabadságharcz egyik legfényeseb alakját, aki ma köztisztelettel környezve él Olaszországban pótolhatatlan veszteség érte. A babérkoszorus, de csonkalábu agg harczos sokévi ápolója, önfeláldozó jó neje pár nap előtt elhunyt. A hirneves férfit Vinga város szülötte lévén, amint dicsőségéből dupla rész jut meggyéknek, fokozott részvétellel kell hogy röpüljön innen feléje vigasztaló szeretet és szó is. Vajha mély bánata ezáltal is enyhüljön némiképen! . . .

Mocsonyi György, földbirtokos és Budapesten több ház tulajdonosa, hosszas szenvedés után élete hatvankettedik évében elhunyt. Mocsonyi a Temes- és Krassó-Szörénymegyékben

megtelepült és magyar nemesi rangra emelt román család sarja, mely család a temesi bánság és határőrvidék történetében jelentékeny szerepet játszott. A partikulárizmus hívei voltak mindenkor. Ezt támogatták az osztrák uralom alatt, mint az akkori temesi vajdaság cs. kir. komisszáriusai; majd az alkotmányos magyar korszakban a román nemzetiségiek tekintélyes szóvivői lettek. Nagy terjedelmű birtokaik és gazdaságuk, valamint öröklött nemzetiségi érzelmeik folytán a déli heterogen elemektől tarkálló vidéken nagy tekintélyre tettek szert, mert a *Mocsonyiak* mindenkor az excentrikus elemek bizalmát állandón birták. Szolgáltak a híres *Rukavina* tábornok kormányzása alatt; majd a *Mocsonyi* név a megerősített *Reichsrath*-ban lett nevezetessé. *Mocsonyi György* 1824-ben, július hóban született, *Foenben*, (*Torontál* megyében), hol a családnak nagy birtokai vannak *Tanulmányai* végeztével, mely a szabadságharc időszakára esik, gazdálkodott, nőül vevén *Somogyi Ilonát*, kitől két leánygyermeké származott, *Livia*, férjezett gróf *Bethlen Andrásné* és *Georgette*, ki még hajadon. A közéletben jelentékenyebb szerepet kezdett játszani a magyar alkotmányos éra kezdetén. 1865-mint román nemzetségi képviselő jött fel a magyar országgyűlésre, e program alapján választatott meg képviselőül az 1869. és 1872-ki választások alkalmával is. — Ezután azonban visszalépett a parlamenti élettől és a magánéletbe vonult vissza. A nyári időszakot *Foenben* és más birtokain, melyek *Krassó-Szörénymegyében* vannak, töltötte. Télen azonban állandóan *Budapest*-en tartózkodott; a *váci-utcai Mocsonyi-ház* második emeletén volt lakása. A múlt ősz óta folyton gyengélkedett, három héttel ezelőtt lett nagy beteggé, melyből többé fel nem épült. Holttestét a keleti román egyház szertartása szerint *váci-utcai házában* beszentelve aztán *Foenre* szállították, hol a családi sírboltban örök nyugalomra helyezték el.

Figyelmeztetés. Harmadik vezércikkünk csillag alatti megjegyzéséből elmaradt a Szerk. jegy, mit e helyütt pótlólag helyreigazítunk.

Előfizetési felhívás

a

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESSÍTŐ

1887-ik évi folyamára.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat alapító s évdijas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 200 frt alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 5 frt évi tagdíjlettel, ha belépési szándékukat kijelentik Ormós Zsigmond társulati elnöknel, vagy Pontelly István főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fenmarad, ha a kilépési szándék kellő időben be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 4 frt lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1887. ápril 1.

Pontelly István,
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkeresések a szerkesztő-főtítkárhoz, Temesvárott, belváros, szeminárium, intézendők, Kéziratokat vissza nem adunk.

A történelmi és régészeti muzeumtársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel fölkérjük, hogy időközben változó lakásaikat a főtítkári hivatalban (Temesvárott, belváros, szeminárium,) a füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni sziveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat főtítkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1877. III. évfolyam II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1878. IV. évfolyam II. III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1879. V. évfolyam II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1880. VI. évfolyam III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1881. VII. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1882. VIII. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1883. IX. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1884. X. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1885. I. (új) évfolyam I. II. III. IV. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1886. II. (új) évfolyam I. II. III. IV. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1887. III. (új) évfolyam I. füzet.

Az „Értesítő“ megjelen évnegyedenként márcz. jun. szept. és decz. hónapokban.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PONTELLY ISTVÁN,
FŐTITKÁR

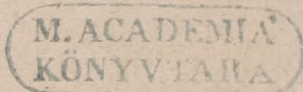
KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

III. ÉVFOLYAM. — II. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1887.
NYOMTA HÖSSLER EMIL.

TARTALOM.

	Lap
Az alföld halmái. — Dr. Dudás Gyulától	61
Az első német települések a Duna-Tisza-Maros-köz déli részeiben — Milleker Bódogtól	82
A mezőhegyesi állami ménésintézet alapításának története. — Ruisz Gyulától	93
Tárca: A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat ren- des, havi, választmányi ülése 1887. ápril 29-én	101
A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat III. évi közgyűlése 1887. május 31-én	107
A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat rendes havi választmányi ülése 1887. június 30-án	118
Egyveleg	123

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

É R T E S I T Ó.

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

III. ÉVFOLYAM,

1887.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

III. FÜZET.

Az alföld halmai.

Dr. Dudás Gyulától.

I.

Minden vidéknek van némi speciális arkheologiai jellege, mely egyiket a másiktól legalább többé-kevésbé különválasztani képes. Az Alföld legspeciálisabb jellegét a halmok képezik, jóllehet ezekkel hazánk majd minden részén találkozunk. De a szakszerű megfigyelések alapján mindazáltal bizonyos, hogy a halmok sehol oly tömegesen elő nem fordulnak, mint a síkokon, s így ha az Alföld legjellemzőbb régészeti speciálításait nyomozzuk, azokra minden esetre első sorban a halmokban találunk.

Az Alföldön oly nagy számban elterülő halmok különböző szempontok szerint osztályozhatók a szerint, a mint azoknak fekvését, alakját, szerkezeti jellegét, vagy rendeltetését tartjuk szem előtt. Ami a fekvést illeti, a tapasztalat bizonyítja, hogy a halmok kisebb- nagyobb csoportokban, elszórva vagy szorosan egymáshoz csatlakozva, végre magánosan fordulnak elő. Alakjukra nézve kisebbek és nagyobbak, magasabbak vagy laposabbak lehetnek a szerint t. i. a mint egykor épültek s a mily mérvben rongáltattak meg az idők hosszú folyamán. A szerkezet tekintetében a halmok közt a legnagyobb- számú variáns mutatkozik, melyekről alább bővebben szólunk. Ami végre a halmok rendeltetését illeti, általános szabály szerint már az eddigi kutatások alapján is föl lehet állítani, hogy azok legnagyobb részben temetkezési helyek valának.

A halmok eredete és rendeltetése felől régebben elágazok voltak a vélemények, ma már azonban valószínű, hogy a

halmok nem tartoznak sem egy bizonyos nép, sem egy bizonyos kor sajátos alkotásai közé. Az ó- és középkorban a legkülönbözőbb népeknél a legkülönbözőbb helyeken épültek halmok s így azok eredetét sem kor, sem nép, sem hely szerint fixirozni egyáltalán nem lehet. A körülmény azonban, mely szerint nálunk úgy, mint a szárazföld bármely részén halmokkal legnagyobb számban a sikokon találkozzunk, már régen sejteté, hogy a halmok építői rendszerint valamely távolabbi, még pedig hegyes vidékről a sikokra kiköltözött népesaládok lehettek. Legujabban Faulmann adott e nézetnek határozott kifejezést, a midőn általánosságban kimondá, hogy a halmok nagyobb részt azon népek építményei, melyek őshazájokban a hegyek ormain imádták isteneiket s kik a sikokra való kiköltözés után e halmokon mutatták be áldozataikat.¹⁾ Bármint álljon is a dolog, annyi kétségtelen, hogy a halmok az azokat építő nép vallási kultusával szorosán összefüggnek, keressük bár ez összefüggést akár az áldozatok bemutatása, akár a halottak eltemetése révén.

A halmok eredetét és rendeltetését a vallási kultuson túl első sorban az ősnépeknek a halottak iránti kegyelete alapján lehet magyarázni. A kisázsiai kősirok, az egyiptomi gúlák, a mexikói földhalmok és az észak- és nyugateurópai dolmenek²⁾ és menhírek³⁾ mind azt igazolják, hogy minden nép első sorban a sirok helyét emlékezetessé, felismerhetővé tenni, vagyis láthatólag megjelölni iparkodott. A sirok fölé épített halmoknak is tehát főleg az volt rendeltetése, hogy a halott ne nyugodjék jeltelen sirban s emléke jelképileg is fenmaradjon. A sirok fölé épített emlékjelek természetesen az eltemetett egyén rangja s főleg a vidék helyirati fekvése szerint minden népnél különbözők valának, azért találunk hegyes vidéken kő, a sikokon pedig jobbra földből készült sirokat. Az eltemetett egyén rangja természetesen csak a sirok alakjára, megalkotási módjára vagy nagyságára lehetett befolyással.

A magyar Alföld sirjait a földhalmok képezik. De ezzel nincs az mondva, mintha a sírmezők létezése az Alföldön kizáratnék, hanem csak az, hogy az Alföldön élt ősnépek

¹⁾ K. Faulmann: Culturgeschichte. 165. l. (Wien 1881.)

²⁾ Sirok fölé helyezett kőoszlopok.

³⁾ Kőrakásból épült sirok.

legnagyobb részt halmok alá rejtették halottjaikat. Az alföld halmainak eredetére nézve is áll az, amit imént a halmok eredetére nézve általánosságban felhoztunk, tehát e halmok is első sorban az elhunytak iránti kegyelet s a vallási kultus kifolyásainak tekintendők.

Az alföldi temetkezéseknél épp úgy, mint általában az építkezéseknél befolyással volt a terrenum jellege. Valamint ugyanis az épületek jobbára nem kőből s még csak nem is téglából készültek, épp úgy a sirok anyagát is csak a pusztai föld képezte. Épültek pedig e földhalmok részint a folyók mentén, részint pedig a folyók közein levő síkokon. Ugy látszik azonban, hogy leggyakrabban a már a természetből is magasabbá alkotott helyekre, a partokra és ormokra épültek e halmok, hogy annál inkább kiemelkedjenek. A közvetlen a folyók mellett épült halmokat a vizek tiszteletével szokták összefüggésbe hozni. A vizek kultusa valóban sokkal terjedtebb volt a különböző népek között, semhogy a siroknak a folyók mentében való elhelyezését ezzel összefüggésben levőnek vélni nem lehetne, de a folyómelléki halmok eredetét magyarázni ezen kívül más uton is lehet. Tudva van ugyanis, hogy az egykori nomád népek jobbára a folyók mentén települtek le, hol a rétek a baromtenyésztésre, a vizek pedig a halászat- és vadászatra a legjobb alkalmat nyújtották. A népek tehát, melyek ezen és ezzel hasonló okoknál fogva a folyók közvetlen közelében foglaltak állást, természetes, hogy telepeiket és temetkezési helyeiket sem építhették más helyre, mint a folyók mellé. Ha pedig a népek zöme mindig a folyók mellékét szállta meg, úgy könnyen érthető, hogy ugyanott épült a legtöbb halom.

Azonban úgy a folyók mentén, mint azok közén egyaránt találunk önálló halmokra és halomcsoportokra. Az önálló halmok jobbára közös sirtelep gyanánt szolgáltak egykor, bár van rá példa, hogy egy-egy halom csak egyetlen vitéz sirkamrája vala. A halomcsoportozatok azt mutatják, hogy ama helyeken a népesség nagyobb tömegben lakott, vagy pedig hogy egyugyanazon helyen időközönként több néptörzs is megfordult, melyek mindegyike emelt egy-két halmot. De gyakran készülhettek a halomcsoportok erődítési czélból is, mert egy-egy telep nagyobb biztonságban volt a halmok által képezett és sánczokkal összekötött

három-négyszög, vagy köralaku területen, mint máskülönben.

A magas partokra és ormokra emelt halmok természetesen azon rendeltetéssel is birtak, hogy a halom közelében elterülő telepek őr- és kémhelyei is legyenek. E célra bizonyára a legmagasabb pontokat kellett kiválasztaniok, s aki valaha ily halom tetejére jutott, bizonyára tudja, hogy a halom teljesen uralja a környék síkjait. Lehetetlen más részt félreismerni azt, hogy egy-egy vidék halmai között bizonyos összefüggés van. Ez összefüggés nyilvánul a halmok elhelyezési irányában és a magasságban. Ugy látszik, egy-egy néptörzs bármily nagy területét foglalta is el valamely vidék síkjának, halmai által mégis alkotott bizonyos lánczszemeket, melyek őket — főleg veszély idején — összetarták. Az alföld egész területén észre veheti a figyelmes szemlélő, hogy a tumulusok minden elszórtságuk mellett is összefüggnek egymással. Egyik tumulus soha sincs messzebb a másiktól, hogy arról a másikhoz szabad szemmel is tisztán el nem lehetne látni, mely körülmény nyilván arra mutat, hogy e halmok figyelő őrszemek s esetleg figyelmeztető pontok is valának. Torontálmegyében a Tiszától a Maros, Bácskában a Tiszától az u. n. telecskai fensík határáig egész raját lehet az összefüggő halmoknak észlelni, mi mind arra mutat, hogy a halmok már a legrégibb korban is birtak több-kevesebb stratégiai szereppel.

A halmok nagyságára különböző tényezők voltak befolyással. Mindenekelőtt természetes, sok függött attól, hogy maguk az ősnépek mily magasra s mily terjedelműre építették halmaikat. Némely halom valóban nagyobb szabásúnak látszik és csak csodálni lehet, hogy kézimunka által ily műveket létrehozni nem haboztak. E nagy halmok azok, melyekről a középkori oklevelekben s más egyéb feljegyzésekben rendszerint „mons“ név alatt tétetik említés, amit az alföld helyrajzi viszonyaival ismerős hisztorikus mindig némi mosolylyal fogad. Ily mons-nak nevezi szent Gellért életirata a Torontálmegyében fekvő oroszlámosi halmokat¹⁾, nyilván csak azért, mert a vidék legnagyobb magaslatai voltak azok. Voltak azonban eredetileg apró, csekély méretű halmok is, a mint ezt az Alföldön lépten-nyomon szem-

¹⁾ Cap. 10. Endlichernél: Monum. Árp. 205—234. l.

lélhetni. De nemcsak az építés maga, hanem főleg az idő is befolyással volt az Alföld ma létező halmaira. E halmok mindegyike több száz,- sőt olykor ezredéves multtal bir, s így könnyű belátni, hogy az idők vihara jó részben megviselte őket. Pusztán a százados esők és fergetegek is elegendők voltak arra, hogy egy-egy halom felényire süppedjen alá. A sebes eső a magaslát tetejéről mindig víz le magával bizonyos mennyiségű anyagot, s víz különösen sokat azon halmokról, melyek puha földből épültek. Halmaink közül sokan eredetileg belső üreggel birtak s ezek nagyobb része besüppedt az idők folyamán.¹⁾ A természet romboló hatásán kívül sokat változtatott a halmok alakján végre az emberi kéz is. Számptalan halom pusztult el, vagy hordatott le részben töltésezesek és építkezések céljából, amint ezt többi közt a szegedi u. n. Őthalmom, valamint a zentai Bátkahalom példája is mutatja. Változtatott a halmok alakján az emberi kéz továbbá az által is, hogy az idők folyamán kincskeresés céljából gyakran érintette. Igen sok halmot láthatni az Alföld lapályain, melyek oldalban vagy csúcsban ásás nyomait mutatják, a mely ásás kincskeresőkötől származik. Nemcsak hajdan, de még ma is rongálják a halmokat ily kincskeresők, sőt az arkheologiai kutatások sok halomról kimutatták már, hogy az formaliter ki volt rabolva. A halmok kirablása pedig nemcsak az ujjabb korban, hanem az ősnépeknél is divatban volt, mert tudták, hogy e halmok sirjaiban edényeket, fegyvereket és egyéb eszközöket, sőt nem ritkán drága ékszereket is találhatnak. Volt még az ősnépeknek egy más rossz szokásuk is, és ez abban állott, hogy ha új földre telepedtek, halottjaikat gyakran a már fenlevő régi sirokba és sirhalmokba temették el, a mi úgy látszik, — kettős előnnyel járt; mert ez által mig egy részt a régi sirok tárgyainak birtokába jutottak, addig más részt tetemes munkát kimélték meg. A régi sirok felbontása természetesen mindig az illető sirhalom rovasára történt, mert az mindig bizonyos mérvű rombolással járt.

Ezen külső behatások idézték elő azt, hogy a halmok között ma már nincs egy sem, mely legalább külsőleg meg nem változott volna, bár sajnos, nagy azon halmok száma

¹⁾ Ilyen a többi közt a Szanád község (Torontál m.) melletti u. n. Vujana-halom.

is, melyek úgy külsőleg, mint belsőleg nagyon is meg lettek rongálva s ekként a tudomány számára már-már kárba veszttek. Nincs tehát egyetlen halom se már, a mely eredeti és változatlan alakjában állna a szemlélő előtt; nincs egy sem, melyet az idők vihara, vagy az emberi kéz többé kevésbé meg nem változtatott volna.

II.

Az alföldi halmok szerkezetéről eleddig keveset tudunk. Akkor amidőn a halmok szerkezetéről szólnak, azoknak belső állagáról s azon konstrukcióról kívánunk némit fel- említeni, melylyel egy-egy ily földműnél találkozunk. Mint- hogy pedig ma még felette csekély azon halmok száma, melyek az Alföldön régészeti szemle és régészeti tanulmány tárgyává tétettek, önként érthető, hogy az, a mit e tárgy- ban elmondandók vagyunk, csaknem elenyészőleg csekély. Mint minden téren, úgy főleg a prehisztorikus tárgyak vizsgálatánál kiválóan részletes és tág vizsgálódásra van szükség; ha azt akarjuk, hogy e tárgyak természetével, lényegével és specziális tulajdonaival tisztába jöjjünk. Ha valahol, úgy a régészet terén szükséges, hogy a buvárlatok mind nagyobb térre terjedjenek, mert csak a leletek egybe- vetési és szoros vizsgálata útján remélhetjük egy-egy arkheologiai tétel megállapítását. Nálunk a kutatások álta- lában véve még sokkal csekélyebb mérvűek, sem hogy azok alapján a hazai régészet valami sok pozitív tézisért deri- válhatnók. Még jobbára csak az arkheologiai adatgyűjtés korát éljük; sőt az adatgyűjtés is sokkal csekélyebb mérvű annál, a milyenre e szaktudomány önálló művelésénél szükség volna.

S ha a régészet körébe eső tárgyak valamelyikéről még ma kevés adattal rendelkezünk, úgy ezt első sorban a halmokra nézve kell konstatálnunk. Mert ámbár igaz, hogy hazánk határain belül már eddig számos halom lőn tudományosan átkutatva, mindazáltal el kell ismerni, hogy még mindez nagyon kevés arra, hogy azokból hazánk őshalmainak jellegére, korára és állagára általános tételeket lehetnénk képesek levonni. És bár az Alföld halmok dolgában leggazdagabb, itt sem lehet még oly buvárlatokra hivat- kozni, a melyek alapján az itteni halmok jellegét általános- ságban megismerni lehetne. A felásott és szakszerűleg meg-

vizsgált, földművek száma felette csekély itt is, s éppen azért, a mit e helyütt az alföldi halmok szerkezetéről és belső állagáról elmondunk, azok nem az ilyenmő összes alföldi földművekre vonatkoznak, hanem csakis egyetlen hely s egyetlen halom tulajdonságaira vetnek világot. Elszórt adatok lesznek ezek is, mint a mily elszórtak azon földművek, a melyekre vonatkoznak, s inkább arra szólnak, hogy az alföldi őshalmok sokféleségéről tegyenek tanuságot, mintsem hogy e sokféleségben valami általános vonatkozást, valami rendszert lennének hivatva megállapítani.

Mint a hazánk területén levő halmoknál általában, úgy az alföldi földműveknél is a jelleg- és szerkezetre első sorban a helyi viszonyok voltak befolyással. A kőben és fában szegény Alföld lakói halmaikat túlnyomólag puszta földből építették anélkül, hogy annak konstrukciójában a kő vagy fa a legkisebb szereppel birt volna. A hegyvidéki halmoknál ellenben azt tapasztaljuk, hogy a fa, de legtöbbször a kő rendesen szerepel, mert itt a halmokban levő sirkamrák, — a mint az a többi közt a százhalmi, érdi és ujabban a soproni ásatásoknál volt tapasztalható, mind kővel és fával vannak készítve.

Az Alföldön a kő teljesen hiányozván, eddig még nem fedeztetett fel oly sirhalom, melynek szerkezetében a kő is szereppel birt volna. E halmok alkotó anyagát a föld képezi s csak itt-ott mutatkozott némi nyoma annak, hogy a sirkamrák megalkotásánál a földön kívül a fa is igénybe vétetett volna. Az alföldi halmok szerkezet tekintetében az eddigi észleletek alapján általában két csoportra különíthetők; t. i. először olyanokra, melyeknél a sirkamra teljesen hiányzik. A sirkamrával bíró halmok között különbséget kell tennünk, mert vannak halmok, melyek egyetlen, s vannak, melyek több sirkamrából állnak.

A sirkamra nélkül épült halmok — mint említők, — túlnyomóan vannak képviselve az Alföldön. A körülmények magyarázata nem nehéz, ha tudjuk, hogy a sirkamrák készítése bizonyos mérvű építészeti tehetséget s nem kevés technikai képzettséget igényel. Különösen megnehezíté a sirkamrák készítését itt egyébiránt már az is, hogy a puszta földből készült üregek felette omladékonyak valának, s így a sirkamrák építése sokkal nehezebb volt, mint ott,

ahol a föld omladékonyságát kő vagy faanyaggal ellensúlyozni bírták.

Az önálló sirkamrák vagy sirüregek nélkül épült halmok legmonumentálisabb példányát az Alföldön a szegedi u. n. Óthalom képezi. Az itt az 1879. évi árviz alkalmával történt ásatások azt mutatták, hogy e hatalmas földművek részben telepekkel, részben pedig sírokkal vannak borítva. E halmok közül eddig csak egy lőn megásva s az is csak igen csekély részben, a menynyiben csak a keletre eső első halom hosszoldalának mintegy 30000 □ méternyi része ásatott fel. Ez ásatási terület közepén mintegy 100 sírból álló temetőre bukkantak a munkások, a mely temető majdnem egészen a sirmezők jellegével bírt.¹⁾ A sírok valamennyie egymástól különböző távokra elszórtan feküdt, mi nyilván arra mutat, hogy itt a halomban nem sirkamrák, hanem egyszerű sírok léteznek.²⁾ Természetes azonban, hogy e halommelléki sírok nem zárják ki annak lehetőségét, hogy az Óthalom valamelyik halma önálló sirkamrával vagy sirkamrákkal ne bírhatna; minthogy azonban a halmok belseje eleddig átkutatva nem lett, erre nézve határozott véleményt nyilvánítani korai volna.

A sirkamrával nem bíró halmok leghatározottabb specziesét ugyancsak a Tisza mentén, a zentai határban levő u. n. Kis- és bátkai halmok képezik. A várostól délnyugati irányban, a Tisza folyó és az úgynevezett oromparti magaslatok közt elterülő tágas síkon több apró s a folytonos szántás következtében meglehetősen lapos halom észlelhető, a melyek között a Kishalom (a hasonló nevű dűlőben) a városhoz legközelebb, körülbelül egy kilométernyi távra fekszik. A halom régebbi és jelenlegi tulajdonosai egyaránt tapasztalták, hogy szántás alkalmával az ekevas nem egy darab edényt, csontot s más egyéb anyagot hoz felszínre, mely körülmény azonban nem gátolta az itteni közvéleményt abban, hogy e halmot továbbra is ne a savoyai Eugen herczeg által 1697-ben vívott nagy csatában elesett és eltemetett hősök sirhalmául tekintse. E halomnak e sorok írója által 1885. évi márczius havában történt felásatása alkalmával bizonyossá lőn, hogy itt sirkamrák nincse-

¹⁾ Lenhossék F. A szeged-óthalmi ásatások (Bpest. 1882.) 1—2. l.

²⁾ Varázséji G. jelentése az ásatásokról. Arch. Értesítő. 1881. évf. 323—336. l.

nek, s hogy a sirok kisebb-nagyobb távokra egymás mellett vannak a halomban elhelyezve.¹⁾

Hasonló eredményre jutott ugyancsak e sorok írója az u. n. bátkai halomnak 1882. évi aug. hó utólján történt ásatásánál. E halom a várostól déli irányban, mintegy fél órányi távra, közvetlen a Tisza mellett fekszik. Szabad téren áll s csak déli oldala esik szántás alá. Midőn ásatásunkat eszközöltük, a halom már korántsem volt ép állapotban. Első bolygatói kétségkívül kincskeresők valának. Hagyomány utján tudjuk, hogy már a harminczas években meglehetősen szenzációt keltett az a hír, hogy e halomban bizonyos kincskeresők által egy ezüst koporsó találtatott volna, mely hír utóbb a megyei fenhatóság tudomására jutván, a tényálladék kiderítése és a leletnek megmentése céljából hivatalos vizsgigáció tartatott. A vizsgálat természetesen a hír alaptalanságát deríté ki, de maga a körülmény, hogy ily hír szárnyalhatott, mutatja, miszerint e halom kincskeresők kutatási vágyának tárgyát képezte s benne olykor némi leletek is kétség kívül találtattak. E kincskeresők s főleg az 1873. évi árviz elleni töltésezések alkalmával a halom tetemesen megrongáltatván, szakszerű ásásunkkor megfigyelés alá nem a már csaknem egészen destruált halomtestet, hanem annak keleti lejtőjét vettük, melyről még okunk volt hinni, hogy emberi kéz által fel nem dulatott. Ásásunk csakhamar eredményre vezetett, mert a halom keleti oldalát sirok boriták, s e sirokban 8—10 csontvázra bukkantunk, melyek hosszában kinyujtva, jó dispozicióban, arcczal keletnek fordulva feküdtek. A halom közepéig hatolva, sírkamrának nyomait sehol nem találtuk, miből bizonyos, hogy e halom is azok közé tartozik, a melyek egy-egy csoport önálló sirt takarnak.²⁾

Ilyen és ezekhez hasonló halmok főleg a Tisza két oldalán elterülő sík vidékeken lépten-nyomon találhatók, jóllehet ezek nem mindig bizonyultak sírhalmoknak. Az egykori Kunságban már ezelőtt néhány évtizeddel ásatott fel Gyárfás J., a jászkunok érdemes történésze, egy oly tumulust, melyben sem sírkamrának, sem pedig siroknak nyoma nem volt. A csont, hamu és edénymaradvány azonban, mely e halom ásatása alkalmával felszínre került,

¹⁾ Dudás Gy. Bács vármegye Régészeti Emlékei (Zenta 1886.) 45—47. l.

²⁾ Dudás Gy. Zentai régitégek Arch. Értesítő. 1885. évf. 364. l.

határozottan mutatá, hogy itt a kutatónak ősteleppel van dolga, oly ősteleppel, milyenek az Alföldön szintén nagy számmal maradtak fenn. Többé-kevésbé hasonló jellegűnek talátatott ehhez a Tószeg (Pést m.) melletti u. n. l a p o s h a l o m, melynek szakszerű átbuvárlása dr. Rómer és Jelenik Elek által 1876-ban történt.¹⁾ Végre az analogiák kiegészítése kedvéért föl kell említenünk az Alföld földműveihez tulajdonképen nem sorolható, de arkheologiai és történeti fontosságánál fogva egyaránt híres S z i h a l m o t (Heves m.), mely szintén őstelepnek bizonyult.

E sirkamrákkal nem bíró, de nem is temetkezési hely gyanánt szolgáló halmokat itt figyelmen kívül hagyhatjuk s vizsgálódásunkat most már a sirhalmok egyéb specziesei-nek tanulmányozásására kell fordítannunk. A sirkamrákkal vagy sirüregekkel bíró halmokat, mint már fentebb említve volt, két csoportra oszthatni: t. i. olyanokra, melyek egyetlen sirüreget s melyek több sirüreget tartalmaznak. Az eddigi buvárlatok alapján még nem lehet eldönteni, valjon e kétféle halom melyik része van inkább túlsúlyban az Alföldön, de annyit megállapíthatni, hogy mindkettő gyakran fordul elő.

A hazánk területén levő őshalmok között legnagyobb számmal a több sirkamrát tartalmazó tumulosok lévén jobban képviselve, éppen nem valószínűtlen, hogy ezek az Alföldön is nagy számmal fordulnak elő. Tüzetesen megvizsgálva e halmok közül azonban eddig az ország egész területén csak egy pár lón, az Alföldön pedig csak egyetlenegről van határozott tudomásunk. Gróf Csekonics E. Csősztelek nevű torontálmegyei birtokán 1881-ben templomot emeltetni szándékozván, e célra a község közepén emelkedő 48 m. hosszú és 21 m. széles halmot jelölte ki. Az alapmunkálatok alkalmával a halom többszörösen keresztül metszetvén, az tapasztaltatott, hogy abban két sorjában önálló sirkamrák léteznek, melyek minden támasz nélkül paszta földből készültek. A halom közepén egy nagyobb sirüreg tátongott, ettől pedig jobbra és balra két sorban három-három, összesen 12 kisebb sirkamra feküdt, melyek mindegyikében többé-kevésbé ép emberi csontváz létezett.²⁾ E halom és az eddig felásott s tudományosan megvizs-

¹⁾ Arch. Ért. 1876. évf. 277—283. 1.

²⁾ Szentkláray J. jelentése Arch. Ért. 1881. évf. 217. 1.

gált más vidéki halmok között alig találhatni analogiát, mert bár hazánk különböző vidékein számtalan a több sirkamráju halom specziése, ily emeletszerűleg berendezett sirüregekkel nem igen találkozunk. Nem pedig különösen oly halommal, melynél a sirkamra pusztá földből lenne készítve, mert mint tudva van a más vidéki halmok üregei rendszerint kövel vannak boltszerűleg megépítve. Így hogy csak pár példát említsünk, a csurgói (Fehér m.) u. n. kunhalmokban a sirüregek négyszögbe rakott kövekből és az azok fölé helyezett gerendákból voltak alkotva.¹⁾ A legújabban felfedezett soproni halomban az üregek kúp alakban egymásra rakott kövekből voltak készítve, melyek alatt a hamvakat tartalmazó urnák sértetlen állapotban találtattak. E halom üregei nem egymás felett, hanem csak egymás mellett fordultak elő.²⁾

Az Alföld halmainak legspecziálisabb faját az egysirkamráju halmok képezik. Déli Bácskában, Vaskúti község környékén számos halom emelkedik ki a térnek egészen egyenletes síkjából s vonja magára az utas figyelmét. E halmok ma már részben át lettek kutatva, s így tudjuk, hogy azok jobbára egysirkamráju földművek. A vaskúti halmokra a figyelmet először Czirfusz F. bajai tanár hívta fel. Ide vonatkozó hírlapi közleményei folytán a szakkörök figyelve is Vaskút felé fordult, sőt az akadémia dr. Szabó, jeles geologusunkat, a kérdéses halmok megvizsgálására le is küldé. Szabó helyszíni szemléje után e halmokat geológiai formációknak nyilvánítá, mire Czirfusz tanár és Dregán megyei esküdt gyűjtés útján a kellő költségeket beszerezvén, felkérték az akadémia arkhelógiai bizottságát, küldene ki valakit az általuk rendezendő ásatáshoz. Így jött le Römer, kinek jelenlétében 1868. június 12., 13., és 15-én összesen négy halom ásatott fel, mely ásatás eredményéről a következő hiteles jegyzőkönyv szól:

„Jegyzőkönyv. Felvételt 1868. évi június hó 12. folytatólag 13. és 15-én Vaskúton, Bácsmegyében a halmok ásatása alkalmával. Jelen voltak az alulírottak. A tudományal foglalkozó egyének közt évek óta vita tárgya, hogy minő körülmények közt jöhettek létre a vaskúti halmok és hogy mi rejlik azok belsejében? Megállapodás

¹⁾ Uj Magyar Muzem. 1857. évf. II. köt. 159. l.

²⁾ Arch. Ért. 1886. évf. 101. l.

nem jöhetett létre, mert némelyek hún vagy kun halmoknak, mások ellenben — mint dr. Szabó József ur — geológiai formáczióknak tartották. A kétely eloszlatása tekintetéből Dregán Péter m. esküdt alulírtakat a halmok ásatására felszólítván, a terv egyhangulag elfogadtatott és az ásatást a bizottmány saját és részvényesei segélyével a fentírt napokban megkezdette s a következőket tapasztalta, hogy: Vaskút község tégláégető kemenczében közel álló kisebb csoportozatban két halom, melynek egyike az országúttól 260 lépésnyire fekszik s melyet Vaskút értelmés előljárósága, a másikat pedig alulírtak 16 napszámossal által ásattak, részben kevert, részben pedig sárga agyagból áll. Továbbá mindkettőben itt-ott kevesebb csont-, sőt az utóbbinál egy ölnyire urnadarabok is találtattak, két öl mélységben a falu által kiásott halomban egy üreg szája nyílt meg, melybe azonnal nyolcz ember bemehetett és három gyertyafény mellett bizton hivehette, hogy a gyomrában több oldalról nyílások mutatkoznak. A fő üreg még két napi ásás által tágított ugyan, de minthogy a működést oldalról s nem felülről lefelé intézték, a munkások a beomlástól tartva, minden nagyobb eredmény nélkül eltávoztak. Ellenben minthogy a bizottmány által, különösen Pap Zsigmond mérnök ur terve nynomán, a társhalomnál az ásatás úgy intéztetett, hogy a halom fél öl szélességben keresztül vágaték, ott azonnal több eredmény mutatkozott, mert ugyanis az itt is meglevő üreg alatt öt öl mélységben a halom kellő közepén emberi csontok, S-hez és fogashoz hasonló igen erős, de már átrozsdásodott vas eszközök találtattak. Ezen csoportozattól 1000 lépésnyire van egy másik halomcsoportozat, mely a várnégyszeggel kilencz halmot képez. Ezen csoportozat minden tekintetlen érdekesebb az előbbinél, de mivel a halmok közt kalászos vetemény terül el, azért itt a bizottmány jelenleg csak két halmot ásatott, illetőleg vágatott át. E két halom nagysága és alakja teljesen egyforma, de benne a földréteg igen különbözik. Ugyanis az országúthoz mintegy 800 lépésnyire fekvő halom részben azonos a körüle elterjedt földtalajjal, a másik azonban a várnégyszög földjéhez hasonló. Általjában pedig itt úgy, mint a többiben 1—2 ölnyire szintén kisebb csont darabok találtattak, majd pedig egy nagyobb szeghez hasonló bronz

darab. Két-három öl mélységben mindkettőnél üreg és egy dombon alagut fedeztetett fel. Az alagut alatt mindkét halom alján mintegy 4—5 öl mélységben már egy egész emberi csontváz, S-hez és fogashoz hasonló vas darabok s elkorhadt fa maradványok találtattak. Ezekből következően, majdnem kétségtelen: 1-ör, hogy a halmok létüket nem geológiai formáczióknak köszönik; 2-or, hogy a felásott halmok mindegyike egyetlenegy nevezetes ember feje fölé hanyatott, azonban mikor? ki által? mily körülmények közt? ennek megfejtése a régiség és történet buvárainak hagyatott fenn. Kelt stb.¹⁾

Rómer a vaskúti halmokat sajátos jellegök — s főleg egyetlen sirkamrájuknál fogva kemenczesiroknak (*sépulture en forme de four*) nevezte el, s a jelenlétében (június 14-én) felásott s a déli halomcsoportozathoz tartozó egyik halomról így nyilatkozik: „A félköralakú átmetzés, melyet azon eszközöltünk, látni engedé a kiegészített belső ürt és bizonyos mennyiségű égetett anyagot, nemkülönben egy rudakból álló rácsozatot, mely a kemence szerkezetéhez tartozott; a halom alapja sárga agyagból való volt, közepe kandallóhoz hasonlított, a melynek alján még észre lehetett venni egy csontváz maradványait, mely keletről nyugatra feküdt. Lábainál gereblyealaku kapcsok voltak, melyek valószínűleg a koporsó deszkáit tartották össze, mert még lehetett ott egyes fa rostokat találni, továbbá mint Gesztréden, némely S alakú hegyes vasakat a deszkák összeszorítására. A kemence nem volt a halom aljában, mely valószínűleg igen nedvesnek találtatott, hanem három méternyi mélységre a halom csúcsától; ásás közben észrevettük, hogy a déli oldalon egy mintegy egy méternyi széles emelvény állott, telve hamuval és földdel. Ez volt azon eszköz, a melyen azon holttestemet hozták, melynek deszkából készült koporsója valószínűleg vasak által volt összekötve és megerősítve. Minthogy a halomban sem edényeket, sem fegyvereket nem találtunk, igen valószínű, hogy ezen halom már fel volt törve; nem hagytak ott mást, mint rozsdás és érték nélküli vasakat.²⁾

¹⁾ Dudás Gy: Bács B. vmegye Rég. Eml. 37—39. l.

²⁾ Dr. Fr. Fl. Rómer: *Resultats généraux du Mouvement Archéologique en Hongrie avant la VIII-e session du Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques à Budapest 1876.* (Bpest. 1878.) 133—134. l.

Az itt elmondottakból következik, hogy a vaskúti halmok az egysirkamrájú halmok kiváló specziesét képezik. A sirkamra mindenütt nagy és tágasnak találtatott és sehol nyoma sem volt annak, hogy a kamra oldalfalai, melyek szintén pusztá földből készültek, valami idegen anyag (fa, kő) által lettek volna megerősítve. Sőt dr. Rómer észleletei után bizonyos, hogy a sirkamrák oldalfalai kiégetés által tétettek szilárdakká és a beomlástól mentesekké! E halmok tehát az Alföld legsajátosabb földművei közé tartoznak s nemesak az itteni, hanem az országban előforduló összes sirhalmok közt is kiválnak sajátosságos szerkezetükkel.

III.

A föntebbiekben ismertetett szerkezetek azok, melyek az Alföld halmainál eddig észleltettek. Természetes azonban, hogy nincs kizárva annak lehetősége, hogy e vidéken más szerkeszetü halmok is elő fordulnának, nincs főleg azért, mert a kutatások eddig még nagyon is csekély körre terjedtek. Lehet, hogy az Alföld számtalan halmi közt vannak olyanok is, melyeknek belső szerkezete a fentebb leirtakétól lényegesen eltér; de feltehető más részt az is, hogy a még meg nem vizsgált tumulusok legnagyobb része a már átkutatott földművek szerkezetével egyező szerkezettel bír. E kettős feltevés egyike- vagy másikának megerősítése, vagy megczáfolása a jövőben eszközendő régészeti buvárlatoktól függvén, ezek után az Alföld halmainak koráról s az azokat alkotó népekről kell némit szólnunk.

Mint minden arkheologiai tárgy, úgy a halmok korának meghatározása is közvetlen és közvetett adatok útján történhetik. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a legtöbb régészeti tárgy korának meghatározásánál hiányzanak — s így igénybe nem vehetők — a közvetlen adatok, s így a meghatározás sohasem abszolút, hanem rendszerint csak nagyon is relativ értékű lehet. Midőn a régészeti emlékek korára vonatkozó közvetlen adatokról szólnunk, ezek alatt az illető tárgyakra vonatkozó s hitelt érdemlő irott adatokat értjük. Ily irott adatok nemcsak az alföldi, hanem egyáltalán az összes hazai halmokra nézve sem igen maradtak fenn, nem különösen olyanok,

melyek azok korára vetnének világot. Mert bár a középkori krónisták s főleg pedig az oklevelek gyakran vannak vonatkozással egy-egy őshalomra, mindazáltal kétségtelen, hogy ezen irott adatok az illető halom korára nézve nem mérvadók. Nem mérvadók pedig egyszerűen azért, mert e följegyzések korában már a halmok rég fennálltak, s a krónika vagy oklevél írója sohasem a halom eredetéről szól, hanem csak azt bizonyítja, hogy az illető tumulus akkor, a midőn a följegyzés kelt, már tényleg létezett és fenállott.

Legalább hozzávetőleges közvetetlen adatokat szolgáltatnak valamely halom korára nézve a sírokban netalán előforduló érmék. Az érmék, mint ércbe foglalt irott emlékek, egyéb irott adatok híján, a legmegbízhatóbb s legbecsesebb kormérők gyanánt szolgálnak, mert mint tudva van, a legtöbb érme kora rend szerint konstatalható. Ha az érme korát ismerjük, kétségkívül ismerni fogjuk a sír korát is, ámbár gyakran előfordul azon eset, hogy a sír és a benne talált érme kora között több-kevesebb különbség létezik. A régészeti buvárlatoknál azonban, azt lehet mondani, már uralkodóvá vált azon felfogás, mely szerint az érmék kora az azokkal lelt régészeti tárgyak korára nézve irányadónak vétessék.

Mínthogy a sírhalmok eredetére vonatkozó följegyzések általában hiányoznak, s mínthogy a kor meghatározására vonatkozó egyetlen legbiztosabb eszköz, az érme is igen gyakran marad el a sírokból; ennél fogva nem lehet figyelmen kívül hagyni egy-egy halom korának meghatározásánál az u. n. közvetett adatokat sem. Sőt a tapasztalat azt mutatja, hogy legtöbb esetben a közvetett adatokra van utalva a buvár, mert a közvetetlen adatok teljesen hiányoznak. E közvetett adatok értéke azonban, mint említők, fellette csekély, és pedig annál inkább, mert ritkán bírnak szilárdabb támpottal. Ily közvetett adatokat vannak hivatva szolgáltatni valamely halom korára nézve az építési szerkezet, a temetkezési mód, a sírban lelt tárgyak és a sírban rejlő emberi csontváz.

Ez adatok azonban, mint látni fogjuk, nagyon is relatív értékűek. A halmoknál található építési szerkezeteknek nem hogy korát, hanem még csak magukat a szerkezeteket

sem ismerjük eléggé. Ma még azt sem lehet megállapítani, hogy hazánk határain belül hányféle szerkezetű halom létezik, mert kutatásaink még csak csekély számú halom megfigyelésére szorítkoznak. Annál kevésbé lehet tehát még ma azt meghatározni, hogy a különböző szerkezetű halmok mely korhoz tartoznak. Sőt e téren a bizonytalanság oly nagy, hogy azt sem tudhatni biztosan, valjon a különböző szerkezetek különböző kornak jellemzői-e, s hogy egy-egy fajta szerkezet egy-egy kor alkotása-e? Mert éppen nem lehetetlen, hogy egyugyanazon korban is épülhettek különböző szerkezetű halmok, sőt bizonyára épültek is a különböző népek és különböző talajviszonyok szerint. Ha tudnók azt, hogy ez és ez az építési szerkezet ehhez és ehhez a korhoz tartozik, úgy kutatásainknál a halmok korát csupán a szerkezet útján is könnyen meg lehetne határozni; minthogy azonban a különböző szerkezeteknek korával ma még a régészet legkevésbé sincs tisztában, az ezekből veendő kormeghatározási adat mindig megbizhatatlan marad.

Inkább megbizható és inkább hasznavehető adatot nyújt valamely halom korának hozzávetőleges meghatározásánál a temetkezési mód. Írott följegyzések és az arkheologiai buvárlatok alapján ma már mindinkább többet tudunk a különböző népek temetkezéséről. A halom alá való temetkezés a temetkezések történetében maga is önálló korszakot képez, oly korszakot, melynek ha nem is időbeli fix pontjai, de legalább bizonyos speciális népei vannak. Lassankint világossá lesz ugyanis az, hogy mely népek temetkeztek halmok alá, s ha a halom alá való temetkezés korszakának időbeli határpontjait ma még meg nem is alapíthatni, mégis vannak már némi adataink, melyek alapján a halmok korának problémája többé-kevésbé megoldható. Hogy tovább ne menjünk, elég fölemlíteni, hogy ma már ismerjük a hazánk területén lakott rómaiak és kelták temetkezési módját legalább nagyjából, s ismerjük főleg az ősmagyarok temetkezését is. Vannak azonban, még pedig nagy számmal, oly sírok, melyeknél a temetkezési jelleg ezek egyikével sem azonos. Vannak sírok, melyekben sem római, sem kelta, sem hun, sem pedig magyar temetkezés nyomaival nem találkozunk s ezeknek meghatározása még sokáig meg lesz nehezítve. Azon hal-

moknak korát meghatározni tehát, a melyeknél előforduló temetkezési mód idejét nem ismerjük, természetesen mindig nehéz marad, mert a temetkezési módok legnagyobb részével éppen úgy vagyunk, mint a halmok szerkezetével. Ha ugyanis tudatával birnánk annak, hogy egy-egy temetkezési mód melyik időszakba esik, vagy egyáltalán egy-egy temetkezési mód volt-e a múltban egy-egy időszakhoz kötve, úgy a meghatározás nem ütköznék nehézségekbe. De mint-hogy a temetkezési módok legnagyobb részének korával nem vagyunk tisztában, világos, hogy ennek alapján a halom korát csak ritkán lehet meghatározni.

A sírokban előfordulni szokott tárgyak sokszor vetnek mérvadó világot egy-egy halom korára. Mert ámbár a különböző anyagokból készült fegyverek és eszközök egy és ugyanazon időből is eredhetnek, mindazáltal a régészek legnagyobb része elismeri ma már, hogy a kő, bronz, réz és vas használata egy-egy külön korszak speciális jellegét képezi. A német tudósok között egyedül Lindenschmidt volt eddig úgy szólva az egyedüli, aki az anyagok használatának korszerinti elkülönítését elismerni nem akarta, ma már azonban ő is megtért. De bár mindinkább uralomra jut is a különböző anyagok különböző korok szerinti használatának theoriája, mégis sokáig fog még mint megoldandó probléma fenforogni az, hogy az anyagok használatának kora hol kezdődött s hol végződött. Még mindig nem tudjuk, hogy a kő, bronz, réz és vas használata mely határozott korhoz tartozott, s csak annyi valószínű, hogy ezek különböző időközökben jöhettek forgalomba. Mely század vagy ezred év volt az, melyben a kő melyik az, melyben a bronz, a réz, s a vas uralkodott, ezt csak nagyon is hozzávetőleg képes a régészet megállapítani.

Egyébiránt tudva van, hogy e különböző anyagok nem csupán külön korszakokban, hanem utóbb egy-ugyanazon korban is használatban voltak.¹⁾ Be van például bizonyítva, hogy egy-ugyanazon helyen, ugyanazon időben kő és bronz, csont és bronz, bronz és réz, sőt bronz és vas eszközök is voltak forgalomban; ismeretes továbbá az is, hogy a kő eszközök használata az európai népek jó részénél messze benyult a középkorba.²⁾ Ámbár tehát egy-

¹⁾ Rougemont: Die Bronzezeit etc. Übersetzt von A. Kerl. 153. 1.

²⁾ Pulszky F. Bevezetése J. Lubbock: A tört. előtti idők cz művéhez. II. köt. 18. 1.

egy kő- vagy fémanyagnak jelenléte nem mindig bizonyít a sír eredete és korára nézve, ez anyagokból az illető sírokat magában rejtő halom korára vonatkozólag mégis legtöbbször vonhatunk következtetést. A kő, bronz, és réz feldolgozásában jártasnak bizonyult népeket lassankint ismeretessé teszi a régiségbuvárlat, s ma már ha nem szigoruan, de hozzávetőleg tudhatni, hogy ez anyagok, mely népek által hoztattak forgalomba. Hasonlóképp tudva van ma már, hogy a vas használata körülbelül mikor vált szokásossá, jölehet nem tagadhatni, hogy a vas használata nézve olykor nagyon is eltérő nézetekkel találkozunk. Még mindig vannak ugyanis régészek, kik a vas használatát a legrégebbi időkbe hajlandók helyezni, sőt egyenesen azt állítják, hogy a vas használata a bronzét jóval megelőzte volna.

A sírokban található csontvázak szintén szolgáltathatnak némi adalékot a halmok korára nézve. Mint általában a sírok szerkezete, a temetkezés módja és a sírokban lelt tárgyakról, úgy a csontvázakról is el lehet mondani, hogy a belőlök merithető adatok nagyon is relativ értékűek. Mert bár igaz, hogy az anthropologia napjainkban nagy haladást tön, hogy az annak alapján eszközölt buvárlatok sok homályt oszlattak el az ősbembert s az ősnépeket azelőtt borított bizonytalanságból; mindazáltal még mindig kevés azon positiv axiomák száma, melyek az ősnépek történetében tájékoztatókul és irányadókul lennének hivatva szerepelni. Az emberiség fejek szerinti osztályozása, mely a nagy Retziustól ered, s az ősnépek csontmaradványainak mérlegelése eleddig nem bizonyult meddő kísérletnek, s a naponkinti anthropologiai vizsgálasok lépésről lépésre viszik előre a történetelőtti korban szerepelt népek testalkatának ismeretét. A hosszufeju (dolichocephal) szláv és germán fajt már ma is megtudjuk különböztetni a rövidfeju (brachycephal) turáni fajtól s ha nem is mindent, de annyit a régészet is bizton várhat az embertantól, hogy a hajdanokban szerepelt emberracçe-ok fiziologiai tulajdonságait ki fogja fürkészni s az ősnépek maradványainak felismerése és megkülönböztetésére szükséges támpontokat lassankint meg fogja állapítani.

A halmok korának meghatározására vonatkozó s itt elmondott adatok csak kevés mértékben vehetők igénybe

az Alföld halmainál. Az alföldi halmok legnagyobb részénél mindazon közvetetlen és közvetett adatok hiányzanak, melyek a kor meghatározását megkönnyíteni hivatvák, mert az eddig felásott és szakszerűleg megvizsgált halmok tulnyomó részénél sem érméket, sem pedig ép állapotban levő csontvázakat lelteni nem sikerült. A vaskuti, zentai és csőszteleki halmoknál érmék egyáltalán elő nem fordultak; a mi pedig a csontvázakat illeti, azok a vaskuti és csőszteleki halmokban már csaknem teljesen elenyésztek s ép koponyák csak a zentai kis- és bátkai halomból kerültek elő. A halomszerkezet és temetkezési módra is csak annyit konstatálhatunk az itt szóban forgó három rendbeli halmokról, hogy azok mindannyia egy egy külön rendszerhez tartozik. Zentán a sirkamra nélküli soros temetkezésre, Csőszteleken a több sirkamrájú s Vaskuton az egyetlen sirkamrájú temetkezésre láttunk példát, mely temetkezési módok különböző időkből, vagy egy időben itt élt különböző népektől is eredhettek.

Ugyancsak kevés továbbá az is, a mit e halmok korára nézve az azokban lelt tárgyakból következtethetni. A zentai és a csőszteleki halmokban ugyanis nemcsak érméket nem, hanem pár agyag edényen kívül semmi fémanyagot sem találtak, s csupán a vaskuti halmokról tudjuk, hogy azokban vaseszközök (kapcsok, szegek) léteztek. Az itt napfényre került pár vas darabból azonban nemcsak általában, az alföldi halmokra, hanem magára a vaskuti halmok ereetére is merész lenne határozott következtetést vonni, mert egyáltalán nem tudjuk, hogy e halmokban, melyek Rómer állítása szerint már rég kirabolattak, eredetileg még mily eszközök voltak elrejtve.

Ily körülmények között egyedül a szegedi Öthalomban napfényre került leletek lennének hivatva az alföldi halmok korára némi fényt deríteni, mert egyedül e hely volt eddig olyan, melyben érmék és nagyobb számu tárgyak is találtak. Az ezen halmokból felszínre került tárgyak azonban természetesen első sorban csak az Öthalom korára vonatkozhatnak s belőlök a többi alföldi halmokra csak nagyon is keveset szabad következtetni.

A szegedi Öthalomból érmék meglehetősen számmal kerültek elő. Ez érmék vizsgálata után tudjuk, hogy a Kr. utáni II-ik század közepétől kezdve vannak időközönként

képviselve az egyes római imperátorok pénzei, s ezenkívül a különböző barbár népek és a magyar királyok pénzei is előfordultak egész a XIII-ik századig.¹⁾ Ha a többi tárgyakat figyelmen kívül hagyjuk, ez érmék már magukban véve elegendők volnának arra, hogy azokból e halmokban előforduló sírok korát meghatározhassuk. És meg is lett már e sírok kora határozva, a mennyiben ki lőn mutatva, hogy azok egy része a II-ik és III-ik századbéli rómaiak, egy más részök a kelták s legnagyobb részök az V—VI-ik századbéli népvándorlásban részt vett népek által készítettet.²⁾ Fordultak elő e sírok között X—XI-ik századbéli ősmagyar sírok is, de ezek csak később és csak csekély részben járultak ahhoz az óriási temetőhöz, melyet ott a népvándorláskori népek alkottak.

A hazánkban előforduló pogány sírok legkésőbbi határvonalát a X. és XI-ik századból eredő ősmagyar sírok jelölik, ezeknek specziális jellegét pedig ma már sokkal jobban ismeri a régészet, sem hogy itt nem lehetne konstatálni, hogy az eddig felásott és fentebb ismertetett alföldi halmok között egyedül a szegedi Öthalomnál fordultak ily ősmagyar sírok elő. Es ebből önként következik, hogy az eddig megvizsgált alföldi halmok mindegyike régibb a X-ik századnál. Kérdés marad azonban, hogy ha e halmok a X-ik századnál mind régibbek, úgy tehát mégis mely időből valók? Mint a régészetnél általában, úgy a halmok korának meghatározásánál sem lehet egészen határozott időről beszélni. Ha az Öthalom korát az Alföldön lévő halmokra nézve legalább némi irányadóul vehetjük, úgy ki lehet mondani, hogy e halmok legalább is egyidősek a szegedvidéki halmokkal.

Amily kevésbé bizonyos az, amit az alföldi halmok korára nézve mondhatunk, ép oly bizonytalan az is, amit azon népekről tudunk, melyek azokat építették. A Kr. utáni II-ik századtól a X-ik századig számtalan néptörzs fordult meg e vidéken, s azok mindegyike rombolt vagy épített valamit itten. A régészeti és történeti buvárlatok ma még csak a római, kelta, ósszláv, avar és hun emlékeket voltak képesek többé-kevésbé tisztázni, a mi azonban

1) Lenhossék J.: A szeged-öthalmi ásításokról 16. és 27. l.

2) U. o. Bevezetés. 3. l.

ezekre nézve bizonyossá vált, még mindig kevés arra, hogy a hazánk különböző vidékein előforduló sirleleteket népek és korok szerint egész könnyűséggel osztályozni tudnók.

Az Alföld halmait sem lehet még ma korok és népek szerint osztályozni; nem pedig főleg azért, mivel a kutatásoknak csak kezdeténél vagyunk. Arkheológiai kutatásaink eddig még jobbára csak az adatgyűjtésre irányultak s hogy ezen lassankint összegyűjtött adatokból hazánk őskori és prehisztorikus viszonyaira némi fény reflektálódjék, okvetetlenül szükséges, hogy a régészeti kutatások mindinkább általánosítottassanak. Ha valamely szaktudományánál, úgy bizonyára a régészetnél van szükség huzamos és minél szélesebb körre terjedő kutatásokra, mert minden arkheológiai igazság levonása és megállapításához nagyszámu leletek szolgálhatnak csak alapul. Hazai régészetünk ma még jobbára ezen adatok, ezen leletek összegyűjtésével foglalkozik, mert ami eddig egyes muzeumokban felhalmozva volt, az még arra is kevés vala, hogy néhány régészeti hipotézist világga bocsátani lehetett volna.

A magyar tudományos akadémia arkheológiai bizottsága, az országos régészeti és embertani társulat, valamint a vidéki társulatok azonban a közelmúlt évek folyamán oly kiváló munkásságot fejtettek ki egy részt a régészeti kutatások kiterjesztése, más részt pedig a régészeti problémák tudományos megoldása körül, hogy biztos kilátás van arra, miszerint hazánk arkheológiai kiismerése hovatovább ténynyé válandik. E munka pedig sokkal nagyobb, sem hogy még hosszú időre és minden körök vállvetett működésére ne lenne szükség annak befejezésére.

Az alföldi halmok lényegének, eredetének és korának pozitív meghatározására is még sok idő és sok munka szükséges, mert az eddig eszközölt kutatások még sokkal csekélyebb jelentőségűek, sem hogy azok e földművek régészeti kiismerésére csak legkevésbé is elegendők volnának. Az eddigi kutatások s az eddig teljesített arkheológiai szemlék azonban bármily jelentékteleneknek látszanak is, mindazáltal reményt és kilátást nyújtanak arra, hogy az alföldi halmok szakszerű átbuvárlása hovatovább el fog következni. E reménynek kell, hogy vezérelje s lelkesítse a jelen és a legközelebbi jövő buvárait, s e reményben kell nekünk is munkához látnunk; mert csak

ekként fogunk oly pozitív adatokra akadni, a melyek alapján lassankint eloszlik az a mély homály, mely régészeti emlékeink felett még ma lebeg, s az Alföld halmái is ki fognak bontakozni abból a mondai és legendai kétes ködből, melybe őket a közép- és újabb kor naivsága bontotta. Itt az ideje immár, hogy az alföldi halmok minél nagyobb számban s minél szakszerűbb buvárlat tárgyává tétessenek, s ne legyenek továbbra is a délibábos rónaság puszta utjelzői és egy ismeretlenül letűnt hajdankor néma emlékmaradványai; hanem gyujtassék fel azoknak ormain a régészeti tudomány fáklyája, hogy annak fénye mellett a nagy magyar Alföld hajdankorát ismerni tanulhassuk.

Az első német települések a Duna-Tisza-Maros-köz déli részeiben.

Milleker Bódogtól.

Ha a volt „Temesi Bánság“ területének etnografiai térképét megtekintjük, úgy látjuk, hogy a német nyelvű lakosok zöme Torontál- és Temesvármegyék északi részeiben volt elterjedve. De ez nem volt mindig így. A német település ezen országrészekben eleintén inkább dél felé huzódott. A mult század 3 tizedében a „bánsági“ tartomány déli felében több volt a német gyarmat, mint annak északi részeiben.

Már 1703-ban, tehát még a törökök végleges kiűzése előtt, mely tudvelevőleg csak 1716-ban történt, küldött az akkori kormány *O r a v i e z á r a* 13 tirolit bizonyos *Brunner Mátyás* vezetése alatt, hogy a bányászati állapotokat megvizsgálják. Ezek mellé báró *Falkenstein*, csanádi püspök, lelkészt is adott, ki számukra egy fagerendás házban tartotta az isteni tiszteletet. Ezen tiroliak, daczára, hogy a török uralom miatt a rendes bányamiveléshez nem foghattak, mégis itt maradtak¹.) Ez tehát a legrégebbi német

¹) *Pesty Frigyes*: *Krassóvármegye története*, II. kt., 2 r., 84. l.

település a Marostól délre eső területen. De már 1710. után Csiklován is tűntek föl németek¹⁾ úgy, hogy 1716 előtt, a Duna-Tisza-Maros közén, már két helyt németek laktak — habár csak csekély számban.

Midőn 1716-ban Jenő herczeg győztes fegyverei Temevárt a törököktől visszavették, és ezek a Duna, Tisza és Maros közti vidéket elhagyni kényszerültek, e vidék is végre felszabadult a barbárság járma alól. Az egész ugynevezett „Temesi Bánság“ akkor pusztához hasonlított; kivált annak déli, Duna melletti részei, u. m. a Klisszura; a palánkai és verseczi kerületek, melyek gyér lakossága román és szerb vala, a szó szoros értelmében romokban heverték.

Azt mondhatjuk, hogy már a győztes sereg sarkában kezdett sok bevándorló vidékünkön új hazát keresni. Már ezek közt is igen sok volt a német, kik többnyire azon gyarmatosok közül valók voltak, kik már a XVIII. század első tizedében a Duna mentén Budapest vidékén települtek volt le. Így már 1716-ban Nagy-Becskereken, 1717-ben pedig Temesvárt, Pancsován, Verseczen és Fehértemplomom telepedtek le németek nagyobb számban, kik majdnem mindnyájan még 1718-ban rendes községeket alkottak; az utóbbi évben a Klisszurába is beömlött a bevándorlók özöne, 1719-ben pedig a verseczi járásban levő Kudricz kapott német lakosokat.

Németjeink mindjárt kezdetben a kormánytól gyámolítva, már 1720-ben mindenfelé el voltak terjedve. De még nagyobb lett a bevándorlók száma, midőn Mercy gróf, ezen a „Temesi Bánság“ neve alatt külön tartománynyá alakított vidéknek kormányzója, 1722-körül a német telepítést rendszeresítette.

Elteltekintve a kerületi székhelyektől, hova mindjárt az első időben a német bevándorlás mintegy önmagától irányult, és elnézve a Dunamenti erődöktől, melyekre az akkori temesvári kormány a bevándorlókat irányította, kivált a Versecz és Fehértemplom körüli vidék, a Karas és a Nera völgyei lettek ellepve az új jövevények által. Az itt keletkezett telepek: Kudricz, Denta, Versecz, Cservenka, Ruszova, Heuerdorf, Lagerdorf

¹⁾ Ugyanott, 198. l.

Saalhausen, Jaszenova, Fehértemplom (Weisskirchen), Rebenberg, Vöröstemplom (Rothkirchen), Uj-Palánka, Szakallovacz, Makovistye, Freudenthal, stb. voltak. A bányaművelés emelése céljából Oraviczán, Dognácskán, Szászskán és Csiklován telepítették le németek. A Klisszurában pedig Divics, Belobrezska és Ó-Moldova kaptak német gyarmatosokat; a Cserna völgyében meg Mehádia, Ó-Orsova és az orsovai sziget.

A bejött németek elenyésző kivétellel katolikusok lévén, számukra az új tartományban csakhamar egyik parokhiát a másik után alapították. 1738-ig a „Temesi Bánság“-ban a következő plébániák keletkeztek:

- 1703-ban: Oraviczabánya.
- 1717-ben: Temesvár-vár, Lippa.
- 1718-ban: Lugos, Temesvár-gyárváros, Orsova, Pancsova.
- 1719-ben: Az orsovai sziget.
- 1720-ban: Versecz.
- 1722-ben: Nagy-Becskerek, Uj-Palánka.
- 1723-ban: Fehértemplom, Szabadfalva, Karansebes.
- 1724-ben: Csákova, Uj-Pécs, N.-Szt.-Péter, Denta.
- 1725-ben: Uj-Arad.
- 1725 körül: Dognácska.
- 1726-ban: Makovistye, Ó-Moldova, Szlatina, Krassova.
- 1727-ben: Bogsánbánya.
- 1729-ben: Hidegkut (Gutenbrunn.)
- 1730-ban: Gyarmata.
- 1732-ben: Rebenberg, Russova.
- 1733-ban: Perjámos, Deliblat, Facset.
- 1734-ben: Mercyfalva.
- 1735-ben: Cservenka — és
- 1737-ben: Czella.

A negyedik tized második felében tehát a „Temesi Bánság“-ban már 34 katolikus parokhia létezett, melyek közül csak 5 (a gör.-kat. román Karansebes, Szlatina, Facset és Czella, és a bolgár Krassova) nem volt a németek számára fellállítva; 29 plébánia német

nyelvű hivekkel birt. Ez utóbbiak közül nem kevesebb mint 17 a tartomány déli felére esett; míg a felső részekben csak 12 terült el. Ez az egy körülmény is már eléggé bizonyítja, hogy az új tartományban az első időkben a német település inkább a déli vidékeken történt.

Ezen telepek a múlt század 4. tizedének elején is már szép virágzásnak örvendtek. A legtöbb új községben templom épült és a gyermekek oktatására iskola is létesült; — de a sors azokról másképp intézkedett. A mondott évtized vége felé iszonyu csapás érte az alsó Duna vidékeit, melynek folytán a legtöbb ottani telep egészen megsemmisült.

1737-ben Ausztria a Portával háborúba keveredett, mely az előbbire nézve szerencsétlenül végződött. A törökök már az 1728-iki májusban átlépve a magyar határt Orsovánál, győzedelmesen haladtak a Cserna völgyében fölfelé; ugyanazon év szeptember közepén pedig egy ellenséges csapat Osztrova szigeténél is betört a bánági területre, Új-Palánkát és Pancsovát elfoglalván. Már a törökök közeledésének híre nagy rémülést okozott az új lakosok közt; annál nagyobb volt a félelem, midőn azok csakugyan megjelentek a színtéren. Németjeinknek tulnyomó része gyors menekülésben kereste üdvét; csak kevésszámú lakos maradt vissza a kijelölt helységekben. Borzasztó volt, a mi most a Duna menti vidéket érte. A mit a törökök el nem pusztítottak, nagyrésztben a háború egy még erősebb rémtársának, az avval egy időben fellépett pestisnek, esett áldozatul. De követte ezeket még több csapás. A hegyek régi román lakossága, elégedetlen lévén az új kormányrendszerrel, csapatonként a betört törökökhez csatlakozott. A románok a német telepekben még több rombolást tettek, mint maguk a törökök, mivel egyenesen a németek kiirtására törekedtek. A német helységeket feldulván, a kezökre került németeket csekély pénzért rabszolgául eladták. Temesvárról küldtek ugyan le később néhány csapat katonát a románok megfékezésére, azonban 1739 tavaszáig nem igen lehetett ellenök boldogulni. Csak az ugyanazon évi szeptember 1-én kötött belgrádi béke adott ismét nyugalmat a „Bán-ság“-nak annyiban, hogy a menekült németeknek azon része, mely visszatért, októberben lakhelyeit ismét megszállhatta.

Ezen vészes idő maradandó hatással volt a déli német telepekre. Sok teljesen elhagyatott; mert most, Szerbia elvesztése után, a félelmes török már a Duna bal partján is tanyázott és a románok lakta vidékek további biztonsága kétségessé vált. Nem kevesebb mint tiz katolikus parokhia szűnt meg akkor a Dunamenti vidékeken; u. m. Ó-Orsova, az orsovaisziget, Uj-Palánka, Denta, Makovistye, Ó-Moldova, Rebenberg, Ruszova, Deliblat és Cservenka. Több németlakosságu helység akkor egészen megszűnt; mint például Uj-Palánka, Cservenka és Saalhausen. Csak a bányahelyek és egykét kerületi főhely, mint Versecz, Fehértemplom és Pancsova, éledt fel újra, habár lassan, a mi főleg a miatt történt, hogy sok telep visszajött lakossága ezekbe huzódott. Így érkeztek vissza az életben maradt cservenkaiak és heuerdorfiak Verseczre; a saalhauseniek, szakallovácziak, uj-palánkaiak, gruglitziak stb. Fehértemplomra.

A német telepítés a Duna mentén, az 1738—1739-iki török invázió folytán, megszakadt. Csak a mult század 6. tizede óta történt ott megint néhány település. Évtizedek multak míg a Duna melletti vidékeken ismét néhány tömörült német telep keletkezett.¹⁾

Itt adjuk az ugynevezett Bánság déli felében elterült német telepeknek rövid leírását betürendben:

1) Nagy-Becskerek. Ide már 1716-ban költöztek németek. 1722-ben a telep kat. parokhiát kapott. Mint kerületi székhely sok németet vonzott magához. 1738-ban lakosai megfutamodtak.

2) Bélobrezska. Midőn gróf Mercy kormányzó a passzaroviczi béke (1718) után a Klisszurában a szőlőmivelés és selyemtenyésztés emelése céljából a Rheingauból németeket telepített le, Bélobrezska is kapott az uj jövevények közül néhányat lakóul.²⁾

3) Német-Bogsán. (Bogsánbánya.) Már 1717-ben adták ki azon cs. és k. pátenst, melynek értelmében a vasziovai határból Bogsánbánya számára és pedig bányászati czélokra, a szükséges földterületet kihasították. Így

¹⁾ Pesty, Böhm, Szentkláray és az 1880. évi csanádi Schematismus.

²⁾ Böhm L.: Weisskirchen, 27. l.

keletkezett 1720-ban Német-Bogsán. Katolikus német lakosai számára, kik ott a vastermelés czéljából letelepítették, 1727-ban plébániát alapítottak és templomot is emeltek. 1738/39-ben a bányamivelés itt sokat szenvedett. Ez időben, prédavágytól csábitva, több román csapat melyeknek emberei török turbánt viseltek, sok kárt tettek ezen vidéken. 1740-ben a béke helyre állván, az itteni vastermelés újból való megkezdésére mutatkozott ugyan remény, de az mégis még néhány évig parlagon hevert. A plébániát csak 1747-ben állították vissza.¹⁾

4) Cservenka. Ez Versecz határának déli csucsában, Vojvodincz és Lagerdorf között, a Guzajna patak mindkét partján terült el. 1717-ben 6 háza volt. Szerb lakosai Verseczre költözvén, németeknek adtak helyet, kik eleinte a lelki dolgokra nézve a verseczi parokhia filiálisát képezték. 1735-ben külön plébániát nyert. 1738-ban elpusztult. Megfutamodott lakosainak visszakerült része Verseczen telepedett le; magának a helység határának legnagyobb részét 1742-ben Német-Verseczhez csatolták; plébániáját pedig ugyanakkor Kudriczra tették át.²⁾

5) Német-Csiklova. (Csiklovabánya). Az 1717-ben 166 házzal birt régi román Csiklova mellé is, az ottani réz bányák mívelése czéljából, 1720-táján, német birodalmi és csehországi német gyarmatosok telepedtek le. Azonnal a bevándorlás után ott az u. n. templomsziclán kápolna állott egy Mária képpel, melynek a nép csodatevő erőt tulajdonított, és azért már 1734-ben oly hirnek örvendett, hogy Falkenstein püspök lucsuhelyi kiváltságokat eszközölhetett ki számára.³⁾

6) Deliblat. 1733-ban plébániát állítottak fel Deliblaton⁴⁾ az előbb ide bevándorolt németek számára. 1738 óta csak szerbek lakják.

7. Denta. 1724-ben alapítottak itt a német lakosok számára külön kat. parokhiát, melyet az 1738/39-iki vészes idő után — 1741-ben — Dettára tettek át.⁵⁾ A németek helyét itt románok foglalták el.

¹⁾ Pesty Fr.: Krassó, II. k., I. r., 62. l. és az 1880. évi csanádi sematizmus, 196. l.

²⁾ Versecz sz. k. városának története című művem.

³⁾ Pesty Fr.: Krassó II. k., I. r., 109. l.

⁴⁾ Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis pro A. D. 1880, 35. l.

⁵⁾ Adattár, IV. k. „Detta“ alatt.

8) **Detta.** 1724-ben telepedtek le itt az első németek, kik Denta fiókegyházát képezték. A község már 1729-ben tanítóval bírt; 1732-ben pedig imaházat kapott. 1738-ban futásban kerestek lakosai menedéket. 1741-ben helyezték ide át a dentai plébániát.¹⁾

9) **Divics.** Belobrezskával egy időben kapott német lakosokat.²⁾

10) **Dognácska.** Ezen ezüst bányával dús helyen, a törökök kiűzése után mindjárt történt német bevándorlás következtében, a bányaüzem már 1722-ben megindult.³⁾ Valamivel később nyerhette plébániáját. Kat. temploma 1733-ból való. Plébániáját 1741-ben állították vissza.

11) **Fehértéplom (Weisskirchen).** Ezen telep 1717-keletkezett, melyet elszassziak és svarzvaldiak alapítottak. 1723-ban parokhiát kapott. 1734-ben 991 lakost számlált; 1737-ben már iskolája is volt. Midőn 1738. augusztusban a törökök ide betörték, a helység is rommá lőn. 1740 végén újra felépült.⁴⁾

12) **Freudenthal.** Ezen **Illadia** és **Mirkovác** között elterült helység 1720 körül keletkezhetett, mivel az 1723-ból származó bánsági térképen már meg van jelölve. Kis falu lehetett; mert viszontagságairól mit sem tudunk.⁵⁾

13) **Gruglitz (Okruglicza),** hajdan falu volt **Fehértéplom**tól délre. Az itt lakott németek **Fehértéplom**ra huzódtak. 1738-után csak szerb lakosai voltak.⁶⁾

14) **Heuerdorf;** ma „**Jertof**“ név alatt, **Mirkovác**, **Csorda**, **Vrány** és **Vrányucz** közt terül el. Egyházi tekintetben **Ruszova** fiókja volt; a ruszovai plébános itt minden 2. vasárnap misét tartott.⁷⁾ 1738-ban feldulatott, minek következtében a megmaradt németek **Versecz**re huzódtak.⁸⁾ Helyöket románok foglalták el, kik a helység nevét „**Jertof**“ra változtatták át!

15) **Jaszénova.** Katolikus német lakosai egyháziilag **Fehértéplom**hoz tartoztak.⁹⁾

1) Ugyanott.

2) **Pesty Fr:** **Krassó.** II. k., I. r., 134. l.

3) **Schematismus** cl. d. **Csanád.** p. A. D. 1880. 195. l.

4) **Böhm:** **Weisskirchen,** 2 kiadás.

5) **A Nagy-Jám** mellett létezett **Freudenthal** újabbkori alapítás.

6) **Böhm:** **Weisskirchen,** 27. és 35. l.

7) **Adartár,** IV. k.

8) **R. k. anyakönyvek Verseczen.**

9) **A fehértéplomi r. k. plébánia anyakönyvei.**

16) K u b i n, a D u n a partján. Midőn M e r c y gróf a dunai erődöket megerősítette, K u b i n is újra felépült és részben németekkel népesült be. 1738 után egy ideig csak szerb lakosai voltak. Csak a múlt század 7. tizedében kapott újra német lakosokat, kik 1766-ban parokhiát is nyertek.¹⁾

17) K u d r i c z; temesmegyei falu, régi helység, melynek a török korszakban szláv lakosai voltak. Itt 1719-ben lotharingiaiak telepedtek le,²⁾ kik 1733-ban már 300-an lévén,³⁾ 1737-ben már iskolával is bírtak.⁴⁾ Ide tették át a cservenkai plébániát 1742-ben.

18) K u s z i c s. Az itt lakott németek egyházi dolgokban a fehértemplomi parokhiához tartoztak.⁵⁾ 1738 óta K u s z i c s lakossága — valamint J a s z e n o v á é is — kizárólag szerb nyelvű.

19) L a g e r d o r f. 1716-ban egy állandó császári lovas táborból keletkezett.⁶⁾ 1738 óta e helységnek román lakossága van.

20) L a n g e n f e l d. F e h é r t e m p l o m t ó l délre eső falu. Kürülbélül 1720-ban keletkezett; mert az 1723. évből származó bánáti térképen már megtalálható. Egyházi tekintetben F e h é r t e m p l o m n a k fiókja volt, s a langenfeldiek oda szoktak járni templomba. 1734-ben 171 kat. német lakosa vala.⁷⁾ 1738-ban feldulatván, a következő években szerbek szállották meg.

21) M a k o v i s t y e; O r a v i c z á t ó l délnyugatra. Az 1723-ból származó bánági térképen már előfordul „Makoviz“ név alatt. Csehországban van egy „Makovitz“ nevű helység⁸⁾. Nem valószínű, hogy csehországi németek voltak alapítói. Már 1726-ban kapott e helység kat. plébániát, mely 1738-ban megszűnt⁹⁾. Későbbi, román nyelvű lakosságától származik ezen helység „M a k o v i s t y e“ nevezete.

¹⁾ Schematismus el d. Csanád. p A. D. 1880, 191. l.

²⁾ Fényes Elek; Magyarország geographiai szótára. II. k., 278. l.

³⁾ Adattár, I. k., 553. l.

⁴⁾ Berecz Gy.: Fehértemplom tanügyi története, 22 l.

⁵⁾ Böhm L.: Weisskirchen, 27. l.

⁶⁾ Topographische Charten etc czimű 1716-ból eredő térkép

⁷⁾ Böhm: Weisskirchen, 35 l.

⁸⁾ Innen került. a verseczi r. k. plébánia anyakönyvei szerint, Verseczre is néhány települő.

⁹⁾ Schematismus 1880-ra, 32. l.

22) **M e h á d i a.** Itt **M e r c y** erődöt emelvén, néhány német is ideköltözött, kik azonban már 1737-ben elmenekültek. A török betörése után itt új település keletkezett, mire 1740-ben, ezen vidék számára, **M e h á d i á n** plébániát alapítottak¹⁾.

23) **Ó - M o l d o v a.** **M e r c y** gróf, katonai kormányzó, **M o l d o v á n**, a **D u n a** partján, kis erődöt emelt, és a helységet már 1718-ban, a selyemtenyésztés és szőlőmivelés emelése végett, a „**R h e i n g a u**“-ból való németekkel népesítette be, kiknek 1826 óta külön plébániájuk is volt. **M i d ő n** 1738-ban a törökök e vidékre betörték, **M o l d o v a** német lakossága úgy szólván teljesen elpusztult. Az ellenség felgyújtotta házaikat és templomukat feldulta; azon kevesek, kik jókor menekültek, soha többé vissza nem tértek. Később szerbek települtek ide, kik közé idővel ismét néhány német vegyült. Csak 1756 körül állították vissza ismét a kat. plébániát²⁾.

24) **Ó - O r s o v a.** A törökök kiűzése után itt nagy német telep keletkezett. 1718-ban plébániát nyert. 1737-ben futottak meg lakosai³⁾.

25) **U j - O r s o v a.** (Az orsovai sziget, ma: **A d a K a l e h**). 1719-ben állították fel plébániáját. Csekély számú lakossága 1737-ben menekült el. 1739-ben az orsovai sziget a törökök kezébe került, kik azt 1878-ig birták⁴⁾. Az orsovai vidék csak 1758-ban kapott ismét plébániát **Z s u p a n e k e n**⁵⁾.

26) **N é m e t - O r a v i c z a** (Oraviczabánya). Ez a legrégibb délmagyarországi német telep. Mint láttuk már 1703-ban keletkezett. De csak **T e m e s v á r** visszafoglalása után foghatott a rendes bányamiveléshez. Ezen időben még 105 tiroli bányamunkást szállítottak ide, kiket már szomolnoki bányászok előztek meg. 1718-ban bányanagyot és erdőmestert alkalmaztak, és ugyanezen évben kezdték meg a rom. kat. templom építését, melyet 1722-ben fejeztek be. 1723-ban a cs. k. főbányahivatalt állították fel. 1736-ban itt már iskola és bányalegényiségi pénztár is létezett.

Az újra kitört török háború alkalmával **O r a v i c z á t**,

¹⁾ Boleszny az „Értesítő X évfolyamában (78. és 79. l.).

²⁾ Pesty Fr.: Krassó. II. k., 334. l.

³⁾ Boleszny A.: Die Donaukatarakte.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ U. o.

(1738-diki június 4.-én) román fölkelő csapatok támadták meg és a német lakosság bátor ellentállása daczára, fölperzselték és kizsákmányolták. A róm. kat. templomot kirabolták és egyházi szereit, könyveit elégették. A helység védelmekor M a i e r erdőispánt (Waldschaffer) agyonlőtték, és fejét az oláhok a törököknek szolgáltatták ki. A belgrádi békekötés után a telepet megújították és a bányamivelést ismét munkába vették.¹⁾

27) Uj-Palánka. A mult század elején erőd vala a hajdani Horom helyén. Mercy megerősítette és németekkel benépesítette. 1722-ben plébániát kapott²⁾. Ugyanazon időben ott zárdája is keletkezett. 1734-ben 499 lakosa volt³⁾. 1738. évi szeptemberben a törökök az erődöt bevették. Visszajött lakosai nagyobb részt F e h é r t e m p l o m r a huzódtak.

28) Pancsova. Már 1716 végén és 1717 elején jöttek ide az első németek. Akkor keletkezett a kat. parokhia is. Mercy itt erődöt is emelt. De ezt 1738. évi szeptember 17-én a törökök elfoglalván, csak 1739. augusztus 30-án került ismét vissza a császáriak kezébe.⁴⁾

29) Rebenberg. Fehértemplomtól keletre. 1723-ban már létezett. 1732-ben alapították plébániáját⁵⁾. 1738 után szerbek szállták meg, kik ezen helységet „Kalugger“-nek is hívják.

30) Rothkirchen (régente „Czrvena czrkva“, jelenleg „Vöröstemplom.“) Fehértemplomtól nyugatra. Itt is a szerbek közé németek települtek le;⁶⁾ 1738 óta azonban csak szerbek lakják.

31) Ruszova. Itt 1723-ban a szerbek közé németeket telepítettek,⁷⁾ kiknek számára 1732-ben plébániát is alapítottak.⁸⁾ 1738 óta lakosai románok; régi német lakosai közül sok Verseczre is elkerült.⁹⁾

32) Szakalovácz. Fehértemplomtól délre eső falu. Ezen 1716-ban 26 házzal birt helységet, 1724.

¹⁾ Pesty Fr.: Krassó, II. k. 85. 86.

²⁾ Schematismus 1880-ra.

³⁾ Böhm L: Weisskirchen, 35 l.

⁴⁾ Luka Ilic: Hist. Skizze von Pancsova.

⁵⁾ Schematismus, 32 l.

⁶⁾ Böhm: Weisskirchen, 27. és 35. l.

⁷⁾ Pesty Fr Krassó, II. köt. 150. l.

⁸⁾ Schematismus 1880-ra, 32. l.

⁹⁾ A verseczi r. k. plébánia anyakönyvei.

évi novemberben szállták meg a németek, kik a fehértemplomi plébániának egy fiókját képezték.¹⁾ 1734-ben itt 244 kat. lakost számláltak.²⁾ 1738-után megmaradt német lakosai Fehértemplomra huzódtak. Most szerbek lakják.

33) Saalhausen. Fehértemplom határának északi csucsában terült el ezen német gyarmat, mely nevét egy Saalhausen nevű ujjalánkai várparancsnok³⁾ tiszteletére kapta. 1724-ben kezdték benépesíteni.⁴⁾ 1734-ben 198 lakosa volt,⁵⁾ kik a fehértemplomi kat. plébániához tartoztak. 1738-ban pusztult el végképen.⁶⁾

34) Német-Szászka. (Szászkabánya). A régibb Oláh-Szászkatól csak a közlegelő választja el. 1710 után kezdett épülni, midőn bányászokkal, nevezetesen Stajer-, Karniolia-, Tiroli- és Felső-Austriából való favágókkal lón betelepítve.⁷⁾ 1740 körül kapott új lakókat.⁸⁾

35) Német-Versecz (Deutsch-Versecz.) 1717-ben alapították a régi szerb Versecz mellett. 1720-ban parokhiát kapott; 1727-ben már iskolája volt. 1738-ban a románok feldúlták; de 1739-ben ismét helyreállott. Mig 1737-ben már 1200 lakosa volt; addig 1740-ben csak körülbelül 900-at számlált.⁹⁾

1) Pesty Fr. Krassó, II. köt. 180. l.

2) Böhm L. Weisskirchen. 35. l.

3) Irományok a temesvári pénzügyi igazgatóságnál

4) Pesty Fr.: Krassó, II. k. 155. l.

5) Böhm: Weisskirchen, 35. l.

6) U. o. 41. l.

7) Pesty Fr. Krassó története II. k., 2. r., 198. l.

8) Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis pro A. D. 188, 199. l.

9) „Sz. k. Versecz városának története“ czimű művem I. kötete

A mezőhegyesi állami ménesintézet alapításának története.

Ruisz Gyulától.

III.

Ha valaki azt a kérdést vetné föl: milyen t e n y é s z i r á n y t követett tehát a megalapított ménesintézet fenállásának első éveiben? — első pillanatra bizony haboznék a határozott feleletadással. Az a tenyészanyag, a melylyel M e z ő h e g y e s jövő élete elé megindult, meglehetősen konglomerátot képezett. A legkülönbélebb fajtákból és törzsek-ből összetett vegyes anyaggal kezdte meg a ménesintézet működését; s ezen tekintetben méltó társa volt a legtöbb magyarországi¹⁾ (és külföldi) nagyuri ménesnek; sőt egy ideig az udvari méneseknek is, melyekben ezen időben, egészen addig, a míg a híres Justinus vette át ezen ménesek felügyelését (1815),²⁾ a legellentétebb fajták szintén tarka egyvelegben következtek egymásra. A különbség csupán abban nyilvánult, hogy míg ezekben a vegyes anyag használata fölületesen, tervtelenséggel történt, addig M e z ő h e g y e s mérvadó egyénei tervszerűen odatörekedtek, hogy a rendelkezésre álló konglomerát anyagból egy teljesen megállapodott válfajtát vagy legalább is egy törzset hozhassanak létre. Nem hiu fitogtatásból történt ez, hanem kénytelenségből. A kitüzött czélnak: a hazai lótenyésztés emelésének leginkább megfelelő hazai fajtájú ló, mint az előbbi fejezetben láttuk, már a század elejétől kezdve annyira megritkult, hogy első sorban egy külön alkalmas válfajtának létesítése vált szükségessé. Alig tévedek, ha azt állítom, hogy azon alapelv volt már akkor is érvényben a tenyésztés körül, a melyet Csekonics 30 évvel utóbb, a lótenyésztésről irt műve végén, irányadóul akként fejez ki: „Nie eine Pferde zucht mit

¹⁾ Már Nagyváti följegyezte „Mely rosszul gazdálkodnak a mi magyarjaink, a kik minden három-négy esztendő mulva új vérral zavarják meg méneseiket. Ez igen sok familiákat összekever, miatta a lovak formájokat elváltoztatván, elfajulnak, és a gazdaságot újonnan kezdetik.” — Szorg. mezei gazda, II. 341.

²⁾ Johann Christoph Justinus hinterlassene Schriften über die wahren Grundsätze der Pferde zucht, II. kiad. Bécs, 1884, VII. 1.

spindlichen, schmalribbigen und gabelbrüstigen Pferden anzulegen; sondern stets bei dem karrirten und dennoch etwas schlanken gut fundamentirten Mittelschlag zu verbleiben und alle Pferdestämme der Welt, als Vaterpferde von Arabern, Barbaren, Türken oder Spaniern zu verwenden, und für solche anzusehen, welche Geist und Noblesse bei einem gut organisirten Körperbau besitzen, und die volle Prüfung überstanden haben. Hierauf so lange sich bestreben, die adäquate Proportion, Höhe und Gestalt des Pferdes hervorzubringen, bis der erwünschte Schlag erreicht wird; ist dieses einmal solidirt, so kömmt an keine Abwechslung von Vater- und Mutterpferden mehr zu denken.“¹⁾

Kitetszik ezen nyilatkozatból, hogy Csekonics nem sokat adott a „fajta“ hangzatos elnevezésre és a Mahomedig fölvihető leszármazásra. Nem ezekre tekintett az anyag összeszedésénél, hanem a jó vérré (a képességre) és főleg a jól szervezett testalakra: — a tenyésztés művészetének akarván fentartani azt, hogy az összeszedett vegyes anyagból egyenlő jelleg (mondjuk azt bár fajtának, törzsnek vagy természetnek) hozassék létre. S hogy tényleg a szószerint közölt elv szolgált irányadóul, azt leginkább igazolja azon lóállomány, melylyel az intézet alapítása után a tenyésztés megindult s mely a következő volt:²⁾

	Mén	Kancza
Magyarországban vásárolt	8	56
Erdélyben	52	—
Moldvai	22	177
Cserkesz	16	172
Török	25	—
Lengyelországban vásárolt	5	—
Németországból	66	—
Összesen .	194	405

A Magyarországból besorolt méneket Scotti cs. kir. udvari első lóorvos vásárolta, a magyarországi

¹⁾ Csekonics i. m. 231. 1.

²⁾ Hoffmann: Taschen-Lexikon der Pferdekunde. Berlin, 1884. 278.

kanczalétszámot pedig a magyarországi pótlovazási bizottságtól vették át. Az erdélyi méneket (melyek iránt, mint láttuk, Csekonics kiváló előszeretettel viseltetett¹⁾ jobbadán ő maga szerezte be a legjobb erdélyi ménesekből. A moldvai és cserkesz eredetű lovakat, II. József egyenes parancsára, a bukovinai pótlovazási telepből adták át az új ménesintézetnek; a török méneket pedig (melyeket különben nem sokra becsült) szintén maga Csekonics szerezte be.²⁾ A németországi (holsteini stb.) lovak meghonosítása szintén Csekonicsnak tulajdonítható, ki e lovakat igen kedvelte, daczára annak, hogy jól ismerte a holsteini s általán az éjszaki lovak tenyésztésénél mutatkozó sok hátrányt (e lovak nehezen szokták meg a klimát, mirigyves bántalmakra hajlottak, a hőséget nem szenvedhették, ménesben való kezelésök bajos stb.) Növésénél és alkatánál fogva azonban olybá tekintette a holsteinit, mint a jó talajt, a melybe vetni lehet.³⁾ Ezen nézet honosítá meg e lovakat a róna Alföldön.

Ezen alaplétszám 1786. évi áprilban, a német karabélyos és kuraszir ezredektől besorolt 150 db. nehezebb kanczával, és ugyanazon évben még 20 db. különféle fajtájú ménnel, 150 holsteini, 9 magyar, 126 moldvai és 79 cserkesz, együtt tehát 364 darab kanczával gyarapodott úgy, hogy a megállapított ménes lóállománya 1786-ban összesen 214 német és 919 darab kanczát tett.

Valószínűleg már akkor is hozattak át az udvari ménesekből spanyol- és nápolyi eredetű mének, melyeket azután 1803-ban újabb e fajtájú szállitmányokkal pótoltak.⁴⁾ Így származtak át Lipiczáról Maestoso és Montedoro, Kladrubból, Generalissimo, Kocsányból, Mondo stb. Nevezetesebb mének voltak ezeken kívül Incitato (erdélyi), Othello, Hallas, Sauvage, Mercurio, Arabs, Viczay, stb.⁵⁾

Az összes egybegyűjtött lovak közül különösen a magyar és az erdélyi lovak iránt volt nagy Csekonics bizalma. Többszörösen kifejezte azt a nézetét, hogy bravúr és kitartás tekintetében a magyar és erdélyi ló bármely

¹⁾ Csekonics: i. m. 41. s. köv. l.

²⁾ Csekonics: i. m. 208. l. —

³⁾ U. o. 62., 65. l. A holsteiniek lótenyésztési eljárására nézve l. Nagyváti: Szorg. mezei gazda II. 337.

⁴⁾ Fényes Elek: Magyarország statisztikája Pest, 1842. I. 165.

⁵⁾ Huzard: i. m. 73. l. — Mátyus i. m. 120. l.

nemzet lovának kétségessé teszi a babért s csak az hiányzik nála, a mit csupán a jó nevelés adhat meg, az alak, a méret és a vidorság. E hiányzó tulajdonokat megadni — véleménye szerint — csak a karszti lovak voltak képesek, és készséggel beismeri 1827-ben, hogy *Mezőhegyes* minden értékes anyagot, a mivel bír: a régi lipiczai udvari ménesből származó lovaknak köszönhet; — de csak azért, mert az alájok osztott kanczák, minőség tekintetében, e méneket fölülmúlták.¹⁾

A megalapított ménes alaplétszámát egészen 1790-ig változatlanul hagyták. A lovak egy részét, ezen évben, az ujonan alapított és *Mezőhegyesnek* fiókját képező *bábolnai ménesintézetbe* (Komárom megyébe) helyezvén át: az anyalovak létszáma hol fölemelkedett, hol ismét alábbszállt.

A tenyésztési eljárás a magyarországi ménesekben a mult század folyamán még jobbadán az u. n. szilaj- (tatár-, vad-, egész pusztai vagy szabad-) ménesek tartásában nyert kifejezést. A kézből való hágatás ez időben még csak ritkán és kivételesen nyert alkalmazást. A szilaj ménesekben való tenyésztés a természetes tenyésztést leginkább megközelítvén: sok olyan előnnyel bírt, a melyek a kézből való fedeztetésnél soha el nem érhetők. S tényleg nemcsak a szakirodalom fejtegette ezen tenyésztési eljárásnak előnyeit;²⁾ de (bár elismerték, hogy a szilajménestartás nagyobbtestű, u. n. hintóslovak előhozatalára nem alkalmas,) a gyakorlatban is általános kedveltségnek örvendett annyira, hogy egyes nagyobb birtokosok még telivér lovaikkal is ezen eljárásnak hódoltak.³⁾

Mezőhegyesen, a ménesintézet megalapítása utáni időben ugyanezen tenyésztési eljárást követték, a beszerzett tenyészanyag nyolcz szilaj ménesbe osztatván be. — Egyideig, úgy látszik, a félszilaj (alternatív) méneskezelés is érvényben volt; a midőn t. i. a ménék nem jártak folytonosan a kanczával, hanem csak időközönként eresztettek a ménesbe (30 db. kanczára egy db. mént számítván).⁴⁾

¹⁾ Csekonics: i. m. 54, 69. l.

²⁾ L. Wolstein: A pusztai stb. ménesekről 25, 1 — Csekonics 88. l. — Huzard 22. l. — Nagyváti 155 l.

³⁾ Így például hg Esterházy, kinek ozorai ménesében egy 20,000 frankért vásárolt arabs mén szabadon járt a legelőn az alája osztott 20 db. kanczával. L. Huzard i. m. 24. l.

⁴⁾ Skolka i. h. 367.

Ennek az eljárásnak azonban Csekonics igen sok hátrányát tapasztalta, és nem habozott kimondani, hogy e kezelés által a tenyészet sülyedése és pusztulása teljes bizonyossággal várható, és az ilyen kezelésű ménesek nem képesek annyi mént előállítani, mint a mennyit tönkretesznek.¹⁾ Ellenben különös előszeretettel gyakorolta az egész szilaj ménes kezelését, melynél a ménesek télen-nyáron a ménesben tartózkodnak, és tetszésök és tehetségök szerinti számban önmaguk választják ki maguknak a kanczákat. Azon meggyőződésben élt, hogy a legjobb hadi és gazdasági lovak (helyes kezelést feltételezve), csakis a szilaj ménesekből származhatnak. Attól, hogy ilyen ménesekben a rokontenyésztés folytán hátrányok állanak elő, éppen nem tartott. Hivatkozott a lengyelek, tatárok, moldvaiak és románok hasonló eljárására, továbbá egyes hazai rácz községekre, melyek emlékezetet meghaladó idők óta csupán a saját tenyésztésökből származó méneket használják. Sőt Mezőhegyesen ő maga is kísérleteket tett erre nézve. A híres Mercurio ménnel két éven át tulajdon három kanczacsikóját fedeztette. A származott utódok külem tekintelében egészen az apára ütöttek, erő és kifejlettség tekintében pedig azt megis haladták.²⁾

Az tény, hogy ezen méneskezelési mód mellett egy lónak fölnevelése nem sokba került. Bouvinghausen följegyzései szerint egy ménesbeli ló költségei csupán 6 forintot tettek (boldog idők?)³⁾ Ez a körülmény már egymagában véve is ajánlatossá tette a szilaj méneseket az intézet életének első éveiben, a midőn a berendezkedés olyan tetemes költségeket okozott. További előnyei (alacsony halálozási 0/0, csekély személyzet, önvédekezés ragadozók ellen, magas életkor, gazdaságos kombinálás a marhatartással stb.) között azonban a legelső helyen az tette ajánlatossá, hogy a tenyésztési eljárás fölötte csekély gondot adott, mert minden az állatok ösztönére és a jó anyatermészetre bízott. S a természet derekasan nyil-

¹⁾ Érdekes kísérleteket eszközölt ő erre vonatkozólag Mezőhegyesen. A kopcsányi ménesből származó Mondo nevű mént april 12-én az alája osztott 50 db. kancza közé eresztvén: azt csak június végén vitette vissza az istállóba. A első évben 47 csikó (ezek közt 21 mén) származott: a második évben már csak 21 gyöngö csikó volt az eredmény; a 3-ik évben pedig maga a mén is elhullott. — Csekonics: i. m. 77., 87. l.

²⁾ U o. 90., 95. l.

³⁾ Csaplovics: Archiv. I. 388. l.

vánitá hatását. B o u w i n g h a u s e n szerint a megalapítás után 8 év múlva 100 megfedezett kanczából 89, 4 vehet fogott és csak 10,6⁰/₀ maradt meddön; ellenben a csikót fogott kanczából 6,4⁰/₀ elvetélt.

A tenyésztési eljárás maga ugyan kevés, de annál több gondot adott az ilyen félvad lovaknak a szilaj ménesekből való kifogása és betanítása. Ám Csekonicsnak ez sem volt nehéz: emberei a legnehezebb ilyenmü feladatokat a legnagyobb bravúrral oldották meg. A szilaj méneseknek ezen legnehezebb fogásait 1786-ban a Mezőhegyesen időzött József császárnak és Ferencz trónörökösnek, az egész táborukar jelenlétében fényes sikerrel mutatta be. Huszárai a trónörökös által kijelölt lovakat a nyakukra dobott árkány hurokkal oly jártassággal fogdoszták ki a szilaj ménesekből, a kifogott lovakat, melyeknek hátát emberi kéz még nem érintette, olyan biztossággal ülték és lovagolták meg, hogy ügyességök fölött a császár teljes megelégedésének adott kifejezést, és a merész gyakorlatban résztvett huszárokat 100 db arannyal jutalmazta meg.

Meg is érdemelték. Mert alig, hogy a trónörökös a kifogandó lovat megjelölte és az árkány a lovon ülő huszár kezéből kirepült: a szilaj ló máris fogva volt. A huszár lova (melyre az árkány vége meg volt erősítve) e pillanatban megállott s első lábait támpontul előre nyujtotta. A szilaj ló a hurok szorítóját nyakán érezve: teljes erőből szabadulni akart; de a szilárd támaszpont miatt a földre zuhant. Erre a földön fetrengő állatot az előresiető legények lefogták, a hurkot nyakáról eltávolították, ott a földön fektében megnyergelték, kantárral ellátták s mihelyt ezekkel készen valának: közülök az egyik reá ült. Alig érezte tagjait szabadnak a szilaj ló, felugrott és lovagjával együtt a már kifogott többi vad lóhoz iramodott, a hol mindaddig nyugodtan maradt, míg az egész (110 drbból álló) szilaj remondaosztályt, két ilyen kifogott vad lovon ülő huszár vezetése alatt, K i n s k y chevauxlegers részére el nem hajtották.¹⁾

A természet szabad fiai: a csikósok által az amerikai

¹⁾ Csekonicsi m. 174. l. — Hasonló látványosságot mutattak be 1820-ban Ferencz királynak és nejének Karolina Angusztia királynénak a Pest melletti szt. lőrinci pusztán, b. Orczyna ujszászi szilajménésével. — L. erre nézve: Csaplovics: Gemälde von Ungarn. Pest, 1829. II. 18. és 43. l.

pampaszokon tanyázó gauchók módjára teljesitt ezen kifogási eljárás mutatványul megjárta ugyan; de a mindennapi életben, a lovak osztályozása alkalmával, annyi sok lóval ekként keresztül vinni, mégis csak nem kevés nehézséggel járt volna. Az osztályozás alkalmával tehát, az eljárás könnyítése céljából az egész ménest egy akolhoz hajtották, melynek átellenes oldalain egy-egy kapu volt. Az egyik kapun át 3-5 db. lovat az akolba tereltek, ott egyiket a másik után kifogták, és kötőfékkal látták el, melynek segélyével egy szelid öreg (de erős) ló mellé kötötték, s az átellenes kapun a részére kijelölt istállóba vezették, hol a jó bánásmód következtében csakhamar megszeliült. Természetes dolog, hogy ezen manipulációhoz a legerősebb és legbátrabb egyéneket választották ki, kik kézi ügyesség mellett elegendő lélekjelenléttel rendelkeztek. Ennek tulajdonítható, hogy baleset vagy szerencsétlenség e fölülte terhes műveletnél ritkán fordult elő. Elővigyázatul mégis ilyen osztályozások alkalmával az intézeti orvos és a tábori lelkész a hely színére mindig ki voltak rendelve.¹⁾

Azon esetben, ha két szilaj ménes a csikósok vigyázatlansága vagy egyéb okok folytán összekeveredett: a széjjelválasztásnál ugyanilyen eljárást követtek.

Ilyen tényésztési eljárással törekedett C e k o n i c s a kitűzött célzt elérni; t. i. a rendelkezésre álló elegyes anyagot l e h e t ő l e g egyöntetűvé, és e mellett kitartóvá tenni. És a tények igazolják, hogy olyan kiváló minőségű és mennyiségű anyalovak, minővel a mezőhegyesi lótenyésztézet megalapításakor rendelkezett, és a minő másutt sehol és semmi áron nem volt található,²⁾ C s e k o n i c s, szakértelme, tapasztalatai, éles szeme és jó emlékező tehetsége (ezen négy tényező, melyeket őmaga egy ménes vezető fő kellékeinek tartott), — továbbá a pontos törzskönyvvezetés segélyével, csakhamar megközelítette a kitűzött célzt; a tényészetnek ugy alakra, mint színre nézve egyöntetű jellegét. S ezen célzt, aránylag elég gyorsan akként érte el, hogy az alkat-, nagyság-, kitartás-, jóakarát- és egészségí állapotra nézve lehetőleg megegyező vagy legalább is hasonló lovakból alakított csoportokban (ménesekben) mindig ugyanazon apalovakat, ezeknek elhullta után pedig

¹⁾ Csaplovics: Archiv, I. 390.

²⁾ Csekonic: i. m. 210 l.

az illető csoportba osztott kanczáktól származott mén utódait használta fedezésre; — vagyis modern tenyésztési műszóval élve: ezen ménesekben a legszigorubb beltenyésztést üzette.

A ménes annyira egyöntetű jelleget vett föl, hogy a midőn egy lóárverés alkalmával Magyarhon főurai meghivattak, hogy az intézet fejlődéséről maguknak szemmel láthatólag meggyőződést szerezzenek: közülök egyik már akkor azon észrevételt tette, hogy a mezőhegyesi ménes, daczára, hogy annyi különféle nemzet lovaiból állott, máris egy határozott külön termetet (Schlag) képez, mely más ménesektől olyan élesen különbözik, hogy a mezőhegyesi ménes ivadékát már alkatáról is azonnal meg lehet ismerni.¹⁾ Tapasztalt lótenyésztők állították már a század elején, hogy az alaknak azt az egyformaságát, és azt a félreismerhetetlen nemességét és jóságát, a mivel a mezőhegyesi lovak birtak, még sehol sem látták, s kifejezék nézetöket, hogy ezek az előnyök még tolyton fejlődni fognak, mert a ménes évről-évre jobban akklimatizálódik, alakjának jellege állandóbb, változhatatlanabb lesz, mig végre egy külön fajta teljes mérvét éri el.²⁾

A mezőhegyesi lovak kitartását szintén több adat bizonyítja. A gróf Károlyi József által egy Derekegyházában, 600 lovas emberrel rendezett nagyszerű hajtóvadászaton az ország nádora: Lipót kir. főherceg, és a főhadparancsnok: Koburg herceg, két mezőhegyesi lovon ültek. Mind a két ló végig futotta a 12 órán át tartott vadászatot és még az nap visszavitetett a Derekegyházából 7 mértföldnyire fekvő Mezőhegyesre. Ugyancsak a nádor késő őszzsel, kétszer is, és pedig Mezőhegyestől Budáig (26 mértföld), máskor pedig Szegedről Budáig (24 mértföld), 16 óra alatt utaztak mezőhegyesi lovakon.³⁾ Tekintve a kiépítetlen, legnagyobb részt homokos utakat: e gyors utazásban bizonyára a legjobb biztosítékát szemlélhetjük a mezőhegyesi lovak nagy kitartásának és szívósságának.

¹⁾ U. o. XIV. 1.

²⁾ Csaplóvics: Archiv I. 392.

³⁾ Csekonics: i. m. 52., 53. l.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat rendes, havi, választmányi ülése, 1887. ápril 29-én.

Elnök: Or m ó s Zsigmond, főispán.

Megjelentek a választmányból és a társulati tagok közül: P o n t e l l y István, főtitkár; P a t z n e r István, titkár; dr. N i a m e s s n y Gyula, ügyész; T r o s z t József, pénztáros; B e n i t z k y Sándor, M a r x Antal, dr. P a r l a g h y Márton, P o p e s k u Aurél, S z m i d a Lajos és W i m m e r József, urak mellett, középiskolai ifjuság.

Elnök az ülést, tagjai üdvözlésével, megnyitván,

Pontelly István, főtitkár, felolvassa a mult ülés jegyzőkönyvét; melynek hitelesítésével,

ugyanő előadja a következő, havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Van szerencsém a T e m e s v á r városa polgármesterétől hoz-zánk átszármasztatott, következő átiratot előterjesztem:
4387. sz. tan. 1887.

A délmagyarországi muzeumegyesület tekintetes igazgatóságának,
Temesvárott.

A m. kir. belügyminisztor ur, ő nagyméltósága, az 1887. évi február 24-én 9979. szám alatti magas rendeletével arról értesíti a törvényhatóságokat, hogy B é c s b e n, ő cs. és kir. fensége Rudolf főherczeg trónörökös védnöksége alatt, az 1887. évi szeptember 26 tól október 1-éig terjedő időben közegészségi és demographiai nemzetközi értekezlet fog megtartatni.

Az értekezletre kitüzött előadások megtartására és a kérdések megvitatására kiváló külföldi és hazai szakértőket sikerült megnyerni, és az ezen eszme iránt mutatkozó élénk érdeklődés nagy részvételre nyujt kilátást.

Az érintett nemzetközi értekezlet fontosságára való tekintettel, ohajtandó, hogy hazánk is méltóan képviselve legyen, és hogy az erre hivatott tényezők az értekezletre minél nagyobb számban jelentkezzenek.

Ehez képest van szerencsénk a (czimet) illő tisztelettel felkérni, hogy amennyiben az egyesület a többször említett értekezleten részt venni hajlandó lenne, ez iránti kijelentését, 10 forintnyi tagsági díjnak megküldése mellett, ezen városi tanácshoz folyó évi július végéig juttani sziveskedjék.

Temesvár szab. kir város tanácsától 1887. márczius 30-án.

Telbisz Károly,
polgármester.

Ami továbbá a hozzánk beküldött régiségi és egyéb műtárgyakat illeti, azokkal ujalog gyarapodik:

A) A régi és újabbkori műtárgyak tára.

Ide sorakozik, dr. Benedek Albert, titkár, meghatározása szerint:

1. Két drb. mult századi, francia, tüzköves pisztoly vert, vésett, faragott és berakott diszítésekkel.

Mindkét példány muskétaalakú csöve és kakasa vésett levéldiszítéssel van ékesítve; az agya és fogantyuja pedig stilizált virágfaragványokkal. Fogantyujának oldalain indadiszcizellirozás. Agyán, oldalain és nyelvének ivezetén valamint fogantyujának gombján hadi szereket ábrázoló rézdiszítések. Mindkét pisztoly egyenlő; hosszúságuk 48 cm.

A diszes, értékes és teljesen ép, két pisztolyt ajándékozta Kornis Géza, köz- és váltóügyvéd, Csakováron.

2. Régi sarkantyupenge, vasból, nyolcz ággal; kerülete 19. cm. Találták Kalácsán, az „Ifigenia major“-ban. Adta Faragó István, g. V. o. t.

3. Régi csatabárd, vasból; fokától éle széléig 18 cm.; az éle hossza 26. Találták a pécskai Marospart baloldalán, a n-szt.-péteri védőgát ásása alkalmával. Ajándékozta: dr. Schwestern Károly, aradmegyei stb. orvos, Pécskán.

4. Régi vas nyilhegyek 22 drb. Különböző nagyságúak. A legnagyobb 6 cm. h. és 5 cm. kerületű; a legkisebb 4 cm. h. és 2 cm. kerületű.

Találták Szt.-Lászlóvár romjai között. Adta Bália Szilárd, g. V. o. t.

B) A pénz- és bankógyűjtemény.

Idesorakoznak:

I. Római érmék.

1) Antoninus Pins (138—161) nejének Diva Faustina előlapkírítatu, konzekraczionális, ezüst dénára. A mezőnyön ezen, idősebb Faustina-nak nevezett császárné feje.

A hátlapon Ceres áll; baljában motollát, jobb kezében orsót tart. Körirata: A u g u s t a. Meghalt 141-ben; 36 évet, 3 hónapot és 11 napot élt.

Adta id. Ormós Zsigmond, főispán

2) Egy L. Verus Aug. Arm. Parth. Max. averzköriratu, ezüst dénár. Az áreán Mark Aurél ezen társaságának (161—159) babérkoszorus feje.

A reverz oldalon a béke istennője áll; jobb kezében olajág van. Körirata: Tr. P. VI. Imp. IIII. Cos. II. Ugyanannak adománya.

3) Egy Lucilla Augusta előlapköriratu, középnagyágú, réz érme. Mezőnyén a császárnénak, mint az előbb említett Lucius Cejonius Aelius Aurelius Commodus Verus nevének feje. —

Hátlapján az álló Juno; bal kezében lándsa; jobbában koszoru; lábainál páva: kétoldalt S—C szlgla.

Ajándékozta Schwitter Miksa, a Grasham biztosító társaság helyi főtitkára, ki állítása szerint azt jözsefvárosi háza kertjében találta.

4) Egy Constans Nob. Caes. averzköriratu, kis, rézpenz. Az áreán a császárfi kettős, gyöngykoszorus feje.

A reverzén két örkatona közti két tropaeum. Körirata: Gloria Exercitus. Alant: S. M. T. S. A.

Karnay Lajos, főreáliskolai tanár, ajándéka.

5) Két, D. N. Constantinus (II.) P. F. Aug. előlapköriratu, kis, réz pénz. A mezőnyön a császár (337—361) kettős, gyöngykoszorus feje.

A hátlapon lováról hanyatló lovast egy gyalog katona átszur, Körirata: Fel. Temp. Reparatio. Nagy Konstantinés (I.) Constans óta Gratianig divatos körirat. Alant: A. Sis.

Török-Becséről hozta Petheő János, m. k. posta- és telegraf-igazgató.

II. Magyarpénzek.

1) IV. Béla s V. István réz pénzök. — Adta Schwester Károly, megyei orvos Pécskán.

2) Zsigmond A. L. szigláju, kis, ezüst pénze. — Találta Gedeon Imre, Kádáron, a poganyisti malom mentén.

3) I. Ferdinand 1550. évi, kis, ezüst pénze. — Oppováról hozta dr. Kuktay Sándor, megyei főorvos.

4) I. Rudolf (1576—1608) 1588. kis, ezüst pénze. — Ugyanannan ugyanannak adománya.

5) I. Lipót (1657—1705) 1699. évi, ezüst duáriusa. — Ajándékozta Brankovics Dobrivoj, g. VIII. o. t.

III. Lengyel pénzek.

1) Zsigmond (1506—1548) 1530. évi, réz pénze. — Dr. Kuktay Sándor oppovai lelete.

2) III. Zsigmond (1587—1632) 1609. ezüst garasosa. — Adta Rodler Alfonz, g. II. o. t.

3) Ugyanának 1610. évi, ezüst garasosa. — Ajándékozta Krémer Frigyes, temesvár-gyárvárosi, népiskolai tanító.

IV. Osztrák pénzek.

1) Lipót 1700. évi, ezüst krajczárosa. — Dr. Horváth Imre küldeménye Bécsből.

2) Ugyanannak 1705. ezüst, három krajczárosa. — Adta Návay Sándor, g. VI. o. t.

3) I. József 1709. évi, ezüst, három krajczárosa. — Ruisz Antal, g. VII. o. t. adománya.

4) Egy 1786. előausztriai, ezüst, három krajczáros. — Küldötte dr. Horváth Imre Bécsből.

5) II. József 1775. évi, ezüst tizese. Adta Uhrmann Henrik, g. I. o. t.

V. Francia pénzek.

1) XIV. Lajos (1643—1715—1772) Sit nomen Domini benedictum hátiratu, 1657. ezüst lirje. — Dr. Horváth Imre Bécsből küldött pénzeiből.

2) Ugyanolyan, 1662-ben vert ezüst pénz. — Ugyanattól.

3) XVI. Lajos 1784. évi, réz pénze. — Szabó Árpád, g. VI. o. t. adománya.

4) Egy mult századi, francia köztársasági réz öt szantim. — Beküldötte Chapó Géza, szolgabíró.

C) A könyv- és okirattár,

a mult ülés óta, Patzner István titkár jelentése szerint, a következőkkel gyarapodott:

1) Ipolyi Arnold, Rimay János államiratai és levelezése. Bpest, 1887. Kiadta és ajándékozta a magy. tud. akadémia.

2) Schwarcz Gynla, Az európai monarchiák rendszeres alap-törvényeiről. Bpest 1887. Kiadta és ajándékozta ugyanaz.

3) Majláth Béla, A történelmi kiállítás kalauza. Bpest, 1886. Ajándékozta Budapest főváros történelmi kiállítási bizottsága.

4) Kandra Kabos, Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Eger, 1886. Ajándékozta az egri egyházmegyei irodalmi egységet. II. és III. füzet.

5) Dr. E. T. Lindenmayer, Serbien, dessen Entwicklung und Fortschritt in Sanitäts-Wesen. Temesvár, 1876. Ajándékozta a csanádegyházmegyei könyvsajtó.

6) Szmidá Lajos, Petőfi Sándor sirja. Temesvár, 1885. Ajándékozta a szerző.

7) G. Bobik, Rede zur Feier des 50-jährigen Bestehens der Gemeinde Mercyfalva. Ajándékozta id. Ormós Zsigmond.

8. Dr. Szentkláray Jenő, Gróf Niczky Kristóf. Ajándékozta a szerző.

9) „A szepesmegyei történelmi társulat évkönyve.“ 1886. Ajándékozta a nevezett társulat.

Az itt előadottakban foglalt jelentésemet a tisztelt választmány szives figyelmébe ajánlom.

* * *

A főtitkár jelentését a választmány tudomásul vévén, jegyzőkönyvileg fejezi ki köszönetét a muzeum megadományozóinak, névleg: A magyar tudományos akadémiának: Budapest főváros történelmi kiállítási bizottságának; a csanádegyházmegyei könyvsajtónak; az egri egyházmegyei irodalmi egyesületnek; Chapó Géza, Gedeon Imre, dr. Horváth Imre, Karnay Lajos, Kornis Géza, dr. Kuktay Sándor, Krémer Frigyes, id. Ormós Zsigmond, Petheő János, dr. Schwester Károly, dr. Schwimmer Miksa, dr. Szentkláray Jenő és Szmidá Lajos uraknak; nemkülönbén Bália Szilárd, Brankovics Dobrivoj, Faragó István, Návay Sándor, Rodler Alfonz, Ruisz Antal, Szabó Árpád és Uhrmann Henrik, gimnáziumi tanulóknak.

* * *

Ezután felolvasásra került dr. Dudás Gyula urnak a következő czimű terjedelmes értekezése: „Az Alföld halmái“

Szerző tanulmányában hangsúlyozza, hogy az Alföld legspecziálisabb jellegét a halmok képezik, melyek másutt sehol oly tömegesen nem fordulnak elő. Fekvésök, alakjuk és rendeltetésök szerint osztályozza azokat. Faulmann nézetét osztja, mely szerint azok az ó- és középkorban a hegyekről a sikokra költözött legkülönbözőbb népek emlékei.

Eredetök alapja az ősnépeknek halottaik iránti kegyelete, mint azt az egyiptomi gúlák, a mexikói földhalmok, és az észak- és nyugateurópai dolmenek és menhirek igazolják. Az egyes vidékek halmjai közötti összefüggés, mint azt Torontálban a Tiszától a Marosig; Bácskában a Tiszától a telecskai fensikig

tapasztalni, mutatja, hogy többek stratégiai szereppel bírtak. A halmok nagyságára különböző tényezők folytak be.

A nagyobbak „mss“ néven fordulnak elő a középkori oklevelekben; p. sz. Gellért életirójánál a Torontálban fekvő oroszlámosi halom. Több száz évesek. Sok közülök ürreggel bírt, mely az idők folyamában besüppedt. Töltés- és építkezési munkák következtében alakjuk változott; nem egy el is pusztult, mint p. a szeged-öthalmi és a zentai Bátkahalom.

Az Alföldön a halmok alkotó anyagát a föld képezi és nem szereppel a kő és a fa, mint az a hegyvidéki százhalmi, érdi és sopronyi sirkamráknál volt tapasztalható. Az alföldi halmok szerkezete szerint meg kell különböztetni olyanokat, melyeknek vannak sirkamráik; és viszont a melyeknél azok hiányzanak; azután olyanokat, amelyek csak egy, vagy több sirkamrából állanak. Az önálló sirüreges nélküli halmok legmonumentálisabb példánya a szegedi Öthalmom és a zentai határban levő Kis- és bátikai halmok. Szerző itt kiterjeszkedik a mindkét helyen történt ásatásokra és leletekre; úgy a Rómer és Jelenik által 1876-ban átbuvarolt Tószeg (Pest m.) melletti Lapos-halom ismertetésére is. A több sirkamrájú őshalmok közül az Alföldön egyett ismerünk: a Csekonicz gróf csöszteleki birtoka közepén emelkedő 48 m. hosszú és 21 m. széleset. Ebben templomépítési alapmunkálatok alkalmával, 1881-ben két sorban önálló sirkamrák letéztek. Középpütt nagy sirüreg tátongott; ettől jobbra-balra két sorban három-három, összesen tizenkét kisebb sirkamra feküdt. De az Alföld legspeciálisabb fajtát az egysirkamrájú halmok képezik. Itt szerző a dél-bácskai Vaskút környékén létező halmoknak dr. Szabó. Czirfusz, Dregán és dr. Rómer által eszközölt megvizsgálása és illetőleg ásatására, s utóbbinak azokról 1868. évi június 12-én, az akadémia arkh. bizottságához beadott jelentésére terjeszkedik ki. Szerző végül tanulmányát a halmok koráról s az azokat alkotott népekről való reflexióival zárja be.

Az ülés a felolvasott érdekes tanulmány szerzőjét megélelenezvén, értekezésének az „Értesítő“-ben való közlését elnökielg elhatározta.

* * *

Társulati taggá egyhangulag dr. Palmer Máttyás, a temesvári szeminárium teológiai tanára, és tanulmányi felügyelő, választott meg.

* * *

A tárgysorozat következő pontja szerint a májusi közgyűlés

programjának megállapítására kiküldött bizottság javaslata azon hozzáadással, hogy a társulati ügyészek eddigi eljárásáról szóló jelentése a tárgysorozatba szintén felvételnek, elfogadtatott.

* * *

Végül Chapó Elek, Kuliffay Lajos, Lakó Mátyás, Róth Nándor, Scheffer Antal, Sternberg József és dr. Szentkláray Jenő urak, mult tartozásaiknak behajtásával az ügyész megbizatván, a társulattól kilépetteknek tekintettek Ügyészileg behajtandó Frank Vilmos, Gombó Géza, Kornis Géza és Frankl Vilmos urak hátráléka is. Részletfizetést vagy halasztást kérő ajánlata Klevetay Lajos, Kovachich Gyula, Mihajlovits Ferencz és Pollak Adolf uraknak pedig elfogadtatván:

a gyűlés véget ért.

Temesvárott, 1887. ápril 30-án.

PONTELLY ISTVÁN,
muzeumtársulati főtiktár,

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat III. évi közgyűlése.

1887. május 31-én.

A délmagyarországi muzeumtársulat a jelen évi, május 31-én, délelőtt 10 órakor gyűlt össze székhelyén, Temesvárott, a megyeház diszes, nagy termében, III. évi közgyűlésére.

Miként a mult években, ugy az idén is, értelmiségünk szinjavát láttuk a társulat ezen, ünnepies összejövételén egybeseregleni.

Az egyesület tisztviselői, választmányi és rendes tagjainak sorából megjelentek: id. Ormós Zsigmond, főispán, elnök; ifj. Ormós Zsigmond, alispán, igazgató; Pontelly István, főtiktár; Patzner István, tiktár; dr. Niamessny Gyula, ügyész; Glász János, a régi, és Troszt József, az új pénztárosok; továbbá Dészán Akhil, Dobó László, Folly Emil, Heinrich Nándor, Jakabffy Pál, Kakujay Károly, Kapitány Zsigmond, Klein Jakab, dr. Löwy Mór, Mály István, Marx Antal, Odor Samu, Osetzky János, dr. Petrus József, Pfeiffer Ferencz, Popesku Aurél, Szmda Lajos, Weltkugel Gyula, Wimmer József és Rácz Atanáz urak; azon kívül, mint vendégek, több uri egyéni-ségek.

Az egyesület elnöke, Ormós Zsigmond főispán, a közülésből kinevezett küldöttségélén, 1/2 11 órakor, a közgyűlési teremben élénk éljenzések között jelent meg, és elfoglalt elnöki székéből körülbelül

a következő tartalmu és emelkedett szellemü beszédet intézett a társulat egybegyült tagjaihoz:

„Tisztelt közgyűlés!

A kulturális érdekeknek minden téren való előmozdítása, a jelen időben, a legégetőbb és legszükségesebb kazafias teendők közé tartozik. E szükségérvetből keletkezett a mi társulatunk is. A tudományok gyakorlati vívmányainak elsajátítása, és a tudományos ismereteknek nem csak terjesztése, de a tudományszakoknak önálló művelése, hazánk számos vidéki városa tudományos társulataiban, mind szélesebb mérveket kezd ölteni, minek következtében ezen nemzeti köztörekvésben Délmagyarország, és illetőleg metropólisa, Temesvár városa, sem maradhat hátra.

A tudományoknak e délvidéki, központi fővárosunkban való művelése, névleg az arkheologia és történet terén, a mi társulatunknak vált nemes föladatává. Ez egyesület tizenhat évvel ezelőtt keletkezvén, immár tekintélyes eredményeket tud fölmutatni az általa felkarolt szakismeretek körében. A társulat több vajudáson menvén keresztül, elvégre mint a „Délmagyarországi Muzeumtársulat“ folytatja mind szélesbedőbb mederben járó működését.

Főnállásának mindenkori biztosítékát a tagok buzgó részvétén kívül, anyagi eszközei tételezik föl. Ezek gyarapítása törekvéseink másik céljának kell lennie, hogy a társulat, megalkotóinak halála utánra is, bizton haladhasson tovább megkezdett ösvényén. Az erre megkivántató tőkék nincsenek ugyan még együtt; de mégis oly tekintélyes pénzösszeg fölött rendelkezünk, mint egy vidéki városunk e nemü egyesülete sem.

Vagyonunk biztos elhelyezése végett új muzeumi palotánkban ép úgy kell tüzmentes, külön helyiségről gondoskodnunk, mint az gyűjteményes műtárgyainkra nézve szintén megtörtént. Tőkepénzünk szaporításához sz. kir. Temesvár városa is nagylelkűleg hozzájárul; azonban Temesvármegye a nemzeti közművelődés érdekében példátlan, és azért a hazai történetben arany betűkkel följegyzendő áldozatot hozott, midőn az előbbi, roskadozó házunk helyébe emelt monumentális-stilü emléképületre tetemes összeget tüzött ki.

Kérem a tisztelt közgyűlést, hogy a haza nevében öröklő hátlánk fejében, Temesmegye főnkelt gondolkozásu áldozathozatala iránti mély köszönetünket velem együtt, közfelállással fejezzük ki!“

E gyujtó szavakra a közgyűlés viharos éljenzések közötti felalásával és a legünnepélyesebb meghatottsággal fejezte ki Temesvármegye derék közönsége iránti örök háláját.

* * *

Elnök ő méltósága ezután, az alapszabályok 45. §-e értelmében, a jegyzőkönyv vezetésével Patzner István, titkárt; hitelesítésével pedig ifj. Ormós Zsigmond, igazgatót; Mály Istvánt és Rác Atanáz, urakat, bizza meg.

Ezzel kapcsolatban a közgyűlés Glász János, a lemondott pénztáros ur, iránti háláját fejezi ki; és az 1885. és 1886. évi pénztári számadás megvizsgálására kiküldött bizottság jelentésének és az arra vonatkozó jegyzőkönyvnek felolvastával a számadást rendben találván, neki a felmentést megadja; az ideiglenes pénztáros urat, Troszt Józsefet, pedig rendes pénztárossá és fizetéstelen taggá megválasztja, és neki a mondott számodásokat, elnöki kijelentés folytán, átadja. Ez tudomásul vétetik.

Együttal felolvastatik dr. Benedek Albert, titkár ur, lemondása, mit a közgyűlés tudomásul vesz azon elnöki előterjesztéssel, hogy e titkári állás betöltése ez idő szerint szükséges nem lévén, az jelenleg betöltetlenül hagyatik.

Továbbá elnök ur, ő méltósága, jelenti, hogy a társulat pecsétjét illetőleg, Vidéky János, felső-iparrajziskolai tanár, ki annak tervrajzát készítette volt, azon a kívánt módosításokat is megtette, minek következtében a pecséttrajzot a közgyűlésnek bemutatja azon ígérettel, hogy annak kivétele iránt a további lépéseket szintén meg fogja tenni, mit a közgyűlés köszönettel tudomásul vesz.

Ezután elnök ő méltósága a mult közgyűlés jegyzőkönyvének 20. §-e értelmében elhelyezendő társulati törzsvagyon kérdésére tér át, melyre nézve a mondott közgyűlés azt határozta: „hogy az eddig takarékpénztárilag gyümölcsöt tetett vagyon a takarékpénztárban szukceszszíve felmondassék, és hogy a felmondott és kivett összegeken kamatozó, magyar állampapír, jelesül magyar papíráradék vásároltassék.“

Az ennek eszközzésével Glász János, pénztárossal, egyetemben megbizott ifj. Ormós Zsigmond, kir. tanácsos és társulati igazgató. kijelenti, hogy a felmondás megtörtént ugyan; de az avval járandótt veszteség miatt, a felmondás, ismét visszavétetett. A műveletből származandótt kár elhárítása végett tehát azt kedvezőbb időre kelle elhalasztani.

Ezt, valamint a muzeum berendezésekor a leltárt illetendő, mult közgyűlési végzéseket a közülés szintén tudomásul veszi, és egyuttal utasítja a választmányt, hogy az alapszabályok 53. §-ére vonatkozólag „az év folyamában történt alapítótagsági bejelentésekről, valamint a fölvett rendes tagokról jelentését a közgyűlésre megtegye“.

Végül a közgyűlés elhatározván, hogy „Evkönyvet“ a jövő évben, a muzeum fölépülte után, fog kiadni:

elnök ö méltósága „A mester és tanítványa“ czimű, érdekes értekezésének felolvasására tér át.

A gyönyörű tanulmányban, melyet szószzerinti szövegében fogunk az „Ertesítőben“ közölni, az értekező egy nagybecsű emléklapot szentel id. Markó Károly és Szilassy Géza festőművészek hazánkfiaiának azon időből, midőn maga is az abszolutizmus korában leszorulva a köztérről, melyen mint megyei tisztviselő működött vala, a művészetek honában, Olaszországban, keresett hazafiai fájaldalmának némi enyhületet.

Ő 1859. ápril havában Firenzében találkozáván Szilassy Gézával, utóbb barátjával, s ennek révén ismerkedvén meg a szintén Firenzében a festőművészetnek élt ifj. Markó Károlylyal: e két művész társaságában indult meg Apeggibe, a Cheraldeska gróf villájában lakott id. Markó Károly, az előbb említett két festőművész mesterének meglátogatására.

A villát hol id. Markó Károly lakott, Esztei Ipoly, ferrarai herceg, építette vala.

Ez nem a Mátyás király idejebeli Esztei Ipoly, — mond a felolvasó, — ki gyermekkorában esztergomi érsek és primás volt; hanem azon ifj. Esztei Ipoly ferrarai herceg, ki V. Károly császár oldalán mint pápai követ szerepelvén, biborosi öltönyét katonai formaruhával cserélte föl, és Magyarországon I. Ferdinánd mellett fegyvert fogott.

A magyar közönségre nézve érdekes tudni, hogy ezen Esztei Ipoly magát a híres Tizian által magyar öltönyben lefestette, mely igen szép arczkép Firenzében, a Pitti-palota világhírű képtára remekei közé tartozik.

A felolvasó továbbá előadja, hogy külföldön való tartózkodása idejekor id. Markó Károly, tájképfestő, is egyéb művészeink módjára, a külföldön volt kénytelen megkeresni a megélhetés módját, s az elismerés babérait. A nemzeti muzeumban a Markó-csarnok, az 1860. évi, december 8-án, 70 éves korában elhalt művész hagyatékaképen, lett berendezve. „Markó műveit azon időben a külföldön, Német- és Olaszországban, nagyobbra becsülték, mint honában; minthogy azokkal a külföld képtáraiban gyakran, hazánkban ellenben felette ritkán lehetett találkozni.“

Találólág jellemzi azután az értekező id. Markót, — párhuzamba állítva őt Poussin Miklóssal, — mint a hősiés tájképek festőjét.

Poussin, — Kugler szerint, — „a számító ész hidegsége által visszataszít, s a régészetben való tudományos jártasságának minduntalan csillogtatása nem éppen arra szolgál, hogy e benyomást elenyésztesse“. Ellenben Márkó művei nem az antik, hanem a természet tanulmányára mutatnak, s azért kedves és vonzó benyomást szülnek.

Az előadó látogatásakor a művész épen a Rómához közel eső Nemi tavát és vidékét, mely a várrom magaslatáról van levéve, festette, mely romok, magyar szempontból, azért édekesek, mert a honunk történetében is jeles Frangepán család bölcséjét képezik.

Az értekező továbbá hangsúlyozza, hogy id. Márkóban, még mint mérnökben, honában a regényes Hernád-völgy, különösen Kaposztafalva környéke, és Szepes megye hegysége ébresztette föl a tájfestésre való hajlamot; a külföldön pedig Claude Lorrain modorát tanulmányozta szenvedélylyel.

Végül az érdekes tanulmány kiterjeszkedik Szilassy Gézára, a mester tanítványára, kit mint festőt és költőt egyaránt, ott mint Márkó, itt mint Dante utánzóját, de önálló festményeiben is megismertet; s a költészet terén tőle eredő, és emlékül kapott két Dante-féle szonett: t. i. a „Dom téren“, és a „Medici Venus“ czimüének fordítójaként mutat be

Ssilassy még azon évben, 1859-ben, az Arno folyam hullámai között, hol két, fürödő gyermeket a ragadó árból kimenteni törekedett, lelte balálát.

Jeltelen, talán az olasz szokás szerinti, közös sirban alussza álmát a most már eltűnt firenzei temetőben.

* * *

Alig szükséges talán mondanunk, hogy e két kitünő, művész hazánkfíának szentelt, szép emléklapot a nagygyűlés lelkes éljenzésekkel fogadta, és az „Értesítőben“ kinyomatni határozta.

* * *

A lelkesült éljenzések csillapodtával, a tárgysorozat 2-ik pontja szerint, Ponnelly István, főtitkár, adta elő, következő, évi jelentését „Tisztelt közülés!

Minden tudományos társulatnak, mely hivatása magaslatán áll, közgyűlése: annak a viszonyai által évenként megengedett szélesebb- vagy szűkebbkörű, szellemi tevékenységének mindenképen lelkesítő képe: egy-egy év tudományos működésének kegyeletes ünnepe.

Helyesen mondja b. Eötvös József, hogy: „ünnepek kellenek a szívnek, hogy az egész pompáját kitarhassa;“ mert ünnepek nélkül valamint az egyesek, úgy a társulatok élete is egyaránt szegény volna.

Az ünnep, mit ma ülünk, egyesületünk minden téren való munkássága jelen évi eredményének, úgy szólván, családi ünnepe.

Amit az 1886. évi lefolyta alatt társulatunk körében annak tisztelt tagjai az anyagi és szellemi érdekek tekintetéből létrehoztak: mindaz, mind a családban összegyűlt gyermeksereg, a legörvendeteseb szemléletül teljes egészében lép szemünk elé.

Ha minden egyébtől eltekintenénk, maga muzeumi palotánk, mely egy-két hó alatt, a vidéki muzeumok koronájaként, tető alatt állandó társulatunknak a nemzeti közművelődésért hevülő és hazaszerető érzése fényesen világító fároszaként fog messze időkn át ragyogni!

Hirdetője lesz az azon szent lágnak, mely Délmagyarországon, a társulatunkban egyesült hazafiaknak, és azok élén tisztelt elnökünknek, Temes megye országosan ünnepelt főispánjának, nemzetünk magyar, kulturális érdekeiért lángoló kebelét mindenha fönnen dobogtatta; és az ezen idő szerint létünket föltételező tudományosságnak ápolására, fejlesztése és terjesztésére a bölcs előrelátás magas elméjével, és mély szívével buzdította!

A muzeumi palota mellett, mely főleg az ifjabb generáczióknak, elődei példája követésére, hirdetni hivatott, hogy a jelen, délvidéki hazafias nemzedék, a kor intó szavát megértve, nem henyélt; de a hon tudományos közügyét megszivelve, dolgozott és fáradozott: mult évi, szellemi működésünk is, mint épületen a kő kövön, ismét uj, immár a tizenötödik esztendő, tudományos vívmányaival csatlakozik a megelőző, tizennégy év sikereihez: megdönthetetlen érvül annak, hogy társulatunk főállása nemcsak a multa nézve vivta ki rendithetetlen alapokon nyugvó jogosultságát, de hogy egyesületünk mind hivatottabb körök figyelmét vonva magára, azok elismerése nemcsak nemes öntudattal töltheti el keblünket; hanem ösztönül is szolgálhat ugy nekünk, mint utódainknak, az általunk eddig végbevitt munka további, ernyedetlen folytatására.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat, mely 1885. június 2-án első, (szervező), és ugyanazon évi december 30-án második (véglegesen szervezkedő) közülését tartá: ma az alapszabályok VII. f. 37. §-e értelmében harmadik közgyűlésén szemléli összegyűlten tagjait, hogy az immáron polgári év szerint számított mult, vagyis 1886-diki, egyesületi esztendő minden, szellemi mozzanataról, a muzeum műtárgyainak szaporodtaról, s a társulat mikénti működhetését elvégre is föltételező nervus rerum állapotáról általános és kimerítő képet alkothasson magának.

Közmegelegedésül konstatálhatom, tisztelt közgyűlés, hogy

legalább a főtitkári hatáskörömbe sorakozó, első, két pontra nézve viszonyainkhoz mért, örvendetes eredményeket vagyok képes felmutatni; az utóbbi kérdést illetőleg a pénztáros úr fogván a tisztelt közülést megnyugtathatni.

Ugyanis társulatunk arkheologiai és történeti kettős irányu működésével, az 1886-iki évben is, törvényes kutatási terén, Dél-magyarországon, annak ugy ősi, mint közép- és ujkori, nevezetes emlékművei és történeti, fontos eredményei tanulmányozását ölelvén föl: mindkét tekintetben munkájórának megfelelő és figyelemre méltó sikereket ért el.

Már a mondott év első, havi ülésén, januárban, dr. Dudás Gyula nagyszabásu értekezése második szakaszában „a Csernovics Arzén alatt betelepült szerbek, és a rövid ideig vezérok, Brankovics György, viselt dolgait, bőséges kútfői tanulmányok alapján, ecsetelvén; amazoknak 1526—1711-ig terjedő történetét alaposan és kimerítően tárgyalta“.

A februári gyűlésen dr. Karácsonyi János „A Csánád-nemzetség birtokviszonyairól“ szóló, remek tanulmánya befejező részével a legszélesebb, történeti kútfők alapján derítette ki multját azon 79 községnek, melyek a hazai történetünkben Szent István-tól kezdve az ujkorig oly nagy befolyást gyakorolt és több ágra szakad Csánád-nemzetség birtokait képezték.

A márcziusi ülésen Patzner István, titkár, „Az ősi, keresztény sirok szimbolumairól értekezvén, a mondott sirokon előforduló több, őszövettségi személynek, s állat- és növényvilági tárgynak jelképes értelmét magyarázta.

Áprilban dr. Dudás Gyula a társulati év felosvasásait megkezdett jeles értekezése harmadik, vagyis befejező részében, t. i.; „A magyarországi szerbek szereplésének története 1526—1711-ig“ című tanulmányában, „a szerbeknek a jelzett időszakban különösen a II. Rákóczy Ferencz szabadságharczai alatti mozgalmait és hadakozásait kimerítő, történeti emlékek és okiratok alapján helyezte teljes világba.

Május hóban dr. Benedek Albert, titkár: „Észrevételek a honfoglalás és Árpádra vonatkozólag“ című előadásában az országnak Árpád általi elfoglalása szukczinknt képét önálló felfogással tüntette föl.

Júniusban Böhm Lénárttól: „Fehértemplom ostroma 1848. augusztus 19-én“ került felolvasásra, melyben értekező a szabadságharcz egyik fényes tettét, Fehértemplomnak hősiesség polgárai általi dicső megmentését örökitette meg a hazai történelem számára.

Szeptember havában dr. Márki Sándor „Károlyi Sándor, életéhez“ című tanulmányában, Arad vármegyének 1741-diki ápril 22-dike óta rendszeren vezetett jegyzőkönyveiből, a szathmári béke megkötőjének a megyéhez vagy ettől ő hozzá intézett és részint a hadkiállításra, részint a megyében dühöngött pestis elleni közegészségügyi intézkedésekre vonatkozó levelei érdekesen összeállított sorozatát közli.

Októberben e sorok írója ily című tanulmánya első szakaszát olvasta föl: „Az 1737—40-diki háború és pestis veszedelme Délmagyarországon, főleg Temesvárott“ Ez értekezésemben felsoroltam azon okokat, melyek III. Károly királyunkat, az orosz hatalommal szövetségben, a török birodalom elleni háborúra készítették. Kiterjeszkedtem ezután keletkezésére a pestisnek, melyet Kis-Oláhorországból a Grünneféle ezred Erdélybe s onnan Délmagyarországra, és itt mindenek előtt Temesvárra hurczolt be. Előadtam továbbá mindazon, böles és nagyszigorúságu intézkedéseket, miket akkor az itteni tartománykormány, az udvari hadi kamara s a közegészségi bizottság karöltve foganatosítottak, s a melyek különösen a tavali kolera-járványos évre, de a jövőre nézve is, sok figyelemreméltó és tanulságos intézkedéseket foglalnak magukban. Ezen tekintetben az uralkodónak 1738. május 6-án kelt terjedelmes leirata emelkedik ki. Kimutattam a járvány miatt fölállított kórházak számát és helyét, s a ragályos esetek statisztikai táblázatát 1738. május 2-dikáig. Elbeszéltem más részről a háborúnak 1738. július 15-kéig való szerencsés folyamatát, midőn t. i. a mieink a törököket a mehádiai vár alól elűzték; de Ferencz, lothringeni herczeg, ki a had élén áll, megbetegedvén, Bécsbe visszatérni kényszerült.

November hóban ismét dr. Benedek Albert, titkár: „Németország befolyása hazánkra a vezérek korában“ című értekezést tartott, mely történeti kútfőtanulmány alapján állítja párhuzamba Németország és hazánk állapotát a X. században; éles logikával fejtegeti a két állam viszonyát és azon befolyásokat, amelyekkel Németország egyházi, politikai és társadalmi tekintetben ez idő alatt volt hazánkra; s erős érvek alapján egyaránt igazságosan tünteti föl az előnyös és hátrányos befolyásokat.

Végül decemberben újra Patzner István, titkár: „A magyarországi, különösen a temesvári pasalikra vonatkozó, török defterek“ czi nü felolvasást tartott, melyben az akadémiai török monumenták nyomán a török szandzsákságokat, különösen a délmagyarországiak

számát, kiterjedését, bevételét, haderejét, a különböző erődök szerinti felosztását és az egyes pasalikok kiadását, ismerteti.

És itt, tisztelt közgyűlés, még egy dologra kell kiterjeszkednem.

A tisztelt társulati tagok tudják, hogy a múlt évi augusztus utolsó hetében tartották meg a magyar orvosok és természetvizsgálók Délmagyarországon, névleg Temesvár—Buziáson XXIII. nagygyűléseit, melyhez egyebek közt, elnökünk ö méltóságának vezéri, fényes szereplése van kötve.

Azon küldöttségnek, mely ott társulatunkat képviselte, én is szerencsés voltam egyik igénytelen tagja lehetni, ki a természet, tudományok amaz ünnepies közülését szemeltem ki arra, hogy azon százados vitakérdéshez, vajjon római vagy avar emlékek-e a délmagyarországi párhuzamos, régi mősánczvonalak? több évi tanulmányaim és kutatásaim alapján hozzászóljak.

Hogy mennyire sikerült ezen arkheologiai problémát, melyért annyi hivatott és hivatlan toll folytatott évtizedeken keresztül, kivált az utóbbi években, elkeseredett harcot, megoldanom? arra nézve legyen elég azon elismerésre hivatkoznom, a melyben ugy a nyilvános hírlapok, mint magán levezések útján értesültem. A kérdést kimerítően ugyan csupán amaz emlékművek monografiája fogja felölelhetni, melynek megírása utódaimnak válhatik legszebb feladatává; de engem egyelőre legalább megnyugtat szaktudományunk egyik jeles művelője munkálatom fölötti bírálatának, egyebek között, kifejezett azon ítélete: hogy „a mondott emlékműveknek a laposabb ismeretét nálamnál még senki sem adta.“

Szerénytelenség nélkül vélem tehát kijelenthetni, hogy legalább megvettem az alapot és kijelöltem az irányt, a melyek nyomán ezután kevesebb ingadozással és biztosabban haladhatni tovább a jövőben.

A jelen közgyűlésen végül nt. dr. Karácsonyi János urnak, e fiatal szellemóriásnak, kitünő értekezését: „A Laczkfyak története a nápolyi hadjárat alatt“ czimén, lesz alkalma a tisztelt társulatnak meghallgatnia.

A tisztségem hatáskörébe sorakozó második feladatom, vagyis a muzeumunk gyűjteményes osztályainak az 1886. évben való gyarapodta kimutatására vonatkozólag, szintén kielégítő eredményeket konstatálhatok. Ugyanis:

- A) Régiségi és újabb műtárgyaink tára 118 darabbal; —
- B) Érme- és bankógyűjteményünk 245 darabbal; —
- C) Könyv- és okirattárunk 80 könyv-, oklevél- és képpel, szaporodott.

Társulatunknak ezen általam feltüntetett kedvező állapota mellett más oldalról két, régi tagtársunknak ez évben való elhalálózásával a gyásztól sem maradtunk mentek. Az 1886. esztendő halottjai közé számítjuk K e b l o v s z k y Lajos, békésgyulai birtokost; és R a d i c s György zombori, főgimnáziumi igazgatót, kiknek emléke legyen megáldva egyesületünk évkönyveiben!

* * *

A tudomány, tisztelt közgyűlés, erő; s ha mi magyarok, mint nemzet erősek akarunk lenni, úgy főleg a mai időben, minden művelt nemzetek példája szerint, egyik főtörekvésünknek a tudományok művelésének kell lennie! E téren különösen a mi fiatalságunk hátra nem maradhat; sőt példát, hogy mivel töltse az időt, legjobban az előrehaladottabb európai kultúrnépek ifjúságától vehet.

A tudományok és az élet terén vezércsillagul mindig a történelem fog szolgálni; mert helyesen mondja Plátónál egy egyiptomi pap, hogy „azok mindig gyermekek maradnak, kiknek történelmi ismereteik nincsenek.“ A r i s z t i p p u s pedig a tudatlan embert rabnak nevezi, azaz olyannak, ki a természetben létező jószágokat és szépségeket nemcsak nem tudja élvezni; hanem mint olyan, egész életén át tengődik.“

„A tudomány gyökere keserű ugyan: de gyümölcse édes!“ mond egy jeles író. Nekünk pedig magyaroknak annál többet kell dolgoznunk és tanulnunk, minél kisebb nemzet vagyunk. Nálunk a legnagyobb bűn súlya nélkül senki sem henyélhet: az időt tétlenül el nem fecsérelheti, eltekintve, hogy mint b. E ö t v ö s József megjegyzi: „Csak a munka, csak az, ha valamint teszünk, boldogít!“

Idejáru, hogy mi a tudományt egyedül öncélnak sem tart-hatjuk; hanem magyar nemzetiségünk fenállása és terjesztése eszközeként is kell tekintenünk; következőleg érette minden áldozatra minden időben készeknek lennünk. Ezen szempontból örökké kötelezők maradnak hazánk minden honpolgárára nézve a tudományok terén is, K á r o l y i István grófnak a S z é c h é n y i-egyesület nagy-károlyi ülésen 1885-ben mondott szavai: hogy „a gazdag aranyát; a kevésbé gazdag ezüstjét; a földmivelő forintját; a juhász a pásztor, a zsellér garasát; és a koldus fillérét hozza a haza oltárára, hogy megőrizzük, megmentsük létünk feltétele szentségét, az anyanyelvet.“

Ezért tehát és nemzeti erőnknek a tudományokban való izmosítása érdekében tegye meg mindegyikünk mindenkoron, ami anyagi és szellemi áldozat tőle kitelik; hogy a multhoz nem csak hasonló, de mind nagyobb eredményeket mutathassunk fel évenkint; mert

ha Deák Ferencz szerint: „A munka egyik legszebb rendeltetése az embernek;“ úgy nálunk magyaroknál annak, kivált a jelen időben, a nemzet minden hű fia kitünő erényévé is kell válnia, hogy általa nemzeti életünket az idők viharai között örökre föntartsuk és biztosítsuk! „Szűtökben legyen a haza“, lelkesít a költő, „és ha kimondani szükség: „Tetteitek zengjék nagy diadalma nevét!“

* * *

A főtitkár jelentését a közgyűlés megéljenzvén és tudomásul vévén; a társulat elhunyt két tagja iránt pedig részvétét jegyzőkönyvileg kifejezvé:

A tárgysorozat 5-dik pontja szerint a közülés fénypontjára, dr. Karácsonyi Jánosnak „A Laczkyak története a nápolyi hadjárat alatt“ című felolvasására, került a sor.

Szerző a Laczkyakról szóló tanulmányának e második szakaszában ama délmagyarországi családnak Nagy Lajos alatt országosan szerepelt, névleg a Nápolyban vitézkedett magyar hadak élén állt tagjai hősi tetteit, és ennek következtében királyi adományképen nyert birtokaikat, szokott alaposágával és a történeti források teljes kimerítésével tüntette föl.

A jeles dolgozatot, melyet a közgyűlés lelkesen megéljenzett, és kinyomatni rendelt, az Értesítő-ben fogjuk annak idejében közölni.

* * *

Végül még egy tagtárs azon hiedelme következtében történt felszólalására, mintha bizonyos cikk a választmány ellenére került volna az „Értesítő-be: a szerkesztőség, a szervezkedő közgyűlés 28. §-ke szemmel tartására való utalása miatt, kijelentvén, hogy ahhoz alkalmazkodott: más részről pedig Troszt József, pénztáros, és dr. Niamesny Gyula, urak az idejéi pénztár jelenlegi állása, s illetőleg a hátrálékok és a tagokra vonatkozó számadási és statisztikai adatokat előterjesztvén: a közgyűlést az elnök bezárta.

* * *

A közülés után ifj. Ormós Zsigmond, alispán és társulati igazgató ur, bemutatván az ujon épülő muzeum tervrajzát, annak beosztása magyarázatával a közülési tagok a muzeumi palota helyszínére menének, hogy az építés gyors haladásáról meggyőződven, annak minden eddig, kiépített részeit személyesen is megtekintsék.

Temesvárott, 1887. május 31-én.

PONTELLY ISTVÁN.

muzeumtársulati főtitkár.

**A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat rendes,
havi, választmányi ülése, 1887. június 30-án.**

Jelen voltak a választmányból és a társulati tagok közül: Ormós Zsigmond, főispán; Pontelly István, főtitkár; Troszt József, pénztáros; dr. Breuer Mór; Korbonics János; Odoor Samu; Szmidá Lajos; Rác Atanáz, és Wimmer József, urak.

Elnök üdvözölvén a választmányt, az ülést megnyitja.

Pontelly István, főtitkár, az áprilisi, mint utolsó választmányi gyűlés, jegyzőkönyvét felolvastván, ennek hitelesítésével következő, havi jelentését adja elő:

* * *

„Tisztelt választmány!

Az áprilisi választmányi ülés óta a Temes-Böge-szabályozási társulatnak június 8-án kelt átiratát vettük, melyből nem tudni, a vallás-és közoktatásügyi, vagy a pénzügyminiszterium határozata következtében-e? a kereszturi pusztán talált 6 darab antik, ezüst tárgy a nemzeti muzeumnak lett átengedve.

Ennél örvedetesebb reánk nézve Fischer Kornél, csiklovai serfőző, május 8-án kelt levele, melyben tudatja, hogy csiklovai ipartelepén több sirra és ezekben ékszerek és pénzekre lett, melyek csalatkozhatatlanul bizonyítják, hogy a mondott helyen egy temető volt, melynek esetleges felásásához szívesen fogna kezet nyújtani.

A beküldött lelettárgyak az egyik fülönfüggő üvegpásztás rekesze után itélve a török, kis művészet köréből valók; és ha az azokkal beküldött III. Ferdinand-féle magyar dénár ugyanazon sirokból került elő, mi iránt már kérdést intéztem, ugy e különben közönséges, réz ékszerek a 17. században készültek.

Bemutatom itt azokat, mint a melyekkel gyarapodik:

A) A régi és újabb műtárgyaktára.

Idesorakozik:

1) Kis galambtojásnagyságu, két rézgomb. Konstrukciójuk filigránszerű. A gomb felső felén kimetszett és rovátkos sodronnyal szegélyezett négy körbe ugyanannyi rovátkos-sodronyszegélyű négyszög lapocska van beillesztve, melyek mindegyikének szöglete és közepe gömböcskével díszített. A körök közti mezők két-két gömböcskével ékítvék. A kör és négyszög oldalak közötti hézagok át-törvék. A csúcsot hat gömböcske és egy rovátkos sodronnykör zárja

be, mely utóbbiból három-három gömböcskéből alkotott három ágacska emelkedik ki.

2) Két darab ugyanolyan alaku kisebb gomb, azon diszitési külömbséggel, hogy a körökbe háromszögek illesztvék.

3) Négy gomb, felében köröcskékből alkotott sodronyhálóba foglalva.

4) Egy gomb, melynek egyik fele köré három rovátkos sodronykör és ezek mindegyikébe négy-négy gömböcske van illesztve.

5) Ugyanolyan alkotásu gomb, azon változattal, hogy a körökben csak két gömböcske foglal helyet.

6) Egy gomb, melynek egyik felére hat, tojásalakulag idomitott, rovátkos sodrony van illesztve.

7) Ugyanolyan gomb, tiz egyszerű sodronykával diszitett alakkal.

8) Egy gomb, közepe körül futó, rovátkos sodronykörrel.

9) Egy nagyobb és kisebb mogyoró-alaku, egyszerű gomb.

10) Egy diszítés nélküli, és

11) Egy, háromszorosan a szintén mogyoró-alaku gömböt átövedző rovátkos sodronynyal ékitett fülönfüggő.

12. Egy gömböcskékkal és rovátkos sodronyköröcskékkal diszitett, fél ujnyi magas és negyed ujnyi széles, hosszlapu fülönfüggő, tiz körlapocskától segélyezve, mik körkörös, rovátkos sodronynyal és középütt egy-egy gömböcskével ékitvék. A lap felső felén kiálló négyszög rekeszbe üvegpaszta lapocska van foglalva. A lap alsó részét tizenkét, kerülekalkulag idomitott és gömböcskékkal gyönyöztött sodronyból képezett harangidom zárja be.

13) Ugyanilyen a másik, valamelyest kisebb fülönfüggő, félgömbidomu alsó zárlattal, melynek csúcsát rovátkos sodronykör közepén levő gömböcskedisz éketi.

14) Három, ezüst tű.

15) Egy duplahorgu, vas nyíl.

Ezen női disztárgyakat, egy III. Ferdinand idejebeli magyar, ezüst dénárral együtt, találta a beküldő az általa felkutatott csiklovai sirokban.

B) A pénz- és bankógyűjtemény.

I.) Római pénzek:

1) Egy Vibia-féle, plebejus-családi, ezüst dénár. — Előlapján Apollo- (v. Bakhus-) fej és Pansa félkörirat. — Hátlapján Hirtius Pansa, a 42. évi konzul nagyatyja, ki e pénzt vereté, kvadrigán. — Szegedről hozta Schwester Károly, megyei orvos.

2) Egy M. Aurel. Antoninus Aug. averz; — és Tr. P.

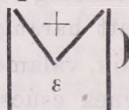
XXXIII. Imp. X. Cos. III. P. P. reverz-köriratu, ezüst dénár — Amott a császár (161—180) babérkoszorus feje; itt az ülve áldozó császár előtti oltárról fölemelkedő kigyó. Verték 179-ben. — Szerb Gradistyén találta és beküldötte Rohr Ferencz. fehértemplomi, községi, iskolai igazgató.

3) Egy Imp. C. C. Val. Diocletianus P. F. Aug. előlapköriratu, réz pénz, áréáján a császár (284—305) sugárkoszorus feje. — Hátlapján két katona összefogottt kezén álló Viktória. Körirata: Concordia militum. — Eckhelben nincs meg. — Adta Wimmer József, g. I. o. tanuló.

4) Egy Imp. C. Gal. Val. Maximianus P. F. Aug. averz-körirtu, rézpenz; a mezőnyön a császár (292—305—311) babérkoszorus feje. — A reverzen a botjára támaszkodó, meztelen Herkules; és Genio Imperatoris körirat. — Ajándékozta Ormós Zsigmond, főispán.

5) Egy D. N. Constantius (II.) P. F. Aug. előlapköriratu, kis, réz pénz; az áréán a császár (337—361) kettős, gyöngykoszorus feje. — A hátlapon egy gyalog katona ládsával egy lovast leszur. Körirata Fel. Temp. Reparatio. A hátveret képe Nagy Konstantin és Konstans halálától kezdve Gracziánig divatozott. — Török-Becséről hozta Petheő János, postaigazgató.

6) IV. Constantin (Pogonatus) réz pénze. — Az averzen a császár (668—685) mellképe; és D. N. Constantinus P.

F. Aug. körirat. — A reverzen — Lent: Con. — Ormós Zsigmond, főispán, adománya.

II. Magyar pénzek:

E rovat alá Nagy Lajos (1342—1382) husz darab egynemű, kis, ezüst pénze sorakozik, mik a lényegileg egyforma képveretek nyolez sziglakülömbségét tüntetvén föl, annál értékesebbek és ritkábbak, minthogy közülök Weszerle József „Hátrahagyott érmészeti tábláin“ csak egyetlenegynek, a huszadik számúnak, találjuk fel hasonmását.

Valamennyi érme előlapján Nagy Lajos koszorus feje és ezen körirat: Moneta Ludovici van kinyomva; — a hátlapverete pedig mindegyiken az apostoli kettős keresztet és a Regis Hungarie köriratot tünteti föl.

De a sziglakülömbsége szerint ezen érméknek legalább nyolez különböző időből való vëretét konstatálhatni.

Megjegyezzük itt, hogy a képveret különbsége csupán a hát-lapon mutatkozik, melynek legegyszerűbb példánya:

1) A minden diszítés nélküli, apostoli kettős kereszt képveretét mutató.

2) Öt más példány hátlapja mezején az egyszerű apostoli, kettős kereszt szárának felső, és a karoknak végső két szeglete egy-egy ponttal diszített.

3) A most említett verettől a következő öté abban tér el, hogy az előbbiekkal egyforma keresztnek alsó szára egy korona középből emelkedik ki.

4) A negyedik változat egy példánynál abban mutatkozik, hogy a kereszt pontozott, párhuzamos, két szára között jobb és bal felől egy-egy lilium van.

5) Az ötödik változat két példánynál abban áll, hogy a kereszt pontozott, párhuzamos szárai között bal oldalt egy lilium; jobbra egy csillag látható.

6) Más három példány változata ismét abban különbözik az előbbiektől, hogy a mondott-alaku szárok párhuzama mindegyik oldalán egy-egy csillag diszlik.

7) Egy példányon a mindig egyenlő kereszt szárának alsó jobb felén P szigla jelentkezik.

8) Végül van egy példány, hol a mondott-alaku kereszt szárának alsó bal oldalán korona, jobb felén pedig S szigla tűnik elő.

9) Egy darab el van mosódva.

E lelet, mint láthatni, felette érdekes; s egy alkalommal időt veszek majd magamnak, hogy a többi muzeumunkban levő Nagy Lajos-féle pénzekkel együtt összevetve, gyűjteményünk ezen érmeiről felolvasást tartsak. Addig legyen elig megemlítenem, hogy e ritka núnusokat Kádáron, a Poganyist malma partja mentén színre került leletből, a már előbb bemutatott Zsigmond-félékkel együtt szerezte és beküldötte Gedeon Imre, törökszákosi birtokos.

C) A könyv- és okirattár, a következőkkel szaporodik:

1) A magyar szent korona országainak Ethnographiai térképe. — Az 1880-ik évi népszámlálás adatai alapján szerkeszté, és muzeumunknak adományozta Rétthey Ferencz, megyebizottsági tag, a bécsi biztosító társaság titkára.

2) Egy kvartalaku, régi, kézirati könyv, hivatalos és magán ügyiratok formuláinak tartalma.

Czime és évszáma nincsen. Irása a múlt századra vall.

3) Egy ugyanolyon tartalmu kisebb, kvartalaku kézirati könyv.

A. 174. lapon levő levél évszámából kitűnik, hogy a mult század közepéből való.

4) Egy oktávalaku, ily czimű, kézirati könyv: „Verbötzi István Törvény könyvének Compendiuma. Mely közön- ségessen Magyarversekre formáltatván iratott és kia- datott Homorod Sz. Páli N. Ferentz által, Kolosvárott. Nyomt. A 'Lengyel András örvegyénél. 1699. Eszt.

E három kéziratot ajándékozta Krecsmáry Pál, fibisi mérnök, mint atyjától reámaradottakat.

5) Dichtungen der Britten in metrischen Uebersetzungen von Joh. Bapt. Rupprecht. Wien, in Commission bei Anton Doll, 1812.

6) Darstellung der Kultur und Humanität des kaiserlichen, österreichhischen Hofes von Fr. Suntinger, der sämtlichen Rechte und politischen Wissenschaften, Wien et Triest, bei Geis- tinger, 1808.

E két utolsó könyvet adományozza Pontelly István.

Jelentésemet, az előadottakban kimerítve, a tisztelt választmány becses figyelmébe ajánlom.

* * *
A választmány a főtitkár jelentését tudomásul vevén, jegyző- könyvi köszönetet szavaz, a muzeum számára följánlott adomány- tárgyakért: Fischer Kornél; Gedeon Imre; Krecsmáry Pál; id. Ormós Zsigmond; Pethető János; Pontelly István; Réthey Ferencz és Rohr Ferencz, uraknak; nemkülönben Wim- mer József, gimnáziumi tanulónak.

* * *
Felolvasásra került Milleker Bódog, urnak: „A versecz- vidéki, mult századi, német telepek“ czimű tanulmánya, melyben szerző harminczöt délbánsági község gyarmatosítása idejét és egyéb körülményeit derítvén ki, konstatálja, hogy a mult szá- zadi német telepítés a Bánság déli részére terjedett ki leginkább.

A gyűlés az alapos kűtfői adatokkal támogatott értekezést, — szerzőjének köszönetet szavazván, — az Értesítő-ben kinyomatni határozta.

Ezzel a tárgysorozat kimerülvén, elnök, ő méltósága, az ülést bezárta.

Temesvárott, 1887. június 30-án.

PONTELLY ISTVÁN,
muzeumtársulati főtitkár.

Egyveleg.

Bonnáz Sándor 50 éves áldozópapi jubileuma. A csanádi róm. kath. egyházmegye nagynevű püspöke, augusztus 17-én egész csendben ülte meg azon napnak 50-ik évfordulóját, melyen áldásos és jótéteményeinél fogva késő századokra emlékezetes működését az egyház szolgálatában megkezdette. Mi volt ez 50 év? ércz-nél maradandóbban hirdetik azon milliókra menő összegek, melyeket ő excellenciája a jótékonyság, haladás és közművelődés oltarán áldozott, ezrek és ezreknek törölvén le könyveit, és megtört testtel bár, de soha nem lankadó szellemmel hatva közre hazánk javára és emelkedésére. Azon számtalan iskolák és más a társadalomra nézve megbecsülhetetlen horderejű kulturális intézetek és alapítványok, melyek az ő nagylelkűségéből emelkedtek és alapítottak, áldást és művelődést terjesztő működésükkel örök emlékezetűvé teszik ő excellenciája nagy és fényes nevét. Álljanak itt róla a következő életrajzi adatok: Bonnáz Sándor, Franciaországban, Bordeaux mellett egy falucskában született 1812-ben. Atyja néptanító volt, aki később a francia hadseregben tiszti rangot nyervén, résztvett a század első felében vívott francia háborúkban, hol egy ütközet alkalmával elesett. Neje, fiacskájával Magyarországon, a torontálmegyei Nagy-Ősz (Trübswetter) nevű francia gyarmaton keresett menedéket férje testvérénél, aki e francia község lelkésze volt. Nagybátyja felügyelete alatt kezdette meg Bonnáz elemi tanulmányait Nagy-Őszön. Középiskoláit Aradon, Nagyváradon és Temesvárott végezte, hol a növendékpapok közé lépett. Bölcséleti és teológiai tanulmányait részint a temesvári papnevelőben, részint a bécsi Pázmáneumban végezte. A bécsi egyetemen hittudori koszorút nyert. Huszonnégy éves korában szentelték áldozárrá és mint ilyen, néhány évig az egyházmegye hitközségeiben foglalatoskodott mint segédlelkész, azonban a megyés püspök csakhamar az egyházmegye székhelyére hívta és udvarában adott neki alkalmazást. Csajághy Sándor püspök alatt csakhamar csanádmegyei kanonokká lett, néhány év múlva apáti infulát nyert és kinevezték helytartósági tanácsossá és mint ilyen, jelentékeny politikai szerepet is játszott. Ekkor nyerte ő felségétől a vaskoronarend III. osztályát. 1860. február 7-én hunyt el Csajághy Sándor csanádi püspök, s ugyanazon év június 7-én ő felsége Bonnáz, mint a káptalan legifjabb tagját, nevezte ki helyébe. A kinevezést IX. Pius pápa is az ugyanazon évi szeptember 28-án tartott konzisztóriumban hagyta helyben. Az új püspököt 1860-ki november 4-én szentelte fel Kalocsán Kunszt József néhai kalocsai érsek. Mint püspök Bonnáz nagy áldozatokat hozott a jótékonyság érdekében; alapítványai meghaladják a két és fél milliót. 1887-ben valóságos belső titkos tanácsossá nevezték ki, majd 1880-ban a vaskoronarend I. osztályával lett kitüntetve. Püspöki székén tíz évi működése után tevékenységét idegbaja zavarta

meg. A betegség évről-évre fokozódott, minek következtében az 1873. évben megyéje kormányzását abban kellett hagynia. Német József felszentelt püspököt, mint megyés püspöki helyettest, rendelték a megye élére. Püspöki negyedszázados jubileumát Temesvárott nagy ünnepélylyel ülték meg.

A Délmagyarországi muzeum építési stíljéről a „Délmagyarországi Lapok“-ban, egyebek közt, olvassuk: Az új építmény magas alagsoron (souterrain) és megfelelő emelt földszinten még egy gazdag első emelettel — az épületnek „bel-etage“-ja — fog birni; e mellett felső koszorupárkányáak magassága még vagy egy fél méterrel a szomszédos kétemeletes házakon felül-emelkedik. Az aránylag keskeny homlokzatnak illetően magasba nyulása önkényt a német renaissance formáknak dús ormózataira utalt a külalakzat kiképezésénél. A homlokzat diszormójának leg-felsőbb végződése még 7 méterrel fekszik a koszorupárkány felett.

A belbeosztást illetőleg reprodukciók hijján a következőkben nyújtunk szóval némi tájékoztatást. Az alaprajz formája E alakú. A középrésznek megfelelőleg, azaz centrális elhelyezésben fekszik a ház főlépcsője. Ez csiszolt hófehér ruszkiezai márványból (a hírneves Bibel János-féle bányákból) készül és magában is bijou-darabnak ígérkezik.

Az alagsor, mely a járda szívonálán még 250 méterrel emelkedik felül az utca felé, raktárhelyiségeket tartalmaz és kívülről utcai boltajtón is kényelmesen megközelíthető; az udvar felőli részben fekszik a házmester és szolgálakása a szükséges fa-, szénstb. pinczehelyiségekkel.

Földszinten a megyeház oldalán fekszik a tágas bejáró előcsarnokkal (Vestibule); a homlokzatnak fenmaradó többi hossza egy kiállítási terem képez. A hátsó udvar felőli szárnyban egy a tompa sarokban elhelyezett nagyobb terem mellett két szobából álló bureau, illetve a muzeumi ör dolgozó helyiségei fekszenek. Árnyékszékek, pissoirok a főlépcső közvetlen szomszédságában természetesen minden emeletben vannak elhelyezve.

Az első emeleti bel-étageban az utca felőli egész hosszat a muzeum fő- és díszterme 13 m² hosszúság, 8.5 m² szélesség és 6.5 m² belvilág-magassággal foglalja el. Az udvari épületszárnynak első emeletében a két nagy világos kiállítási terem egyszersmind könyvtár, illetve gyűlésteremnek van szánva.

A közlekedés az egész épület hosszában vasoszlopokon nyugvó boltozott folyosók által, melyeknek átlagos szélessége 2.25 méter, van lehetővé és kényelmessé téve Ezek beüvegeztetvén képezik egyszersmind a jövőben a kiállítási helyiségek legzélyszerűbb kibővítési módját (elfekintetve az udvarnak majdan netalán fedett átriummá leendő átváltoztathatásától). Az épületnek összes souterrain és földszinti belhelyiségei, mint mondók, a folyosókkal együtt tűzmentesen boltozva k.

A gyűjtemények illetve kiállítási tárgyak felállítására alkalmas összes térség a folyosókon kívül 300 m²., ebből az utcai két főtérrel együttesen 186 m². A folyosók alapterülete külön ca 45 m².

Előfizetési felhívás

a

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESSÍTŐ

1887-ik évi folyamára.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat alapító s évdijas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 200 frt alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 5 frt évi tagdíjilletékkal, ha belépési szándékukat kijelentik Ormós Zsigmond, társulati elnöknel, vagy Pontelly István, főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fenmarad, ha a kilépési szándék kellő időben be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 4 frt. lefizetése mellett.

Kelt Szabadfalván, 1887. június 1.

Pontelly István,
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkeresések a szerkesztő-főtítkárhoz, Szabadfalván, Temesvármegye, intézendők. Kéziratokat vissza nem adunk.

A történelmi és régészeti muzeumtársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel fölkérjük, hogy időközben változó lakásaikat a főtítkári hivatalban (Szabadfalván, Temesmegye,) a füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni sziveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat főtítkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1877. III. évfolyam II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1878. IV. évfolyam II. III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1879. V. évfolyam II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1880. VI. évfolyam III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1881. VII. évfolyam I. II. I. II. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1882. VIII. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1883. IX. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1884. X. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1885. I. (új) évfolyam I. II. III. IV. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1886. II. (új) évfolyam I. II. III. IV. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1887. III. (új) évfolyam I. II. füzet.

Az „Értesítő“ megjelen évnegyedenként márcz. jun. szept. és decz. hónapokban.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PONTELLY ISTVÁN,
FŐTITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

III. ÉVFOLYAN — III. FÜZET

TEMESVÁROTT, 1887.
NYOMTA HÖSSLER EMIL.

TARTALOM,

	Lap
A mester és tanítványa — Id. Ormós Zsigmondtól	125
A Laczkyak története a nápolyi hadjárat alatt. (Második közlemény.)	—
Dr Karácsonyi Jánostól	134
A mezőhegyesi állami ménésintézet alapításának története. (Vége) — Ruisz Gyulától	140
Tárca: A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat rendes, havi, választmányi ülése 1887. szeptember 28-án Pontelly Istvántól	172
Egyveleg	179

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

É R T E S I T Ó.

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

III. ÉVFOLYAM.

1887.

III. FÜZET.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A mester és tanítványa.

Felolvasta Ormós Zsigmond, főispán, az idei közgyűlésen (1887. május 31-én).

Már jó régen 1859-ik évi ápril havában volt, azóta egy emberöltő elenyészett, és daczára ennek, akkori élvezimre és az ujkor Athenéjében, Firenzében töltött napjaimra jól visszaemlékezem. Magyar nemzeti öntudatomat akkor azon körülmény öregbitette, hogy a magyar származásu Markó Károly, tájképfestő azon időben családjával együtt Firenzében lakott. Az elég volt arra, hogy magamat ne érezzem egészen elhagyottnak az idegenek közt.

Az akkori idők műszeretünknek még igen leverő képét adták. Művészeink többnyire s ezek közt a Markó-család, külföldön tartózkodtak, hol az elismerés babérjait valamint a megélhetés anyagi eszközeit egyiránt könnyebben elérték. Muzeumunk képtárában a Markó-csarnok még hiányzott, mert hisz az 1860. évi december 8-án 70 éves korában meghalt művész hagyatéka a nemzeti képcsarnoki egyesület adományaként csak ezután került a képtárba. Markó művei azon időben külföldön, Német- és Olaszországban, nagyobbra becsültettek mint honában, miután azokkal a külföld képtáraiban gyakran, honunkban ellenben felette ritkán találkozhattunk. Valahányszor Markó festményeit az idegenek közt feltaláltam, mindannyiszor növekedett bennem az ösztön arra, hogy az Arno partján fekvő szép várost fölkeressem.

Április hó első napja volt, és Firenze előkelő közönsége a nép alsóbb rétegeivel egyetemben nagy számmal özönlött ki, a di Prato kapu előtt az Arno és Mugnone

vizei által képezett szigeten levő Cascina mulató helyre. A firenzei Cascinák a bécsi Práterhez és ápril első napja a bécsi május első napjához hasonlíthatók. Az előkelő világ ünnepélyes kocsimentét ekkor tartja a mulató helyen.

Ez Firenzébe érkezésem első napja volt, melyet jobban fel nem használhattam, mint ha önmagam is a szabadba vándorlókhoz csatlakozom.

A véletlen ezen alkalommal Szilassy Géza nevű honfitársammal hozott egybe, mely találkozásból azután annyira szívélyes baráti viszony fejlődött ki köztünk, hogy azon alkalommal Firenzében élt napjaim nagy részét az ő társaságában töltöttem. A művészet és közös hazánk Magyarország iránti szeretetünk barátságunkban kifejezésre jutott.

Daczára annak, hogy barátságunk sebesen muló meteorhoz volt hasonló és rövid ideig tartott, miután Firenzéből távozásom után Szilassyval többé nem találkoztam, és baráti érzületének áldozataként nem sokára ezután virágzó korban az élők sorából kimúlt: személyére való kegyeletes visszaemlékezésemmel, s a vele töltött napok kellemes emlékének fogva legyen szabad a boldogult iránti barátságom adóját jelen soraimmal lerónom.

Szilassy Géza, előadása szerint, gömörmegyei nemes és birtokos család ivadéka és 35 éves férfi volt. Az 1849-ik évben beállott sujtó körülményei hazánknak, Szilassyt szintegy, mint vele együtt sok más honfitársunkat, leszoritották azon életpályáról, a melyre képesítve és hivatva volt; s a munkakereső ifju hét év előtt foglalkozásául a művészetet, tartozkodási helyéül a művészet honát, Olaszországot, s ennek szép városát, Firenzét, mesteréül pedig hazánkiát, az európai hirre jutott idősb Markó Károlyt, a firenzei szépművészeti akadémia tanárát választotta, ki már jóval előbb, 25 év előtt hagyván el honát, nejével s András nevű egyik fiával együtt, Firenzétől 5 miglie távolságban Apeggiben, az ugynevezett Gheraldeska villában lakott, melyet a XV. században építettek, és mely regényes hegysegen át az Arno medréig és Firenzéig nyuló gyönyörű kilátásánál fogva, tájképfestész számára különösen kedvező volt.

Eltökélt szándékom volt személyesen fölkeresni a Markó-családot, mint magyar és műbarát, ki jeles honfi-

társam műveit Európa különböző képtáraiban oly gyakran élvezettel szemlélttem, és kötelességeim közé számítottam személyesen leróni elismerésem adóját a kitünő magyar művész iránt.

Szilassy társaságában először is az éltes művésznek Firenzében lakozó fiát, ifjabb Markó Károlyt kerestem fel oly czélból, hogy Apeggiben atyjánál teendő látogatásomnál kísérőm legyen.

Ifjabb Markó Károly, atyja tanítványa, ennek modorát már akkor annyira szerencsés kézzel követé, hogy e megkezdett modor fiában bizonynyal fennmaradand. Ifjabb Markó egyik szeme világát elvesztette ugyan, azonban ennek daczára műveit a legkisebb részletekig kiható, s atyjáéhoz hasonló lelkiismeretességgel és értelemmel kezeli. Firenzében végkép megtelepült, és az Orsini régi nemes családból származó hölgygyel kelt egybe, s ettől akkor hároméves fiacskája volt. Atyja látogatásánál kísérőül szívesen vállalkozott, s így Apeggipe hajtatánk.

Firenzéből az arezzoi uton, a villák szüntelenül megnyuló változatossága mellett regényes dombok, sőt hegymagaslatok, majd viruló zöldvetésű szántóföldek, a vidék főgazdasági ágát képező oliva- és több zöld sugár cziprus- vagy rügyre hajtó nyárfák soraiban, a legjobb csinált uton egy óra alatt kirándulásunk helyén voltunk.

Idősb Markó Károly Apeggiben gróf Gheraldeska villájában lakott. Ezen villát Estei Ipoly ferrarai herczeg építteté. Ez nem azon Estei Ipoly volt, ki Mátyás király idejében, gyermekkorban magyarországi primás és esztergomi érsek volt, hanem azon ifjabb Estei Ipoly ferrarai herczeg, ki V. Károly császár oldalán mint pápai követ szerepelvén, biborosi öltönyét katonai formaruhával cserélte föl, és Magyarországon első Ferdinánd király mellett fegyvert fogott. Ezen Ipoly herczeg egyébként tudomány- és műszeretétéről is jó hirben áll, s utóbbi tulajdonságát az Apeggiben épített villáján kívül a Tivoliban, Romához közel levő villa d' Este mai nap is bizonyítja.

Ezen villában boldogult Liszt Ferencz hazánkfiát később önmagam is meglátogattam. A magyar közönségre nézve érdekes még azt is tudni, hogy ugyanezen Estei Ipoly magát a híres Tizian által magyar öltönyben lefestette, mely igen szép arczkép Firenzében a Pitti palota világhírű képtárának remekei közé tartozik.

Estei Ipoly herczeg az 1511. évben született Urbinoban,

Kérdéses arczképe vászonra festve a bibornokot fél alakban ábrázolja. Fejét boglárral és tolluval ékesített veresszinű magyar főveg fedi, egyik kezével kardját, a másikkal parancsnoki pálcáját tartja. Ipoly herczeg ezen arczképét azon időben készítetté Vasari szerint, midőn V. Károly a pápával Bolognában találkozott. Ipoly serege élén magyarországi hadjáratából visszatért, és Tiziannak Bolognában való jelenlétét felhasználta.

Az apeggii villát diszes külseje, szilárd, és tömör alkotása, földszinti homlokzata alatt elnyuló arkádjai, valamint melléképületeinek összhangzó nagyszerűsége a környék kitünőbb épületei sorába helyezik. Markó dolgozó terme az első emeleten az alacsonyabbfekvésű szelid dombok és villák változatos csoportozatai felett egész Firenzéig gyönyörű szép kilátást nyújt, s e kilátás az arkádok feletti folyosóról egy regényes völgyre változatosan ismétlődik. A szép vidék látásába elmerülten a mester ecsete egy remek festményét véltem szemeim előtt elterülni; a távlat, a fák csoportozatai, s az olaszos légtenger aranyszínű napvilágítása, minden a mester ecsetére emlékeztete, az egybehasonlítás a természet és Markó tájképei közt kétségtelenné tevő, hogy a mester Olaszföldön természet utáni tanulmányaival fejlesztette művészetét oly magas fokra, hogy művei az eszményített természet hű képmásai.

Beléptemkor, miután fia bemutatott, magyar nyelven üdvözlém művész hazámfiat. Szavaimat vidám arczczal végig hallgatá, s ezután töredezett magyar kiejtéssel válaszolá, miképen az ő anyanyelve szintén magyar, ezt örömmel hallja, s szívesen beszél, csak hogy erre az alkalom felette ritkán kínálkozik, s ezért a beszéd ezen nyelven neki most már nehezen esik, miután 25 év óta honától távol van; a családja körében használt nyelv pedig a német, mely neje anyanyelve, s az idegen nyelvek megtanulására oly kevés tehetsége van, hogy az olaszt sem bírja megtanulni; mire beszélgetésünket természetesen németül folytattam.

Fogadtatásom nyájas volt. A magába zárkózott komolyság, mi életirói szerint jellemsajátsága volt, eltűnt alakján. Közlékenynyű lőn, fokpolczát elhagyá, és bizalmas beszélgetés végett közvetlenül mellettem helyt foglalá s a fokpolczon bevégezetlenül álló tájképre mutatva mondá:

Ezen festmény a Rómához közel eső Nemi tavat és vidékét ábrázolja, melyeket a helyszínén tanulmányoztam. A vidék a várom magaslatáról van festve, s e romok előttem azért is érdekesek, mert a honunk történetében is jeles Frangepan-család bölcsőjét képezik.

Valóban Markó festményei történelmi visszaemlékezésre gyakran viszik át elménket. A vidék maga, vagy a staffage, vagy végre mind a kettő gyakran történelmi becsű. A mutatott festményen az érdekes váromok a történelmi mozzanatot képezték.

Markó a híres francia tájfestő, Poussin Miklósnak sokban ellentéte, miután ennél az alakoknak a világitás és színezés hatályával, valamint fesztelen érzeménnyel való élénkítése és felvidámitása gyakran hiányzik, az antik iránti szeretete pedig, mely művészetének fő jellemvonása, nem csak történelmi művein, hanem tájképein is nagyon szembeötlő.

Jól mondja Kugler: hogy Poussin a számító ész hidegsége által visszataszít, s a régészetben való tudományos jártasságának minduntalani csillogtatása nem épen arra szolgál, hogy e benyomást elenyésztesse. Poussin művei rendesen rajzban tetszősnek mint festményben.

Nem így Markóéi. Ennek művei nem az antik, hanem a természet tanulmányára mutatnak, s azért kedves és vonzó benyomást szülnek. A két művész csak egy pontban: a hősiesség iránti vonzalomban hasonlít egymáshoz.

A tájfestés ezen fájának Poissin volt a feltalálója, minek jellege magának a tájnak vagy a staffagenak történelmi jelentőségéből áll; s ez értelemben Markó Nemi tava a Frangepan-családi váromokkal szintén a hősiesség tájképek sorába való.

Bizalmas beszélgetés közben Markó értesít, hogy szemei nagyon meggyengültek, s egy betegsége után bal szemén csaknem megvakult. A gondviselés elhárította ugyan ezen bajt, de balszeme azóta mégis folytonosan gyöngé, rajta keveset lát, és rövidlátóvá lón — miops, — míg jobb szemén meszelátó — presbita, — mely körülmény miatt használható szemüveget nehezen szerezhet, noha már egész szemüveg gyűjteménnyel bír. Ifjabb, munkatehetősb korában jó szemei mellett némükép megalapított hírnevét, aggkora meggyengült szemeivel most már kockáztatná, s ezért megrendeléseket többé el nem fogad, hanem csak szenvedélyből és időtöltésből dolgozik.

Midőn ennek daczára őt biztosítám, hogy a Nemi tó eléggé biztos ecseteléssel van festve; — válaszolá: Nagy megerőltetéssel s utánajárással érhetem csak el, hogy műveim tetszősek legyenek.

Elmondá ezután, hogy honában mint mérnök, a szabad természetben gyakran volt elfoglalva, s ekkor a regényes Hernád-völgy, különösen Káposztafalva környéke és Szepes-megye hegysége a tájfestés iránti hajlamot ébresztették föl benne. A szepesi hegylánczolat formációit, a Róma-vidéki hegyekhez sokban hasonlóknak találta. A szabad természet és az ágas-bogas facsoportok szemlélése legkedvesb tárgyai voltak, s ez által annyira vitte, hogy a szemlélő tárgyak élénk benyomásait visszaemlékezés után hiven tudta lefesteni. Más mestere soha nem volt, mint a természet, mert a hol tanulás végett jelentkezett, visszautasították, vagy mestere bizalmatlanságát tapasztalta. Bécsben rövid ideig Kraft Péter tanítványa volt, midőn ez a Belvedere számára Zrinyi szigetvári kirohanását festette, s ezen mestere oly mérvű bizalmatlanságot tanusita iránta, hogy valamikor véletlenül műtermébe belépett, mestere a fokpolczon állott festményt befelé fordította. Később Claude Lorrain modora tőn rá benyomást, s ezt önmaga szenvedélylyel tanulmányozta.

Észrevételemre, hogy Claude a távlat nagy mestere volt, Markó ezt igazolta, de hozzá tevé: — daczára ennek légtávlatai mégis gyakran annyira természetellenesek, hogy ugyanazon egy művén három különböző látóhatáron tűnnek föl tárgyai, mi képtelenség.

Érdekes látogatásom mintegy másfél óráig tartott, s ezután visszautaztunk Firenzébe.

Szilassy idősb Markó Károly tájfestése irányának kitünő tanítványa volt. Erről meggyőződtem, midőn Firenzében tartott műtermében őt meglátogatva, ennek falain mestere műveinek kisebbmértű de szerencsés utánzásaiból álló festményein kívül, saját eredeti kompozícióit meg-szemlélttem. A szép facsoportozatok, az apró részleteket is felölelő szorgalmas kidolgozás, s a mitologiai staffage-ok iránti előszeretet, valamint a Markó műveiről kölcsönzött olaszos légkör jellemzik Szilassynak rendszerint kised alakban festett műveit.

Szilassy egy festménye akkor a pesti műegylet tárlatán ki volt állítva, a képecske Ganiméd elraboltatását ábrázolta, s a festmény műbecsénél fogva az egyesület által — meg lón vásárolva.

Idősb Markó Károly ajándékából a nemzeti muzeum képcsarnoka egy Szilassy Géza által festett — 11" magas és 14" széles — tájképecskének van birtokában, mely Apollónnak tekenyös békává, Dryopénak pedig kigyóvá történt átváltozását ábrázolja*), melyből azután a hitrege szerint Amphisszusz származott.

De Szilassy azon kívül hogy művész, egyuttal költő is volt, s a költés azon ágával foglalkozott, melynek megalkatója és legnagyobb mestere Dante, szintén firenzei volt, és mely közöttünk Szemere Pálon kívül eddig kevés művelőre talált.

Ezen költési faj a szonett. Dante a nagy olasz költő sirját a firenzei Pantheonszerű Santa Croce egyházban Szilassy társaságában látogattam volt meg.

Dante művei Szilassy kedvencz olvasmányát képezék, és minthogy az olasz nyelvben tökéletesen jártas volt, a nagy költő ihletett eszméit könnyen megértette. Dante iránti előszeretete anynyira vitte, hogy ennek több költeményét nyelvünkre lefordította; fordításainak kézíratait nekem megmutatá.

Barátom* kéziratgyűjteményéből egy pár szonettet számomra önkézüleg leirt volt, s ezeket tőle elválásomkor emlékül nyujtotta át.

A szonettek egyike „Domtéren“ czim alatt Ghiberti Lorenzo firenzei szobrász és festőnek a Batisterio óriási bronz ajtó-szárnyain látható, s a XV. században készített domborműveivel foglalkozik, melyek Michel Angelot is már annyira elragadták volt, hogy azokat a Paradicsom ajtóinak elnevezésére méltatta érdemeseknek.

A költemény a következő:

Domtéren.

Élbájoltan, kéj és fohász között
Égbe ragad ihlett képzeletem;

1) Lásd: A nemzeti muzeum képcsarnokának ismertető Lajstromát a festők rövid életrajzával. Szerkeszté Ligeti Antal. 1870.

Dicső Ghiberti művedet nézdelem,
Allok meghajolva menyajtajad*) előtt.

Üdvölt szellem, örökhon lakója,
Buzgóbb korban ide leszállt vendég,
A ki látni vágyád: milyen az ég?
Müved lön e menynek ábrázolója.

Kérdjem-e még mennyi vonzó kellem
Angyalidon? Mily viritó szépség?
Égből visszasugárzó ős képzelem?

Mig gondolám — s tovább haladék,
Már is oly alakon állt meg szemem,
Melynél szebbet menyben nem találnék.

A második szonettel a Medici Venus nevezete alatt ismert elsőrendű remekszobrát énekelte meg barátom az Uffizzi-rottundának, mely következő:

Medici Venus.

Női alakban díszlő legszebb istengondolat!
Hol a tenger gyöngyduz méhe, melyből fölmerülsz?
Bájistennő, nemed felett győztesen kitűnsz;
Örvendve vár égiek közt méltó hódolat.

Tündér alkatodnak viruló kecsalmain
Egyenkint, mint rózsán, illatos minden levél;
Nincs oly rejtett vonás, mely magas kéjt nem lehel
Ennyi szépség bükörében, tisztult vágyaim!

Egy üdvpillantás szellem lángjába olvadva,
Élv mámorában az; mint szerelmes pillangó
Reád szállni vonakodik, s csak körül kéjeleg.

Szüz kecsidnek még nem fejt ki bájló hatalma,
De közel már Amor e dévaj kis lappangó:
Kéjmosolyod elárulja: véled mint enyeg.

Szilassy Géza.

Ha barátom még életben volna, ugy fentebbi két szonettje közlésére engedelmét kikértem volna, miután ezeket gyűjteményéből csak emlékül másolta le számomra; azonban ő az élők sorából elköltözött s így a kisedet költeményeket, a művész jellemzéséül, közlöm anélkül, hogy

*) Michel Angelo a keresztelő Szent-János egyháza ajtaját, Ghiberti remek domborművével, a menyajtajára érdemesíté.

költői értékük bírálatába bocsátkoznám, miután azok annak idejében a nyilvánosságnak nem voltak szánva.

Szilassy a kiseded Arno-folyam partjain aluszszva örök álmait, azon folyaméin, mely kora elhunytának okozója volt.

Halála még azon év nyarán, a melyben vele megismerkedtem, következett be, s a szomorú eset híre az 1860. év tavaszán jutott el hozzám. Mint élete ugy halála is költői volt, és minden nemes iránti lángolásának bizonyítványát képezte.

Az Arno-folyamban való fürdése közben szeme láttára hasonlóan fürdő s előtte teljesen ismeretlen két gyermek a megáradt folyam ragadó hullámaiban merült alá. Hogy a két gyermek életét megmentse, s midőn ezen fáradozása meghiúsult, hogy a hullákat legalább a szülők vigasztalására feltalálja, barátom kelleténél tovább és három órán túl folytonosan a vízben volt, minek következtében áthűlvén, önmaga is nemes buzgalmának áldozatául esett.

Az Arno az Appennin hegységben ered, és rövid folyása után a genuai öbölbe szakad, hol szintén csak kisebb vízi járóművek által hajózható, s mégis virágzó élethez kötött szép reményeknek már nem egyszer sirja volt.

A majna-frankfurti előkelő Bethmann-Holveg-családnak csak 22 éves fi sarja, Szilassy esete előtt több évvel, egy ember megmentésére irányzott nemes törekvése közben, az Arno hullámaiban szintén menthetetlenül alámerült. Ezen ifjú sirját kesergő szülői a frankfurti temető sirboltjában a nagyhirű Thorwaldsen remek szoborművével ékesítették; és hazánkfia, Szilassy, emlék nélkül, sőt a szegények irányában fennálló olasz szokás szerint tán nem is külön, hanem közös sirban aluszszva örök álmát a firenzei temetőben, melynek nyoma most már végleg elenyészett.

Igy nemes tetteinket nem mindig egyenlő jutalom követi elhunytunk után.

A Laczkfyak története a nápolyi hadjárat alatt.

Dr. Karácsonyi Jánostól.

(Második közlemény.)

1345 őszén befutotta az országot a sebes hír, hogy a király öcscsét, Andrást, a nápolyi királyt, szeptember 19-én orozva meggyilkolták. — A testvérét szerető király, I. Lajos, minden ügyekezését arra fordította, hogy a gyilkosság szerzőit megbüntesse és hogy a maga jogait a nápolyi trónra megvédelmezze. Midőn pedig diplomaciai uton ezt nem tudta elérni, elhatározta, hogy fegyverhez nyul, és háborút indit Nápolyi Johanna ellen. — Az ennek következtében Nápolyba vezetett hadjáratok nagy dicsőséget szereztek a magyar fegyvereknek és nagy befolyással voltak nemzeti művelődésünk fejlesztésére. — De ezen kívül még alkalmat szolgáltatott számos magyar családnak arra, hogy érdemeket szerezhessen és magasabbra emelkedhessenek.

A katonás Laczkfyak természetesen e háborúból sem maradtak ki; sőt minden nagytetés nélkül mondhatjuk, hogy azokban ők vitték a legelső, a legnagyobb szerepet. — Különben is a háboru megindításakor legtöbb tagja oly nagy hivatalban volt, hogy magukat ki sem vonhatták. Laczkfy (I.) István erdélyi vajda volt¹⁾; testvérei közül (I.) András székely ispán²⁾; (I.) Miklós és (I.) Pál zempléni főispánok voltak³⁾; fiai közül (II.) Dénes az ő régebbi hivatalát a főlovászmesterséget viselte⁴⁾.

Több hadtest előre indítása után maga Lajos király is megindult 1347. november 11-én Szent-Márton napján. Vele ment három Laczkfy: (I.) István az erdélyi vajda, a ki egyszersmind a királynak tanácsadója volt⁵⁾,

1) Anjoukori okmánytár. IV. k. 506 l. stb.

2) Fejér: Cod. Dip. X., l. 734, 735 ll.

3) Zichy család okmánytára II. k. 245. l.

4) Fejér: Cod. Dip. IX., l. 610 l.

5) Theiner: Monum. Hung. s. illustr. I k. 699 l. Az olaszok „Stephano Lasso“-nak írják nevét.

(I.) Miklós és (I.) Pál. — Minthogy a királynak nem voltak hajói, elhatározták, hogy a mai Krajnának veszik utjokat és a velencei köztársaság birtokait lehetőleg kikerülve Veronába ügyekeznek. Az ország határán kívül Cillyben állapodtak meg először. Cilly ura nagy örömmel fogadá a magyar királyt; és az austriai hercegek, megérkezését hallván, idejöttek, és I. Lajoshoz csatlakoztak. Midőn tovább menve az akvilejai patriarka Sacile nevű várához értek, itt hallották, hogy egy velencei követség jó eljök, a mely föl akarja ajánlani nekik a velencei birtokon való szabad átmenetelt, hogy ennek fejében I. Lajos velök békét kössön és őket Dalmácia birtokában meghagyja. — A király erre Laczkfy (I.) István tanácsát kérte ki, mitevő legyen? Laczkfy pedig azt tanácsolta, hogy a követeket még csak el se fogadja, hanem fegyverrel nyisson magának utat¹⁾. Ugy is történt.

Mielőtt tovább mennénk, nem mulaszthatjuk el annak fölemlítését, hogy Laczkfy (I.) István eme, a velenceiekkel való egyezkedést határozottan és erélyesen visszautasító tanácsáról, hiteles szemtanú, nevezetesen János ferenczrendi szerzetes, a király káplána és a mint látszik, gyóntató atyja, tudósít benünket. Lehetetlen tehát, hogy alapos legyen egy névtelen zárai író abbéli vádja, hogy Laczkfy (I.) István egy évvel előbb (1346. július) a velenceiekkel czimboráskodott volna, s azért midőn a záraiak a velenceieknek velök szemben fölállított várát ostromolták, őket nem segítette, hanem árulást követett el.¹⁾ Ha ez úgy volt volna, akkor I. Lajos királyunk sem méltatta volna azontul kegyére István vajdát, sem pedig ő nem lett volna egy évvel utóbb a velenceiek nyílt ellensége.

A velenceiek nem voltak képesek megakadályozni a hadrakészen állott magyar sereg átvonulását. Treviso fölött gyorsan keresztül ment a sereg és minden baj nélkül ért Veronába. Többi utjok jóformán nem hadjárat, hanem diatalmenet volt. Ott Nápolyban sem volt nehéz dolguk, Capuát kivéve majdnem kardcsapás nélkül foglalták el az egész országot. Így tehát a Laczkfyaknak nem volt alkalmuk magukat egyik vagy másik helyen kitüntetniök.

¹⁾ Hist. Hung. Font. Domest. III. k. 139 l.

²⁾ Katona: Hist. Critica. IX. k. 465 l.

Midőn I. Lajos királyunk a vele levő országnagyokat az iránt szólította föl véleményadásra, megölesse-e Durazzói Károly herceget, ezt többen ellenezték, de Laczkfy I. István mellette volt. Legalább az, hogy az 1348. január 22-iki végzetes vacsorán elfogott öt herceget, és köztük Durazzói Károlyt is, I. Lajos István vajdának adta át őrizés végett¹⁾, e mellett bizonyit²⁾. S ennél fogva nagyon rossz helyre fordult VI. Kelemen pápa, mikor a három Laczkfynak (I. István, I. Miklós és I. Pál) irt, hogy járjanak közbe a királynál („a kinél, mint mondják, nagy kegyben állasz,“ írja a pápa nekik) az elfogott hercegek kiszabadítása végett³⁾.

Különben Durazzói Károlyt csak egy napig kellett őriznie István vajdának, mert mindjárt másnap (január 23.) odavitette a király, a hol öcsesét, Andrást, meggyilkolták. Ott aztán Becsey Vesszős, a királyi ajtónálló, levágta fejét, és aztán ugyanazon az ablakon keresztül, a melyen a meggyilkolt András testét a kertbe vetették, Durazzói Károly testét is odalökték. A többi hercegek és Martell Károly, Andrásnak utószülött fia, Magyarországra küldettek. Ezután I. Lajos még pár hónapig ott volt, és aztán Wolfhard Ulrikot helytartójául kinevezvén, 1348. május végén hajóra szállott és Magyarországra visszatért. Ezzel a nápolyi első hadjárat véget ért⁴⁾.

Laczkfy (I.) András ez első hadjáratban nem vett részt. Bizonyítja ezt a pápának egy másik levele, a melyben, miután értesült, hogy a nápolyi hercegeket I. Lajos február végén Magyarországra vitette, az itthon maradt főurakat, Nagymartoni Simont, az országbirót, Ugali Pált, a főjegyzőt, az esztergomi érseket, stb. és azok közt Laczkfy (I.) Andrást, a három osztályu székelyek ispánját (comes trium generum Siculorum), fölkéri, hogy a királynénál (I. Károly özvegyénél) eszközöljék ki a hercegek szabadulását⁵⁾.

¹⁾ Katona i. m. 521 l.

²⁾ Mily különös, hogy Arany János: Toldi szerelmében épen megfordítva úgy állítja élénk Laczkfy I. Istvánt, mintha a Durazzói Károly megöletését ellenezte volna, s ez okból vette volna el tőle I. Lajos királyunk a fővezérséget. Ez csak megjegyzés, nem megróvás; mert hiszen a költő nem követheti mindig a történeti valóságot.

³⁾ Theiner Monum. Hung. s. illust. I. k. 754. l.

⁴⁾ Hist. Hung. Fontes Dom. III. k. 151, 153. ll. Katona i. m. IX. k. 524—528 ll.

⁵⁾ Theiner i. m. I. k. 755. l.

János, küküllei főesperes, I. Lajos korának történetirója, és utána minden hazai történetirónk, azt írja, hogy I. Lajos Nápolyból eljövén, maga helyett Laczkfy (I.) Istvánt, a vajdát, rendelte helytartóul; és mellé még Wolfhard Ulrikot Nápoly városának kapitányául¹⁾. Ez tévedés. A küküllei főesperes itt kiigazítandó. Ő maga mondja, a nápolyi hadjáratok leírása után: „A nagy időköz akadályozván, egészen világosan és határozottan nem tudtam elmondani a történt dolgok sorát²⁾”; ő csak harmincz-negyven évvel később, okiratok nélkül, csak ugy emlékezetből állította össze krónikáját és ennél fogva nem esoda, ha emlékezése néha cserben hagyta. Itt is ugy történt vele. De mivel ő maga szólítja föl azokat, a kik többet tudnak, hogy őt kiigazítsák, nem veheti tehát rossz néven, ha eredeti oklevelek vagy jobban emlékező tanuk tudósításai nyomán itt is és másutt is kiigazítjuk.

Hogy Laczkfy I. István nem lett mindjárt helytartó, hanem Magyarországra visszatért, bizonyítja először János, ferenczrendi szerzetes, szemtanu, a ki csak Wolfhard Ulrikot nevezi e tájt helytartónak³⁾; bizonyítja az az olasz író, a ki arról tudósít bennünket, hogy a nápolyi herezegeket a király István vajda őrizetére bizta. Ezekről ugyanis tudjuk, hogy február havában Nápolyból utnak indítottak és márcz. 3-án már Budán voltak⁴⁾; ennél fogva a rájok vigyázó Laczkfy Istvánnak is el kellett jönnie Nápolyból. Végre pedig két oklevél világosan mondja, hogy ő 1348. Szent-György napkor már Erdélyben volt és az erdélyrészi nemesekkel Tordán gyűlést tartott⁵⁾. Ez adatok összevetéséből világosan kiderül, hogy Laczkfy I. István 1348. februárban Nápolyból eljött és 1348 tavaszát és nyarát Magyarországnban töltötte.

De fél év mulva újra hadra készült. Wolfhard Ulrik nem volt képes ellenállani Tarentói Lajos, Johanna férje, tulnyomó erejének, feladta Nápolyt és augusztus hónapban Magyarországra jött. I. Lajos nem akarta elveszíteni e hü és ügyes német embert és épen

1) Hist. Hung. Font. Domest. 172. 1.

2) U. o. III. k. 180. 1.

3) Hist. Hung. Fontes Domest. III. k. 153. 1.

4) U. o. III. k. 151. 1. és Theiner i. m. I. k. 755. 1.

5) Fejér: Cod. Dip. IX. k. 638, 642. II.

azért a magyaróvári uradalommal ajándékozta meg; de nem találta elég alkalmasnak arra, hogy nagyobb, és pedig magyarokból álló sereget reá bizzon. Tanácsot tartott tehát az ország nagyjaival, hogy kit válasszon meg a Nápolyba küldendő új hadsereg fővezéréül. Az országnagyok és maga a király sem találtak a fővezérségre jobbat, bátrabb és tapasztaltabb férfit, mint Laczkfy I. Istvánt. Laczkfy István elvállalta a fővezérséget és a gyorsan összegyűjtött királyi sereggel Nápolyba indult 1348. Szent-Mihály napja táján. Vele együtt mentek Gilétfy János, a nádor fia, Prodaniczi István, a regés Mieczbán fia, Doby Demeter és az ő második fia: Laczkfy (II.) Miklós. Hogy gyorsabban Nápolyba érhessenek, nem riadtak vissza a tengeri uttól, és kedvező szél támadván, pár nap alatt Manfredonia környékén szálltak ki.

A mint Laczkfy (I.) István Nápolyban megjelent, mindjárt jobbra fordultak a magyar király ügyei. Először Foggia várost támadta meg a magyar sereg, és Laczkfy ügyes vezérlete mellett rövid időn megvívta; a magyaroktól intézett döntő roham oly vérengző s oly pisztító volt, hogy az ostrom után Foggia nem annyira városnak, mint inkább romhalmaznak látszott. Innen a szomszéd Luceriához vezette győzelmes seregét István vajda. Luceriában tartózkodott akkor Tarentói Lajos is seregének színe-javával. De látva, hogy magát itt István vajda ellen meg nem tarthatja, a kemény ostromtól megijedve seregével kivonult és Ascoli városba akart futni. De István vajda seregével utólérte, s ha Tarentói Lajos az utközben eső Trója városát el nem éri s oda hirtelen be nem huzódik, bizonyosan a magyarok kezeibe esik.

De Trójában sem soká tarthatta magát; félt, hogy ott reked; az ostromot nem bírja kiállani; kibontotta tehát zászlait és tábornokaival, vezéreivel együtt Ascoli felé indult. István vajda azonban most is nyomában volt és az Ascoli felé vezető völgyben ütközetre kényszerítette őt. Véres harcz után Tarentói Lajos seregét egészen szétverte, számos halott és sebesült maradt a csatatéren, háromszász lovas elfogott és Tarentói Lajost serege maradványaival Trójába visszazoritotta. A tökéletes

győzelem egyik jele volt az is, hogy 7 tábornoknak zászlait nyerte el; nevezetesen Verner zsoldos vezéréét. Acherolli Miklósét, Roszlelkü (ez volt a gunyneve) Fülöpét, Sargonyai Jánosét és még három nemesét. Tarentói Lajos a következő éjjel mint valamely földönfutó lopva bujdoskolva osont el Trójából, csakhogy legalábbéletét megmentse.

De ha Tarentói Lajos ekkép ki is siklott István vajda kezeiből, zsoldos vezére, Verner, nem kerülhette ki a fogságot. Cerneto váránál nem sokára oly ügyesen és vitézül vezette István vajda a csatát, hogy Vernert 500 lovassal együtt fogságba ejtette. Ez megtörténvén, a várak ostromához fogott és azokból az 1348—49 közt lefolyt télen sokat elfoglalt úgy, hogy Nápolynak az adriai tenger felé eső részét jobbadán a magyar király zászlai alá eskette.

Mig ő itt foglalkozott, addig Tarentói Lajos az Abruzzok másik oldalán még egyszer összeszedte minden erejét és még egyszer szerencsét akart próbálni. 1349. május végén készen állott Nápoly városánál ujon szerzett serege. István vajda nem akarta, hogy őt megelőzze, hanem ő is összegyűjtötte minden csapatait és eléje ment. Nápoly városa és Aversa közt történt meg 1349. júniusban a hires és véres nápolyi ütközet. Mindkét fél nagy elkeseredéssel, bátorsággal és vitézséggel harczolt úgy, hogy I. Lajos királyunk kancellárjának szavai szerint: „Ez az ütközet még a szerfölött bátor trójaiaknál is nagy dicséretet aratott volna“. Végre hosszas küzdelem után az egek Ura István vajdának adta a győzelem koszoruját. Tarentói Lajos seregét, pedig ez sokkal számosabb volt az István vajdáénál, a magyarok egészen szétverték, megsemmisítették. A győzelem nagyságát a sok sebesültön és halotton kívül hirdette a számos előkelő fogoly, köztük Róbert sanseverinói gróf, Baucio Rajmund santangelói gróf és még más kettő; azonkívül 200 nápolyi lovag és számtalan közember. Ez ütközettel Tarentói Lajos főereje meg volt törve annyira, hogy többé sem ebben, sem a következő években nyílt csatába ereszkedni nem mert, legfeljebb a várak és városok védelmére szoritkozott¹⁾.

¹⁾ Laczkfy I. István 1348—49-iki harezaira vonatkozólag kutforrásokul használtam: I. Lajos 1350-iki adománylevelét. Fejér: IX., 1. k. 758—761 ll. és János, ferencrendi, elbeszélését: Hist. Hung. Fontes Dom. IV. k. 154—155. ll.

A nápolyi csata után a pápai követek közbevetették magukat és a két harczoló fél között fegyverszünetet létesítettek. A fegyverszünetnek július 23-ától 1349. karácsonyig kellett tartania. Az erről szóló hosszú okiratban I. Lajos királyunk fővezéréül mindig Laczkfy I. István szerepel; vele együtt említetnek még a zsoldos csapatok vezére Wolfhard Konrád és Werner (Guarnesius).¹⁾

A fegyverszünet idejét arra használta föl István vajda, hogy Nápolyban mindent rendbehozván, Magyarországba siessen és királyát rábirja még egy nápolyi hadjáratra. Hogy távolléte alatt semmi baj se történjék és csapatai támadás esetén magukat megvédelmezhessék, a kisebb erősségeket fölégette és őrségeiket a főbb várakba rendelte, hogy a sereg ereje szét ne forgácsolódjék.²⁾

Magyarországba érkezvén jelentette I. Lajosnak, hogy ime most a legjobb alkalom, hogy egész Nápolyt hatalmába kerítse, csak új és nagyobb hadsereget vezessen oda. I. Lajos királyunk nem idegenkedett az eszmétől, mert VI. Kelemen pápához küldött követsége oly választ kapott, a mely őt nem elégíté ki. Most tehát e második hadjáratral mintegy kényszeríteni akarta a pápát, hogy Nápolyi Johanna ellen megkezdje a törvényes vizsgálatot, vajjon részes volt-e férjének meggyilkoltatásában vagy sem? — Ezért tehát országának nagyjaival Budán titkos tanácsot tartott és ebben megállapították a második hadjárat tervét. A készüléteket lehetőleg titokban tartották; mert most nem a hosszú szárazföldi úton, hanem a tengeren keresztül akartak Nápolyba jutni a jánoslovagok és genuaiak hajóin; féltő volt tehát, hogy Johanna az indulás idejét megtudván, hajóhada által az egész átkelést megghiúsítja.

1350. husvét hétfőhöz egy hétre (ápril 5-én) indult el a magyar király Budáról Tótország (Szlavónia- a mai Horvátország) felé. Vele együtt ment 7 Laczkfy: (I.) István vajda, (I.) András, székely ispán, (I.) Miklós, (I.) Pál főispánok és Mihály legifjabb testvérök, és aztán István vajdának két fia: II. Dénes főlovászmester és II. Miklós. Később is mindenütt az egész hadjáratban a

¹⁾ Fejér: IX., 1. k. 739—754 ll.

²⁾ Katona i. m. IX. k. 599. l.

a király oldala mellett találjuk őket, hogy ha kell, életükkel és vérökkel megoltalmazzák.

1350. ápril 18-án szállottak hajóra és nyolcz nap alatt szerencsésen, minden veszedelem nélkül, keresztül mentek az adriai tengeren. Ortonánál kötöttek ki először; majd innen lefelé hajózva, május 1-én Manfredoniához, május 3-án Barlettához, május 6-án Barihoz értek. Itt a vár bevétele után I. Lajos király ájtatoskodását végezte Szent-Miklós püspök hirneves templomában, a hol e nagy szent ereklyéi őriztetnek és azután visszatért Barlettába. Itt ütötte föl már most haliszállását, idegyűjtötte hajóit is, s aztán itt tartózkodott egész június 13 áig, várva Magyarországból csapatonként érkező hadait. Lesták királyi szenezsál (főasztalnok) hozta a legnagyobb hadcsapatot, és egyuttal hozta a zsoldos csapatok fizetésére annyira szükséges pénzt, részint kiverve, részint arany és ezüst edényekben. Ez megérkezvén, I. Lajos egy 4000 nehéz fegyverzetű német zsoldosnak fizette ki több hónapi bérét. Es mégis alig pár nap mulva a német zsoldosok összeesküdtek a magyar sereg ellen. Az összeesküvés rövid idő mulva kitört. Június 13-án, Johanna hajóhadából, egyszerre 5 gálya és mindegyiken 400 fegyveres jelent meg a barlettai kikötő előtt. Ezt látva a német zsoldosok is fegyverre kaptak és Barlettát hatalmukba akarták keríteni. Most csak egy hajszálon függött a magyar sereg sorsa. Szerencsére a barlettai olaszok nem tántorodtak el a magyar király hűségétől; és a németek támadását látván félreverték a harangokat. Erre a magyar sereg vezére Laczky (I.) István vajda fiával II. Miklóssal, továbbá Marócsuk és Sós László nevű hires vitézekkel együtt lóra kapván, csapataikat gyorsan a városba vezették. Ott aztán véres harc kezdődött. A város keskeny utcáinak egy részét a magyarok és a polgárok a föld alá rejtett lánczokkal átkötötték; az ide szorított németeket jó formán agyonnyomták és agyontaposták. Szerencsájök volt a németeknek, hogy a városnak egyik kapuját előre elfoglalták a maguk számára, mert különben mind ott vesztek volna. Így azonban egy részük ott elmenekült és az egész lázadás a Laczkyak ébersége és vitézsége által csufos kudarczot vallott.

Egy két nap mulva a király tovább indult Nápoly felé. Canossa, apuliai Ascoli, Melfi felé haladt a ki-

rályi sereg. Mikor Ascoliban voltak, június 19-én egyszerre két érdekes újságot hallottak a magyar vitézek. Az egyik az volt, hogy Tarentói Lajos párviadalra szólítja föl a magyar királyt. A másik az volt, hogy 300 német zsoldos megesküdütt, hogy I. Lajos magyar királyt megkötözve viszik Nápolyi Johanna elé. Ez megint szép alkalmat nyújtott a két Laczkfynak arra, hogy királyuk iránt való szeretetüket, hűségüket bebizonyítsák. Laczkfy I. Miklós merész elhatározással arra tökélt el magát, hogy megelőzi a zsoldosokat. Magához vette tehát testvérének István vajdának kipróbált, fegyveres vitézeit, és aztán hadi kalandokra mindig kész unokaöcsését Laczkfy II. Dénest és így mind össze 150-en köztük 50 ijászszal még azon éjjel gyorsan Benevento-hoz lovagoltak. Másnap reggel (június 20-án) Benevento előtt a mezőn folyt le az irtózatoss élethalálharcz, a melyet alig hinnénk el, ha nem szemtanu tanuskodnék róla, a ki maga is, csak az isteni irgalomnak tulajdonítja a magyarok győzelmét. Két német zsoldos jutott egy-egy magyarra; s egynémelyik, mint pl. Bessenyo János, a királyi allovázmester, hárommal is küzdött, és mégis Isten segítségével tökéletesen legyőzték a zsoldosokat. 150-et levágtak, a másik 150-et pedig fogságba ejtették és összekötözték. A következő napot Beneventóban töltötték pihenve a harc fáradoalmait, és aztán június 22-én Melfibe indultak. Itt mutatta be a két hős Laczkfy a medvebörére ivó zsoldosok fogságba ejtett felét, és a király a foglyokat megfosztatta minden fegyveröktől és így megszégyenítve elbocsátá őket. Ezen vitéz tettéért Laczkfy (I.) Miklós igazán megérdemli, hogy „beneventoi hős” néven ismerje őt a magyar történelem.

A következő napokon szintén győzelemről-győzelemre szálltak a Laczkfy-zászlók. Egyik testvér a másikat ügyekezett fölülmulni bátorságban, hősiségben Jún. 23-án egy Ricardoch nevű erős várhoz értek. Hosszu lett volna azt rendes ostrommal megvívni, de nem is volt rá szükség, vakmerő hadicsel könnyebben czélhoz vezetett. István vajda és testvére András mindjárt hajnalban a nélkül, hogy az örök észre vennék, a falakra hágtak; ezt meglátják Marócsuk és Sós László; utánok érvede a vár legfőbb tornyára másznak és kitüzik ott a Laczkfyak zászlaját, amelyre czimerök: a fehér sár-

kány volt festve. A vár katonái csak akkor vették észre az egészet, mikor Marócsuk és Sós László harsány hangon kiálták: Éljen a magyarok királya, éljen! Most bezzeg rohantak a négy vakmerő vitézre; de már késő volt; mert a Laczkfyak katonái is a várfalak alatt voltak és mivel rendes tábori hágsójuk nem volt, egymás hátára ugrálva jutottak föl vezéreikhez: vagyis úgy, a mint azt nagy költőnk, Arany: Toldi szerelmében megénekelte.¹⁾ A felugrott magyarok először is a város kapuját gyujtják föl és míg az őrség itt küzd, a magyar sereg többi része minden oldalról benyomul, s a város lakosait és köztük még az ellenálló, ferenczrendi szerzetesek némelyikét is levágta.

Keresztelő szent János ünnepe következtén (jún. 24), az nap és más nap ott pihent a magyar sereg. Június 25-én annál gyorsabban siettek aztán a magyarok Salerno felé. Az utközben ért Serra várost Laczkfy (I.) István kapta adományul. Szent László napján Salernohoz értek. Jó volt sietniök; mert a város két pártra volt oszolva. Rogerio Vilmos több polgárral együtt I. Lajos magyar király részére állott; a többiek nem. Johanna erről értesülve Nápoly városából fegyveres gályát küldött saját párthivei részére. De mielőtt ez odaért volna, Laczkfy (I.) István 100 lovassal megjelent a városban és némi ellentállás után elfoglalta azt és a polgárokat kibékitette; de nehogy mégis királya veszedelembé jusson, őt nem engedte a városba jönni. Johanna hajója látván, hogy a magyarok megelőzték, semmit sem végezve visszafordult.

Innen Aversa felé fordult a magyar sereg. Az utközben ért sanseverinói grófságot olasz birtokosától Lajos királyunk elvette; mert iránta esküdött hűségét kétszer is megszegte és hiveinek, Laczkfy (I.) Istvánnak és Czuz Jánosnak, adta birtokul. A scafatii apát erős várában s az azt körülvevő ragadós folyóban bizakodván, ellenállani készült s a hidat lerontotta. Péter-Pál napja volt (jún. 29.), mikor a magyarok a várral szembe jöttek. Előtök a lerontott hid és a sebes folyó; egy kissé talán tanakodtak a vezérek; de csak egy kissé; mert Laczkfy (I.) András hadicsele és bátorsága csak hamar segített a

¹⁾ X ének. 9 v. Lucera elfoglalása.

bajon. Ahol az apát legkevésbé gondolta, ott usztatott át merészen csapatával a folyón és ezzel annyira megijesztette az olaszt, hogy az harc nélkül megadta magát, átadta a várat. A vár kapitányául Laczkfy (II.) Dénes neveztetett ki, ha egy olasz írónak hitelt adhatunk. De ha ez való is, ebből még nem következik, hogy Dénes ott maradt volna a scafatii várban. Épen nem; sőt épen ő volt a legfőbb közreműködő abban, hogy júniusnak utolsó napja se muljon el a nélkül, hogy új dicsőséget, új babért ne hozzon a Laczkfy névre.

De ennek a leírására már gyöngé a mi egyszerű tollunk; átengedjük a tért koszorus költőknek, Arany Jánosnak, a ki maga is méltónak találta, hogy e hősi tettet költői énekével megörökítse:

„Megkerülé hát (Laczkfy I. István) e füsttaraja hegyet,
Melynek tüze éjjel fölgyujtá az eget,
S lefelé haladt a nápolyi mezőre,
Szomma kicsiny várat hagyva balon félre.
Mikor elvonult már, csak utócsapatja
Vala hátra, melynek (Laczkfy II.) Dénes a hadnagyja,
Követ, nyilat mernek a nyakukba szórni.
Csak leszózik Dénes: „Félre itt a lóval!
Utánam, ki legény, emberi hágsóval!“
S maga rohan, fejét paizsával fedve,
Ugrik is a falnál egy hosszú németre.
A kit ő tart zsoldban, s most a vállán tartja,
Mig a faleresztét kézzel megragadja¹⁾ — —.

* * *

Nem hazudok, — mert nem az ujjomból szoptam, —
Várbeli több száznál rohana rá ottan.
Láncsa veri vértjét, szekercze sisakját,
Ő még sem ereszti bal kezivel a fát,²⁾
Mialatt a jobbja, véd is, öl is, vág is,
Mig tiszta lesz a hely és annyira tág is,

¹⁾ A következő két verssort:

„De felülről nagy kő németre zuhanván, ott függ vala Dénes egy csonka gerendán“ ki hagytam, mert ellenkezik a történeti valósággal. A szemtanu clasz történet-író (Gravina) épen megfordítva azt mondja, hogy Dénes a várbeliek csapásai alatt is mozdulatlanul állott a Hebingger nevű németnek hátán, míg balkarjával egy kiálló csonka gerendába kapaszkodott.

²⁾ Az átkarolt, csonka gerendát.

Hogy aczél rugása hős, ifju inának
Fölvetheti oda, hol elleni állnak.
Ott hamar oly szérüt nyese vitéz kardja,
Hogy bátran utána jöhet a csapatja,
Körül elfoglalni mind az egész párkányt¹⁾.

Ha nem mondanók is, magától értetik, hogy István vajda látva fiának veszedelmes helyzetét, lelkesen buzdította övéit, hogy fiának segítségére siessenek, és nemsokára az egész várat elfoglalták. A várat fölgyújtották és lerombolták a magyarok; de a szommai hősnek, L a c z k f y D é n e s n e k, neve mindig fenmarad, míg a magyar történelem műzsájának kezéből a toll ki nem hull.

A mint aztán a magyar sereg, még az nap, A v e r s á h o z ért, nyugalmasabb napok jöttek. Először ezt is gyors támadással és megrohanással akarták bevenni; de nem sikerült és így a rendes ostromhoz kellett fogniok. Július 26-áig S z e n t - A n n a napig, csak apró csatározások történtek; más nevezetesebb esemény nem. De ez nap a király vigyázatlanságból nagyon közel ment a várfalakhoz épen azon a helyen, a hová meggyilkolt öcsésének holt testét lökték. A várbeliek egyike megismervén a királyt, gyorsan rálötte nyilát, s a királyt a bal lábán sulyosan megsebesítette. E baleset nagyon leverte a sereget, annál is inkább, mert a király a sebében maradt nyiltól egész éjjel nem tudott aludni. Látván ezt I s t v á n vajda, reggel mindjárt odament W o l f h a r d Ulrikkal a király sátorába, és a szenvedő király fejét, kezeit lefogatván, ő maga a nyilat fogta meg, és a király ellenzése daczára is és az ő sok jajgatása, nyögései közt, addig huzogatta kifelé a vasat, míg az a 12-ik rántásra csakugyan kijött.

Mikor ez megtörtént, ügyes hadvezéri taktikából azt parancsolta (ezen szóval mondja a jó ferenczrendi krónikás) a királynak, hogy üljön lóra és a tábort lovagolja végig.

„ mikor aztán fent-ül
Paripáján egy nap: ég-föld belerendül,
Kap olyan éljenzést, hogy bent is az örség
Ijedve fut össze: „oda az erősség.“ (Arany.)

¹⁾ Toldi azereleme XI. ének, 79–82. vv. Másutt is,

Es csakugyan alig telt el egy hét Pinrata Jakab kapitány (aug. 3-án) feladta a várat; míg, ha Laczkfy (I.) István ügyes taktikája nincs, talán a helyett ki-rohanást próbál meg.

A versa bevételével a nápolyi hadjárat javarészből véget ért.¹⁾ Hogy azonban a jórészt Laczkfy vérel, vitézséggel és ügyességgel szerzett ország a magyar király kezén meg is maradjon, annak megvédelmézésére megint Laczkfy vállalkozott és pedig (I.) András. Midőn ugyanis I. Lajos Magyarhonba visszaindulni készült és a főurak közül többet hiába kínált meg a nápolyi helytartósággal: Laczkfy (I.) András leborult előtte s azt mondá neki: „Uram királyom! az te üdvös-séged szerzetére és atyámnak és testvéreimnek érdemeiért kérek téged, hogy engem hagyj itt ezen a földön.“²⁾ A király beleegyezett s őt tette nápolyi helytartóvá. A vezére lőn Kont Bertalan, Kont Miklós testvére. 1350. szept. 8-ától 1352. júniusig viselte (I.) András e hiva-talt és hűségesen betöltötte azt. Ha kellett fegyverrel is védelmezte a rábizott tartományt. Egy ilyen ütközetben, 1351. július havában, előkelő foglyot ejtett: Rogert, a sanseverinói grófot. A fogoly gróf elszabadításáért maga a pápa irt I. Lajos királyunknak. Egyuttal a pápa Laczkfy I. Istvánt és (I.) Andrást is felszólította, hogy kérel-mét támogassák.³⁾

A Laczkfy a knak a nápolyi hadjáratban szerzett érdemeiket a király nem hagyhatta, nem is hagyta, jutal-mazatlanul. Láttuk, hogy már a hadjárat alatt Serra várossal és a sanseverinói grófság felével jutalmazta meg hadvezérét, Laczkfy (I.) Istvánt. De ez csak ideiglenes adomány volt. Alig ért a király haza (okt. 25.), öt nap mulva (okt. 30.), már ki volt állítva az ok-levél, a melyben a király Csáktornya és Strigó várakat kerületeikkel együtt Laczkfy (I.) István-

¹⁾ E második hadjárat történetének összeállításánál kútforrásaim voltak: János, ferenczrendi szerzetes, elbeszélése a dubniczi krónikából. Ez szemtanu volt és n pról napra jegyzi az eseményeket, azért, ha a források nem egyeztek, ennek tudósítását vettem igaznak. Aztán János, küllői főesperes krónikája (Minckető: Hist. Hung. Fontes Domest. I. I. k. 155 - 159. és 174 - 178. h.) Végül az olasz írók följegyzéseit; Kostonánál i. m. IX. k. 599 - 616. II.

²⁾ Hist. Hung. Fontes Domest. III. k. 159. l.

³⁾ Theiner i. m. I. k. 799. l.

nak és fiainak adta birtokul örök időre.¹⁾ Az oklevél dagályos szavakkal beszéli el István vajda hős tetteit, és nem mulasztja fölemlíteni azt sem, hogy már I. Károly király alatt az ország Austria felé eső határainak megőrzésében és visszaszerzésében bugón serénykedett. A kapott két vár valóban királyi adomány volt: mert Csúz János egy birtokának kivételével az egész Muraköz a két várhoz tartozott. Ugyanekkor vagy nem sokkal később kapta Laczkfy (I.) István Simontornya várát is. Ez is tekintélyes birtok volt, sok gazdag falu tartozott hozzá, kivált miután István vajda a besenyők ispánjának, Bessenyő Gergelynek, tolnamegyei falvait is megszerzte, s e várhoz csatolta.²⁾

A többi testvérek közül: I. András szintén számos birtokkal jutalmaztatott meg. János, a küküllei főesperes világosan említi, hogy ő is olyan adománylevelet kapott mint bátyja, I. István;³⁾ de ez vagy elveszett, vagy pedig még valahol lappang, és így a birtokok neveit nem ismerjük. Az ő és fia Györgytől viselt előnevekből sejtjük, hogy a kapott birtokok közt ott voltak; Kovászy (ma Kovaszincz Arad m.) és Németi; de ez utóbbiról azt sem tudjuk, melyik megyében. I. Mihályról a uápolyi hadjárat után nincs többé emlékezet; magva szakadt. I. Miklós és Pál 1354-ben a terebesi vár (Zemplén m.) urai;⁴⁾ de hogy ezt mikor kapták, ismeretlen.

Mielőtt tovább mennénk, föl kell még említenünk, hogy a küküllei főesperes után indulva, eddig történetíróink mind azt beszélték, hogy I. Lajos Aversa ostroma alatt Laczkfy (I.) Istvántól a fővezérséget elvette, és Kont Miklósról, a későbbi nádorra, bizta.⁵⁾ Itt a főesperest megint cserben hagyta az emlékezete. Ő nem volt szemtanu Aversa ostrománál, különben nem mondja azt, hogy Aversa ostroma „jó három hónapig“ (bene per tres menses) tartott;⁶⁾ holott tulajdonképen csak másfél hónapig; a király odajövetelétől számítva pedig csak 33 napig tartott. Hiteles szemtanuk állítják ugyanis, hogy

1) Fejér: IX. 1. k. 76—761. II.

2) V. ö. Zichy es. okmánytára II. k. 431. és IV. k. 7. II.

3) Hist. Hung. Fontes Dom. III. k. 177. I.

4) Százalok, 1871, évf. 615. I.

5) Hist. Hung. Fontes Dom. III. k. 177. I.

6) U. o. III. k. 177. I.

I. Lajos Melfiből, tehát csak június 20-a táján, küldötte Gilétfy Miklós nádort a sereg egy részével Aversa alá: maga pedig július 1-én szállt oda és aug. 3-án a várat feladták.¹⁾ Ha pedig a kü küllei főesperes nem volt szemtanu, akkor inkább hihetünk a szemtanu ferenczrendi szerzetesnek, a ki erről hallgat; sőt megforditva ugy tünteti fel a dolgot, hogy Laczkfy (I.) István az aversai ostrom alatt mindvégig fővezér volt.²⁾ Annyi igaz a főesperes elbeszéléséből is, hogy azontul többé Laczkfy (I.) István volt a királyi sereg fővezére; mindjárt a következő évben már Kont Miklóst találjuk e tisztben. Igaz lehet, a főesperes elbeszéléséből az is, hogy I. Istvánt a fővezérség elvétele elkés erítette; de a király azt nem haragból, vagy hűsége iránt való kételkedésből vette el tőle, hanem azért, mert az ország érdekeinek előmozdítását látta abban, ha az olasz viszonyokkal jól ismerős I. Istvánt tótországi és horvát bánná teszi.³⁾ Erdélyi vajdává helyette öcsését I. Andrást nevezte ki.⁴⁾

Laczkfy I. István körülbelül három évig viselte a báni kettős hivatalt. 1356-ban már „dicsérendő emlékezett”-nek (laudande memorie), tehát halottnak mondja őt öcsese (I.) András⁵⁾. E szerint 1354 körül halt meg. Második neje Puchaim Ágnes előkelő osztrák hölgy volt, a kivel 1346-ban lépett házasságra⁶⁾. Gyermekei közül legfeljebb az utolsó (III.) László származott e nejétől,

A családnév adója, az öreg I. Laczk, túl élte legidősebb fiát; 1355-ben még élt.⁷⁾ Hallotta tehát fiainak és unokáinak hős tetteit, látta családjának fölvirágzását, látta alkalmasint még dédunokáját is; nyugodtan várhatta tehát azt a perczet, a melyben ő is, a régi oklevelek szavaival élve „minden testnek útjára” tér, s a kerekegyházi sirboltban őt is ősei, fiai mellé teszik. Be is következett az nem sokára 70—80 éves korában; 1359-ben már halott ő is.⁸⁾

Az elhunytak helyét potolták a többi Laczfyak A dicsőség és hatalom napja fényesen ragyogott fölöttük.

¹⁾ Katona i. m. IX. k. 606. Hist. Hung. Fontes Dom. III. k. 157. 158. l.

²⁾ Hi-t. Hung. Fontes Dom. III. k. 159 ll.

³⁾ Fejér: IX. 2. k. 82. 46. stb. 235. ll.

⁴⁾ Theiner i. m. I. k. 799. ll.

⁵⁾ Zichy cs. okmánytára. III. k. 48. l.

⁶⁾ Fejér: IX. 1. k. 448—449 ll.

⁷⁾ Történelmi Adattár. 1872. évf. 255. l.

⁸⁾ U. o. 1872. e. 139. l.

A mezőhegyesi állami ménesintézet alapításának története.

Ruisz Gyulától.

(Vége.)

IV.

Alig közeledtek a katonai ménes („Militär-Ge-stüt“ a hogyan sokáig nevezték) alapítási munkálatai a befejezéshez; alig volt az intézet saját tenyésztésére szükséges méneken felül az országos fedeztetési czélokra szolgáló 90 darab mén is beszerezve: midőn II. József császár az említett megyékhez (Pest-, Békés-, Bihar-Szatmár-, Arad- és Csongrád megyéhez, továbbá a Jászsághoz) rendeletet bocsátott ki, mely a mezőhegyesi ménesintézetből kikerülő mének használatát és egyáltalán az illető vidéknek egész lótenyésztési eljárását szabályozza. E rendelet ékesen tanuskodik azon nemes érdeklődésről, melylyel az uralkodó a lótenyésztés ügye iránt viseltetett; de szomorú tanuságot nyújt arról is, hogy ezen időtájt oly mélyre sülyedt már a lótenyésztés iránti buzgalom éppen azon vidéken, mely hajdanta a legjobb magyar ló bölcsője volt, hogy mesterséges uton: jutalmakkal kellett a népet, végzetessé válható közönyéből felrázni.

A Horváth Mihály által főbb pontjaiban közölt nevezetes rendelet a következő:

1) Választassék ki a nevezett megyékben kétszer nagyobb alkatu kancza s erről a tulajdonosnak hitelesítvény adassék.

2) A fedeztetés ideje elkövetkeztén: a méneket Mezőhegyesről azon helységekbe vitessék, hol az összeint kanczák találatnak.

3) A kanczák tulajdonosainak hágatás után egy forint ajándékot adjanak.

4) Szabad legyen a tulajdonosnak a nemzett csikót, annak, akinek és a mennyiért akarja, eladni. Ha azonban más vevőt nem találna: tartozzék azt a hadi pénztár átvenni s ára fejében és pedig az egyéves csikóért 18—24

forintot, két évesért 35—45 forintot, három évesért 65—75 forintot lefizetni.

5) A ki három ilyen csikót növelt: a királyi ménesből jutalmul egy kanczát nyerend.

6) Ha a jobbágy kanczából kifogyna, három éves csikóját, ha van, a ménesben kanczával fölcserélheti.

S a császár, a mennyiben a lótenyésztés érdekében a Mária Terézia idején hozott rendeletek nem mind-egyikével értett egyet, ez alkalommal azokat részben megváltoztatta. Így például a megyéket a csődör vásárlástól eltiltotta, ingyen igérvén a mezőhegyesi ménesből számukra a szükséges méneket; — a csikókra 1774-ben kitűzött jutalmakat eltörülte; hanem a helyett fölmentette őket az adótól; — a megyéknek meghagyta, hogy közméneseikbe lovászmesterrekké félrokkant katonákat választassanak.¹⁾

Nem telt el két év József császár ezen rendeletének közrebocsátásától, midőn a kitört török háboru idején (1788-ban) Mezőhegyes, közel fekvén a háboru színhelyéhez, eddigi feladatán kívül még másokkal is megbízott, és az ország lótenyésztési ügyének szolgálata mellett, a háborut viselő hadsereg ellátását is magára kellett vállalnia. Részben olyan remondatelep lett, mint a Cavallar-féle bukovinai; részben pedig a hadsereg élelmezésére szükséges szarvasmarhának szállításával bízott meg. A török háboru folytán nagyobb mérvben szükségessé vált remondákat, (melyeket az országba kiküldött lóavató bizottságok, de leginkább az itteni ménesintézetnél alkalmazott tisztek²⁾ a környéken, a Bánságban és Erdélyben szedtek össze), mindaddig, míg a hadsereghez beosztották, a mezőhegyesi ménesintézetten helyezték el.³⁾

Csekonics ezen nem csekély teletlősséggel járó újabb megbizátásának is teljesen megfelelt. Első szállítmányai az illető köröknél osztatlan megalégedésben részesültek, és ettől kezdve ezt az intézményt úgy, mint a bukovinait, állandóan rendszeresítették, és az évenként beszerzendő pótlovak számát, minőségét és árát megállapították.

¹⁾ Horváth Mihály: i. m. 205 l.

²⁾ Csaplovics: Archiv, I. 391.

³⁾ Csekonics: i. m. VIII. l.

A ménesintézet (vásárolta legyen bár mi áron) minden egyes, a hadseregnek átadott remondáért a hadi pénztártól 24 aranyat kapott.¹⁾ Ezen összegből 16 aranyat a vétel-árra, 8 aranyat pedig az alimentacionális költségekre számitottak.

A hadi szolgálatra alkalmas lovak minőségét a „Dienst-Reglement für Cavallerie“ irta elő. Hadjárat alkalmával azonban, tekintettel a nagy szükségletre, lényegtelen apróbb hibáktól eltekintettek. Az átadandó remondák száma béke idején évenként 1000 darabban volt megállapítva; háboru idején ezen számot tetemesen fölemelték. Igy az első francia háboru kezdetétől (1792) egészen 1795. májusig összesen 30,000 darabot, évenkénti átlagban tehát több, mint 7500 darab lovat adott át a mezőhegyesi remondatelep a hadseregnek. Nem lehet csudálni, hogy ilyen nagymérvű bevásárlások mellett, az intézetten elhelyezett összes lovak száma 1795. májusban már 10,000 darabra emelkedett. Ezen létszámból csupán 1000 darab kancza és 60 darab mén szolgált az intézet tenyésztési céljaira; — a többi mind olyan remondáló volt, mely az itteni pótlovazási parancsnokság által Magyar- és Erdélyországban, s ezenkívül még Moldvában és Oláhországban vásároltatott.²⁾ A második francia háboru alatt (1800—1) szintén ilyen nagy mérvben szolgáltatta Mezőhegyes a hadsereg részére szükséges remondákat. Bouwinghausen szerint a lunevillei békekötésig 26.000 darab lovat (ezek közt küraszir- és dragonyos szolgálatra 800 dbot.³⁾ adott át a hadseregnek.⁴⁾

Mint emlitém, ezen pótlovakat tetemes részben Moldvából hozták be; legnagyobb részben azonban idehaza az országban, vásárokon és magánosoktól szedték össze. Erdekes adat a hazai lótenyésztés történetére Csekönics

1) 1 arany (dukat) = 4 frt. 30 krral, vagyis a mai pénzérték szerint $7\frac{1}{2}$ frttal. — Későbbi időben (1830 táján) a ménesintézet saját tenyésztéséből a hadsereg részére átadott lovaknak ára módosítva lett. Ezen időben a könnyű lovassághoz sorolt lovakért 110 frt, a dragonyosokhoz soroltakért 120 frt, a küraszirekhez soroltakért 140 frt, a szekerészethez soroltakért 160 frt, és a üzérséghez soroltakért 180 frtot fizettek.

²⁾ Schwartzner: Statistik, 1798. 163. l. — Skolka: i. h. 363. l.

³⁾ L. Des Herzogs von Ragusa (Marschall Marmont) Reise durch Ungarn und Siebenbürgen. Aus dem französischen übersetzt von L. v. Alvensleben Leipzig, 1837. 74. l. Ez a mű az, a melynek néhány tételét gr. Széchenyi István „Néhány szó a lóverseny körül“, Pest, 1838. című művében oly fényesen czáfolja.

⁴⁾ Csaplovics: Archiv, I. 288. l.

ezredesnek 1793. évi június 11-ikén Hód-Mező-Vásárhely hatóságához intézett levele, melyben arról értesíti, hogy országszerte a legszebb remondákat H.-M.-Vásárhely városa szolgáltatta. Csekonics ezért királyi megkülönböztető kedvezést helyezett a városnak kilátásba.¹⁾

Az összeszedett remondákat a hadseregnek rendszerint a nyár folyamán (június és július hónapokban) szállították el. A transportra kijelölt lovakat soha sem hajtották; hanem mindig kötőféken vezették, még a legtávolabbi vidékekre és országokba is. Így egy alkalommal Hollandiába kellett nagyszámú hadi lovakat transportálni. Csekonics a szállítás biztosítása érdekében Hannoverából néhány ügyes lovast hozatott, és melléjük a lovak kézheszoktatásánál segítségül huszárokat osztott be. Rövid idő alatt ezen egyének több száz ilyen vadlovat akként csoportosítottak, hogy egy-egy ember 12—14 darabot vezethetett, s az egész szállítmány jókarban és minden baj nélkül érkezett meg rendeltetése helyére, Hollandiába.²⁾

Említve volt már, hogy Mária-Terézia kísérletet tétetett az ezredeknél az u. n. hadiménesekekkel. Ugy látszik, hogy az enyedi csikóménes megszűnte után, a század végén ezen kísérletek újból megindultak, és az ezredek által fölnevelt csikókat Mezőhegyesre hozták. Ám Mezőhegyes sem volt megfelelő hely ezen kísérletekre. Az ezredek által 1¹/₂ éves korukban átengedett csikókból alig 2⁰/₁₀-ot sikerült használható lóvá fölnevelni. A balsiker okára csakhamar rájöttek. Az egész országban s ezenkívül szétszórt ezredek által produkált minden csikó más nevelésben, bánásmódban, takarmányban részesült, más klíma alá szokott, mint a minőt Mezőhegyesen neki adhattak. Innét volt aztán, hogy annyi (leginkább mirigy,) betegség támadt a csikók közt, melyet némely csikó többször, sőt annyiszor megkapott, a hányszor az ezredektől új szállítmány érkezett. E körülmény gátolta meg az enyedi csikóménes sikerét, és lett oka annak, hogy a hasonló kísérleteket Mezőhegyesen is beszüntették.³⁾

¹⁾ Palugyay: i. m. 518. l.

²⁾ Csekonics: i. m. 165. l.

³⁾ U. o. 155. l.

A Mezőhegyes körül fekvő terjedelmes kamarális puszták, a „Neoaquistica Commissio“ által történt lefoglalásuk után, nagyobb (800—1200 holdas) parcellákba osztva, örmény és görög marhakereskedőknek vagy mézárásoknak voltak potom áron haszonbérbe adva. E bérletek buja mezőin az arrendátorok, erdélyi vásárokon összeszedett, vagy ott helyben tenyésztett ökreiket, u. n. zöldsítakarmányon való hizlalással¹⁾ följavították, azokat a hadsereg élelmezésére jó áron eladták, vagy Bécsbe és a külföldre szállították, és ezen jövedelmes üzlet mellett csakhamar meggazdagodtak.²⁾

Azon körülmény, hogy Mezőhegyes ezen ökörszállító telepeknek közvetlen szomszédságában feküdt, részben talán szintén egyik indoka volt annak, hogy Csekonic, ki 1787-ben örnagygyá lépett elő, időközben arra nézve is megbizatást nyert a császártól, hogy egyrészt a hadsereg élelmezésére, másrészt pedig a birodalmi székváros, Bécs és környéke, hússzükségletének fedezésére, megkívántató ökröket szállítson.

Csekonic ezen megbizatást a ménesintézet, de kivált az itteni lóanyag érdekében állónak találván, készséggel elfogadta. Ő is vallotta azon nézetet, mely megengedte, sőt gazdasági szempontból kívánatosná tette, hogy a lótenyésztés a tuloktartással összeköttesék. A tulok, mely csak akkor képes a legelőről élni, ha a fölzsenedült fűvet nyelvével körülfoghatta és letépheti, a fűnek éppen alsó részét hagyja vissza, mit a ló legjobban szeret; — a legelő teljes kihasználása tehát kombinative: a szarvasmarha és ló által biztosittatik leginkább. Épp így a legeltetési időnél: az ökör már régen beszorult az istállóra, míg a ló őszi fűvelőn még mindig legelhet. A szarvasmarha a szénából ösztönszerűleg a puha, finom szálakat

¹⁾ Aggteleki Bujánovics Eduárd: A haszonbérrendszerről. (Gazdasági pályamunkák. I. köt.) Buda, 1843—55 I

²⁾ Hogy a szomszédos pusztákat az örmények már 1735-ben lakták volt, Békésvármegyének ezen évi jegyzőkönyveiből is kiténik, melyek szerint a Peró-féle parasztlázadásban résztvevő Vértessi Mihály szentandrászi bíró „az pusztán levő örményeknek sok ezer forintjokat, fegyverit, paripáját és ruháját elszedte.“ L. Palugyay: i. m. 5. l — Egyezik evvel Thessedik Sámuel szarvasi ev. lelkész nyilatkozata (1788): „Ott, hol azelőtt 50—60 esztendővel egy füstös gulyásgnyhó, valami török ferdő, örmények szállása és majorja állott, ott mostanság 500—1000 házából álló helységek vagynak . . .“ (Der Landmann in Ungarn Kónyi fordítása, Pécssett, 225 l) — V. ö. Schwartner: i. m 85, 120 l.

szedi ki; az ott hagyott keményebb, nyulósabb szénaszál ellenben még jól táplálja a lovat. S a lovak ápolási szempontjából is előnyösebb, ha közelükben szarvasmarha tartózkodik. A sok légy, göboly és egyéb élőski inkább a tulajokra száll, megkimélve ezáltal a lovakat. E két tenyésztési ág tehát egymást kiegészíti, az üzemet jövedelmezőbbé teszi.¹⁾

A szállítással megbizott társaság (k. k. Fleischlieferungs-Kompagnie) a bécsi Fries et Co. cégnek garanciája mellett kezdte meg működését. Csekonics maga is egész gyakorlatot szerzett magának ebben a szakban. Megtanulta csakhamar, hogy az a magyar ökör, a melynek a szarva nagy és vékony, s a melynek a szőre finomabb és simább: több zsirt és faggyut produkál, zsendőbb és izletesebb hússal bír, mint a vastag, kurtaszarvu és fénytelen, durvaszőrü ökör.²⁾

Óriási mérvben indultak meg az ökörvásárlások. Majdnem hihetetlennek tünnek föl a számok, a melyeket erre vonatkozólag Schwartner statisztikájában följegyzett. Ezek szerint Mezőhegyesről az 1775—1791. években Bécsbe hetenkint 1000—1200, évenként tehát mintegy 55—60000, — Bécsnek 4 mértföldnyi környékére pedig évenként 10—12,000 darab ökröt szállítottak. S még inkább fogalmat nyerünk ezen üzlet nagyszerűségéről, ha olvassuk, hogy az ezen 7 évre terjedő időről szerkesztett és a főhadi tanács elé terjesztett számadások összesen 27 millió, évi átlagban tehát közel 4 millió forintról lettek megszerkesztve.³⁾

Csekonics, hogy megbizatásának sikeresebben megfelelhessen, és a roppant ökörszükségletet könnyebben fedezhesse, kísérletet tett Mezőhegyesen a magyarfajtájú szarvasmarha tenyésztésével is. Ezen kísérlet, úgy látszik, a ménésintézet megalakulása után, rövid időre kezdetét vette. József császárnak legalább egy 1789-ik évből származó és az intézet részére vásárjogot adományozó diplomája már a szarvasmarha-tenyésztésről is megemlékezik.⁴⁾

Ugyanezen évben (1789), minthogy a német tartományok határán is csapatokat vontak össze, a szállítás

¹⁾ Csekonics: i. m. 103., 142. l. —

²⁾ U. o. 105. l.

³⁾ Schwartner: Statist. I. kiad. 157. — Skolka i. h. 362.

⁴⁾ Liber regius (bécsi) 54. sz. 171. l. — Említést tesz különben Mezőhegyesnek ezen gulyabeli tenyésztéséről Horváth Mihály is, i. m. 205. l.

megkönnyítésére, illetve a megfelelő összefüggés céljából, a 6600 holdnyi területű bábolnai pusztát (K o m á r o m-megyében) gróf Szapáry Józseftől 450,000 frtért megvette¹⁾ melyet a mezőhegyesi ménésintézet fiókjává tettek.²⁾

Hogy honnét szerezte be Csekönics ezen első mezőhegyesi gulya alapanyagát? adatok hiányában nem közölhetem. De ismerve a legtöbb magyarfajtájú régi gulyának (a körmösdinek, sarkadinak, kisjenőinek, zombolyainak stbnek) alakulási történetét: föltehető, hogy úgy, a mint azokat, ezt is a kisebb tenyésztőktől, vagy pedig vásárokon összeszedett jobb minőségű állatokból alapították.³⁾ S e gulya alapítása itt Mezőhegyesen igen könnyen mehetett. Statisztikai könyvek is följegyezték, hogy ez a vidék: Hód-Mező-Vásárhely, Szentes, Gyula embernyi magasságu rétviránya volt a délczeg magyar marha legszebb czimeres példányainak hazája.⁴⁾

Magától érthető, hogy ilyen nagy létszámnak eltartása nem csekély gondott okozott, és különösen zavarba jött Csekönics az 1788/89 év telén, a mikor az összeszedett 3151 db. ökröknek kiteleltetése, az azon évbéli szűk takarmánytermés miatt, fölötte kétségessé vált. Szorultságában Csekönics ezredes jó szomszédjához: H.-M.-Vásárhely városához fordult, mely az ökröknek kiteleltetését elvállalta, s azt teljes megelégedésre teljesítette. E kiváló szolgálatért a város akkori biráját, Fejes Antalt, II. József császár egy 22 császári arany nehézségű arany érdempénzzel jutalmazta meg.⁵⁾

Ez a szűk esztendő, úgy látszik, a jövőre nézve nagyobb ovatosságra intette Csekönicsot. A következő

1) L. Das Pferd Organ für die gesammte auf das Pferd bezüglichen Interessen. — Drezda, 1885. 4. sz.

2) Csekönics: i. m. IX. — Bábolna, 1806. nov. 1 ig, volt Mezőhegyesi fiókja Ezen évben külön parancsnoksággal önálló ménésintézzé alakult.

3) A régente híres gróf Károlyi-féle (derekgyházi) gulya alapítására például érdekes adatokat tartalmaz H.-M.-Vásárhely város jegyzőkönyve, melyet érdekesnek tartok itt közölni: „Anno 1725. Die 23-a Marty. Minthogy ezen Alföldön kíván az Uraság szarvas Marhából álló oeconomiat tartani, erre nézve kívánnya az Helységnek annyi jó akarattját venni, és maga pénzéért négy szász id est 400 pár borjúkat vétetni, melynek fele him, fele nöstény legyen, minden him párt pengig Hat i. e. 6 r. f. acceptálna az uraság, az nöstént pengig 5 frtyával, melyeknek is megvétélét egész Tanáts eleibe közönséges város házába Nzetes Széplaky János Inspector urunk által az uraság peeséti alatt kétezzer kétszáz 2200 frt. küldött, — L. Palugyay: i. m. 510. l.

4) Galgóczi Károly: Magyarország. — a szerb vajdaság s temesi bánság mezőgazdasági statisztikája Pest. 1855. 323. s köv. l.

5) Palugyay: i. m. 517. l.

1790. évben kiváló gondot fordított a szénakészítésre úgy, hogy ezen évben a szénatermés állítólag 24,000 boglyára (= 240.000 mázsára) rugott és betakarításáért összesen 30 000 forintot fizettek ki az intézet pénztárából.¹⁾

A nagymérvű ökrorszállítás azonban későbbben, a midőn a csataterek Mezőhegyestől már igen távol estek, és e miatt az ökrök szállítása fáradságos volt, megszűnt. Mert nem kis bajjal járt azon időben, a mikor nemcsak vasutak de még jóra való közlekedési utak sem voltak, egy-egy ilyen nagyobb szállitmánynak transportálása, különösen az Alföldről, honnét a Bécs felé irányított szállitmányoknak oly sok folyón, köztük a Tiszán és a Dunán is, át kellett menniök. Minden nagyobb állatszállitmánynál (lónál vagy szarvasmarhánál) néhány olyan szelid vezérállat volt, mely hasonló utakat többször téve meg, nem retteg már a víztől. A révhez érkeve, a vezérállatokat a vízbe vezették, és a többi (150—200 drbból álló csapatot) ostorokkal utánuk hajtották. Mihelyt a vízben voltak, ösztönszerűleg usztak a vezérállatok után. Az usztatás alkalmával két oldalt esolnakok kísérték a szállitmányt, és ha egyik-másik állatot a víz sodra elkapta, vagy gyöngeség miatt sülyedni kezdett, a esolnakon ülő egyének a sülyedő állatot fülénél vagy szarvánál fogva fölszínen tartották, és a partra segítették.²⁾

Nem csekély fáradságot okozott tehát az ökröknek ismét a messze Alföldről való szállítása. Lehet különben, hogy e mellett a mult évszázad utolsó tizedében, és a jelen század elején gyorsan egymásra következő aszályos évek, és különösen a takarmányszűk 1794 és 1795. évek³⁾ is, közreműködtek abban, hogy az ökrorszállítással Mezőhegyesen 1795 augusztus 15-én, tehát 10 évi szállítás után, felhagytak. A szükséges vágómarháról való gondoskodást ettől az időtől kezdve, mint egy nyomtatott értesi-

¹⁾ Skolke; i. h. 355. Erdélyi i. m. — A mezőhegyesi szemle 1874-ben. Közrebocsátotta: A békésmegyei gazd. egyeslet, B. Gyula, 10. l. (Külön lenyomat a békés m. gazd. egyeslet 1874. évi Értesítőjéből.)

²⁾ Csekonits: i. m. 112. l.

³⁾ Az 1794-iki évi aszályos nyárra következett rendkívül hideg tél folyamán egy öl szalmát 15—18 frrtal, és egyes csárdákban 11 lat szénát 3 krral (tehát 1 g. szénát közel 16 frrtal) fizettek. — L. Schwartner I. kiad. 227 l. — Teschedik följegyzette, hogy midőn a jeles tudós: Schwartner és Molnár ev. lelkész, 1795. nyarán, Szarvasról Csabán, Tótkomlóson át Mezőhegyesre és innen vissza Szarvasra utaztak volt: ez egész hosszu uton alig láttak 14 petrencze szénát. — L. An das ungarische Publikum detaillirte Erklärung etc. 1798. 15. l.

tés tanusítja, a bécsi mésszároszékre bízta.¹⁾ Rövid ideig azonban, mert öt év múlva, újból nyomát találjuk az ökörszállításoknak. A mint Bonwinghausen följegyzé, a második francia háború alatt egészen a lunevillei békekötésig, a hadsereg részére 171.000 darab vágó- és 28.000 darab ígás ökröt, továbbá 1 millió 900 ezer mázsa szénát, Bécsnek élelmezésére pedig 194.000 darab vágó ökröt szolgáltatott a ménésintézet²⁾ a nélkül, hogy az eredetileg még 1786-ban megállapított husárt fölemelték volna. Ezen évből (1801) származó följegyzések még több száz tehénről is tesznek említést, annak jeléül, hogy ezen időben a gulyatenyésztést még mindig üzték az uradalomban.³⁾ Sőt ezen időben már sertésenyésztéssel is foglalkoztak. Erdélyi legalább följegyezte, hogy ezen időtájban, néhány száz darab sertés is volt az intézetben.⁴⁾

A remondatelep felállításának és a nagymérvű ló- és ökörszállításoknak természetesen elmaradhatatlan következése volt az, hogy a kezelő létszámot is tetemesen föl emelték. A létszám, mely 1795 körül 500 főből állott, 1801-ben már 676 főre emelkedett, s állott 1 ezredes-, 1 alezredes; 1 őrnagy; 6 százados; 7 fő- és alhadnagy; 1 segéd-tiszt; 1 gazd. igazgató; 1 káplán; 1 számvevőtiszt; 2 számvevősegéd; 4 fourir; 1 fősebesz; 1 lóorvos; 1 pénztáros; 1 élelmezőtiszt; 11 iparos; 1 kertészből, s ezeken kívül 18 őrmester; 45 tizedes; 231 katona; 300 béres s egyéb gazd. katona; végül 40 csikósból.⁵⁾

A lunevillei békekötés után az ökörszállítások végleg megszűntek, s az intézet egészen és kizárólag kitüzött céljának, a hazai lótenyésztés emelésének élhetett. Az ökrök által elfoglalt legelőket újból egészen a lónak adták vissza, és a lólétszám tetemes mérvben szarapodott. Egy 1801. évi

¹⁾ Schwartner i. m. I. kiad. 157. l.

²⁾ Csaplovics: 'rehiv, 388. l.

³⁾ Skolka i. h. 35. l. — Mikor szűnt meg a mezőhegyesi ménésintézetnek ezen első gulyatenyésztése? Arra nézve adatokkal nem rendelkezem. — A mostani gulyát az 1860. évben Ritter tábornok és ménésinspektor (a kisbécsi ménésintézet szervezője) kezdeményezésére, a legjobb és legrégebb négy hazai gulyából alapították. Ezen gulya története és részletes leírása olvasható az oszt. magy. gazd. egyesület által kiadott következő publikációkban: Állattenyésztési füzetek I. füzet Budapest, 1876. 37. s. köv. lapokon; továbbá: A magyarországi állattenyésztők kalauza. Bpest, 1884. 103. s. kőr. l.

⁴⁾ Erdélyi; i. m.

⁵⁾ Skolka; i. h. 361.

májushóból származó följegyzés szerint¹⁾ az intézet lóállománya 51 db. intézeti törzsménből, 41 darab országos fedező ménből (bizonyára azon méneken kívül, melyeket országos fedezésre a községekbe kiadtak), 9 darab próbaménből, 155 darab 4—3 éves és 601 2—1 éves és szopós méncsikóból, összesen tehát 857 darab ménlóból; 560 darab szelid és 258 darab szilaj ménesbeli kanczából, 86 darab 4—3 éves és 617 darab 2—1 éves és szopós kanczából, összesen tehát 1521 darab kanczalóból; végül 257 darab remonda- és 275 darab herélt, teherhordó- és használati lóból, az egész állomány tehát 2910 darab lóból állott.

Daczára annak, hogy a ménes alaplétszámával szemben a lovak száma ezen időben már ilyen tetemes magasságra emelkedett, még mindig nem érte el a valószínűleg 1790-ben megállapított részletes terv szerinti létszámot, mely ezen évben kitett anyakanczában 1000, csikóban (az évjáratokkal együtt) 1500, remondában 1500 és használati lóban 280, összesen tehát 4280 darabot.

A származott ivadék tetemes részét tehát a még mutatkozó hiány pótlására fordították ugyan; de már országos tenyésztési célokra; sőt magán tenyésztők részére is jutott a ménesintézet által előállított ivadékból. A mint Schwartner 1798-ben följegyezte:²⁾ ezen időtájban évenként már 130 db. méncsikó lett országos fedeztetési célokra kijelölve Ezen számból a magyarországi megyék részére 60 darab kiválóbb mént rendeltek ki; Erdélynek (darabját 100 frittal számítva) 30 darabot adtak át; az osztrák örökös tartományok részére pedig, mindaddig, míg azok hasonló ménesintézetekkel elláttattak,³⁾ 40 darabot osztottak be. Az itteni ménesintézetről Magyar- és Erdélyországba beosztott 90 darab fedező mén, egészen díjtalanul, évenként közel 4000 darab kanczát, egy mén tehát 40 kanczánál többet fedezett.

Daczára azon körülménynek, hogy ezen ménnek a községekbe kiadva, ott minden díj nélkül fedeztek, sőt a kancza tulajdonosának a hágatás után 1 frot jutalmul adtak, mégis igen sok helyütt, különösen a rác és oláh községek-

¹⁾ U. o. 364 l. s utána Erdélyi: i. m.

²⁾ Schwartner: Statist. I. kiad. 163. — V. ö. Skolke: i. m. 355. Huzard i. m. 71. l és Erdélyi: i. m.

³⁾ A Lajtántúli rész lótenyésztési intézetei élén a század elején jobb adán olyan parancsnokok állottak (így Ausztriában gr. Mangelay, Morvában gr. Riedl Csehországban (Pardubiczban) Wittmann ezredes stb.) a kik gyakorlati ismereteiket a mezőhegyesi ménesintézeten szerezték. — V. ö. Skolka: i. m. 355. l.

ben a paraszt tehernek tartotta ezt az intézményt, nem látta be annak jótékony hatását, és semmi bizodalommal sem viseltetett irányában. S e súlyos vád igen sok magyar községet is illethet. Sőt a rendkívül szorgalmas bánsági német telepítvényeseknek bizalma és buzgalma is, melylyel eleinte ezen intézmény s általán a lótenyésztés iránt viseltettek, csakhamar megcsökkent.¹⁾

Ezen elszomorító tényállások okait sokféleiben keresik. Nagyváti például a királyi lovak mellett szolgáló „lómes-terek és kocsisok“ (a méneskarbéli katonák) ráartiságában és abban, hogy a paraszt nem örömet mulat el 3—4 nyári munkanapot a hágatás után való járással.²⁾ Mások ismét, így Ballagi Aladár abban találja az okot, hogy az uraságok vaspálczája alatt álló jobbágyság, martka lovait jó részt urasága intése vagy parancsa miatt nem engedte kitűnő fajuakkal nemesíteni.³⁾

Bizony majdnem hajlandók vagyunk ezen föltevéseknek hitelt adni, ha viszont már e század elején megjelent leírásokból azt nem olvasnók, hogy a mezőhegyesi intézet, mely saját nevelésü lovainak legjavát folytonos ameliorációra használja, a nélkülözhető anyagot pedig az országba kiadja, méltán dicsekedhedik a lótenyésztés általános emelésére gyakorolt jótékony befolyásával.⁴⁾

Mert ha a röghöz kötött paraszt nem fogta is fel az érdekében hozott áldozatoknak nagy horderejét, felfogták ezt a nagyobb, intelligensebb birtokosok, és mint tömegebben jelentkeztek az intézeten nevelt, számfölötti lovak vételére. A számfölötti lovak értékesítése a század elején még szabad kézből történt, és csak a második tized táján nyilvános szóbeli árverés útján. Szabad kézből való eladásoknál az árat a parancsnok határozta meg, és ez nem ritkán tetemes magasságot ért el. Így 1801-ben egy idős, de kitűnő minőségű ménért, továbbá a számfölötti fiatal ménékért darabonként 100 aranyat fizettek. Az árveréseket, melyekről a lókedvelőket már akkor is a lapok ntján értesítették, mindig a ménesfelügyelő jelenlétében tartották. Az itt elért árak is elég magasak voltak. Az 1818. évi árverésen például egyes példányok 1200—2000 frton is keltek.

¹⁾ Csekonics: i. m. 221. l.

²⁾ Nagyváti: Szorg. mezei gazda. II. 397.

³⁾ Ballagi: i. m. 306. l.

⁴⁾ Csaplovics: Arhiv, I. 392.

A tenyésztésre meg nem felelő méneket kiheréltetvén, a bécsujhelyi lovagló iskolába küldötték. Később ezen eljárás megszűnt, és a paripákat is rendszeren katonatiszteknek eladták; azokat pedig, melyek ekként el nem keltek, mint remondákat, a rendes pótlovazási áron a hadseregnek adták át.¹⁾

V.

A II. József császár által kijelölt helyekhez való közelsége, kellemes fekvése és jó minőségű legelői nagy mértékben alkalmassá tették ugyan Mezőhegyest egy országos ménes elhelyezésére; minden előnyei mellett is azonban e helynek egy nagy hátránya volt és van még mai napig is, t. i. a vízhiány. — Lehetőleg minden „járás” birt ugyan kuttal; de a megkívántató vízszükségletet ezek száma csak részben fedezte s a mint Mezőhegyesnek és vidékének geológiai alakulása mutatja:²⁾ a fenálló kutak sem biztosították a szükséges vizet minden időre.

Különösen érezhető volt a vízhiány a ménesintézet megalakulását követő években, a midőn a lótenyésztés még szilaj ménesekben üzetett. Ez időben ugyanis a vízhiányhoz még azon hátrány társult, hogy itatáskor, a gyéren álló kutak vályuira tolongó szilaj lovak, egymás között, rugások stb. által nem ritkán veszedelmes sérüléseket okoztak.

Ezen hátrányos körülmény nem kerülhette el az intéző körök figyelmét. Megszüntetésére és a szükséges viznek előállítására merész tervvel léptek föl. Nem kevesebbel t. i., mint avval, hogy a Marost Mezőhegyesen át egy csatornával összekössék a Tiszával és ezen csatorna olyan méretben készíttessék, hogy az ne csupán itatásra és a füvelők öntözésére, hanem hajózásra és nevezetesen a ménesintézet részére szükséges tüzfának Erdélyből leendő ideusztatására is alkalmas legyen.

A terv merész volt. De mert voltak, kik egy Mezőhegyesen már a régi időben fenállott vízvezetéknek nyomait is fölfedezni vélték;³⁾ másrészt pedig, mert olyan időszakban merült föl, a midőn egymást érték a leg-

¹⁾ Erdélyi: i. m.

²⁾ Lásd: Szabó József: Geológiai viszonyok és talajnemek ismertetése. I. füzet: Békés- és Csanád megye. Pest, 1861, mely munka szakavatott módon ismerteti vidékünk geológiai alakulását.

³⁾ Cseplovics, Archiv. I. 338.

merészebb csatornázási tervezetek és tényleg sok helyütt e tervezetek keresztül is vitettek:¹⁾ hitték, hogy ezen terv is sikerülni fog és e hitben komolyan hozzáláttak annak keresztülviteléhez.

Ezen célból a század elején Aradtól kezdve Tornyan, Batonyán át Mezőhegyes és innen tovább a Tisza felé nagyszabású mérnöki munkálatok és lejtmerések történtek, (melyeknek adatai a ménesbirtokon részben maig megvannak.) E fölmérések győzhették meg a tervezőket a csatorna kivihetlenségéről. A 8—10 mértföldnyi hosszúságra tervezett csatorna ásásánál olyan óriási földtömeg lett volna mozgosítandó, a melynek nagy mennyisége által okozott tetemes költségek folytán a tervnek létesítése megakadályoztatott.²⁾

De nem csupán a csatorna létesítésével törekedtek az intézet érdekeit előmozdítani. II. József császár érdeklődését ezen új intézmény iránt mindvégig megtartotta s azt folyton fejlesztette. A midőn takarékosági szempontokból a magyar testőrségnek létszámát felényire (120 főről 60-ra) leszállította: az ennek folytán megtakarított összegből évenként 10,000 frtot rendelt a ménesintézet céljaira fordítani.³⁾ Ezen intézkedése által az eddig önmagát csupán saját erejéből fenntartó ménesintézetet biztosabb alapokra fektette.

A következő évben, 1789-ben, vásárjoggal ruházta fel a mezőhegyesi kamarális praediumot, megengedvén, hogy annak területén marhavásárokkal kapcsolatosan, két rendbeli országos sokadalom tartassék és pedig az egyik áprilhó 1-én, a második pedig októberhó 1-én, „mindazon szabadalmaik — és kiváltságokkal — mondja az alapító oklevél⁴⁾ — a melyekkel szabad királyi városaink és községeink szabad vásárai, évi szabad marhapiacszai megtartatnak.“

A császárnak ezen intézkedése nemcsak oda célzott, hogy Mezőhegyest a körülte fekvő tágas pusztának központjává tegye; — hanem oda is, hogy a „Fleisch-

¹⁾ Lásd erre vonatkozólag: Csaplovics i. m. I. kötetét; ugyannak: Gemälde von Ungarn. Pest, 1829. I. 79 l. — Továbbá: Vedres István: A Tiszát a Dunával öszve kapszó új hajókázható Tsatorna. Szeged, 1805.

²⁾ L. Erdélyi Mihály i. m.

³⁾ L. Schwartner i. m. 163., 340. — Skolka i. h. 353., Horváth Mihály i. m. 205. l. — Ballagi Aladári. m. 306 l. — Horváth Mihály szerint az ozmán háboru alatt ezen segélyösszeg kamatra adatott.

⁴⁾ Bécsi liber regius 171. l. — A vonatkozó királyi szabadalomlevél a ménesbirtok levéltárában.

lieferungs-Kompagnie“ által szükségelt ökrök az ott megtartandó vásárokon könnyebben beszerezhetők legyenek. — Mezőhegyesnek ezen országos vásárai később megszűntek és helyettük most minden vasárnap heti vásárok tartatnak, melyek azonban, kiterjedésüket tekintve, országos vásároknak is beillenek és forgalom és üzlet tekintetében a szomszédos községek országos vásárait tényleg meghaladják.¹⁾

Különös érdekében is állhatott a császárnak Mezőhegyest megkülönböztető kegyeiben részesíteni. Részben Csekonics érdemei jutalmaztattak az intézetnek nyújtott kedvezmények által. Csekonics — mint a főmaradt alatok igazolják — nem csupán a mezőhegyesi ménesintézet szervezése és a hadsereg részére szükséges remondáknak és ökröknek szállítása; — nem csupán a hadsereg étellemezésére vonatkozó gyakorlati javaslatai²⁾ által; hanem más irányokban is hűséges szolgálatokat teljesített császárnak.³⁾

Csekonicsot a lónemesítés, a hadsereg étellemezése és a szükséges szénával való ellátása és talán az ország pénzügyi zavarainak elhárítása körül tett kiváló szolgálatainak elismeréséül, a királyi kegy ezentúl folyton kitüntette. Rövid idő alatt rangban egészen a tábornokságig emelkedett föl (1789-ben alezredes, 1790-ben ezredes) és érdemei jutalmául a torontálmegyei zombolyai kiterjedt uradalommal adományoztatott meg. E roppant birtokot, mely közel 14 □ mértföldre terjedt ki, eleinte 20 évi zálogjogon, a rendes kamarai taksák fizetése mellett, birta; később

1) Palugyay i. m. 112. l. —

2) Csekonics i. m. előszóban.

3) Igen érdekes erre nézve azon följegyzés, melyet egy egykoru folyóiratban (Dr. Johann Karl Lübeck: Ungarische Miscellen, 1805. I. 90. l. olvashatunk és melyet jellemző voltánál fogva itt fölvenni jónak látók. „Im letzten Türkenkriege — így szól a közlemény — brauchte Joseph Kaiser II. einst schnell eine Summe Geldes, die zu Lieferungen bestimmt war. Er gab dem jetzigen Herrn Obristen von Csekonics den Auftrag, Ihm diese Summe zu verschaffen. Dieser, um Sie zu ergänzen, wendete sich an einen Bauer in Vársárhely, der ihm auch sogleich eine Summe von fast 30,000 fl. vorstreckte. Nach einem halben Jahre brachte der Herr Obrist das Geld mit dem legalen halbjährigen Interessen zurück. Der Bauer, Péter Kaszap, war sein Name, nahm das Capital und sagte mit edlem Unwillen, in dem er die Interesse zurückgab: „Ich habe das Geld meinem Monarchen geliehen, von diesem nimmt der Unterthan keine Interessen Herr! nehmen Sie dieses Geld zurück; denn nie würde ich wünschen länger ein Land zu bewohnen, in dem man halbjährige Interessen annimmt.“ — Ezen Kaszap Péter, József testvérével együtt, később II. Lipót által nemességre emeltetett. — V. ö. Palugyay i. m. 517. l.

I. Ferencz király, a becsérték lefizetése után, örök áron engedte át neki. Csekonicsot a vételár lefizetésében jóakarói önzetlenül gyámolították, így Lacy tábornagy, a hadi tanács elnöke, és II. József császárnak volt bizalmas, kedves embere, kinek Csekonics több ízben is lovat vásárolt: tetemes kamat nélküli kölcsönrel segítette.¹⁾ A tettvagyó ember ezen új szerzeményü birtokán is csakhamar jó hírü ménest és a még mai napig is fenálló híres zombolyai gulyát alapította;²⁾ sőt ugy látszik, kora divatjának, a nemes birkatenyésztésnek is hódolt. Följegyezték ugyanis, hogy a holicsei császári uradalomban eredeti spanyol importálásból tenyésztett merinokos-árverésen 1810-ben a legdrágábbat 16,250 frton ő vette meg.³⁾

Csekonics később az állami ménések és remondaügyek felügyelője lett és ezen minőségében Mezőhegyesen csak ritkábban, rendszerint csak a fedeztetési időszak alatt tartózkodott; az év többi részét Pesten vagy zombolyai birtokán töltötte. Távolléte alatt helyettese Wieland alvezredes volt, a kire egyébként az erdélyi pótlóvazási ügyek parancsnoksága is bízva volt. Mindkettőjük távollétében Worell őrnagy (kit egykorui szeretetreméltó művelt embernek mondanak) vitte a kommandót.⁴⁾

I. Ferencz király által Csekonics utóbb még a Szent-István-renddel is kitüntetve, a mezőhegyesi ménésintézetet, illetve az összes ménes és remondaügyeket egészen 1806. évig, tehát 21 éven át vezette. Ezen évben az inszurgensek brigadérosává neveztetvén ki: Mezőhegyest, mely az ő tervezete alapján, az ő közreműködésével létesült, végkép elhagyta, méltán kísérve kartársainak elismerése által másirányu működése terére. Egykorui tapasztalt, élénk-szellemü, tevékeny és vállalkozó szellemmel bíró egyénnek írják le,⁵⁾ ki a lótenyésztés, de különösen a mezőhegyesi ménésintézet iránt később is folytonos érdeklődéssel viseltetett. 1817-ben bár egészsége, korábbi

¹⁾ Lacy-nak ezen szívességeért Csekonics a lótenyésztésről irt művében (231. l.) nyilvánosan is köszönetet mond.

²⁾ Részletes leírása olvasható e gulyának Tormay Béla tollából az „állattenyésztési füzetek“ I. 46 lapján és „A magyarországi állattenyésztők kalauza“ 96. lapján.

³⁾ Galgóczy Károly: Magyarország, a szerb vajdaság és temesi bánóság mezőgazdasági statisztikája. Pest, 1855. 339. l.

⁴⁾ Skolka i. h. 364. l.

⁵⁾ U, ott. 365. l.

fáradtságos és nyugtalan élete folytán, igen aláhanyatlott: 40 éves tapasztalatai alapján, barátjai nógatására és felsőbb helyről nyilvánított ohaj folytán, a lótenyésztésről gyakorlati elveket és szabályokat közölt, — azokat, melyeket jobbadán mezőhegyesi működése alatt szerzett.¹⁾

Az intézet, melynek Csekonics volt — bátran mondhatjuk — megteremtője, csakhamar általános elismerésre talált. Azon érdeklődés, melylyel II. József császár az intézet fokozatos fejlődését kísérte, és személyes látogatásai, az intézeten nem maradhattak hatás nélkül. Számos előkelő egyéniség: Ferencz főherceg (a későbbi király), Lipót főherceg-nádor (több ízben is,²⁾ Eszei Ferdinand főherceg, Koburg herceg, magyarországi főhadparancsnok, a raguzai herceg és az országnak legelőkelőbb urai és tudósai nemcsak érdeklődtek az intézet iránt, de azt személyes látogatásaikkal is megtisztelték és a legelismerőbben nyilatkoztak arról. Hire csakhamar elterjedt. Megalapítása után nemsokára az egykoru hazai statisztikai és topografiai művek ugy nagyságra, mint különösen értékre és berendezésre nézve egész Európában egyedül — és első helyen állónak tartották.³⁾ Csakhamar tanulmányozás czéljából is kezdték látogatni; így a magyar statisztika megalapítója: Schwartzner, — később 1801-ben Skolka András, a szarvasi gyakorlati gazdasági és ipariskola tanítója, az intézetnek néhány növendékével, ki ezen tanulmányi utját azután a Schedius folyóiratában érdekesen le is írja.⁴⁾ Alig tévedek, ha azt állítom, hogy hazánkban ez volt a legelső gazdasági exkurzió. — Külföldiek is csakhamar látogatták és dicsérőleg emlékeztek meg arról. Elég lesz e tekintetben csak egyet, a francia Marmont marechal, raguzai herceg nyilatkozatát idéznem⁵⁾, kinek mint elfogulatlan idegennek ítélete e tekintetben leginkább mérvadó lehet. „A gazdasági ke-

¹⁾ Ez a mű, mely a magyar mezőgazdasági irodalomban az első rendszeres hippologiai könyvet képezi, mai modern tenyésztési szempontból itélve, tagadhatatlanul sok elavult és ma már helyt nem álló nézetet foglal ugyan magában; de tetemes részben sok igazat és még most is alkalmazható szabályt tartalmaz és szakemberek által nagy haszonnal tanulmányozható.

²⁾ Egy ízben Derékegyháza-ról jövet, a hol a Csekonics által érdekesen leirt lovasvadászaton vett részt. — Lásd i. m. 51 l.

³⁾ Schwartzner: Statistik, I. kiad. 161. — Skolka i. h. 353. — Csaplovics: Archiv, I. 387. — U. az: Gemälde von Ungarn II 42.

⁴⁾ L. Schledius: Zeitschrift von und für Ungarn, Pest, 1802, I. 353—365. I.

⁵⁾ Marmont marechal ugyanaz, a kit I. Napoleon császár Illyria főkörmányzójává tett meg és a kinek a lipiczai birtokot is adományozta. — L. Das k. k. Hofgestüt zu Lippiza 1580—1880. — Wien, 1880. 43. l.

zelés eredményei csodálatra méltók — úgy mond — kivált egy francziára nézve, a kinek hazája ehez hasonlót föl nem mutathat... Ha a lótenyésztésnek egy ilyen jól átgondolt tervezete **Franciaországban** elfogadtatnék: akkor talán ott is elérhető lenne az ittenit megközelítő eredmény... Azokat az elveket, a melyek **Mezőhegyes** létesítésekor kitűzettek; a követett kezelési irányzatot és ama számtalan előnyöket, a melyek ezekből folynak, eléggé dicsőíteni nem lehet...¹⁾

VI.

Csekonics távozása után (1806-ban) H ö f e l ezredes vette át az intézet vezetését. Ennek és gróf B u b n a katonai felügyelőnek tervezeteik alapján, a hadjárat befejeztével 1809—10-ben, a leszállított lovas ezredek legjobb és legszebben formált kanczáiból rendkívül nagy lólétszám hozatott össze **Mezőhegyesen**.²⁾ Följegyzések szerint 1810-ben 13,907 darab, 1811-ben pedig 11,078 darabból állott az egész állomány; pedig még mindig nem érte el az előírást, mely szerint az összes lólétszám 17,684 darabot (ebben 6000 drb ménlovat) tett ki.³⁾ A szarvasmarha létszám ugyanezen időben 600 darab igás- és hizó-ökörrel volt megállapítva.

Természetes dolog, hogy ilyen rendkívül nagy állatlétszám ellátására **Mezőhegyes** területe alig volt elégséges. Hozzácsatolták tehát **Pécska-Pereget**, (a hová később **Kis- és Német-Pereg** községek lakói telepítettek) és a szemlaki alapítványi uradalmak egy részét úgy, hogy az ekkor 93 járásra osztott birtok egész területe 44,302 kis holdat (=30,458 kataszt. holdat) tett ki. De nem csupán a birtok eddigi területe nem volt elégséges e roppant állatlétszám elhelyezésére. A kezelő személyzet száma sem felelt meg és azt is emelni kellett. A szük-

¹⁾ Des Herzogs von Ragusa (Marschall Marmont) Reise durch Ungarn und Siebenbürgen. Aus dem französischen übersetzt von L. v. Alvensleben Leipzig, 1837—74. s. köv. 1

²⁾ Erdélyi i. m.

³⁾ Az a mit Marmont ír (i. m. 71. l.), hogy a lovak száma 20,000 darabot tesz, bizonyosan túlzás és az irónak rosszul értesítésén alapulhat.

ségelt magasabb létszám időről-időre az országban szét-szórt egyes ezredektől vezényeltetett Mezőhegyesre, kik itteni szolgálatuk ideje alatt, rendes zsoldjukon felül, még külön napi pótlékban is részesültek.¹⁾

Kezelő személyzetről az egyes ezredektől átvett le-génység által gondoskodva lett ugyan, de az ezen nagy lólétszám által megkivánt épületeknek elégtelensége és fő-leg a legkülönbözőbb vidékekről összegyűjtött lovaknál a meg nem szokott és gyakran a szélsőségeig csapongó klíma által okozott különféle betegségek (leginkább mirigy-bántalom) miatt a létszám csakhamar ismét 6—7000 da-rabra szállított le, mely szám utóbb még inkább csök-kent ugy, hogy 1826-ban már csak 2848 ló, 547 drb igás és 257 drb hizó ökör volt.²⁾ Ezen állomány azután hosz-szabb ideig változatlanul megtartatott. Marmont mar-schal itt jártában az egész lóállományt, a használati lo-vakkal együtt 3000 darabnak találta. A gondozó személyzet létszáma volt ekkor 1035 katona (ezek között 288 béres.)

Az intézet életének ezen időszakában (1816-ban) ho-zatott a ménesbirtokra a mai nap nagy hírnek örvendő Nonius lőtörzseknek megalapítója: Nonius sen., (apja: Orion, nagyapja: Marmetin), melyet a győzelmes osztrák hadak 1814-ben a franciaországi ro-siéri ménesből zsákmányoltak. Ugyanezen évben kez-dett használtatni a jelenkor lótenyésztői előtt nem ke-vésbé híres Gidránok törzsapja: Gidrán sen., mely-nek apja eredeti arabs, anyja pedig a kopcsányi ménesből származó ló volt.

Ezen időben a lótenyésztés már nem szilaj ménesek-ben, hanem törzsménesekben gyakoroltatott. Midőn Estei Ferdinand főherceg és magyarországi főhadparancsnok Mezőhegyest 1816-ban meglátogatta: egyebek közt a török, az első és második spanyol és a ná-polyi ménesek (mindegyik 100 kanczával) lettek neki, mintegy 500 darab ménnel együtt, bemutatva. Ezen ménnek közt volt Nonius is, melyet a főherceg csapatai zsák-mányoltak Franciaországban, továbbá egy Fa-joum nevű török mén, mely I. Napoleon császárnak

¹⁾ Csaplovics, Archiv, 396.

²⁾ Erdélyi i. m.

kedvencz lova volt és melyet ő a szerencsétlen véget ért oroszországi hadjárat alatt is lovagolt.¹⁾

VII.

Az eddigiekben leginkább a mezőhegyesi lótenyésztés megalapításával foglalkoztam. Záradékol egy-két vonással kiterjeszkedem az őstermelés egyéb ágazataira is. Az adatok, melyeket itten erre nézve följegyzek: sok tekintetben érdekes világot vetnek az Alföld gazdasági viszonyainak fejlődésére.

Mezőhegyes földje a ménesintézet megalakulásakor és még ezután is sokáig, a kitüzött czélnak megfelelően, legnagyobb részben mint füvelő, csak alig számbavehető részben használtatott mint szántóföld. A fenmaradt adatok szerint még 1801-ben is, a 40,000 holdnyi birtokból csak 911 hold volt eke alatt, a többi terület mind rétül és legelőül szolgált. Pedig kitünő földje busásan fizette volna a ráfordított munkát. Ez a föld, melyet, mióta a teremtő kezéből kikerült: eke még nem bolygatott, mint Erdélyi megjegyzi: S z i e z i l i a és A m e r i k a talajának mögötte nem állott és, S c h w a r t n e r statisztikája szerint,) rajta a festő buzér és a csülleng egész embermagasságnyira megnőtt vadon. Am az a nagy állatlétszám, melyet e területnek eltartania kellett, a szemtermesztést csak korlátolt mérvben engedte meg. És tényleg az a rész is, mely eke alá került: inkább csak a lovak etetésére szükséges szemes takarmánynak előállítására fordítottatott. A művelési ágak főbb arányai a rét és legelő közt oszolván meg: egészen természetes körülmény, hogy a füvelők gondosan műveltettek és csakhamar utat törtek maguknak a mesterséges takarmányosok is, melyeknél a főszerepet a perjefüvek és herések játszották, a következő keverék arányában: 1 kis holdra francia perje 20 font, luczerna 5 font, stájer here 5 font, mely fűnekhez esetleg még megfelelő mennyiségű baltaczin is kevertetett.³⁾ Már a század elején például állítja S k o l k a szarvasi tanár Mezőhegyes gondosan ápolt legelőit a szomszédes községek előtt, melyeknél a

¹⁾ L. „Wanderer“ Wien, 1816. 306. számában.

²⁾ S c h w a r t n e r: Statistik. I. kiad., 217. l.

³⁾ A s b ó t h volt igazgatónak „Der Futterbau in Mezőhegyes” című, kéziratban levő dolgozatából.

örökös marhajárás a jobb fűnemeket csakhamar elnyomta és a keményre taposott talajon a gyomot, gazt hagyta uralomra kelni. A fűvelők szénatermelése az első években átlagosan 16,000 boglyát (körülbelül 200,000 mázsát) tett, a mely mennyiségnek évi letakarítása boglyánként közel 1 trtba került. ¹⁾

Az eke alatt levő földek nem trágyáztattak, hanem a származott trágya rendszerint eltüzeltetett. Tüzzel irtattak ki az ökörszállítások beszüntetése után fölötte nagy mérvben elterjedt gyomok is, melyeket az állatok nem élvezhettek és melyek közül például az üröm 4—5 lábnyira is megnőtt. ²⁾

A szántóföldeken, mint említettem: a ménések ez irányu szükségletének megfelelőleg, leginkább zab és ennek csak igen alárendelt mérvben természetett őszi buza, kétszeres és őszi árpa. Későbbi időben a művelési növények száma már növekedett. Így 1834-ben az említett kalászos növényeken kívül, már rozs, tavaszi árpa, tavaszi buza, repce, kísérletül pedig u. n. himalaya-árpa és chinai zab; a takarmánynövényekből pedig mohar, perjefü, baltaczin, luczerna és sárgarépa is vettetett. Még később (1842-ben és ezután) a művelési növények közt találjuk már a gomborkát és mustárt is. A kukoricza 1843-ban vettetett először, mint ugarnövény; a kukoricza-csalamáéval és zabos bükkönnyel 1852-ben, a takarmány-czirokkal 1856-ban és a dohánytermesztéssel (kísérletül) 1866-ban találkozunk először.

Irott és nyomtatott adataink egyaránt fentartották ama nagy zivatarok emlékeit, a melyek Alföldünkön a jelen század elején több alkalommal is dühöngtek. Így 1804. ápril hó 7—8-án rendkívül hideg szél és eső volt, melynek folytán a szomszédos pusztákon ezer meg ezer birka és egyéb jószág ment tönkre s e vihar alkalmával csak egy község: *Turkeve*, elpusztult állatokban több, mint 50,000 frtnyi kárt szenvedett. ³⁾ 1816. január hó 29—30-án széllal, hóval és rendkívüli hideggel ismét borzasztó vihar dühöngött, mely *Mezőhegyesen* és környékén számos lovat és szarvasmarhát pusztított el. Vol-

¹⁾ Skolka, i. h. 355.

²⁾ Csaplovics, i. h. 396. l.

³⁾ Lübeck Joh. Karl; Patriot. Wochenblatt für Ungarn. Pest, 1804. — Júniusi füzet 284. l.

tak községek, melyek ezen vihar alkalmával 3—4000 drb állatot vesztek el és magában Gyulában e fürgeteg 86,000 frtnyi kárt tett a marhákban és épületekben ¹⁾

Ez időtől fogva, hasonló elemi csapások elleni védelemre, kezdettek az erdő- és faültetésekre is nagyobb gondot fordítani. Elismeréssel említhetem, hogy Mezőhegyes akkori kezelőinek a birtok szépítése iránt mindig volt érzékük. Kiváló szeretettel foglalkoztak faültetvények, élősvények létesítésével, dísz- és haszonkertek telepítésével, sőt a szőlőműveléssel és méhészettel is megpróbálkoztak. A többször említett Skolká, szarvasi tanár, Schedius folyóiratában érdekesen írja le az általa itt látottakat. A kertek egyes parcellákba voltak beosztva és egymástól élősvényekkel elválasztva, melyek gondosan oltó alatt tartattak. Worell ezredes kertje angol parkká volt alakítva, melynek a ligeteit és csalait alkotó cserjék az aradi erdőkből hozattak. Ugyancsak az ő kertjében a Jóreményfokáról hozott szőlő tenyésztett. Izing százados is szenvedélyes virág- és gyümölcsstenyésztő volt. Kertje tömve volt a legdiszesebb és legritkább virágokkal. Minden fölmerülő ujdomságot azonnal beszerzett. Így például a *Rosa semperflorans*, mely csak 1793-ban került Chinából Angliába: 1801-ben már az ő kertjében is virított. Gyümölcsstenyésztés terén az volt, a mai nap a szomszédos Kovácsháza Berezki Máté. Csak almafája több, mint százféle volt; ezek ojtógalyaiból 1801-ben 80 frtot vett be. Ez év május hó 20-án, mikor a szarvasi exkurzió Mezőhegyesen járt: már 1800 szem érett cseresznyéje volt. Valószínűleg ő az első hazában, ki a század elején föltűnést keltett Dillisch-féle (virágcserepekben való) gyümölcsstermesztési módszert megkísérelte. A zöldség-termesztés terén is remekelt és különösen stuttgarti salátája keltett föltűnést. Kertjében fölállított méhese Christ-féle magazin-kaptárokkal volt telve. Az intézet akkori tábori lelkésze szintén nagy barátja volt a kertészkedésnek. Kertjének rendbehozatalára és szépítésére rövid idő alatt 8000 frtot költött. Leginkább groteszk faalakok növelésében telt a kedve s e tekintetben egy mogyorófája, melyet hengeridomura alakított, különösen föltűnt.

¹⁾ Palugyay i. m. IV. 164. Csekönicsi i. m. 73. l.

De nem csupán a kertészet üzetett előszeretettel; az erdősítésre és faültetésre is kiterjedt gondoskodásuk. E tekintetben azonban, bár az utak szélei és az egyes ménesistálók környékei, a lovaknak a forró évszak alatti védelmére, mint főntebb láttuk, már Csekonics idejében befásítottak, sőt már ő is létesített néhány holdnyi erdőt, mégis a tulajdonképpeni beerdősítések csak az 1816. év után és főleg a francia eredű¹⁾ Tavera őrnagy és ménesparancsnok ideje alatt eszközöltettek. Ezen férfiú, kinek neve az Alföld közgazdasági történetében méltóan említhető: látva, hogy a birtok kitünő talaja a fatenyésztésnek kedvez és a meglevő ültetvények (szeder, juhar, hárs, ákác stb. fák) buján tenyésznek: egyrészt azon okból, hogy az intézetnek eddig Erdélyből, a Maroson leszállított tűzifaszükségletét biztosan és olcsón fedezze;²⁾ másrészt pedig, hogy a rendkívül kártékony szelek erejét ültetvények által megtörje, némi részben talán azért is, mert úgy tartották, hogy a faültetvények a fanövésnek kedveznek:³⁾ több tapasztalt faültetőt hozatott; ezek által első sorban a már meglevő ültetvényeket és fasorokat kijavíttatta, az istálók körüli védőültetvényeket azokkal körülvétette és később nagyobb erdőket is létesített. Az első összefogó erdő 120 holdon a kamarási kerületben létesítetett, a Szárazér mellett fekvő u. n. „Rajtá“-ban.⁴⁾

Az erdősítések és faültetések ettől kezdve évről-évre nagyobb kiterjedést nyertek⁵⁾ és az erdészeti szakemberek figyelmét is csakhamar felkeltették és utánzandó példa gyanánt lettek fölállítva. Hubeny József aradi kir. erdőhivatalnok, a Prágában megjelenő „Allgem. Forst- és Jagd-Journal“ 1834. évi folyamában, mint az újabb erdőművelés tan figyelemreméltó adalékául (Merkwürdiger Beitrag) ismerteti a mezőhegyesi erdőtelepítéseket.⁶⁾

¹⁾ Huzard, i. m. 76. l.

²⁾ Erdélyi, i. m.

³⁾ Csaplovics: Archiv, I 389. l.

⁴⁾ Erdélyi, i. m.

⁵⁾ Legjobban igazolja az erdősítésekre fordított gondot a következő összeállítás 1817-ben volt 88 hold, 1824-ben 95 hold, 1842-ben 818 hold, 1848-ban 1152 hold, 1858-ban 1279 hold, 1871-ben 1532 hold. Nem lehetetlen, hogy befolyással voltak a mezőhegyesi erdősítésekre ama kísérletek, melyek Szeged vidékén Vedres István hítes mérnök által a faültetés érdekében teljesítették és melyeket ő „A sívány homok-ság használhatása“ című könyvében (Szeged, 1825.) leírt.

⁶⁾ Műve külön lenyomatban is megjelent e cím alatt; „Die Waldanlagen in Mehegyes Prag. 1834. 58. l.

Az erdősítések és különösen a fásoros utak létesítésénél nagy gond fordítottatott a szederfa ültetésre is. Palugyay földirati könyvében följegyezté,¹⁾ hogy a mezőhegyesi ménesbirtok területén 1855-ig több, mint 130,000 szederfa lett kiültetve.

¹⁾ Palugyay, i m. 58. l.

A délmagyarországi történelmi és régészeti múzeummal találkoztam. A délmagyarországi történelmi és régészeti múzeummal találkoztam. A délmagyarországi történelmi és régészeti múzeummal találkoztam.

Floek: Ormó és Nagyménfő központi...

Megjegyzések a választásokról...

Ormó és Nagyménfő központi...

Palugyay földirati könyvében...

Emil Korbóné-János Pfeiffer Antal...

Lajos és Wilmann József...

gimnáziumi tanár...

Közlök az illető tárgyat...

Pálánér István...

jegyzőkönyvet...

Pontolty István...

létezését...

Társaság választmányi...

Az illető tárgyat...

vagy hivatalos...

gyűjtött műanyagok...

miként rögzített...

1) Képt és...

A piponak...

1) Egy...

2) az...

3) A...

4) Egy...

5) Egy...

6) Egy...

7) Egy...

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat rendes, havi, választmányi ülése 1887. szeptember 28-án.

Elnök: Ormós Zsigmond, főispán.

Megjelentek a választmányból és a társulati tagok közül: ifj. Ormós Zsigmond, alispán, igazgató; Pontelly István, főtitkár; Patzner István, titkár; Troszt József, pénztáros; Folly Emil, Korbonics János, Pfeiffer Antal, Marx Antal, Szmid Lajos és Wimmer József urak. Vendég: Nyáry József, k. r. főgimnáziumi tanár.

Elnök az ülést, tagjai szives üdvözlésével, megnyitja.

Patzner István, titkár, felolvassa a múlt (júniusi) gyűlés jegyzőkönyvét, melynek hitelesítése után,

Pontelly István, főtitkár, adja elő a következő, havi jelentését:

* * *

„Tisztelt választmány!

Az utolsó gyűlés óta társulatunkat illető, fontosabb levelek vagy hivatalos iratok be nem küldetvén; a mondott időtől fogva gyűjtött műtárgyak közül egy középrendű, római nő csinos, keramikus toilett-készletét mutatom be, mint amelylyel újabb gyarapodást nyer:

A) Régi és újabb műtárgyaink tára.

A piperekésztség egyes tárgyai:

- 1) Egy orsógomb, melylyel a festéket lisztte porhanyították
- 2) az itt szemlélhető tálczában.
- 3) A festék keveréséhez való, melegvizztartó, kis bögre.
- 4) Egy csésze a piros és
- 5) egy csésze a fekete festék számára; amavval a körmököt, ajak-, orr- és fülszéleket, emevvel a szemöldököket szokták vala befesteni.
- 6) Egy az újabb időkig hibásan könyvtartónak vélt, de tulajdonképen illatszertartó.

7) Egy kis bögrealaku illatszertartó.

8 és 9-szer egy-egy római lámpa, miket az átriumra szolgáló és azért utcaablakkal nem birt, földszinti, homályos szobákban használtak, de ujévi ajándécul is szoktak adni.

Ezen érdekes toilett-tárgyakat beküldötte Milleker Bódog, tagtárs ur, ki azokat, akvinkumi leletként, egy budapesti antikváriusnál vette.

B) A pénz- és bankógyűjtemény.

I. Görög érmék:

1) Nagy Sándor ujabbkori, ezüst emlékérméje. — Utánzat.

Előlapján Minerva sisakos feje; ettől jobbra Herkules fővege; balra $\Lambda\Lambda E\Xi AN\Delta PO\Sigma$ félkörirat. — Hátlapján négy elefánttól vont, zsákmánytelt diadalszekér. Alant $\Lambda\Lambda E\Xi AN\Delta PIA$ sorirat. — Uj-Bessenyőről hozta Schweiger Pál. IV. o. t.

2) Egy dyrrachiumi, ezüst pénz. — Előlapján a Dioszkúrok csillaga, vagy, mint mások magyarázták, Alkinousz kertje és $\Delta YP. AY.$ körirat. — Hátlapján borjat szoptató tehén. Μενδοξας sorirattal. — Küldötte Csererey-Zathureczky Emilia Imecs-falváról, Erdélyből.

3) A nap isten, Elagabalusnak, (217—222) (alexandriai?) ezüst pénze. — Az előlap elmosódott. — A hátlapon ülőalak és $BA\text{Σ}I\Delta E\Omega\Sigma A\Pi O\wedge\wedge OY$ csonka körirat. — Bolesznny Antal, plébános, orsovai lelete.

Bölcs Leo (886—911) réz pénze. — Előlapján: A császár képe és Leon. Basileus Rom. — Hátlapján:

LEON

EN ΘEOBA

SILEUS R

OMEON

Deitai sirleletül (állítólag egy halott szájában találták) adta: Brassóványi Kende. g. V. o. t.

Valamint az utóbbi ülésen Nagy Lajos, úgy jelenleg ismét Zsigmond királyunk hat darab, a következő sziglaváltozatokat feltüntető pénzeit mutatom be:

1) A ver z. Mon. Sigismondi körirat; az área kettős keresztjének párhuzamos karai között balról **L**, jobbfelül **D**. szigla. Reverz: A mezőnyön az ország paizsa és Regis Ungarie Et. D. körirat.

2. változat.

2) A ver z: a kereszt-karok párhuzamai között **N**. és **W**.

sziglaváltozat. — **R e v e r z**: a czimerpaizs két alsó pólójában egy-egy pont.

3. Változat.

3) **A v e r z**: A párhuzamos keresztkarok között: * és **N**. szigtlák.

4. Változat.

4) **A v e r z**: A keresztkarok párhuzamai között: **M**. és **H**. szigtlák. — **R e v e r z**: A pólókat elválasztó vonalak szélesebbek.

5. Változat.

5) **R e v e r z**: Az ország czimerpaizsában **Z s i g m o n d** családi czimere.

6. Változat.

6) **A v e r z**: A párhuzamos keresztkarok között **G**. és **L** szigtlák. — **R e v e r z**: Vastag pólyaválasztó vonalak.

Találta **K á d á r o n**, a poganyisti malom alatti partban, és beküldötte **G e d e o n** Imre, törökszákosi birtokos.

7) Az előbbivel azonos veretű, **Z s i g m o n d**-féle, ezüst pénz. Találták **E r n e s z t h á z a** és **B o t o s** között az országut ásása közben. Ez tehát ernesztházai érdekes leletünkhez sorakozik. Ajándékozta **M a r o k** Ernő, g. II. o. t.

III. E m l é k é r m é k.

1) Az esztergomi bazilika felszentelése ólom emlékérméje. — Előlapján a primás jobbra fordult képe és ezen körirat: **N a g y k é r i S c i t o v s z k y K e r. J á n o s C a r d: É r s e k É s M a g y a r o r s z á g H e r z e g P r i m á s a * S z ü l e t. 1795. N o v 1-én. É r s e k n e k k i n e v e z t e t e t t 1849. é v b e n.** — Hátlapján: **A z e s z t e r g o m i b a z i l i k a.** — **L e n t: K e z d e t e t t 1822. é v b e n. B e s z e n t e l t e t t 1856. A u g u s z t u s 31-én N a g y k é r i S c i t o v s z k y C a r d. É r s e k É s M a g y a r o r s z á g P r i m á s á l t a l.** — **N é h a i G e m m l J ó z s e f, c s a n á d i a p á t k a n o n o k, h a g y a t é k á b ó l v é v e.**

2) **T i s z a K á l m á n** ezüst emlékérméje. — Előlapján a miniszterelnök mellképe. — Hátlapján e sorirat cser- és olajág között:

1875—1885

A s z a b a d e l v ü p á r t

T i s z a K á l m á n

T i z é v i

M i n i s z t e r e l n ö k s é g e

E m l é k e ü l.

Adta id. **O r m ó s Z s i g m o n d**, főispán.

3) Egy bronz emlékérmé. — Előlapján sz. k. Temesvár város czimere. — Hátlapján cserágban e sorirat:

Temesvár Sz. Kir.

Várossá

Lételének Századik

Évfordulóján.

1882. szeptember 17-én.

Adta Pontelly István.

C) A könyv- és okirattár,

Patzner István, titkár, jelentése szerint, a következőkkel gyarapodott:

1) Milleker Bódog, Versecz szab. kir. város története. (Budapest, 1886.) 2. kötet. Magyar, német és szerb példány. — Ajándékozta Versecz sz. kir. város.

2) Girtanner Kristóf, Historische Nachrichten über die französische Revolution. (Berlin, 1792.) 17 kötet. Ajándékozta Tokody, uj-pécsi plébános.

3) Dömötör László, A Kölcsey-egyesület évkönyve az 1886. évből. (Arad, 1887.) — Ajándékozta az aradi Kölcsey-egyesület.

4) Láng Lajos, A középoktatás hazánkban. (1867—1886) (Budapest, 1887.) Kiadta és ajándékozta a magyar tud. akadémia.

A felsoroltakban összegezve jelentésemet, azt a választmány szives figyelmébe ajánlom “

* * *

Az ülés helyesléssel fogadván a főtítkár jelentését, írásbeli köszönetet szavaz sz. k. Versecz városnak a beküldött monografiáért; és jegyzőkönyvi köszönetét fejezi ki benyújtott adomány- és műtárgyaikért: A Magyar Tudományos Akadémiának; A Magyar Orvosok És Természetvizsgálók Társulatának; A Kölcsey-Egyesületnek; nemkülönbén Cserey-Zathuretzky Emilia urnőnek; azután Boleszny Antal, Gedeon Imre, id. Ormós Zsigmond Pontelly István és Tokody Ödön uraknak; ugy Brassóványi Kende, Marok Ernő, Schweiger Pál és Szabados Károly, gimnáziumi tanulóknak.

* * *

A tárgysorozat következő pontja szerint felolvasásra, dr. Márki Sándor urnak: „**Az aradi vár építése**“ című, jeles dolgozata került.

Szerző értekezésében kiemeli, hogy III. Károly királyunk, a városok felvirágoztatójától, indult ki, a Savoyai Jenő által 1698-ban emelt vár helyébe, az aradi új vár építésének terve. Igérete teljesítésekor azonban a „Bán s ág“ már kezei között volt; majd az 1741. XVIII. tv. cz. megszüntette az egész marosmenti határörvidéket. Mária Terézia mindamellett valósítani akarta atyja tervét. A katonai mérnökök már 1747-ben befejezték Arad határának fölmérését. Hol és mily rendszerben épüljön azonban a vár? a kormány nem volt tisztában. Majd a Savoyai Jenő várát tervezték a kor követelményeinek megfelelőleg kiépíteni, majd egészen más helyen építeni várat. A lakosoknak az aradi vár közelében építeni a helytartótanács 1750. aug. 31. rendeletében megtiltotta. Végül az erdős Orodszigetet tüzték ki az építendő vár teréről. Itt akarta Harsch Nándor, Fülöp gróf, cs. és k. mérnökkari tábornok bebizonyítani, hogy Vanban és Carmontagne rendszereit az idő tulszárnyalta. Beterjesztett emlékiratában tehát azon elveket kívánta érvényesíteni, melyeket utána csak 13 évvel kezdett hirdetni Montalambert, és melyeknél fogva Harsch alkotását, az „**aradi rendszert**“ korszakalkotónak nevezték.

Szerző ezután szakszerűen leírja az egész vár hadtechnikai szerkezetét, nagyságát, beosztását, felszerelését sat., azon alapos tudományossággal, melyet tőle már megszoktunk.

1763-ban indította meg az építő anyag szerzése körüli munkálatokat, az avval megbízott részvénytársaság.

Érdekes epizódok merültek fel a vár építése ideje alatt, a megye és a helytartótanács között folyt levelezések közben, melyek között a legérdekesebb, hogy Aradot lerombolni és Zimándon, vagy Ötvénesen tervezték újjáépíteni, mit azonban utóljára is II. József császár akadályozott meg, ki e várat inkább szerette volna Pancsován, vagy Szegeden fölépitve látni.

Szerző az aradmegyei levéltárból, a vár építésére vonatkozó adatok érdesen egybeallított egészét közli. A vár husz év alatt lett készen; és 2 millió forintba került azon időben, midőn 6 millió forint volt az ország összes adója.

Az ülés a felette érdekes és alapos, kútfői tanulmányokon épült munkálatot megéljenzvén és annak az „Értessitő“-ben való közlését elhatározván:

tagul egyhangulag Nyáry József, k. r. főgimnáziumi tanárt választotta meg; Tihanyi György, pénzügyi titkár, lemondását pedig elfogadta.

Végül a társulat pecsétjének elkészítését illetőleg az elnök ki-
jelentette, hogy S c h w a r z István, kitünő bécsi érmemetsző, V i-
d é k y n e k tervezetét tulhalmozottnak s azon az alakok elhelye-
zését hibásnak és modernszerűnek találván: helyesebb allegorikai cso-
portozatok kompozíciójára és az egyesületi pecsét takarékos kiál-
lítására vállalkozott. Vele tehát ennek költsége iránt is érintkezésbe
fog lépni.

A választmány köszönettel fogadván elnök ő méltóságának a
pecsétügyben tett fáradozását:
az ülés véget ért.

Temesvárott, 1887. szeptember 26-án.

PONTELLY ISTVÁN,

muzeuntársulati főtitkár.

Egyveleg.

Etnografiai térkép. — Erről a „Délmagyarországi Lapok“-ban a következő érdekes ismertetést olvassuk: „A Réthey Ferencz által szerkesztett nemzetiségi térkép az első ezirányu magyar mű; mert sz 1850-ediki népszámlálás hiányos adatai alapján készült hasonló művet nem mondhatjuk magyarnak, már csak azért sem, mivel szerzője br. Czoernig K. osztrák volt, s a terület, melyet feldolgozott sem volt csupán magyar, hanem azonfelül osztrák is.

Első tehát e téren hazánkban Réthey jelen munkája. Mint uttörőnek nagy nehézségekkel kellett megküzdenie.

Mert nincs a világon a mienken kívül ország, ahol aránylag nem nagy területen annyi-féle nyelv, nemzetiség és fajilag eltérő elem együtt lakik. A magyarság zöme a nagy Alföldet lakja Szegedtől fölfelé egészen Miskolcz—Kassáig, lefelé a Tisza mentén, a Bácska nagy részében, a Ferencz csatornáig; keletre Nagy-Váradig, nyugatra az ország határáig. A térképen a magyar elemet jelölő rózsaszin a Királyhágón tul már csak az oláh elemet jelölő zöld szinnel vegyesen fordul elő. Ez a szín borítja el az erdélyi havasokat is. Erősen megőrizte magyar jellegét a székelység, mely Maros-Vásárhelytől fogva: Maros-Torda, Udvarhely, Csik, Háromszék megyékben és a Bácsaság nagy részében lakik.

A zöld szín nemcsak Erdélyt, de Délmagyarország nagy részét is dominálja, Torontál és Temes nyugati részét kivéve, hol a legtarkább vegyületekben lagnak magyarok, németek, szerbek és románok. Az etnografiai térkép e része valóságos szírványt mutat, csak-hogy a színek a térképen kevésbé harmonizálnak.

A Dráván tuli részekben (Horvát-Szlavonország) már a sötétebb zöldet (horvát) látjuk, még pedig minden megszakítás nélkül. Idegen szín alig mutatkozik itt-ott egyes vékony pontokban és vonalakban.

Horvátország felett a dunántuli megyékben ismét előnyomul a rózsaszín: azt jelentve, hogy itt a magyar elem van tulnyomó többségben, eltart pedig csekélyebb, vagy nagyobb vegyítéssel egészen Pozsonyig. Itt kezdődik a vörös, a tótság színe, mely egyes német oázisok kivételével 8—9 megyén uralkodik. Sáros még vörös, de már Zemplénnek felső része határozottan átme gy sötét sárgába, ami a rusnyákok színe. E szín Ung, Beregh, Ugócsa és Máramaros megyékben erősen dominál.

Az egyes színek, amint látjuk, úgyesen vannak megválasztva, s éles ellentétben tüntetik fel a különböző nemzetiségűeket, mindazonáltal az egész térkép színezete tökéletesen összhangzó s jó benyomást tesz a szemlélőre.

A pontosságra és adatokbeli hűségre különösen nagy súlyt fektetett szerző. Adatait a legutolsó hivatalos népszámlálás (1880) szolgáltatta, s így azokhoz semmi kétség sem férhet.

Közhivataloknak és iskoláknak nagyon ajánlható e jeles térkép használata. „A tanuló hamarabb tájékozza magát az ország nemzeti-ségi viszonyai felett, ha e térképre egyszer rátekint, mintha órákon át figyelemmel hallgatja tanára magyarázatát“ mondja róla Hunfalvy.

A magunk részéről csak azt az óhajtást fejezzük ki, hogy Réthey uttörő-munkája bár minél előbb otthon volna valamennyi iskolában.

A vastárgyak megrozdásodása ellen. A vastárgyak és eszközök, valamint a finomabb aczéltárgyak, egy angol gazda szerint a rozsdásodástól megóvhatók, ha a vastárgyak higanynyal vonatnak be. A higanyréteg a vastárgyakon állandóan megmarad s azoknak szép fényt kölcsönöz. A bemázolásra azonban nem tiszta higany, hanem a következő keveréket használni: ugyanis veszünk 120 gr. higanyt, 10 gr. ént, 20 gr. vasgáliczot, 120 gr. vizet és 15 gr. sósavat, ezeket üveg- vagy agyagedényben jól összekeverjük, 2 óráig főzzük és így mártjuk bele a vastárgyakat.

A temesmegyei közegészségi viszonyok, az alispán közgyűlési jelentése szerint, az 1886. évben a vármegye területén általában kedvezők voltak, mert habár a ragályos betegségek szórványos és járványos alakban elég gyakran mutatkoztak, az általános megetebgedések és halálozások száma az 1885 dik évihez viszonyítva nem emelkedett.

Felette gyakoriak és feltűnően kedvezőtlen lefolyásuak voltak a gyermeklort megtámadó alkati bajok, a rángógöres, bélhurut, a melyek az összes halálozáshoz majdnem 50%-kal járultak.

A tájkóros váltóláz nehezebb lefolyásu esetei csak igen ritkán észleltettek.

Az előfordult ragályos betegségek közül ki kell emelni a himlőt, kanyarót, vörhenyt, hagymázt és roncsoló toroklobot, a melyek nem ugyan nagyobb járvány alakjában, de szórványosan elig gyakran észleltettek.

A ragályos betegségek általában kedvezőtlen lefolyásuak, mint-hogy a műveltség igen alacsony fokán álló köznépünk az orvosi segélyt nem igen veszi igénybe, a betegségek ragályosságát nem

hiszi és az ezek ellenében elrendelt óvintézkedéseket kijátszani törekszik. A könnyebb lefolyású esetek az orvos és hatóság tudomására sem jutván, a megbetegedések és halálozások közötti arány biztosan meg nem állapítható.

Közkórház a vármegye területén csak egy van, Fehértemplomban, a melynek betegforgalmi kimutatása a királyi belügyminisztériumnak Lavonkint fölterjesztetik.

Községi kórház van három: Lippán, Csákován és Vingán.

A kórházakból gyógyultan és javultan elbocsáttatott az összesen ápoltnak 83.0%-a. A meghaltak ezeknek 10%-át képezték. Az ápolási napok száma 7339 lévén, egy betegre átlag 23 ápolási nap esett. Betegápoló és betegsegélyző egyesületek a vármegye területén csak Fehértemplomban, Dettán, Csákován, Lippán, Uj-Aradon voltak.

A vármegye területén született: 8803 fiú és 8573 leány, összesen 17381; meghalt 6554 fiú, 6117 nő, összesen 12671. Temes vármegye tehát 1886-ban, a ki- és bevándorlás tekenteibe vétele nélkül, 4710 lélekkel szaporodott.

A törvénytelen szülöttek száma volt: a római katolikusoknál 559 vagyis a szülötteknek 7.7%, az ágostaiaknál 26 vagyis a szülötteknek 4.9%-a, a helvéteknél 19 vagyis a szülötteknek 8.9%-a, a görög egyesülteknél 57 vagyis a szülötteknek 13.6%-a, a görög nem egyesülteknél 1010 vagyis a szülötteknek 11.1%-a, összesen 1671 vagyis a szülötteknek 9.6%-a.

A halva szülöttek száma volt: a római katolikusoknál 89 vagyis a szülötteknek 1.2%-a, az ágostaiaknál 20 vagyis a szülötteknek 3.8%-a, a helvéteknél 7 vagyis a szülötteknek 3.3%-a, a görög egyesülteknél 5 vagyis a szülötteknek 1.1%-a, a görög nem egyesülteknél 104 vagyis a szülötteknek 1.1%-a, összesen 225 vagyis a szülötteknek 1.3%-a.

A gyermekhalálozás az összes halálozásnak 57.1%-át képezte, minthogy a 12671 halálozási főösszezből 7239 hét éven aluli gyermekekre esik.

Előfizetési felhívás

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESEITŐ

1887-ik évi folyamára.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat alapító s évdíjas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden törénéskedvelő honfi vagy honleány, 200 frt alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 5 frt évi tagdíjilletéssel, ha belépési szándékukat kijelentik Ormós Zsigmond, társulati elnöknél, vagy Pontelly István, főtítkárnál: a tagkötelezettség 3 évre terjed: de továbbra is fenmarad, ha a kilépési szándék kellő időben be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 4 frt. lefizetése mellett.

Kelt Szabadfalván, 1887. szeptember 28-án.

Pontelly István,
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, tovább a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkeresések a szerkesztő-főtítkárhoz, Szabadfalvára, (Temesmegye) intézendők. Kéziratokat vissza nem adunk.

A történelmi és régészeti muzeumtársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel fölkérjük, hogy időközben változó lakásaikat a főtítkári hivatalban (Szabadfalván,) a füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni sziveskedjenek. Különbhöz a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzetek nem fogjuk pótolni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat főtítkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1877. III. évfolyam II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1878. IV. évfolyam II. III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1879. V. évfolyam II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1880. VI. évfolyam III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1881. VII. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1882. VIII. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1883. IX. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1884. X. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1885. I. (új) évfolyam I. II. III. IV. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1886. II. (új) évfolyam I. II. III. IV. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1887. III. (új) évfolyam I. II. III. füzet.

Az „Értesítő“ megjelen évnegyedenként márcz. jun. szept. és decz. hónapokban.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PONTELLY ISTVÁN,

FŐTTKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT

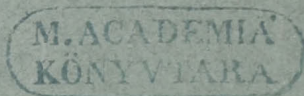
III. ÉVFOLYAM. — IV. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1888.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSZAJTÓN.

TARTALOM.

Az aradi vár építése. — Dr. Márki Sándortól	181
Alibunár története. — Millecker Bódogtól	195
A régi keresztény sírkövek symbolumai	208
Tárca: A délnagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat rendes, havi választmányi ülése:	
1887. október 29-én	215
1887. november 26-án	219
1887. december 28-án	223
Egyveleg	229

ÉRTESÍTŐ

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

III. ÉVFOLYAM.

1887.

IV. FÜZET.

Az aradi vár építése.

DR. MÁRKI SÁNDORTÓL.

III. Károly nyitja meg a XVIII. század azon magyar királyainak sorát, kik teljes erővel láttak a városok felvirágoztatásához; 1752-ben Aradnak is megígérte, hogy a szabad királyi városok sorába emeli s hogy a Savoyai Jenő által 1698-ban épített várat kijavíttatja. Ő tehát, ha nem helyezett is sulyt többé a középkori értelemben vett kerített városokra, még mindig elengedhetetlen föltételnek tartotta, hogy a kereskedelmi közép-pontok katonai védelemre is alkalmasak legyenek.

Akkor azonban, midőn ígéretét tette a király, az ugynevezett Bánság már kezei közt volt; Arad tehát nem szerepelt többé határvár gyanánt, s az 1741. évi XVIII. törvénycikk megszüntette az egész marosmenti határőrvidéket. Mária Terézia mindamellett is komolyan kezdett foglalkozni atyja tervének megvalósításával. Már akkor, midőn 1745. december 15-én elrendelte, hogy Arad és Zimánd véghelyeket Aradmegyébe visszakebelezzék, hangsúlyozta hogy e visszacsatolásnak a tervezett erődítésekre nézve semmiféle hátránynyal sem szabad járnia, s hogy az Araddal és Zimánddal a megyéhez jutott területet, akár kincstári telepések, akár adófizetők szállják meg, ép úgy fenn kell tartani, mint az eddigi kincstári földeket. Nem akarja ugyanis a királyné, hogy annak idején az aradi erődítések terjeszkedése elé e tekintetben akadály gördüljön, vagy hogy e miatt surlódások támadjanak a katonaság és a birtokosok közt.¹⁾ A ráczvárost Mária Terézia 1747. január 21. valóban

¹⁾ A királyné német parancsa gr. Pálffy János tábornagynak. Közli Aradmegye 1746. évi jegyzőkönyve, 169—171. l.

Aradhoz kapcsolta ugyan:¹⁾ a polgárságot megillető puszták azonban a katonák kezei közt maradtak. A katonai mérnökök már azon évben befejezték Arad határának fölmérését s az a buzgalóm, melylyel, Ség (ma Séga) és Buzsák birtokjogát vizsgálgatta a kinstár, gyanút kelthetett, hogy e pusztákat végképen is el akarják ütni az aradiak kezéről.

Két dolgról azonban még épen nem volt tisztában a kormány. Először is, hogy hol és másodszer, hogy mily rendszerben építtesse Arad új várát. Sőt, némely jelből következtetve, az sem látszott valószínűtlennek, hogy egyszerűen a Savoyai Jenő-féle várat alakítják át az akkori igényeknek megfelelő erősséggé. Ez a mai Óvár-téren (a Boczkó-utczából a mostani várba vezető uttól délre, a Hajó-utca és a Maros kanyarulata közt) feküdt, s nemcsak előtte, de benne is álltak lakóházak; már pedig az a körülmény, hogy a várat nem lehetett kellőkép elkülöníteni a polgároktól, 1735-ben is majdnem a felkelők kezére juttatta azt.

Az a feladat világosan állott a kormány előtt, hogy a Maros jobb partjától távol kell tartani a lakosokat; mert e folyó vonalának védelmére szolgál az esetleg kibővitendő régi vagy építendő új vár. — 1750. augusztus 31-én tehát a helytartótanács utján már szigorú rendelet érkezett, hogy az aradi polgárok ne építkezzenek az aradi vár közelében, annak árkaiban, és sánczaiban pedig ne legeltessenek.²⁾

Mig e rendeletet újabb és újabb szigorú parancsok követték, s a lakosok legfeljebb úgy építkezhetek, ha kötelezték magukat, hogy a katonai parancsnokság kívánatára házaikat bármikor készek, kárpótlás reménye nélkül, lebontani; azalatt a cs. kir. mérnökkar is folytatta a terep-fölvételeket s a helyre nézve már 1763-ban megállapodott. A városi tanács ugyanis ekkor engedte át a hadparancsnokságnak az erdős Órod-szigetet, mely az óvártól északkeletre körülbelül 3 □ kilométernyi területet foglalt el, azon helyen, hol északfelé legnagyobb kanyarulatát teszi a Maros, melynek a keletet a nyugatival összekötő déli ága eltöltetvén, most folyami félszigetet képez.

E téren akarta bizonyítani Harsch Ferdinánd Fülöp gróf. cs. kir. mérnökkari tábornok, hogy a várerősítésnek Vauuban és Carmon-taigne által követett elveit tulszárnyalták az idők s hogy a védelemben újabb szempontokat kell érvényesí-

¹⁾ Egykoru másolata gyűjteményemben. Közölte különben Lakatos Ottó is Arad Történetében. (I., 247—249. l.)

²⁾ Arad m. jk. 1746. — 122. sz., 440. l.

teni. Kétségtelenül személyesen is ösmerte Arad terepviszonyait, melyekhez alkalmazkodva még azon évben beadta javaslatát az aradi vár építésére nézve.

Emlékiratában először is azon hibákat tünteti föl, melyek a Carmontaigne-rendszert tarthatatlanná teszik. Szerénte ugyanis a vártüzerek aránytalanul csekély munkásságot fejthetnek ki, mert csupán 120 ágyúval felelhetnek a támadónak 172 ágyúja ellenében. Ennek oka, hogy a bástyázott arczélek (Bastionsface) igen is rövidek; ellenben a közvédők (kurtinák) ép oly kevésbé folyhatnak be az előttük álló tér védelmére, mint a mily gyorsan engedni kénytelenek a hosszú zugvédő-arczalekok (Raveline-Face) a hosszant vagy hátban való tüzelésnek. Czélszerűtlen és elégtelen a főárok oldalékolása (Flankierung) is, mert míg a szárnyak maguk háttűz ellen sincsenek biztosítva, másrészt a teljesen fölösleges ollósgát (Tenaille) a pásztázást akadályozza. A bástyás arczalekokban levő szelvények (Abschnitte) viszont csak szűk kört hagynak fenn a zugvédő-árkokat pásztázó ágyúk felállítására. Az sem jelentéktelen hiánya a Carmontaigne-rendszernek hogy nincsenek bombamentes helyiségei úgy, hogy a szolgálatban nem levő csapatok nem pihenhetik ki magukat. Ezzel együtt természetesen elítélte Aradnak Savoyai Jenő által emelt várát is, mely a Carmontaigne-féle elvek hatása alatt készült. Hogy az új vár építése alkalmával az említett hiányokon segítsen, különösen négy dolgot akart megvalósítani Harsch:

1) mődöt adni a védőnek, hogy tulnyomó ágyutűzet fejtsen ki a támadó előnyomulásával szemben, mi végből a támadási arczvonallal ellen intézett szökeltető ütegek (Ricochet-battériák) tűzét kell föltétlenül elnémitnia; — 2) tulhatalmas ágyuszámot működtetni a közeli ágyufelállítások ellen. Ez ágyukat, hogy az ellenség távolból szét ne rombolhassa, jobbadán boltozatokban (kazematákban) kell fölláztatni; 3) hasonlóképen fedett boltozatokban helyezendő el a szolgálatban nem álló egész legénység; s végre 4) az erődtetés egyes műveit összekötő utak veszélytelenek legyenek.

Követelményeihez hiven rendszerében most már oly elveket ügyekezett megvalósítani Harsch, melyeket utána csak 13 évvel kezdett hirdetni Montalambert; úgy, hogy a várépítészetben Harsch alkotását, az ugynevezett aradi rendszert korszakalkotónak nevezik; mert az nem kevésbé fejlesztette az ujkor erődtetési módszerét.

Az Orod-szigeten épült vár szabályos hatszöget képez.

A sokszögnek minden oldala befelé tört aczélból áll s hossza 530 méter. Az egész vár alapidomának kerülete tehát 3180 méter. Az egész sokszög területe viszont 729.810 □ méter. Minden oldal előtt elkülönzött bástya, vagyis védőcsarna (coffre) áll, mely a hozzátartozó gátlatvéddel (Wallvertheidigung) együtt zugvédőt helyettesít. A visszahuzott szárnyakon 11 fali, lemm, a boltozatokban, ugyananyi kazemáta-ágyu fér el.

A főárok annyira összeszűkül az elkülönzött bástya feje felé, hogy az ellenségnek épen nem marad helye megfelelő ellentelep fölállítására. Az ezen bástyákról s a reduitokról kifejtett tűz tehát egészen megghusítja a főkörnyezet (Hauptumfassung) ékműi (redánjai, vagy — mint Harsch nevezi — cavaliere-jei) ellen irányzott támadást. Nevezetesen a coffre fejéhez vezető főárkon, melyen a támadónak kell előre hatolnia, az ékművekből végig lehet löni s a coffrefő gátfalai (escarpe) réslövések számára szintén be vannak rendezve.

A védőcsarnának a ravelint helyettesítő része alá akna jön: a közvédőről különben is annyi ágyu működik ez irányban, hogy felületén semmi esetre sem lehetne munkálkodni. Mivel pedig a közvédőnek illető része nem nagyobb az előtte álló ravelinnál, a rajta elhelyezett mozsárágyukat (melyeket csak a védelem utolsó napjaiban kell tartalékágyukkal fölváltani) a távolban álló ellenség nem ostromolhatja s le nem szerelheti. Idejárul, hogy a zugvédő-arczalékok réseit a reduit 3 kazemáta-ágyuja hátulról löheti, úgy, hogy az ellenség csak akkor támadhatja meg a ravelint, ha az aláaknázott reduitokat már elfoglalta. A védőcsarna szárnyait 4—4 kazemáta-ágyuval s azonkívül a közvédő hat lörésén át lehet és kell löni.

Az aradi vár egész rendszerét vízzel megtölthető sáncz köríti, melyben — reduitokkal csak harc esetén megerősített s fedett utakkal egybekötött tágas gyülekező- vagy fegyverhelyek vannak berendezve.

A támadás arczvonalán aláboltozott (kazematált) szelvényeket kivánt alkalmazni Harsch, hogy onnan s a gátonyból (Walle) túlnyomó tüzerő kifejtésére képes kazemáta-ágyukkal uralkodjék a cavalierek mellvédő-utjain (Wallgänge). — Rendkívül bajossá óhajtotta tenni a támadást az által, hogy a közvédőt szárnyas védelmi boltozatokkal látja el; e szárnyak ugyanis arra kényszerítik a támadót, hogy a coffre elfoglalása után egyenesen a cavalier ellen nyomuljon, — már pedig akkor semmiesetre sem kerülheti el a szelvényt.

A közdődőnek boltozott helyiségei (kazematái) s a coffre közt, valamint onnan, a sánczárkok alatt, a reduitokba, bombamentes folyosókon át történik a közlekedés. Hasonlóképen bombamentes lépcsők és kényelmes siklók (Rampe) vezetnek a közdődők mellvédőutjain is. Az erősítés céljaira vizet és aknát mindenütt fölösen kell alkalmazni.

Ilykép, mivel minden közdődő alá 6—600 embert befogadni képes lakó-kazematákat tervezett Harsch, Arad várában legalább is 3600 katonát lehetne elhelyezni, kik a messziről támadó ellenségnek 140 ágyuja ellenében nemkevesebb, mint 296 ágyuval közeli harc esetén pedig éppen megsemmisítő tüzérvél működhetnének¹⁾.

Harsch nagyszabásu terve teljesen megnyerte a királyné s a haditanács tetszését, s Mária Terézia még azon évben elrendelte az aradi vár fölépítését. Harsch gróf, Freiburg (1713. évi) híres védőjének 1704-ben született fia, ki nagy kort érve, 1792-ben mint tábornagy és műszaki főigazgató halt meg, s a ki 15 hadjáratban nem egyszer szerepelt vezér gyanánt, megérte azon dicsőséget is, hogy a várak építését illető elveit a gyakorlatban foganatosítva s a Vauban ideje után nagyot fejlett tüzérség által könnyüvé tett várostromokat ismét megnehezítve lássa.

Kétségtelen, hogy Harsch, az építkezések ellenőrzése végett, 1763. után is, gyakran megfordult Arad vidékén.

Magáról az építkezésekről ez időszereint csak töredékes adatok állnak rendelkezésünkre. A kormány vállalkozó részvénytársulatra bízta a kömives- és ács munkákat. A társaság oly nagy tökével dolgozott, hogy pl. fenállásának tizedik évében Kaesamagh Erzsébet nemesasszony egymaga 15,000 forintjával tartozott s ezenkívül is annyi követelése volt egyeseken, hogy a főhadparancsnokság kérelmére Arad megyének külön kellett gondoskodnia, hogy a földesurák az igazolt követelések beszedéséhez számukra törvényes segítséget adjanak²⁾.

A munkálatok nagy tűzzel indultak meg még az 1763. évben. Azonban már az építő-anyag beszerzése körül sem csekély nehézségek támadtak. A társaság ugyanis megyszerte biztosokat küldött ki, hogy az új várhoz szükséges anyag előteremtése végett a kőbányákat s a kőfejtésre egyébként alkalmas helyeket tanulmányozzák. Paulison azonban a szolgabíró és

¹⁾ Brunner, Leitfaden zum Unterrichte in der beständigen Befestigung. Bécs, 1876. — 180—183. l., ábrával.

²⁾ Aradm. jk. 1776—79. és 96. sz.

esküdt kémeknek, helyesebben a tulajdonjog háborítóinak nézte a küldötteket, annak rendje, módja szerint kivallatta őket s a póruljárt urak nyakába olyan pört akasztott melyből csak bajosan bontakozhattak ki¹⁾. Akkor azonban, midőn II. József 1768. ápril második felében Aradon járt, a vár körfalai nagyjából már állottak. Ha a császáron áll vala, azonnal beszünteti az építkezést, mert semmi súlyt sem fektetett a várra. „Kár — mondta, — hogy erre a helyre pénzt költöttünk. Czélszerűbben állna egy vár a Tiszán vagy Dunán, pl. Szegeden vagy Pancsován; mert Arad már csak akkor használható, ha az egész Bánság ellenség kezére jut²⁾.“

Pedig éppen otlletének idejében folyt legerősebben a munka. A helytartótanács minden áron a megyei hatóság nyakába akarta sózni a vár építése körül elfoglalt munkások élelmezésének ügyét és pedig annyival inkább, mert az élelmi szerek szállításától a kincstári javak igazgatósága visszalépett, magára a várparancsnokságra pedig nem lehet bízni ily súlyos feladatot. Azonban Aradvármegye még a császár ottjárta előtt, 1768. ápril 28. kijelentette, hogy az élelmezésre nincs alapja. Czélszerűbbnek látná, hogy nyereségre a szomszédmegyék is szállítsanak élelmi szereket az aradi piacra s hogy minden aradi lakos szabadon árulhassa a kenyeret.³⁾ A helytartótanács nem sokat adott a megye szabadkozására, hanem 1768. május 9-én egyenesen őt nevezte meg, mint élelmezési vállalkozót, csupán annyiban könnyítvén terheim, hogy egyidejűleg Csánád-, Csongrád-, Békés- és Biharmegyéket is felszólította élelmi szerek szállítására⁴⁾. Később, 1769. ápril 20. a kincstári igazgatónak Aradmegye közgyűlésén tett kijelentése szerint a helytartótanács kívánatosnak tartván, hogy az erődtézési munkák idején (körülbelül márcziustól novemberig) az aradi piacra több élelmi szer jöjjön s ez által azok ára mérsékeltebb legyen, az élelmi szereket, különösen kenyeret és lisztet hozóktól a kamarai uradalom helypénzt nem fog szedni⁵⁾.

E közben a vállalkozók aggódni kezdtek, hogy az eddig használt téglaegető hely nem nyújt elég anyagot; kérelmökre tehát 1768. május 30. maga a királyné hitta föl a vármegyét, hogy az aradi erőd közelében téglaegetésre alkalmas hely ki-

¹⁾ Orsz. levéltár, kincstári oszt. Fasc. 1431. nro. 12.

²⁾ Szentkláray, Száz év Délmagyarország történetéből. I. 203.

³⁾ Aradm. jk. 1768--82. sz.

⁴⁾ U. o. 145. sz.

⁵⁾ U. o. 1769--94. sz.

hasításáról gondoskodják. A megye, a meghívott földesurakkal és Spacsek őrnagygyal, mint a várparancsnokság képviselőjével, valamint egy mérnökkel együtt július 6. talált is alkalmas helyet: annak kihasítása ellen azonban a tulajdonos tiltakozott. A megye még aznap elhatározta, hogy ezt nem hozza a királyné tudomására, hanem csak azt írja meg, hogy nem kell új területet kihasítani, mert a szigorúan kikérdezett téglamesterek kijelentették, hogy a mostani hely is elég anyagot nyújt a falak bevégzésére¹⁾).

A vár körül elfoglalt kőművesek különben lehetőleg kiaknázni ügykeztek a helyzetet, miért is a helytartótanács 1769. december 18. elrendelte, hogy a kőművesek és ácsok ne kérjenek 45 dénárnál nagyobb napszámot. A vármegye azonban 1770. márczius 8-án kijelentette, hogy addig, míg az aradi vár építése tart, ez ügyben határozni nem lehet; mert az erődhöz utlevéllel el nem látott munkásokat is elfogadnak. A kőművesmesterek úgy óhajtják, hogy ők maguk állapíthassák meg, melyik legény mennyit érdemel meg naponként²⁾).

Nem kevesebb fejtörést okozott a vállalkozóknak a faanyag beszerzése. A helytartótanács 1770. január 16-án, maga a királyné pedig febr. 3-án közölte a megyével a vállalkozók azon panaszát, hogy Edelspacher Mátyás, a modenai uradalom kormányzója, a kladovai erdőben való épület- és tűzifavágást megtiltotta. E panaszt különben a vállalkozók a megye színe előtt márczius 8-án visszavonták³⁾; mert ekkor már sikerült oly szerződést kötniök, hogy a kladovai erdőben, a vár részére, 5000 öl tűzifát vágassanak⁴⁾).

Igen nagy nehézségekkel járt azonban a fa hazahozatala. A vállalkozók a megye útján még 1771. febr. 4. közhírré tették, hogy egy öl fának a kladovai erdőből a Marosig való szállításaért 51 krajczárt, az aradi várig való viteléért pedig 1 firt 42 krt. fizetnek⁵⁾).

A várhoz szükséges téglák kiégetését s vele az erőd elkészültét azonban nagyon hátráltatta, hogy a rossz utak miatt kevés fuvaros akadt. A helytartótanács még 1774. május 24. is sürgette a megyét, engedné meg hogy a vállalkozók készpénzfizetés

1) U. o. 1768. — 137. és 178. sz.

2) Aradm. jk. 1770. — 19. sz. Hünther József ezredes és aradi várparancsnok azonban még 1774. szept. 16. is kérdést intézett a megyéhez a kőművesek részére megállapított napszám iránt. (U. o. 1774.—223. sz.)

3) U. o. 1770. márcz. 8. — 1. és 9. sz.

4) U. o. 1774.—264. sz.

5) U. o. 1771.—43. sz.

mellett szállíttassák el Kladováról a fát: de bár e felszólításról már június 14-én tudomása volt a megyének¹⁾ a tárgyalásra azt még december 5-én is sürgetniök kellett a vállalkozóknak. Az 1770-ben, tehát négy év előtt vágatott 5000 öl fa még mindig a kladovai erdőben hevert. A megye azonban most is úgy nyilatkozott, hogy a fa oly helyen van, hogy onnan alig lehet elhozni; mivel ez út a hegyek és sziklák közt járhatatlan. A hely megszemlésére azonban mégis kiküldte Bittó Mihály és Erdélyi András aljegyzőket²⁾. Jelentésök alapján a megye 1775. január 24. megengedte ugyan, hogy türethető díjért parasztfuvarosok kihozhassák a fát, mivel az utak mégis járhatók: Hünther (Hinter) József ezredeshez és aradi várparancsnokhoz intézett átiratában azonban egyuttal azt is hangsúlyozta, hogy e fuvarozásra nem kényszerítheti a jobbágyokat³⁾.

A vár építésének egész ideje alatt folytonos reszedelemben voltak az aradiak, hogy városuk mostani területét oda kell hagyniök és Zimándon, vagy Ötvenesen letelepedniök. 1759-ben még arról álmodoztak, hogy szabad királyi várossá alakulhatnak, s nem kevésbé keserítette őket az a hang, melyen a magyar kir. udv. kamara 1760. márcz. 24. a királyné előtt e terv ellen nyilatkozott⁴⁾. Ellenben kívánatuk teljesítésével kecségtették őket, ha odahagyják szülővárosukat.

1765-ben a királyné már az iránt kérdezte meg a megyét, mit tart a városnak Zimándra való áthelyezéséről?⁵⁾ A felelet kedvező volt s 1766. deczember 9-én dobszóval hirdették ki, hogy Arad városát le fogják romboltatni, házat építenie tehát abban senkinek sem szabad.⁷⁾ Midőn a királyné 1771. jun. 4. felszólította a megyét, hogy az új vár építése miatt lakásaikból kiköltözni és Zimánd pusztára áttelepedni kényszerülő aradiak állapotáról s adózásukról, a lerontandó házakat névszerént is felsorolva, véleményt adjon, a megye jul. 9. ismét olyanformán felelt, mint 1765-ben. Tökéletesen helyeselte az áthelyezés tervét, mivel Zimánd állandóan védve van a Maros áradásai ellen, s mivel onnan az új várral is könnyebben közlekedhetik. Mindennek azonban csak akkor lesz haszna, ha valamennyi polgár

¹⁾ U. o. 1774. — 122. sz.

²⁾ U. o. 264. sz.

³⁾ U. o. 1775. — 38. sz.

⁴⁾ Még 1783-ban is 18,000 karót vágatott Aradmegye a vár részére. U. o. 1783 febr. 12. — I. sz., 544—6 l.

⁵⁾ Egykoru másolata gyűjteményemben.

⁶⁾ Lakatos, Arad Tört. II. 18. Az 1761—1767. évi jegyzőkönyvek nincsenek meg a megyei levéltárban.

⁷⁾ U. o. II. 24.

átköltözködik; mert sok bajnak lenne forrása, ha a most még egy város két külön községre szakadna. Áttelepedésre pedig nagyon ösztönözné a polgárokat, ha néhány évig, míg erejüket összeszedhetnék, minden tehertől fölmentené őket a királyné, kit e körülményre figyelmeztetnek is.¹⁾ — 1772. január 7-én a királyné már az iránt kért felvilágosítást, Zimánd helyett nem volna-e alkalmasabb hely Ötvenes? — A megye január 27-én tagadólag felelt; Arad városa ugyanis jelenleg sokat köszön a Marosnak s a város forgalmára élénkítőleg hat az új erőd közelsége is; mindkettővel összeköttetésben kell tehát maradnia, mi azonban nem történhetnék meg, ha Zimánd helyett Ötvenesre esnék a választás²⁾.

Hasonló választ adott, az udv. kamara által 1772. jun. 5. hozzáintézett kérdésre, Magyar András aradi harminczados is. Jól ösmerte s most újra szemügyre vette a környéket; s úgy találta; hogy Zimánd nem hogy mocsaras volna, de még pocsolya sincs ott s egyetlen ilyennek mondható zombékos földje is teljesen használható száraz időben; mert csak a Maros nagyobb áradásaikor telik meg vízzel. Zimánd levegője száraz és nedves időben egyaránt egészségesnek mondható. Igaz ugyan, hogy cserjés, bokros a talaj, ezen azonban irtással könnyen segíthetni. Ötvenest, ha mondják is, nem érinti jobban az országot (ha ugyan megérdemli e nevet az Aradról Gyulán át Nagyváradra vezető utvonal), mint Zimándot, melynek szélén halad; a Bánát felső részeiből Erdély felé vivő országot pedig épen Arad és Zimánd határán vonul keresztül. Azonkívül az új város nem is eshetnék ezer ölnél távolabb a vártól; már pedig e pusztá alig van egy jó kőhajításnyira a régi várostól. Barmaiknak jó legeltető helyeik volnának és szükségleteiket is e piacon szereznék be várbeliek. Ellenben ha nem a már kimért helyen, hanem odább, Ötvenes felé történék a letelepítés, örökös volna a perpatvar a földesurasággal, nélkülözné Arad a Maros áldását, a várbeliek, a piac távolléte miatt, sok nélkülözésre kényszerülnének s megbomlanék a katonaság és polgárság közt fennálló jó viszony is³⁾.

II. József, ki ismételten járt Aradon, azzal vigasztalta ugyan az aggódó polgárokat, hogy a kinstár méltányos cserére lép velök; a házak építését azonban egyre akadályozták, sőt

¹⁾ Aradm. jk. 1771. 224. sz.

²⁾ U. o. 1772. 20. sz.

³⁾ Egykoru másolata gyűjteményemben.

1775. május 31-én a várparancsnok már közzé is tette a hadi tanácsnak azon szigorú rendeletét, hogy új épületet csak a városon kívül, Zimándon kijelölt helyen szabad emelni.¹⁾ Olyan idők következtek be, mint akár a török hódoltság napjaiban; mert a hogy akkor Konstantinápolyban kellett engedélyt kieszközölni egy-egy új ház emelésére, úgy most pl. a minoritáknak a bécsi haditanácshoz és az udv. kancelláriába kellett szaladgálniok, hogy roskadozó iskolájukat és kolostorukat fölépíthessék. Ezt is csak úgy nyerték meg, hogy már eleve lemondtak minden kártérítésről, ha az átköltözés alkalmával házukat le kell bontaniok. Három év múlva, 1778. április 13-án kidoboltatta a várparancsnok, hogy ezentul még csak egy téglát sem szabad felhasználni az épületek kijavítására²⁾.

A kormány 1776-ban végleg Zimándot jelölte ki az áttepedés helyéül s a cs. kir. mérnökár által azonnal el is készíttette az új Arad tervét. Mint valami amerikai városban, vagy inkább bánági faluban, szép katonai rendben derékszög alatt metszették volna egymást az utcák, melyek a középső nagy piacz felé nyíltak. 1778. december 12-én a kincstár a Bohus-családtól, melyet Világossal és Galsával kárpótolt, már meg is szerezte az egész pusztát s a királyné ugyanakkor azzal biztatta Arad városát, hogy a mint ujjaépül, azonnal szabad királyi várossá teszi³⁾.

Gróf Zichy Ferencz kir. biztos ez időtől fogya jobbadán Aradon tartózkodott s egyik ülést a másik után tartotta az áthelyezés körülményeinek megbeszélése végett. Míg azonban ő minden jóval kecségtette a lakosokat, valóságos ostromállapotban tartotta őket a várparancsnok. 1778. június 11-én pl. katonák által romboltatta le Gal József táblabírónak engedély nélkül fölépített házat; s a táblabíró 1780. július 19-én elpanaszolta a megyének, hogy háza kijavításában már kétszer akadályozta még a parancsnok; pedig a város elpusztult állapota miatt még csak szállást sem kaphat.⁴⁾ Néhány hét múlva, szeptember 15-én a megye, a város kérelmére, már arról adott bizonyítványt, hogy Aradváros pusztulófélben van⁵⁾.

Ily körülmények közt a vármegye is erélyesebben szólalt föl Arad érdekében. 1780. július 19-én pl. ajánlólag nyújtotta

¹⁾ Lakatos, id. m. II. 20.

²⁾ U. o. 20.

³⁾ U. o. 21—22. l., az új város beosztásának tervvázlatával együtt.

⁴⁾ Aradm. jk. 1780. júl. 19-én 63. sz.

⁵⁾ U. o. szept. 15-én 34. sz.

be a város azon kérelmét, hogy romladozó épületeiket fölépíthessék a polgárok s hogy mindennapos üldöztetések megszűnjék.¹⁾ Mikor pedig a város áthelyezése érdekében kiküldött királyi bizottság azt tanácsolta, hogy az áttelepítendő városiak három éven át mentesek legyenek a közterhektől s földesuri munkáktól egyaránt, 1781. febr. 12-én a helytartótanács nyilatkozatra szólította föl a vármegyét, mivel e három évre Arad adóját is a megye többi községének kellene fizetnie. A megye márczius 28-án kiemelte, hogy a város azon helyen kíván maradni, a hol jelenleg áll s nem akar átköltözni a kijelölt térre, melyet kár is volna elvonni a földmivelés alól: a karok és rendek maguk is kérik tehát, hadd maradjon Arad a mostani helyen s engedjék meg a polgároknak a szabadon való építkezést: s ezt annyival inkább, mert nagy méltánytalanság volna, hogy Arad adóját három éven át a vármegye többi része fizesse²⁾).

Fölterjesztéseknek lett is annyi eredménye, hogy a helytartótanács 1781. június 5-én megengedte a házak kijavítását: de annak világos kijelentésével, hogy ekképen tett költségeiket föl nem számítják, ha a városnak Zimándra kelt átköltöznie³⁾. 1783. június 30-án az utcák kikövezését is csak hasonló föltétel mellett engedte meg⁴⁾).

A várparancsnok azonban ezentul is gátolta az építkezéseket, sőt az egyszerű javításokat is; úgy, hogy a megye 1782. nov. 13-án a királyhoz fordult.⁵⁾ Midőn pedig a helytartótanács⁶⁾ leküldte a várparancsnoknak a főhadparancsnoksághoz ez ügyben tett fölterjesztését, a vármegye ismét hevesen kikelt a parancsnok ellen.⁷⁾ 1783. június 25-én II. József csakugyan megengedte, hogy Gehringer szabadon építkezzen.⁸⁾

Sőt többet is tett a császár.

1783. május 26-án a polgárság kérelmet intézett hozzá, melyben fölemlítve, hogy harmincz év óta mily bizonytalan a város állapota s hogy az építkezések tilalmazása folytán már-már tönkrement, annak újabb fölvirágoztatása végett az építkezések megengedését, az italmérésnek — legalább iure prioritatis

1) U. o. 40—52.

2) 1781. 3. sz.

3) A helyt. tan. rend. 4602. sz. a.

4) U. az 5805. sz. a. 1783.

5) Aradm. jk. 1782. — 70. sz., 477. l.

6) 1783. január 28-án. 705. sz. a.

7) Aradm. jk. 1783. — 602—604. sz.

8) U. o., 721. l.

czimén — visszaállítását s a Mária Terézia által már 1776-ban megígért szabad kir. városi rang megadását kéri.¹⁾

A császár, ki többször járt Aradon és személyesen ösmerekedett meg a polgárok nyomasztó helyzetével, először is megsemmisítette a Zimándra való áttelepítés ügyében kiküldött kir. bizottság összes munkálkodását, kijelentve, hogy e város áttételére ezentul gondolni sem szabad.²⁾ S ha az udv. kanczellária 1783. aug. 22-én még azon törte fejét,³⁾ hogy az aradiaknak ismét beadott kérelméhez képest a mostani helyen, vagy Zimádon képzelje-e el a szabad királyi várost, mert a Zimándra áthelyezendő városra nézve már minden számítás készen állt, míg a mostani helyre új számadási kulcsot kellene készíteni, — azalatt József már határozott is.

Pálffy grófhhoz Lugosról még május 27-én intézett kéziratában kijelentette, hogy mivel Arad várának nincsenek lakosai, a vár könnyebb kiépítése végett mindazon iparosoknak, kereskedőknek és vendéglősöknek, kik a várépítészeti hivatal által kijelölendő helyen jóanyagú házakat akarnak emelni, ha a nem-katholikus túrt vallások közül akármelyikhez tartoznak is, ötven évi adómentességet ajándékoz s megengedi, hogy — Ó-Araddal egyesülve, vagy akár külön hatósággá alakulva — elüljáróikat maguk válaszzák⁴⁾ Erről a helytartótanács július 7-én hivatalosan is értesítette a megyét.⁵⁾ mely különben megjegyzés nélkül fogadta e parancsot; a város pedig csakugyan épített a várban egy egy emeletes vendégfogadót, mely 1848-ban még állott.

Még hathatósabb volt a másik, január 14. kelt rendelete. Ebben, az aradi vár helyének hibás megválasztásáról már 15 év előtt nyilvánított nézetéhez következetesen, biztosította a várost, hogy nem fogja áthelyezni Zimándra s hogy ezentul, a várra való tekintet nélkül, mindenki szabadon építkezhetik.⁶⁾

Szabad királyi várossá csak félszázad múlva lett ugyan Arad; de ha, az egykoru gúnyvers szerint „nec civitas, nec oppidum“ volt is, egyre fejlődött, bővült, szépült és gazdagodott. Félszázad múlva még egyszer végzetessé vált reá nézve a vár szomszédsága; de ez újabb bajok elbeszélése már távolról sem tartozhatik jelen czikk keretébe.

¹⁾ Az egész német oklevelet közli Lakatos, II., 239—241. l.

²⁾ Lakatos, II. 23.

³⁾ Az oklevél U. o., 238. sz.

⁴⁾ Közli Lakatos, II., 238—9. l.

⁵⁾ 6128. sz. a.

⁶⁾ Lakatos II., 23.

Mig a várparancsnokság egyre hátráltatta a város épülését, azalatt, József trónraléptekor a vár maga már közel állott a befejezéshez. Jobbadán csak a belső berendezés volt hátra s 1781. május 21-én Kristovics Imre esanádi püspök ünnepélyesen fölszentelte a várbeli kéttornyu templomot is, melyben a ferenczrendiek vállalkoztak az istentisztelet végzésére.¹⁾ A templom előtt álló két gyönyörű terebélyes hársfa az Orod-szigetet egykor borított őserdőség maradványa.

Ugyanazon évben a magyar kincstár a katonáival szemben kötelezettséget vállalt egy, a Maros folyón átvezető s kizárólag a vár stratégiai és forgalmi igényeinek megfelelő híd építésére és fenntartására.²⁾

Magukról a katonai épületekről nem kell külön emlékeznünk, mert alakjuk, berendezésök a várerősítésnek — Harsch által említett módon átalakított — törvényei szerint történt; diszitéményeik pedig nem érdemelnek különösebb leírást. 1783-on túl a megyei jegyzőkönyvek már nem vesznek tudomást az Aradvár körül folyó építkezésekről, holott II. József épen ekkor, január 13-án hagyta meg, hogy a munkálatok siettetése végett őt az építkezések állapotáról időnkint értesítsék.³⁾

Midőn teljes husz évi munka után Aradvára végül elkészült, kitört a török háboru s ugy látszott Harsch művének rögtönösen ki kell állania a tűzpróbát.

1788-ban 1428 mázsa szénát s 8600 kéve szalmát kelle a várba küldeni⁴⁾; szept. 15-én pedig a kir. biztos arra sürgette Arad megyét, hogy a legolcsóbb árak mellett ő maga lássa el élelemmel a várat⁵⁾; a megye okt. 2-án figyelmeztette őt, hogy erre egy Schimmerer Károly nevű pesti kereskedő kész nyolcz nap alatt is vállalkozni.⁶⁾ Magának a várparancsnoknak oly kevés pénze volt, hogy a csapatok fizetésére szept. 21-én a megyétől kellett pénzt kérnie kölcsön, élelmezésre pedig 67 juhot; a megye azonban a pénzt megtagadta.⁷⁾ Pedig mindig uj meg uj csapatok érkeztek a várba s okt. 14-én a megyének ismét intézkednie kellett, hogy a négy járásból összesen 8000 köteg ágyszalmát vigyenek oda be. Ekkortáiban szolgál-

¹⁾ U. o. II. 46.

²⁾ „Álföld“, 1874—210 sz. E híd 1848-ban égett le; fapillérei alacsony vizálláskor, a mostani hidtől pár lépésnyire északra most is látszanak.

³⁾ Helytartótanács, 1783. jan. 20. rend.

⁴⁾ Aradm. Gestions-Protokoll, 2551. sz.

⁵⁾ U. o. 2553. sz.

⁶⁾ U. o. 2692. sz.

⁷⁾ U. o. 2596. sz.

tattak be 15,000 köteg takarmányt s 2000 öl tűzifát,¹⁾ novemberben pedig 13420 mázsa szemeséletet²⁾ stb. Még a következő évben is készültek a vár védelmére; március 28-án azonban a megyének ki kellett jelentenie, hogy az ahhoz szükséges fák elszállítására szolgáló 10.300 igát ez idő szerént nem képes kiállítani.³⁾ Aug. 16-án viszont azt kívánta a tartományi főbiztos, hogy a megye területéről 44 mázsa szalonnát, 47 mázsa füstölt halat, 2000 db. foghagymát, ugyanannyi vereshagymát, 12,000 drb. tojást, 4 mázsa tormát s 50 akó savanyukáposztát szállítsanak a várba.⁴⁾

A savanyukáposztára azonban ép oly kevéssé volt szükség, mint arra, hogy ekkor dördüljön el A r a d várfokáról az a 296 ágyú, mely, H a r s c h számítása szerint, Arad várát teljes sikerrel védheti. A végzet ugy akarta, hogy a szabadságért vívott háborúban nyerje vérkeresztségét a vár; s ugy akarta, hogy H a r s c h szépen kicirkalmazott tervei mellett is beveggyék azt a magyar csapatok, melyeknek haditudományát pedig „csak“ a lelkesedés diktálta. A vár fokáról összelőtt város is fölvirágzott azóta; maga a vár ellenben elvesztette hadi jelentőségét, melylyel, mint azt II. József már százhusz év előtt kimondta, talán sohasem is birt. Pedig két millió forintot költöttek rá oly időben, midőn 6 millió forint volt az ország összes adója.

¹⁾ U. o. 2694 2716. és 2717. sz.

²⁾ U. o. 3130. sz.

³⁾ Gest. Prot. 1789—882. sz.

⁴⁾ U. o. 2590. sz.

Alibunár története.

MILLEKER BÓDOGTÓL.

A török korszak ily név alatt adta át nekünk ezen jelenleg terjedelmes torontálmegyei szerb és román községet. Neve magyarul annyit jelent mint „Ali kútja“, és lehetséges, hogy a hódoltság történelemben szereplő két Ali (Hali, török vezérek) egyikének személyével áll vonatkozásban. Létezett-e ama helyen, hol Alibunár elterül, azelőtt valamely község — és mily nevezet alatt? nem tudni¹⁾. Valószínű, hogy a török iga idejében ott szerbek laktak, kik sorsosaikkal Keve (Kubin) eleste, s a délvidék hódolttatásai után, menekülni nem tudtak, vagy nem akartak. Alibunár neve a mellette poshadó mocsárra is átszár-
mazott, melyet történészeink, geografusaink és statisztikusaink közönségesen „Alibunári mocsár“ név alatt ismernek, és a közvetlen mellette elterülő, szintén hirhedt, „Iláncsai mocsár“
ral emlitenek²⁾.

Alibunár nevével a történelemben csak a török félholdnak a mi vidékünkön történt leáldoztával találkozunk legelőször. Midőn II. Musztafa szultán hadaival 1695. augusztus 24-én Pancsováról Temesvárra indult, Alibunáron pihent meg. Innen küldetett Mahmud pasa, Ádám pasa és Káplán

¹⁾ Hogy Alibunár vidékén már a legrégebb időkben tanyáztak emberek, azt több érdekes régiségi lelet bizonyítja. A történelem előtti kor azon szakából, melyet régészeink „bronzkor“-nak neveztek el, a föld gyomra Alibunár határában is tartott fenn nyomokat. 1880-ban ajándékozott Praenesill Ernő, alibunári lakos, a „dél-magyarországi tört. és rég. múzeumnak“ egy, az alibunári földeken szántás alkalmával talált bronz, füles vésőt. (Tört. és rég. Értesítő, VII. k. 183.) Alibunár vidékén gyakoriak a sirhalmok, melyek az őskorból maradtak ránk. Egy ilyen, a hatvanas években, Alibunár határában felbontott tumulusban, a hamvat magában foglalt főurna négy kisebb edény által volt körül véve. (Gooss K.: Skizzen zur vorröm. Kultur-geschichte. Archiv für siebenbürg. Landeskunde, XIII. k. 434. l.) A hozzánk közelebb eső római korból maradt ránk az Alibunár és Szent-Mihály között elhúzódo sánczrészlet, melyet a rómaiak valószínűleg a dákok ellen építettek. Ugyanazon korszakból valók azon nyomok is, melyek Sándorfon, egy Alibunárral határos faluban, a szőlőkben merültek föl, és a melyek valószínűleg egy római nyaraló alapfalai voltak. (Saját jegyzeteim szerint.) Végül találtak Alibunáron görög és római érméket is. (Műrégészeti kalauz, I. k. 129. l.) Mindmegannyi bizonyíték azon élénk életéről, mely itt már a legrégebb időkben pezsgett.

²⁾ Adattár Csanád egyházmegye multja- és jelenéhez, II. kt., 440. l.

pasa egy, a Tisza mellett volt palánk ellen, melynek feldulása után a főhad az említett irányban tovább haladt¹⁾.

Délmagyarországnak a török uralom alóli visszafoglalása után, 1717-ben, Alibunár az ujon szervezésben volt tartomány verseczi kerületéhez tartozott és egy, a bécsi udvari levéltárban őrzött hivatalos összeírás szerint 32 házzal birt²⁾ és lakva volt³⁾. Egy ugyanazon időből származó térkép szerint, melynek czime: „Topographische Charten der Gegend zwischen Alibunár, Uersecz, Ui-Palanka und Cuvin“, a mondott időben Alibunárban már postahivatal létezett, és a helység mellett egy elhagyott erődítmény is volt, és magából a helységből több út ágazott szét, u. m. Verseczre, Margittára, Iláncsára; egy pedig délnyugati irányban. A verseczi útról még három út ágazott el délkeleti irányban⁴⁾.

Midőn Jenő herczeg 1717-ben Belgrád ostromára készült, Mercy Kolos gróf az egyesített erdélyi és bánági hadakat Verseczen összegyűjtvén, innen ugyanazon évi jun. 5-én Opovára indult, Jenővel egyesülendő. Ezen útjában Mercy osztálya Alibunárt is érintette⁵⁾.

1751-ben a Temesi Bánság északi fele polgárisítottván, Alibunár, mint a verseczi kerület tartozéka, még kamarális kormány alatt maradt. 1765 körül azonban a bánági határvidék szerveztével, ebbe kebeleztetett be, 1872-ig katonai igazgatás alatt maradván.

Midőn az 1764—1768 közötti években a bánági határvidéknek a provinciáléból való kisajátítása bekövetkezett, és 1773-ban ezen új határvidék egy oláh-illir- és egy némettelepítési ezredre felosztott, Alibunár az utóbbihoz lett csatolva. 1772-ben pedig, midőn az osztrák helyőrségi tüzérséget kerületekre osztották föl, egy „temesvári“ („bánági“) kerületet is alakítottak, melyben Aradon és Alibunáron fiók-tüzérségi állomások állítottak föl⁶⁾.

Midőn II. József császár 1773-ban a Temesi Bánságot, harmadizben beutazta, u. a. évi május 14-én Verseczről Alibunáron át Pancsovára ment⁷⁾.

1) Hammer: Geschichte d. osm. Reiches, III. k., 881. l.

2) Dr. Szentkláray Jenő: Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből. I k., 26. l.

3) A) melléklet Szentkláray id. művéhez.

4) Melléklet a „Törr. és rég. Értesítő“ V. kötetének II. füzetéhez.

5) „Neu Geographisch vorgestelltes Ungarisches Kriegs-Theatrum in Serbien und dem Banat Temeswar“ című 1717-ből származó térkép.

6) Gräffer: Geschichte der k. k. Regimenter, Wien, 1801, 2. kt., 310. és 316. ll.

7) Dr. Szentkláray Jenő: Száz év, I. k., 222 l.

Alibunárnak a törökök elűzése után csak szerb és román lakosai voltak; később még németek és magyarok is odaköltöztek. A szerbek és románok gör. kel. vallásuk lévén, 1735-ben, Manujlovics Maximus, verseczi püspök alatt, templomot építettek, mely később, Georgievich János, püspök alatt, renováltatott. Ugyanakkor, 1756-ban, ápril 18-án (az ó naptár szerint) az antimisz (asztalkendő) is felszenteltetett. Már 1751-ben volt a községnek 2 plebánosa. 1786-ban az egyikét Popovics Nikofornak hitták. Ekkor a templom már roskadozóban volt¹⁾.

1751-ben Alibunárnak 86; 1757-ben pedig 99 lakóháza volt²⁾.

A görög keletiek mellett, a délmagyarországi vidékek visszahódítása után, csakhamar más hitűek is tűnnek fel Alibunáron. A második és harmadik tizedben r. k. németek telepedtek le ide³⁾, kiket később, a hatodik tizedben, egy-két magyar család követett; az utóbbiakat az akkori verseczi plebános Brankovich Pál, a verseczi kerületben szétszórva tartózkodott, többi magyarokkal külön községgé akarta egyesíteni⁴⁾.

Ugy látszik, hogy a határőrvidék felállításával kerültek a katolikus hívek, mint fiókegyház, Pancsovához. Később Alibunáron külön parochia alapított, melynek a közelfekvő Károlyfalva, hova most az alibunári katolikusok tartoznak, szintén alá volt rendelve. 1780-ban Fakler Engelbert, minorita rendű szerzetest, nevezte ki a hadparancsnokság alibunári adminisztrátorrá, ki a többi közt a károlyfalvai híveket is kiszolgáltatta. 1785-ben Letzl Miksa, ferencz-rendi, volt alibunári lelkész, és Károlyfalva ekkor is, mint Alibunár filiálisa, fordul elő. 1788-ban Schimmer Fulgentius, ferencz-rendű szerzetes, adminisztrálja Alibunárt, „hol nyomorral küzd, és papi lakóház hiányában három év óta a vendéglőben kénytelen lakni.“

Mínthogy Alibunáron a gör. kel. elem mindig erősebbé lett, és a helyi körülmények és az ottani katolikusok csekély száma miatt ama község kevésbé látszott alkalmasnak a katolikus hitélet felvirágoztatására; mínthogy továbbá a szomszéd Károlyfalva 1803-ban németekkel telepített be, kik kras-

¹⁾ Okiratok a verseczi püspöki levéltárban.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ L. Böhm: Weisskirchen, 2. kiadás. 27. l.

⁴⁾ Brankovich dekanális jelentése 1766-ból; a csanádegyházmegyei levéltárban.

sovánokkal is szaporodtak: 1804-ben Károlyfalvára tétetett át a parochia, — s Alibunárt, mint filiálist, képesített hozzá¹⁾.

Mikor ez történt — 1804-ben — Alibunárnak 64 katolikus lakosa volt, kiknek száma 1836-ban 120-ra szaporodott. 1870-ben 170 kath. hívőt számlált, nagyobbrészt krassovánokat²⁾.

1773 körül Alibunáron a salétromgyártást kezdték meg, mire a vidék talajviszonyai vezették az intéző köröket. Eleintén tüzérségi tisztek, később azonban a németbánsági határőrezred közvetlenül vezette a salétrom előállítását. A nyert salétromot a temesvári kerületi tüzérségi igazgatóság váltotta be a császári lőpormalmok számára. 1777 óta szolgáltatta a tüzelő anyagot, a múlt század vége felé nagyobbított alibunári salétromgyárnak, a hozzá tartozott, Szt.-Mihály és Ilánca között elterült hatalmas gyepközeg-terület, mely többé-kevésbé használható tőzeget, vegetabilis turfát, nyújtott³⁾.

A jelen század elején az évi termelés 260 bécsi mázsa salétrom volt. 1801-ben a salétromgyártás 6820 forint nyereséget hozott⁴⁾.

Miután a salétromgyártáshoz szükségelt kézi és vontató erőt az akkori törvények értelmében a szomszéd községek vagy ingyen vagy csak csekély fizetés mellett tartoztak kiállítani; és miután e salétromgyártás úgy a kézi, mint a vontató erőt nagy mértékben vette igénybe úgy, hogy e községbeli határőrök egyéb munkájoktól elvonattak: ennek következtében ezek, midőn Károly főherceg a határőrvidéket beutazta, hozzá azon kérelemmel fordultak, hogy a tehertől mentessenek föl. Minthogy ennek következtében a gyár jövedelmének egy revíziójánál kitünt, hogy daczára az ingyen vagy csekély fizetés melletti munkaerőnek, a katonai kamarának a salétromgyártásból semmi nyeresége sincsen: a kincstár elhatározta, hogy a gyárt magán vállalkozókra bizza és az említett tőzeg-területet a gyárhoz ráadásul, és pedig mint katonai hűbért adja, hogy ekként a gyár számára mielőbb vevőt találjon⁵⁾.

1809-ben megvette a gyárt az említett tőzeg-területtel együtt, mint katonai minőségű hűbért, egy részvénytársulat élén gróf Sándor Fülöppel, 20.000 bankóczédulaforintért. Ezen

¹⁾ Adattár, II. k., 436. l.

²⁾ U. o. II. k., 436., 438. és 439. ll.

³⁾ Adattár, III. k., 92. l. — és Hietzinger: Statistik d. Militärgrenze, II. kt., 297. 298. ll.

⁴⁾ J. A. Demian: Statistische Beschreib. d. Militärgrenze, II. kt., 494. l.

⁵⁾ Adattár, III. kt., 92. és 93. ll.

részvénytársulat kezelte a salétromgyártást egy teljhatalmu igazgató, névszerint a schombergi Rückert vezetése mellett 1812-től egész 1813-ig; és hogy az igényelt kézi munkát és vontató erőt magának biztosítsa, a kapott tőzegterületen egy telepítvényt alapított, melynek lakosai a gyárban munkások és tőzegszállítók valának, csekély fizetés mellett; de azon előnnyel, hogy a hadi szolgálattól felmentve valának. Ezen telepítvényt, melynek első lakosai a szomszéd torontálvármegyei községekből kerültek, a részvénytársulat saját elnökétől, gróf Sándortól „Sandorf“-nak nevezte el.

Mivel azonban maga ezen társulat sem boldogult a salétromgyártással, alkudozásba lépett Gradl Ferencz, örkamarással, ki a gyárt az említett tőzeg-területtel annak jogaival és kötelességeivel együtt az összes részvények megvétele által, magára ruházta. Minthogy azonban az idő folytában, mely alatt Gradl a gyárt és a tőzegterületet gondozta, a nevezett Sandorf község néhányszor vizáradások által veszélyeztetve volt, Gradl odatörekedett, hogy a kinestártól még újabb területet nyerjen, hogy egyfelől a községnek magasabb fekvést és szántóföldeket biztosítson; másfelől pedig maga is szántásvetésre szintén alkalmas területet nyerjen.

Törekvését siker koronázta; mert 1819-ben Gradl és a kamara között új szerződés kötött, melynek értelmében az említett, 700 holdnyi területen kívül a salétromgyártás emeléséhez még újabb 900 holdnyi terület adatott oly feltétellel, hogy Sandorf községe régi helyéről az északkelétre fekvő magaslatra települjön át: a telepítvényesek közt 300 hold osztassék fel; 300 hold legelőnek maradjon; és 300-at maga Gradl használjon. A községnek a magaslatra történt átköltözése 1820—1824-ben ment végbe, s a telepítvényeseket illető 300 hold pedig úgy osztatott fel, hogy 30 telepítvényes család 3—3 holdat; 30 család pedig 2—2 holdat kapott örökös használatba azon munkájáért, melyet a tudvalevő gyárban csekély fizetés mellett végezni tartozott.¹⁾

A második évtizedben azon két helyről, hol a salétromot összesöpörték, évenként körülbelül 140 bécsi mázsa kétszer tisztított, legjobb minőségű salétromot nyertek. Abban az időben a tőzeg-terület $1036\frac{7}{1600}$ holdat tett, melyből azonban már $871\frac{370}{1600}$ hold, negyven évig tartott rendszertelen gazdálkodás, égések és vizáradások folytán, hasznavehetetlenné vált. A tőzeg-

¹⁾ Adattár, III. kt., 93. l.

mennyiséget a megmaradt $165^{397/1600}$ holdnyi területen azonban még $55.082^{27/216}$ köbölre becsülték. Mivel a gyár évi szükséglete 2000 köbölt tett ki, kiszámították, hogy avval az anyaggal még egy negyed századig beérik.¹⁾

A gyár sorsa közvetlen a forradalom előtti időszakban oly fordulatot vett, hogy miután a kamara Gradl-nak azon költséget, melyet a gyár emelésére és felszerelésére (34.000 forint) fordított, nemcsak ki nem fizethette sőt belátta, hogy a salétromgyártást eredmény nélkül folytatja: azon 34000 forint fejében, melylyel a kincstár Gradl-nak tartozott, az egész gyárépület, a hozzá tartozó 100 holdnyi alibunári salétromterülettel, és a sándorfi tőzegterülettel együtt, Gradl-nak örökös birtokába esett. Sándorf csak hűbérurat cserélt, kötelezve lévén továbbra is a gyárban dolgozni.²⁾ A forradalom után — a hatvanas években — megszünt aztán egészen a salétromgyártás.

1796-ban Alibunár engedélyt kapott heti vásárt és évenként 4 országos vásárt, az utóbbiak között egy baromvásárt tartani. Az országos vásárokat a magyar szabadságharc előtti korszakban a temesvári, nagy-becskereki és verseczi kereskedők is sűrűn látogatták.³⁾ Okozta pedig ezt azon körülmény, hogy az Alibunár mellett elhaladó, és Pancsováról Verseczen át Temesvárra vivő út akkor jelentékeny szerepet játszott a közlekedésben.

Alibunár a jelen század elején már nagy és népes helység volt; mert 249 lakóházat számlált.⁴⁾ A helységben létezett egy „trivialis“ azaz „aliskola“ 5 tanítvánnyal. Ez ugyan nem volt dicséretes dolog; de azért járt 1802-ben a katolikus, német tannyelvű iskolába nem kevesebb, mint 67 gör. kel. vallású gyermek.⁵⁾

A második deczenniumban alapítottak itt egy faiskolát, mely a jabukai faiskolának filiálisa volt. Ugyanakkor az itteni postát (cambiatura) a m. k. udvari kamara tartotta fenn, mely annak jövedelmét is huzta, és az akkori temesvári főposta-hivatalnak rendelte alá.⁶⁾

Midőn 1845-ben, az 1838-ban alakított „illir-bánsági zászlóalj“-ból külön ezredet alakítottak, melyet „illir-bánsági ezred-“

¹⁾ Hietzinger: Statistik der Militärgrenze, II, kt., 298. l.

²⁾ Adattár, III. kt., 94. l.

³⁾ Fehértemplomi városi levéltár, 17. 6. évi fasc., — és Hietzinger: Statistik, II. kt., 429. l.

⁴⁾ I. A. Demian: Statist. Beschreib. d. Militär-Gränze, Wien, 1807. II. kt., 409. l.

⁵⁾ U. o. II. kt., 319., 427. és 429. ll.

⁶⁾ Hietzinger: Statistik, II. kt., 93. és 390. ll.

nek neveztek el, „Alibunárt a német-bánsági“ ezredből kiharították s az új ezredhez csatolták, és továbbra is századosi székhelynek hagyták.¹⁾

Alibunár a délmagyarországi hadi történetben kétszer játszott fontosabb szerepet. Először 1788-ban az „utolsó“ török háború alkalmával, és másodszer 1848—1849-ben, a szabadságharcban, az ellenség által mindig táborhelyül levén kiszemelve.

Az 1787-ben megkezdett török háború tudvalevőleg szerencsétlenséget hozott Délmagyarországra, melynek Dunamenti vidékeit már 1788. augusztus óta török csapatok, melyek a császáriakat hátrálni kényszeríték, özönlötték el. Szeptember 21. után, midőn Verseczről, melyet megtámadni nem mertek, visszavonultak. Alibunárt a törökök 700—800 főnyi török csapata választotta táborhelyül, honnan különösen Temesvár vidéke ellen intéztek rablójáratokat: Verseczet pedig szemmel tartották.²⁾ Október 6-án és 9-én báró Capaun kapitány vértés lovasaival az Alibunárnál táborozó törököket Szt.-János-nál, a csatornánál, folytonos szerencsével szorította vissza:³⁾ október 10-én pedig Hofnungswald kapitány és Mazkiewitz hadnagy egy esetepatában, Szt.-Mihály és Szt.-János között, 40 vértésükkel 100 janicsárt és szpahit futásra kényszerített és az Alibunártól északra fekvő római sánczig kergette.⁴⁾ Majdnem közvetlenül ezután eltakarodtak a törökök Alibunárról és nemsokára egészen a Dunán át vonultak.⁵⁾ Midőn azután II. József császár 3 dandárral Pancsova ellen indult, egy dandár, t. i. középső, Alibunáron át vonult előre.

Alibunár szerepe azonban a szabadságharcban még fontosabb volt. A karlóczai szerb központi bizottság „(glávni odbor)“ megalakulása után, a szerb felkelőkből három szakaszt szerveztek, melyek egyikének feladatul tűzeték ki, hogy Versecz ellen; és innen Temesvár, valamint Fehértemplom-felé haladjon előre. Ezen hadcsapat gyülekező helyéül és táborául Alibunárt szemelték ki. Az alibunári tábor szervezésével Sztanimirovics Dömötört bízták meg, ki előbb Verseczen kereskedő volt, később Szerbiába vándorolt ki: a szerb mozgalom kitörésénél pedig ismét visszajött Magyarországba

¹⁾ L. Böhm: Weisskirchen, 122. és 123. ll.

²⁾ Milleker B.: Versecz sz. k. város története, I. k., 207. és 208. ll.

³⁾ Kurze Geschichte der k. k. Regimente, II. k., 32. l.

⁴⁾ U. o. — Ezen csatározásokról megemlékezik egy régi térkép is, melynek címe: „Carte der Scharmützel bei Alibonar, Orlovat, Panschova und beim beschanier Damm.“

⁵⁾ Milleker B.: Versecz sz. k. város története, I. k., 214. l.

és a karlóczai főodbor által a bánási-szerb részek biztosává lón kinevezve.

Sztanimirovics rendkívüli erélyvel és nagy tüzzel oldotta meg feladatát úgy, hogy június elején az alibunári tábor már meg volt alakítva. Sztanimirovics és Koics, egy volt határőrvidéki főhadnagy, most nemzeti őrnagy, alkották volt meg azt legnagyobb részt az illir-bánási határ-ezred fegyverfogható embereiből; másik, sokkal kisebb része, a Dunántúlról jött szerbiai népségből állott. Volt a táborban néhány ágyu is — mint mondják 6 darab, melyek kicsiny forgatható lövő fegyverek voltak és a csajkásoktól maradtak fenn. Az ide egybegyűjtött hadi erő, mely jobbadán nádkunyhókban tanyázott, már akkor 4—5000 emberre rugott. Magában a helységben „fiók-odbor“ székelt, mely bizonyos Sztojanovics elnöklete alatt, néhány gör. kel. papból és az alibunári postamesterből alakult vala meg.¹⁾

Ennek következtében a magyar kormány, mely Verseczen már előbb kezdett hadesapatokat összpontosítani, nehogy a lázadás a románokra is elterjedjen, a nevezett városba még néhány, többnyire lovas csapatot is küldött, hogy azok az alibunári táborral szemben védelmi állást foglaljanak el.²⁾

Minthogy az alibunári szerb tábor a hozzá közelfekvő helységek lakosait nemcsak szép szóval, hanem fegyverrel is a maga részére akarta hajlítani, az összekocczczanásközte és a törvényes hatalom között hamar bekövetkezett. A szomszéd román ajku, de magyar érzelmű Szt.-Mihályt jun. 25-én, 26-án és 28-án hiába szólítván föl az átpártolásra, július 1-én ama helységet fölperzselték.³⁾ Minthogy pedig Szt.-Mihályon annak daczára az odbornak egy újabb küldöttjét, egy gör. kel. papot, elfogtak és Temesvárra kísérték be, revancheból az alibunáriak Károlyfalvát támadták meg és az ottani r. k. lelkészt, Kriksz Antalt, magukkal a fogságba vitték.⁴⁾

Ekkor Verseczen már feltűnő jelek tanusították, hogy ama város szerb lakosainak egy része a felkelőkkel tart. Július 5-én megadta magát Vlazkovác a fölkelőknek; minek követ-

¹⁾ G. Klapka: Memoiren (1852), III. k., 15. l. — Horváth M.: Magyarország függetlenségi harczának története, I. k., 187. l. — Néhai Baumann Kristóf, verseczvárosi képviselő, feljegyzései, 53. l. — Dr. A. Schütte: Ungarn und d. ung. Unabhängigkeitskrieg, 2. kiad., II. k., 89. l. — és mások.

²⁾ Horváth M. id. m., II. kt., 181. l.

³⁾ Horváth M.: Magyarország függetlenségi harca, I. k., 198—200. ll.

⁴⁾ U. o. I. kt., 207. l.

keztében a verseczi tábor ezen helységet július 8-án megszállotta, és a felkelőket onnan kikergette.¹⁾

Most már nem volt többé elkerülhető a döntő összeütközés a két tábor között. Július 11-én következett be az, midőn az alibunári szerb hadak a verseczi magyar tábor megátámadták; de vesztökre; mert ez utóbbi a város előtt, a Pancsovára vezető országuton, találkozáván az ellenséggel, azt teljesen szétverte, és vezéreit elfogta. Sztanimirovicsot és Koicsot, mint hazaárulókat, a temesvári törvényszék kötél általi halálra ítélte, mely július 19-én rajtok végre is hajtatott.

A Versecz melletti ütközet, az első ezen szerencsétlen időben, nagy hatással volt a felkelőkre. Az alibunári tábor magától felbomlott és nagy rémület fogta el a szerbeket; — azonban Blomberg ezredes, a verseczi hadak főparancsnoka, ki később átment a császáriakhoz, nem használta fel, vagy nem akarta felhasználni győzelmét.²⁾

Október vége felé, midőn a szerb hadi csapatok már „osztrák-szerb hadtest“ nevet viseltek, a szerbek az alibunári tábort újra szervezték. E célból ide rendelték a Bácskában, Csurugon, létezett táborból a pétervárad határőrezred 2 zászlóalját (1404 embert) 6 ágyuval Jovánovics Mihály, cs. k. százados, vezérlete alatt. Ezekhez jött nemskára még 1 zászlóalj ugyanazon ezredből és egy negyedik zászlóalj a német-bánsági ezredből. Lövegeik számát is megszaportították kettővel. Később a pétervárad ezred második zászlóalját egy csajkás zászlóalj váltotta fel. November elején tehát Alibunáron 4 zászlóalj volt összpontosítva 3 ágyuval; összesen körülbelül 5000 ember. Ezek közül az Alibunárral határos Károlyfalván szállásolták el Baraics Jęfta, cs. k. főhadnagy, parancsnoksága alatt a német-bánsági ezredhez tartozó zászlóalját 2 három fontos löveggel.³⁾

November 30-án, midőn a magyarok a szerb hadakat három oldalról támadták meg, Kiss Pál őrnagy, győzelmesen csatározott Károlyfalva előtt; az ellenséget Károlyfalvára és Alibunárra visszavervén; de azután visszahúzódott ismét Verseczre.

Most elhatározták a magyarok, hogy a szerbeket Versecz felől tulnyomó erővel támadják meg. A főszerepet ezen vállá-

¹⁾ Milleker B.: Versecz sz. k. város története, II. k., 14. és 15. ll.

²⁾ Milleker B.: Versecz sz. k. város története, II. kt., 15–20. ll.

³⁾ Erlebnisse eines k. k. Offizier's stb., 67., 68. és 80. ll.

latban Damjanich Jánosra, ki ezredesi ranggal november 1-je óta parancsnokolt Verseczen, bízták. A fősapást Alibunárra akarták mérni.

Alibunár tudvalevőleg a róla elnevezett mocsárnak délnyugati sarkán, egy mélyedésben, fekszik. Keletről nyugat felé meredek, csakis egyes lövészek által megmászható lejtő vonul el 20 méternyi magasságban a helység felett, még pedig annak egész hosszában. Csak egyes mély úton járhatnak föl és le a kocsik. A magason síkság terül el; s innen délnyugati irányban valami egy óra járásnyira kezdődik a delibláti futóhomok. A lejtő szélén egyes szilárd épületek, egy temető, több gyümölcs- és szőlőkert látható. A lejtő meredeksége kelet felé Károlyfalván túlig: nyugat felé Szeleuson át egész Iláncsáig terjed. A terület tehát erődítésre teljesen alkalmas. Amott fenn a három zárt, egymással futóárokkaal egybekötött és egymást védelmező sáncz, a leghatalmasabb ellenséggel is daczolhatott volna. A szerb hadtest parancsnoka el is rendelte volt a tábor erődítését, a mely czélből oda is rendelte volt Zsivánovics genie-tisztet; de a tábor parancsnoka, Jovanovics, elbizakodottságában nélkülözhetni vélte az erődítvényeket. Csak Baraiics fődözte hadállásának arczonalát Károlyfalván túl egy futó árokkal.¹⁾

Damjanich, — miután hadosztálya a 10. honvéd — és a Wasa-féle zászlóaljjaal erősbödött és ő Gergely őrnagyot 9 gyalog, 1 huszár-századdal és 3 ágyuval Zichyfalváról egyenes irányban Alibunárra elindította vala — deczember 12-én megindult Verseczről 12 gyalog századdal, másfél huszár századdal és 9 ágyuval Károlyfalva ellen.²⁾ Déli 12 órakor érkezett a nevezett helység elé; az ellenséget részint a helységben részint az országot felett uralkodó sánczokban találván. Gergely őrnagy üzenetét be sem várva, azonnal jelt adott a támadásra. Baraiics kétségbeesetten viaskodott. Majdnem három órai harc után szurony-szegezve foglalta el a 3. és 9. honvédzászlóalj a falut is, a sánczokat is, és visszaszorította a szerbeket. Csak lépésről-lépésre hátráltak ezek. Baraiics maga, Zsivánovics és Rajacsics hadnagy 20—30 emberrel fedték visszavonulásukat.³⁾

1) Erlebnisse eines k. k. Offizier's stb., 80. és 81. ll.

2) Georg Klapka: Mémoires. III. k., 69. l. — Erlebnisse stb., 92. l.

3) Horváth M. id. m., II., 88. l.

Ez alatt a Zichyfalváról elindult Gergely őrnagy megtámadta az Alibunár északi oldalán állott Jovanovicsot: de nem bírván a szerbek tulnyomó erejével, csak védekezésre szorítkozott. Ekkor jöttek a károlyfalvi menekülők Alibunárra, hírt hozván a rettegett „vörös sipkások” előnyomulásáról, a mi az ekkép két tűz közé szorult alibunári őrséget nagy aggodalomba ejtette. Gergely észrevevén az ellenséges hadsorok ingadozásait, azt következtette azokból, hogy a magyarok megérkeztek Károlyfalvára: újabb támadásra vezénylve tehát csapatait és makaes küzdelem után épen azon pillanatban foglalta el Alibunárt, midőn az ellenség mögött feltűnt Damjanich hadosztálya. Jovanovics a magaslatra vonult vissza. Az ott felállítva volt tartalékosok kis időre visszatartották ugyan a magyarokat, ámde a szerbek hadállása minden oldalról be volt kerítve, és sánczok nem voltak, melyek nekik támpontul szolgálhattak volna, s így Jovanovics és az egyes századok fegyverrel kényszerültek maguknak visszavonulási utat törni Neudorf felé. Az ellentállás nélküli, vad futásban Pancsova felé gomolyodó ellenséget a Württemberg-huszárok 2 százada vette üldözőbe, és többszöri, sikerült rohammal teljesen tönkre verte. Alibunár egészen, Károlyfalva részben a lángok martalékává lőn. Egyike volt ez a szabadságharcz legvéresebb ütközeteinek!

A szerbek vesztesége tetemes volt, 1500-nál több halottjuk és sebesültjük lévén. Elveszítették 2 ágyujokat, ugyanannyi puskaporos kocsijukat, 9 mozsarat, 300 löfegyvert és 2 zászlót. Az elesettek közt volt Zsivánovics és Rajacsics, kik a huszárok kardesapásai alatt vérzettek el. A magyarok 80—100 halottat és sebesültet számláltak. Az alibunári tábor végkép megsemmisült¹⁾.

Még egy ízben látott azonban Alibunár haderőket falai közt. Midőn ugyanis 1849. január havában Damjanich Verseczről elvonulni kényszerült, az utána huzodó szerbek, t. i. a Theodorovics parancsnoksága alatti dandár, ugyanazon hó 18-án Alibunáron volt, hol akkor a főhadiszállást is tartották. Itt, az elpusztult faluban, megjelent egy verseczi küldöttség is, mely azt jelentette, hogy a magyarok egy része már elvonult Verseczről, esedezván egyuttal az iránt is, hogy császári

¹⁾ Georg Klapka: Memoiren III. k. 69. és 70. ll. — Erlebnisse stb. 92. l. — Horváth M. id. m., II. k., 88. és 89. ll.

csapatok szállanak meg a várost¹⁾. Másnap a szerbek ismét tovább haladtak.

1849. évi május végén és június elején a vándorsáskák nagy pusztításokat tettek az itteni vetésekben úgy, hogy még Versecz vidékéről is küldöttek embereket azon kártékony rovarok kiirtására²⁾.

A helység csak lassan épült fel romjaiból. 1852—3-ban emelkedett a mostani gör. kel. parochiális templom is³⁾.

1854-ben Alibunárnak 3931 lakosa volt, kik Szent-Mihálynak 2896 és Sandorfnak 560 lakosával a szerb-bánsági határőr-ezred 3. (alibunári) századát képezték. Századparancsnok és kezelési tiszt (Administrations-Offizier) Alibunáron akkor Wagner György, főhadnagy volt. Azon esztendőben működött mint plébános Alibunáron: Popovics György, Gruics János és Zsán Miklós, és mint cooperátor: Tubics Pál. Az akkori triviális iskolai tanítót Koller Antalnak, a községi fiiskolai tanítót Kocsoba Jánosnak, a községi leányiskola tanítót pedig Wragovics Györgynek hívták⁴⁾.

1857-ben volt Alibunárnak 3442 lakosa, és pedig 160 r. k. 3280 gör. kel. és 2 helvét hitvallású⁵⁾.

A hatvanas években Alibunár telegrafállomást kapott: a legujabb időkben pedig gyógyszerárt állítottak fel ott.

A hetvenes években Reichl Jeromos gőzmalomot építtetett, évenkénti 20.000 métermázsányi termelési képességgel. Ezen gőzmalom 1881-ben 10.000 métermázsát termelt. Felszerelése akkor egy 14-lóerejű Clayton & Shuttleworthféle gőzmozgony és 3 ugynevezett Pannonia-kőből állott. Átlag ezen malomban naponként 5 egyén foglalkozott. Az évi munka-napok száma 250 volt).

Midőn 1872-ben a magyar határőrvidék feloszlott, ugyanazon évi november hó 1-jén Alibunár Torontálvármegyébe kebeleztetett be, és egyik járásának székhelyévé is lett. Azóta van Alibunáron m. k. járásbiróság is, mely a panosovai első foku m. k. törvényszéknek van alárendelve. 1876-ban „nagy-községi“ minősítést nyert.

Az 1881 elején végrehajtott népszámlálás alkalmával Alibunáron a következő viszonyok uralkodtak: a helységnek,

¹⁾ Erlebnisse stb., 121. l.

²⁾ Versecz sz. k. város levéltára.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Handbuch der Wojvodschaft Serbien und des Temeser Banats für das Jahr 1855. Temesvár, 1855.

⁵⁾ Schematismus cleri dioecesis esanádiensis pro a. D. 1858, 124. l

⁶⁾ A temesvári kereskedelmi- és ipar-kamra jelentései.

melynek határa 15.564 katasztrális holdra terjed¹⁾, 729 háza volt, 4050 lakossal. Ezek közt volt nemzetiség szerint: magyar 25, német 294, tót 19, román 2405, horvát-szerb 1141, egyéb honi nyelvű 30, külföldi nyelvű 3 és beszélni nem tudó 133. Vallás szerint volt: r. k. 324, gör. kel. 3700, evang. 18, helv. hitv. 7, és zsidó 1. Olvasni és írni tudott 787 egyén²⁾.

Ujenczozási tekintetben Alibunár 1883-ig a 29. cs. és k. gyalog ezred hadkiegészítő kerületéhez tartozott; azóta a 83. (fehértemplomi) ezredhez adja besorozott fiait. A m. k. honvédséghez ujenczozott legényeket kezdettől fogva a 85. (pancsovai) zászlóaljhoz szállította: mely 1886-óta a 7. (verseczi) féldandár 3. zászlóalja.

Vallási tekintetben van Alibunáron 2 gör. kel. plébános, kik a verseczi g. k. esperes alá tartoznak; a r. k. hívők a Károlyfalvai parochiához tartoznak mint filiálisták. Adózás tekintetében pedig Alibunár a pancsovai m. k. adóhivatalhoz sorakozik.

¹⁾ Kollerffy és Jekelfalussy: Magyarország helységnévtára. 1882, betűrendes rész, 11. l.

²⁾ A magy. kor-országaiiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei, Budapest 1882, II. kt. 302 f.

A régi keresztény sírkövek symbolumai.

A keresztény művészetnek legrégibb emlékei azok, melyeket a katakombákban találtak, akár kisebb nagyobb fali festmények és vésések, akár a sírköveket díszítő ábrázolások alakjában. Mübecsük ez emlékeknek nem nagy, mert nem gyakorlott esetek művei, mint az egykorú pogány műtárgyak s nem is valami feltűnő művészi compositiók. Amde tekintetbe kell vennünk, hogy egy egészen új felekezet készíté azokat, hogy lelke legbensőbb érzeteit megtestesítse, mit az emberi természet megkíván: s kívánhatjuk-e, hogy egy új felekezet, mely nem az akkor uralkodó pogányságból fejlődött, hanem azzal mindjárt egyenes ellentét gyanánt lépett föl, rögtön kész művészekkel rendelkezék, kik a lélekben élő ideált azonnal a legtökéletesebb idomokkal s kifogástalan compositiókban állítsák elő? Azonkívül nem szabad figyelmen kívül hagyni a hely, és idő körülményeit. Sötét földalatti üregek voltak ez új művészet bölcsői a kegyetlen üldözések korában. A rettegés, nem a saját életért, hanem a legszentebb profanatiójáért, határt szabott a művész alkotó kezének abban is, hogy képzetét tetszésszerinti alakban ábrázolja; közömbös tárgyakat kellett választania, hogy ha esetleg az új tan üldözői rátalálnának is e képekre, azok symbolikus jelentményét nem ismervén, legfőlebb kezdetlegességük, de ne magasztosabb rendeltetésük miatt tegyék gúny, csúfolódás tárgyává.

Mi a ker. művészet ez emlékei közül a sírkövek symbolumait választottuk rövid értekezésünk tárgyául; talán nem lesz érdektelen megfigyelnünk, mily alakban fejezték ki az első keresztények hitük azon tanait, melyek midőn szeretteik sirját naponta szemlélték, a fel-fel sajtó fájdalmat megnyihitették.

Szorgalmasan kutatjuk a rég elmúlt időkben élt idegen vallásu nemzedékek eszméinek örökségét; pihenésül a fáradságos munka közepette vegyük szemügyre azt is, a mi sajátunk.

A ker. siremlékek ezen ábrázolásai túlnyomólag typico-symbolicus jellegűek: tárgyaik vagy emberek vagy állatok és növények vagy más közhasználatú dolgok is.

Általában azt mondhatjuk, hogy e symbolumok legnagyobb része, mint a kereszténység által eljátszott szomorú drámának diadalmas megoldását, a föltámadást tünteti elénk. Különösen pedig megemlítendők:

I.

A symbolikus ember-alakok:

A bünbeesésnek és a bün következményeinek jelzéseként nem egyszer találjuk a sírköveken Ádám és Eva képeit, a tiltott fával és kigyóval együtt. S hogy az egész emberi nemre kiható büntetés is jelezve legyen, egy ősrégi római sarkophagon Ádámot egy búzakévével látjuk ábrázolva, mert arcza verejtékével kell keresnie kenyerét, Évát pedig egy báránnyal, mert szeliden kell engedelmeskednie férjének.

A bün tudatának azonban nem szabad kétségbeejtenie az emberiséget; azért igen gyakori a síremlékeken az engesztelésnek, az Üdvözítőnek jelképe mindazon alakokban, melyekben az ószövetség előrehirdeté. Látjuk őt, mint Ábelt, ki Krisztushoz hasonlóan, minden bün nélkül saját bátyja által öletett meg, mint a Megváltó önmön népe által. Látjuk, mint Izsákot, ki maga viszi a fát az oltárra, melyen áldoztatnia kell, mint Krisztus maga vitte keresztjét. Látjuk, mint Józsefet, ki Egyiptomban hallgatag türelemmel viseli a súlyos rabságot s azután népe szabadítója lesz, épen mint Krisztus, ki némán szenvedti a legszörnyűbb kínokat, hogy az emberiséget üdvözítse. S végre látjuk őt Mózes képében, ki népét bölcs törvényei által bizton vezette az ígért boldogabb hazába s kinek élete számtalan eseménynyel jelképezte az új-szövetség törvényhozóját.

Ugyanitt kell megemlékeznünk azon jelképről, mely a Noét s családját megmentő bárkában az egyházat ábrázolja, mint azon intézmenyt, mely az erkölesi romlás közepette az emberek azyluma és Istennel kiengesztelője.

Gyakran mindakét tannak egyesítéseként ugyanegy síron látjuk a bünbeesést és kiengesztelést Ádám és Krisztus képében.

Az üldözések közepette, melyek az első keresztények fölött vésteljes vihareként dühöngtek, bizonynyal természetesnek fogjuk találni gyakori használatát azon jelképeknek, melyek a hívöket Isten akaratán való megnyugvásra, hősi bátorságra és kitartásra serkentették, s egyszersmind emlékezetökbe hozták azt, hogy küzdelmök jutalma el nem marad.

Ide tartoznak különösen a türelmes Jób, Dániel az orosz-lánok közt, a három gyermek az égő kemenczében és Tóbiás.

Illés, Jónás és Ezechiél próféták képei a feltámadást hirdetik.

Ezek röviden összefoglalva azon jelképek, melyek az ószövetségben említett egyének egy-egy nevezetesebb életmozgásánál erősítették meg a halállal napról-napra szemben álló keresztényeket.

II.

És most áttérünk a gyakrabban előforduló symbolikus állat-alakokra, melyek talán kevésbé ismeretesek s így nem lesz hiba azokkal kissé bővebben foglalkoznunk.

A bárány igen gyakori a régi keresztény sírköveken. Köztudomásulag állandó jelképe ez Krisztusnak, kinek türelmes szenvedése váltotta meg az emberiséget.

A galamb nem kevésbé volt használatos. A második nicaei egyetemes zsinat jóváhagyásával jelképezi a Szentlelket. Binterim szerint tisztaságszereteténel fogva jelképe a tiszta, Istent-szerető lelkeknek s egyszersmind a szelidségnek; azért általános mondás, hogy a galambnak epéje nincs. Két esókolódó galamb, a hitvesi hűségnek s illetőleg annak symboluma, hogy az elhúnyt csak egyszer volt nő vagy férjnél. Mert a régiek felfogása szerint a gerlek csak egygyel párosodtak, s életüket annak elveszte után szomorúságban töltötték el. Az olajfaágot vivő galamb a béke jelképe.

A hal. Jelentőségét a legrégibb egyházi írók tanuságából s világos nyilatkozataiból határozottan megállapíthatjuk. Jelképezte u. i. Tertullian, sz. Ágoston és mások szerint az Üdvözítőt. Ennek alapját a görög *ιχθύς* szó adta, mely halat jelent s melynek betűi egymásután a következő szók kezdőbetűinek vétettek: *Ἰησοῦς, Χριστός, Θεοῦ, υἱός, σωτήρ* vagyis Jézus Krisztus, Isten Fia, Megváltó.

Különben jelképezte a hal a sírban nyugvó keresztényt is, ki a kereszt vizében a megigazulás malasztja által Krisztushoz hasonló s az ő testének mystikus tagja lőn.

A kakas, mely szintén gyakran látható az ősrégi ker. sírköveken, Prudentius ker. költő szerint, első sorban a bűn álmából való lelki föltámadást s ezzel együtt a halottak testi

feltámadását is jelképezi: amint a közönséges életben is az éj elmúltának s a nap közeledésének hirdetője.

A kígyó, a gonoszság, a bűn, a csábítás jelképe s emlékezteti az embereket az első bűnre, melyből a halál származott. Rendszerint azonban valamely más symbolummal együtt látjuk a sírköveken, mely Krisztust, a kígyó legyőzőjét, állítja elének.

A lovakról, melyek néha a ker. sírköveken láthatók és pedig vagy szabadon, vagy kettősbe, négyesbe fogva, s néha szárnyakkal is ellátva, Binterim nyomán a következőket mondhatjuk: Ezeknek symbolikus jelentését illetőleg nem egyeznek meg az archeologusok: némelyek szerint ez adatok az elhunyt-nak foglalkozására utalnak, hogy t. i. kocsivezető volt; mások szerint a kettős és négyes fogatok consuli jelvények: ismét mások szerint e lovak a gyorsan tűnő életet jelképezik. Binterium azon véleményt fogadja el, mely szerint ez alakok a keresztények által a lelki harcban kivívott győzelmet és diadalt jelentik, mert Jób könyve szerint „a ló kapálja a földet, ellene megy a fegyveresnek, megveti a félelmet s nem tér ki a kard elől: dühöngve, rombolva száguldja át harcban a mezőt,” s nem akar megállani, midőn a kürt megállapodást jelez. Ezért a hadviselésre kiválóan alkalmas s már a pogányok is a harcok istenének szentelték. Ezért jelképe a hadviselésnek és a győzelemnek s így a lelki diadalnak is.

A nyúl Krausz szerint a gyors életút jelképe, de azon embereké is, kik üdvüket félve-remegve munkálják.

Az oroszlán, melyet kiváló erejéért s bátorságáért az állatok királyának nevezünk, Krisztus királyságának és hatalmának jelképe. A szentírás számtalan helyen nevezi a Messiást oroszlánnak.

Bizonynyal meglepő, hogy a régi ker. siremlékeken néha a pávát is ott látjuk, mely köztudomásulag a hiúság jelképe. Ott azonban más a jelentősége. Azt mondják, hogy a páva húsa megfőzve ellentáll a rothadásnak, a feloszlásnak. És kétségkívül ezen tulajdonságánál fogva vétetett jelképeül a halhatatlanságnak és annak, hogy a ker. tan szerint az ember megdicsőült teste a feltámadás után többé el nem enyészik.

Szintoly különösnek tetszhetik, hogy pillangókat is találunk a régi keresztény sírköveken. Mit kereshet ott az állhatatlanság jelképe? Oswald megmagyarázza, midőn így ír: „Lehet-e szebb symboluma az ember feltámadásának s különösen a megdicsőült emberi test átalakulásának, mint a tarka, szingazdag,

könnyü lepke kibontakozása a bábból, melybe magát az undok, nehézkes hernyó rejté?”

Ugyancsak a feltámadást jelképezi a phoenix madár, mely a régiek általános véleménye szerint miután az évek bizonyos számát túlélte, önmagát fészkeben megégetvén, szebb lett mint azelőtt. Hogy később a régiek e véleménye mesének bizonyult, az a symbolum jelentőségét nem teszi kétesse.

III.

A növényországból vett symbolumok közül nevezetesebbek:

A cyprus, a pogányoknál a halál jelképe egyrészt fénytelen, sötét színe miatt, másrészt, mert ha egyszer kivágták, új hajtást nem hozott; legalább így mondják Plinius és Ovid. De Plinius egyszersmind azt mondja felőle: *Cariem vetustatemque non sentit*. És a keresztények ezt a tulajdonságát tartották szem előtt, hogy t. i. mindig zöld, és fája el nem rothad, s azért a ker. siremlékeken a halhatatlanságra emlékeztet.

A lilium jelentőségében a régi és újabb népek egyaránt megegyeznek: mindegyik az ártatlanság symbolumának tartotta és tartja. Így a keresztények is.

Az olajágak a rómaiak és görögök szerint a harcversenyek diadalmas bajnokait illették meg. A római diadalmenetknél is használatban volt az olajfa-koszorú, csak hogy maga a győző hordta, hanem a heroldok, kik győzelmét dicsőítették; e jelentést átvették a keresztények is, csak hogy átvitt értelemben a szellemi harcra és a lelki győzelemre.

Az olajág egyszersmind nagy jutalomnak is tekintetett más kiválóbb tettekért. Midőn az athéniak Epimenidest Krétából meghívták, hogy Solonnak a törvény megalkotásában segítségére legyen, a bevégzett munka után különféle jutalmakban akarták őt részesíteni, ő azonban egyetlen olajágot kért Pallas Athéne templomából. Lehet, hogy a keresztények is a Krisztus parancsai szerint fáradozók örök jutalmát jelképezték vele. Még egy sajátosságát kell az olajfának megemlítenünk, hogy t. i. bár tövig leégetik, újra kihajt; lehet hogy e szempontból a keresztények symboluma volt vallásuk üldöztetése közepette vagy talán a föltámadásnak is jelképe.

A pálma, Kelet legerősebb, legtartósabb fája, mint Binterim mondja, a siremlékeken okvetetlenül keresztény sirra és

pedig vértanu sírjára vall. Egy másik hirneves archeologus, Krausz azonban kétségre vonja, hogy a pálma kizárólag csak a vértanuk sírját jelezné. Hanem véleménye szerint jelzi általában az igazakat is, kik a tökéletességben állhatatosan följebb és följebb törnek, mint a pálma a magas ég felé.

A rózsza. A régieknél jelképe a rózsza a diadalnak; a győzelmesen hazatérő hadvezér kocsijába rózsát szórtak, sőt a halál utáni élet üdeerejét is jelképezték vele, azért boríták el a holttetemet rózsával és myrtussal. A ker. symbolikában, kiváltkép az ifjuság kóporsóján, jelképe a mulékony földi szépségnek, de egyszersmind ama hervadhatatlan ifjuságnak, mely a túlvilágban kezdődik. A piros rózsza különösen a vértanuság jelképe; a fehér rózsza, mint a liliom az ártatlanságé. Mindkettő azonban egyaránt jelképe a szeretetnek, mely a ker. erény szülője és tökéletesítője.

A szőlőtő is vigasztalja a gyászolókat, mert eszközbe hozza Krisztus Urunk szavait, melyek szerint, akik jámborul élnek és halnak meg, oly szoros összeköttetésben vannak vele, mint a szőlővesző tőkékjűkkel s így osztályosai az ő végtelen dicsőségének és boldogságának.

IV.

Egyéb tárgyakról vett symbolumokat is gyakran találunk az ősrégi ker. síremlékeken s ezek közül, záradéku, főlemlitendőknek tartjuk a következőket:

A görög a-b-c első és utolsó betűje, az α és ω . E symbolumot megmagyarázza a jelenések könyve, melyben az Úr így szól önmagáról (1, 8.): „Én vagyok az α és ω , a kezdet és vég, a ki volt, van és eljövendő, a mindenható.“ Tehát e betűknek a ker. sírköveken való alkalmazása nem más, mint az igaz Istenbeni hit megvallása.

Ugyanily hitvallás jelképe egy háromszög, mely kiváltkép az V. századbeli afrikai síremlékeken látható. (Krausz, 229.) Arius felekezete ellen, ki ez időben Afrikában Krisztus istenségét tagadta, ezzel vallották meg a katolikusok hitüket a Szentháromságban úgy, amint azt az ő egyházuk tanította. „Egyszersmind e jelkép alkalmazása történeti bizonyítéka annak, mily súlyt fektettek a hívők arra, hogy az orthodox hitben haljanak meg.“

A hajó általában jelképe az egyháznak, de a sirokon annak is, hogy a keresztény az egyházhoz való hű ragaszkodásban még halála óráján is vigaszt nyer.

A horgony használata, mint jelképé, azt mondhatjuk oly régi, mint maga a kereszténység. Jelenti a ker. reménységet, mely rendületlenül megóvja a hívőket minden veszély közepette. És hogy e remény alapja is ki legyen fejezve, gyakran szánt-szándékkal úgy van a sírköveken alkalmazva, hogy azt első tekintetre keresztnek nézzük.

A kereszt szintén egyik symboluma a régi ker. sírköveknek. Ilyetén alkalmazása leggyakoribb a IV. században. Előbb az üldözések közepette rejtegették a keresztények annyiban, amennyiben nem ábrázolták teljes alakjában, hanem úgy, mint egy nyomtatott görög nagy *T* betűt. Tették pedig ezt azért, hogy a keresztet a pogányok gúnyjától megkíméljék. Ebből azonban korántsem következik az, hogy ez ideig a keresztet nem is tisztelték, mert a legrégebb írók, Minutius Felix, Origenes s mások bizonyítják, hogy Krisztus követői már a legelső időkben sokat szenvedtek a pogányoktól épen a kereszt tisztelete miatt, melyet a pogány nézet szerint imádtak. Jelentősége a keresztnek az, hogy üdvünk, feltámadásunk s így a halál elleni legfőbb vigaszunk azon alapszik.

A koszorút, melyet a pogányok áldozataiknál általánosan használtak, épen ezért a ker. síremlékeken a IV. századig alig látjuk. De itt-ott mégis előfordul már előbb, különösen a vértanúk sírjain, s ebből következtethetjük, hogy a vértanuság által kivívott diadal jelképeül használtatott.

A lámpa Krisztust jelképezi, ki a borzadalmas éjben, melyet a pogányság az egész emberiségre vetett, a világ világossága lett tana által, mely az emberi társadalom összes rétegeit az emberi méltóságnak megfelelően alakította át.

A csillagok különösen a apostolok és egyháztanítók jelképei, de egyszersmind az isteni gondviselésé, mely az élet vésteljes tengerén át biztosan vezeti az embert célja felé.

Ezekben összegeztük lehető rövidséggel az ősrégi keresztény síremlékek symbolumait, s ha elfogulatlanul akarunk itélni, egyszerűségök daczára sem tagadhatunk meg tőlük minden szépséget és mélységet, sőt ki merjük mondani, hogy ez egyszerű jelképeknek nem esekély részük volt ama diadal kivívásában, mely az egész világ arczatát egyszerre átalakította.

TÁRCSA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat rendes havi választmányi ülése, 1887. október 29-én.

Elnök: id. Ormós Zsigmond, főispán ur.

Megjelentek a választmányból és a társulati tagok közül: új. Ormós Zsigmond, alispán, igazgató; Pontelly István, főtitkár; Patzner István, titkár; Troszt József, pénztáros; Nyáry József; Pfeiffer Antal; Pongrácz Miklós; Popescu Aurél; mint vendég, Patzner Lajos.

Elnök ő méltósága a gyűlést megnyitja.

Patzner István felolvassa a múlt havi jegyzőkönyvet, melynek hitelesítése után:

Pontelly István, főtitkár, adja elő következő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

A múlt választmányi ülés óta muzeumunk a következőkkel gyarapodott:

A) A régiségi és újabb műtárgyak tára.

Idesorakozik:

1) Egy középkori kard. 46 cméter, hosszú pengéjének többi, alsó része hiányzik. Szélessége 4 cméter, fogantyúja, mely 5 cméter átmérőjű, orsó gombalakban végződik, 15 cméter hosszú. Ennek gömbölyű keresztvasa 18 cméter hosszú.

Találták a mehalai téglagyárban, közel a kemenczéhez, 1½ lábnyi mélységre a földbe leszurtan.

Adta Piek Hermann, a téglagyár tulajdonosa.

2) Négy darab, vas nyílhegy, 8—5 cméternyi hosszú.

Találta Szent-László vára romjai között és adományozta Bália Szilárd, g. VI. o. t.

3) Két megkövesült vadkan agyardarab.

Nagy-Szentmiklóson a hanfland-dombi csontok között találta és ajándékozta Keszler István, g. VI. o. t.

4) Kartácsgolyó-darab Adakálén találta és adta Clement Vilmos, g. VI. o. t.

5) Melantherit ásványrostok.

Körmöczről hozta és ajándékozta Wodetzky József, g. VI. o. t.

B) A pénz- és bankógyűjtemény.

I. Római érmék:

1) Caracalla (211—17) ezüst dénára. — Előlapján a császár babérszorus feje, és Antoninus Pius Aug. Germ. körirat. — A hátlapon meztelen alak, baljában lándsa; alak és okirat elmosódott.

2) Egy Imp. Philippus Aug. (I. 244—49) előlapkőriratu, ezüst dénár, a császár sugárkoszorus fejével. — A hátlapon sisakos, jobbrahaladó, meztelen hírnök; jobbujában lándsa, baljában harsona; az área — L(udi) szigljája a 247-ben Róma ezer éves alapítása emlékére tartott játékokra emlékeztet. Kőrirata Virtus Augg.

2) Egy Gallienus Aug. előlapkőriratu, réz pénz, mezőnyén a császár (260—68) sugárkoszorus feje. — Hátlapja elkopott.

4) Egy Imp. Claudius Aug. előlapkőriratu, réz érme; az áreán a császár (Gothicus 268—270) sugárkoszorus feje. — Hátlapjának kőrirata: Fides August. (?); a mezőnyön női alak jobbujában labarum, bal kezében lándsa.

5) Imp. C. M. Aur. Probus előlapkőriratu, réz pénz; mezőnyén a császár (276—82) sugárkoszorus feje. — Hátlapja kőrirata: Felicitas Aug. (?) és áreája elkopott.

6) Egy Diocletianus előlap-kőrirattöredéken, és az áreán a császár (284—305) sugárkoszorus fején kívül, egészen elmosódott hátlapveretű, kis, réz pénz.

7) Egy D. N. Valens P. F. Aug. előlapkőriratu, kis, réz pénz, a mezőnyön a császár (364—378) kettős gyöngykoszorus feje. — A hátlapon egy lándsás katona egy térdelő foglyot hajánál fogva von. Kőrirata: Gloria Exercitus. — S. M. T. R. (?) — Mindkét érmét a kevei földvár omlásában találta Miskovics György, panesovai szenátor.

II. Magyar érmék:

1) Zsigmond királynak (1387—1447) egy ezüst dénára. A kettős kereszt párhuzamos szárai jobb és bal közében B—N szigla.

2) Egy 1706. réz poltura.

3) I. Lipótnak (1657—1705) egy 1702. ezüst duáriusa.

4) Ugyanannak 1697. ezüst polturája.

III. Osztrák pénz:

VI. Károly (1711—30) 1737. ezüst, egy krosa.

IV. Németországi pénz:

Miksa (II. Mária) Emmánuel (1679—1726) bajor herceg 1691. ezüst, egy krosa:

V. Török pénzek:

- 1) Egy kisebb,
- 2) egy nagyobb, ezüst pénz.

Ezen a rómaiakkal együtt összesen tizenöt darab érmét a kevei vár földomlásában találta és beküldötte Miskovics György, panesovai szenátor.

VI. Emlékérmék.

1) Avers: Sz. k. Temesvár, városa. * A. M. Orvosok. S. Természetbuvárok. * külső köriratos és Az 1843. évi Aug. 8. Kebeleében. Tartott. Gyülekezete. Emlékeül miniatúr belső köriratu, bronz érme. A mezőnyön sz. k. Temesvár város czimere. Reverz: Boldogit gazdagítva körirat A mezőnyön jobbra álló nő; baljában világteke; mellette jobbra-balra orvosi és természettudományi műszerek.

Találta Temesvár-gyárvárosban, a három király-utczai, 464. sz. ház építése alkalmával, és ajándékozta Reuber Henrik, temesvár-városi főmérnök.

- 2) Vallási, bronz érme.

Előlapján az Immaculata és Pius. IX. P. Max. Declarat Immaculatam körirat. — Hátlapján e sorirat:

Virgini.

Sine. Labe. Conceptae.

Magnae. Suae. Dominae.

Regnum. Marianum.

Anno. 1855.

Prid: Non: Maji.

Boldogult Gemml József, esanádi apátkanonok hagyatékából társulati pénzen véve.

- 3) A lipesei, bronz, ágyukereszt-jelvény.

Avers: Grata

Princeps Et Patria

Franc.

Imp. Aug.

Revers: Europae

Libertate Asserta

MDCCC XIII.

MDCCC XIV.

• Dr. Horváth Imre küldeménye Bécsből.

C) A könyv- és okmánytár.

Patzner István, titkár, jelentése szerint a múlt ülés óta a következőkkel gyarapodott:

1) Schwarz Gyula, A két utóbbi évtized államformatani irodalmának kritikai méltatásához. (Budapest, 1887.) Ajándékozta a magyar tud. akadémia.

2) Dr. V-y Z. Die siebenbürger Sachsen und die Sprachenfrage. (Pancsova, 1885.) Ajándékozta a szerző.

3) Sebastian Münster, Cosmographie (1550. évből). Ajándékozta Heinrich Nándor, nagybirtokos, t. tag ur.

4) A Bács-Bodrogh-megyei történelmi társulat évkönyve II. évf. I—IV. füzet. Ajándékozta a nevezett társulat.

5) A felső-magyarországi muzeum-egylet hatodik és hetedik évkönyve. Ajándékozta a nev. egylet.

6) György Aladár, magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885. (Kiadta az országos statisztikai hivatal). I. rész. Ajándékozta a magy. kir. vallás- és közokt. miniszter.

7) Böhm Lénárd, Délmagyarország művelődési állapotai a római uralom alatt. (107—202. Kr. u.) Ajándékozta a szerző.

Az előadottakban összegezett jelentésemet a tisztelt választmány szives figyelmébe ajánlom.

* * *

A főtitkár jelentésének helyeslésével a választmány köszönetet szavaz: Dr. Horváth Imre; Miskovits György; Pick Hermann, és Reuber Henrik, uraknak; nemkülönben Bália Szilárd; Clement Vilmos; Keszler István, és Wodetzky József, gimnáziumi tanulóknak.

* * *

Felolvasásra nt. Nyáry József, kegyesrendi főgimnáziumi tanárnak. „Az állatok, mint szimbolumok a numizmatikában” című dolgozata került.

Az értekező ebben kifejti, hogy minő helyet foglalt el hajdan az állatvilág az ember gondolat- és kedélyvilágában? Hogy az állat, mint a vallás tárgya, majd mint az istenség jelképe és attribútuma jelenik meg különböző népeknél. Egyiptomot és a homéri világot bővebben fejtegeti. Hogy az állat, mint az adásvevés eszköze helyettesíteni kezdi a cserekereskedést. Erre vonatkozólag adatokat sorol fel. Feltünteti az első vert pénzt. Végül kimutatja, hogy mint támaszkodik a pénz fejlődésében a kultusra.

Az ülés a dolgot, szerzője megéljenzésével, kinyomatni határozta.

* * *

Miután még a felépült muzeum helyiségeinek mikénti berendezése iránt tétettek előleges intézkedések a gyűlés mind ifj. Ormós Zsigmond, igazgató, mind Klein Jakab, építész urak iránti köszönetének adván ünnepélyes kifejezést:

Az elnök az ülést bezárta.

K. m. f.

Pontelly István,
főtitkár.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat rendes, havi, választmányi ülése 1887. november 26-án.

Elnök: Ormós Zsigmond, főispán.

Jelen vannak a választmányból és a társulati tagok közül: ifj. Ormós Zsigmond, alispán, igazgató; Pontelly István, főtitkár; Patzner István, titkár; Troszt József, pénztáros; dr. Niamessny Gyula, ügyész; dr. Breuer Armin; Déschán Akhíl; Folly Emil; Heinrich Nándor; Kapitány Zsigmond; Klein Jakab; Nagy György; Nyáry József; Odor Samu; Pongrácz Emil; Popescu Aurél; Veninger János; és Wimmer József.

Elnök az ülést megnyitja. Patzner István, titkár fölolvassa a múlt ülés jegyzőkönyvét, melyet hitelesítenek.

Ezután Pontelly István, főtitkár, adja elő következő, havi jelentését:

Tisztelt társulat!

Egyesületünk szellemi közlönye, az *Értesítő* imént megjelent füzetére vonatkozólag örömmel konstatalhatom, hogy az, az 1875 óta kiadott, és eddig megszakasztás nélkül szerkesztett, értesítői füzetek között az ötvenedikként, tehát mint jubiláris füzet, került ki a sajtó alól.

Ezen eddig évenként rendszeren megjelent évnegyedes, ötven füzet közül:

Az első négy füzet Janky Károly és Miletz János, titkár elődeim, közös szerkesztése alatt jelent meg; tizenhat füzet Miletz János egyedüli szerkesztése alatt látott napvilágot; az utóbbi harmincz füzetet pedig magam szerkesztettem.

Midőn azért ma mindazok, kik a társulat nagyérdemű létesítői közül még életben vannak, az *Értesítő* eddigi ötven füzete megjelentére megnyugvással tekinthetnek vissza; mert csaknem minden cikke új történeti vagy arkheologiai probléma megoldását adta; magam kegyelettel adózván érdemes titkár elődeimnek, azon őszinte óhajomat fejezem ki: vajha adná az ég, hogy a második jubiláris füzetnek, a századiknak kiadását

is megérjük, és társulatunk a vidéki tudományos társulatok között, a haza tudományos közügyének előrevitelében, akkor is az első helyen álljon!

Ezzel áttérek a befolyt mű- és egyéb adománytárgyak bemutatására, melyek közül első sorban gyarapodik:

A) régiségi és újabb műtárgyak tára.

Idesorakozik:

1. Egy hatsillagos-pengéjü, hajlott-száru, középkori, vas, lovag-sarkantyú. — Adta Uszléber-Langemann Károly, B., aranyági körjegyző-segéd, és a rékasi dalkör karmestere.

2. Egy 4 cm. hosszú, köpüs, vas nyílhegy. Ajándékozta Králik Béla, gazdász.

3. Putnik József, a század harmadik tizedében, temesvári g. n. e. püspök, huszárjának esakódíszé. Ez rézből való, koronás dupla sas, melynek közepén, egyszerű címerlapra, P. betű van bevésve.

Adományozta, mint az ugynevezett 'Prezidens' kertből kiasott leletet, Vojnovics Milán, püspöki szolgálattelvő.

4. Egy jegeczes kvarczkő. Adta Mühle Vilmos, volt gimnáziumi tanuló.

5. Egy csiszolt vadkanagyar.

Ajándékozta Eszes Imre, gimnáziumi, III. o. t.

I. Barbár és római érmék.

1. Egy kelta, ezüst pénz. — Előlapján jobbra fordult, szakállas és kettős gyöngykoszorus fej. — Hátlapján jobbra haladó lovas; és jobb oldalt A szigla. — Adta Horváth Imre, nyugalmazott törzsorvos Bécsben.

2) Egy Imp. M. Aurel. Antonius elő- és Prov. Deor. Tr. P. XV. Cos. III. hátlapköriratu, ezüst dénár; amott a császár (161—180) babérkoszorus feje; itt a Providentia; baljában világteke; jobb kezében felfordított bőségszaru.

Találta kisetői kertjében, Kiritza István, körjegyző.

3) Egy Faustina Diva Jun. (ior?) elő- és Divi Ant. Filia (?) hátlapköriratu, ezüst dénár; amott M. Aurelius nejének mellképe; itt női démon; fölemelt jobbában tessera.

Adta dr. Gerich Gyula, orvos.

4) Egy D. N. Constantinus (II.) P. F. Aug. elő- és Securitas Republicae hátlapköriratu, rézpénz. Ott a császár (335—40) kettős, gyöngykoszorus feje; itt szárnyas Victoria; kiterjesztett jobbában koszoru. — Návay Sándor, g. VII. o. t. ajándéka.

5) Egy D. N. Constantinus (II.) P. F. Aug. elő- és Fel-Temp. Reparatio hátlapköriratu, rézpénz. Amott a császár (337—61) elmosódott feje; itt egy gyalog katona egy lovas lándsával földre terit.

Adományozta Dániel Ferencz, g. VII. o. t.

II. Magyar pénzek.

1) IV. Béla és V. István (1205—35—70) rézpénzök. — Találták a m.-pécskai legelő felosztásakor. szántás alkalmával. — Adta Schwester Károly, megyei orvos.

2) II. István (1114—31) kis, ezüstpénze. (Weszerle tábláin ismeretlen.) —

Ajándékozta Perger József, k. r. főgimnáziumi tanár.

3) I. Ferdinand (1527—63) 1551. kis ezüstpénze. —

Dr. Kuktay Sándor, oppovai lelete.

4) I. Miksa (1564—76) 1574. (?) ezüst dénártöredéke. —

Nagy Béla, g. I. o. t. adománya.

5) I. Lipót (1657—1705) 1661. ezüst három krosa. — Adta Pontelly István, főtitkár.

III. Lengyel pénzek.

1) I. Zsigmond (1506—48) kis, ezüst monétája. — Dr. Kuktay Sándor, megyei főorvos, oppovai lelete.

2) III. Zsigmond (1587—1632) 1612., ezüst 3 (?) garasosa. — Besser János, g. VII. o. t. dolaczi lelete.

3) Ugyanannak 1622., ezüst, három garasosa. — Adta Krémer Frigyes, népiskolai tanító, Temesvárott.

IV. Németországi pénzek.

1) IV. Frigyes Vilmos 1850., ezüst $\frac{1}{2}$ garasosa. (60 egy tallér). — Adta dr. Keszler Károly, sopronyi liceumi tanár.

2) Miksa József, (1799-től bajor herceg; mint király 1806—25) 1814., ezüst 6 krosa. — Dr. Horváth Imre, törzsorvos küldeménye Bécsből.

3) Frigyes württembergi (1797-től) herceg (1806—16 király) évszámméltküli ezüst VI krosa. — Ugyanannak ajándéka.

4) Egy nassau-hercegségi 1811. réz $\frac{1}{2}$ kros. — Boleszny Antal, orsovai plébános, küldeménye.

5) Károly Frigyes (1746-tól bádeni határgróf; 1803 óta választó fejedelem; és 1806-tól fogva) nagyherceg 1775, ezüsttízese. (120 egy finom márka.) — Adta Pontelly István, főtitkár.

6) II. Frigyes Ágost (1836—54) 1846., ezüst öt ujgarasosa. (6 egy tallér; 84 egy finom márka.) — Kozma Aurél, g. VII. o. t. ajándéka.

7) Egy helvécziai 1850. ezüst 5 kros. — Heinrich Árpád, g. VII. o. t. adománya.

C) A könyv- és okirattár Patzner István, titkár, jelentése szerint a múlt ülés óta következőkkel gyarapodott:

1) Szilágyi Sándor, Erdélyi országgyűlési emlékek. (1658—1661) XII. köt. Budapest, 1887. Kiadta és ajándékozta a magyar tud. akadémia.

2) Arányi Lajos, Vajda-Hunyad vára 1452. 1681. 1866-ban. (Pozsony, 1867.) Ajándékozta dr. Vánnay János, lippai járási orvos.

3) Hieronymus Ortelius Augustanus, Chronologie oder historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen der Ungarn mit den Türken vom A^o 1395 bis 1603. (Nürnberg, 1603). — Vétel útján szereztetett.

4) Ormós Zsigmond, Visszaemlékezések. II. köt. Kupeczky János mint ember és művész. Ajándékozta Ormós Zsigmond.

Jelentésemet az előadottakban kimerítvén, a választmány szives figyelmébe ajánlom.

Az ülés köszönetét fejezván ki a muzeum megadományozóinak, az 1888-dik évi költségvetés megállapítására kiküldött bizottság tagjainul megválasztja: ifj. Ormós Zsigmond, igazgató úr, elnöklété mellett Folly Emil és Wimmer József, urakat. Ezután a muzeum berendezése kerülvén szóba: a butorok beszerzését illetőleg elhatároztatik: hogy azok stilszerűek legyenek és apródonkint szereztessenek be. Hogy azok a különböző szakmák czéljainak megfeleljenek, azokkal történjék az érintkezés, akik muzeumokat láttak. Egyáltalán e dolog az igazgatóra bizassék.

A kilépést bejelentő tagokra nézve határoztatik: hogy Szöllőssy István, fehértemplomi főügyész, kilépése 1889 végére elfogadtatik, tartozásának addiglan történendett kiegyenlítése föltételével. — Heegn Károly, verseczi telekkönyvezető a tagsági kötelezettség alól fölmentetik. — Schuritz Nándor, verseczi kereskedő, a jövőre nézve a tagságdíjakra nézve fölmentetik; a multa nézve azonban tartozása lerovására szoritandó. — Láng Károly, aranyági körjegyző, 5 forintnyi tartozása lefizetése után a társulattól kilépettnék fog tekintetni.

Erre Millecker Bódog úrnak: Alibunnár története: czimu tanulmánya került felolvasásra. —

Szerző felette érdekes tárgyát teljesen kimerítette. Alibunnár zivataros multját, alaki és tartalmi szempontból egyaránt jeles értekezésében, egészen a jelen időkig felölelte.

A választmány a kitünő értekezést, Nagy György indítványára — mintán szerzőjének köszönetet szavazott — a bíráló bizottsághoz utasította. Ezzel az ülés véget ért.

K. m. f.

Pontelly István,
főtitkár.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat rendes, havi, választmányi ülése, 1887. december 28-án.

Jelen voltak: Ormós Zsigmond, főispán, elnök, ifj. Ormós Zsigmond, társ. igazgató, Patzner István, titkár, Troszt József, pénztárnok, Dészán Achill, Dobó László, Folly Emil, Korbonics János, dr. Laky Mátyás, Marx Antal, Nagy György, dr. Parlaghy Márton és Pongrácz Miklós tagok.

1. Elnök ő méltósága az egybegyült választmányt üdvözlővén, az ülést megnyitja.

2. Patzner István titkár felolvassa a mult választ. ülés jegyzőkönyvét. Hitelesítettik.

3. Pontelly István főtitkár távollétében Patzner István titkár felolvassa a következő főtitkári jelentést a társulat belcéljében újabban történt mozzanatokról és beérkezett adományokról:

Tisztelt választmány!

Midőn ma utolsó főtitkári jelentésemet terjesztem elő, egy pillantást vetve vissza azon nyolcz évre melynek a társulat szolgálatában, hivatalos teendőim után fönmaradt óráimat szenteltem: megelégedésemre szolgál konstatálhatnom, hogy:

1) A társulati „Értesítő”-nek eddig harmincz füzetét szerkesztettem.

2) Több száz darab régiségi és műtárgyat gyűjtöttem.

3) Legalább száz tagot szereztem.

Fáradásaimért az elismerés semmiféle fajtát sem nem kerestem; sem nem óhajtom.

Titkári tiszteletdíjaimat a társaság érdekében tett kutató utazásokra, műszaki fölvételekre és postai vett vagy küldött csomagok és levelek kifizetésére fordítottam.

Ezek megtérítését sem nem kívántam; sem el nem fogadom.

Örvendek, hogy titkárságom alatt, több évi fáradsággal, kiderítve lón a Délmagyarország területén fekvő római kasztrumok topografiai fekvése; úgy a római sánczok nemzeti eredete; nemkülönben több középkori erőd a homályból ki lón emelve.

Ezen egyedüli megnyugtató öntudatban a válasz jelen perczében, bemutatom még a következő, néhány lelettárgyat, mikkel gyarapodik:

A) A régiségi és újabb műtárgyak tára.

Idesorakozik:

1) Egy felében aranyozott' ezüst gyűrű. Pecsétlapján kettős czimerpaizs. A jobboldaliban jobbra vágató lovas; fölemelt baljában kivont kard. A baloldali paizsban korona fölött álló bagoly. Mindkét paizs fölött egy-egy koronás fej. A jobb fej fölött gyalog vitéz; bal kezében kivont kard. A baloldali fej fölött repülő madár; esőrében olajág. A kettős czimerpaizs jobb és bal oldalán egy-egy, függélyes virágfonat. —

Ajándékozta, L a k y Mátyás, főrealiskolai igazgató utján, Klein Jakab, a „Patria” főügynöke Temesvárott.

2) Egy középkori, vas lovagsarkantyú. Pengéje nyolezágú csillag. Bal ágán két, sarkantuszij-szorító esat.

3) Egy levált, vas sarkantuszij-szorító esat.

4) Egy vas lószerszám-esat.

5) Egy vas szög.

6) és 7) Egy-egy vakolatos tégladarab azon épületek szubstrukcióiból, melyek nyomait a Temesmegyei, Szent-András határában fekvő Nyárád vára szomszédságában jelenleg még láthatni.

Ez utóbbi hat középkori tárgyat, a nyárádi várban gyűjtött leletként, adta Pontelly István.

II. A pénz- és bankógyűjtemény.

I. Római pénzek.

Idesorakozik:

1) Egy Imp. Caes. Domit. Aug. Germ. T. M. Tr. P. X. előlapköriratu, ezüst dénár; az árén a császár (81—96) jobbra néző, babékoszorus feje. — Hátlapján balra álló sisakos Pallas; jobb kezében lándsza. Körirata: Imp. XXI. Cos. XV. Cens. P. P. P. — Pontelly István adománya.

2) Egy Diva Faustina (Senior) előlapköriratu, ezüst dénár; mezőnyén a császárné jobbra fordult feje. — Hátlapján hat-oszlopos templom. Körirata: Aed. Div. Faustinae. — Gerich Gyula, orvos, találta a pécskai határban.

3) Egy Constantius (I. Chlorus) Nob. Caes. averzköriratu, 3-ad-nagyságú, réz pénz; mezőnyén a fejedelmi jobbra tekintő, elmosádtott feje. — Reverz felén mezítelen Hercules oroslán bőrrrel. Körirata: Genio Populi Romani. Adta Perger József, kegyes r. főgymnáziumi tanár.

4) Egy Constans P. F. Aug averzköriratu, petit, réz pénz; areaján a császár (337—50) jobbra néző, kettős, gyöngykoszorus feje. —

Reverz felén szemközt álló két katona jobb kezében egy-egy koszorut tart. Körirata: Victoriae Exercitus. Alant: M. Sis. A. — Ajándékozta Faragó István, g. VI. o. t.

5) Egy D. N. Constantius (II) P. F. Aug. averzköriratu, petit, réz pénz: areáján a császár (337—61) jobbra fordult, kettős, gyöngykoszorús feje. — Averz felén gyalog katona egy leterített lovas lándsával átszur. Körirata: Fel. Temp. Reparatio. (Nagy Konstantin és Konstans halála óta divatozott.) — Petheő János, posta- és telegraf igazgató, Török-Beeséről hozta.

II. Magyar pénzek:

1) I. Ferdinand (1527—63) 1554. petit, ezüst pénze. — Dr. Kuktay Sándor, t. megyei főorvos, oppovai lelete.

2) I. Rudolf (1576—1608) 1689. petit, ezüst pénze. — Hozta ugyanaz — ugyanonnan.

3) I. Lipót (1654—1705) 1674. ezüst huszasa. — Adta Pontelly István.

4) Ugyanannak 1678. ezüst huszasa. — Klein Jakab, a Patria főgynökének ajándéka.

5) Egy 1706. réz poltúra. — Ajándékozta dr. Schwester Károly, megyei orvos, Pécskán.

6) V. Ferdinand 1848. ezüst huszasa. — Adományozta Szida Zsigmond, g. V. o. t.

III. Lengyel pénzek.

1) I. Zsigmond (1506—48) évszámnélküli, ezüst pénze Dr. Kuktay Sándor oppovai lelete.

2) III. Zsigmond (1587—1632) 1591. ezüst garasosa. — Adta Pontelly István.

IV. Osztrák pénzek.

1) VI. Károly (1711—40) 1712. ezüst, három krosa. — Freyler Béla, g. VII. o. t. ajándéka.

2) I. Lipót (1657—1705) 1696. ezüst, három krosa. — Adta Pontelly István.

3) Egy 1795. ezüst 12 krajezáros. — Tichy Ferencz, temesvári magánzó, adománya.

V. Németországi pénzek.

1) Brandenburgi Albert, porosz herceg (1511—25—68) 1541., réz pénze. — Ajándékozta id. Ormós Zsigmond, főispán.

2) Frigyes, hesseni tartománygróf, és wratislavi püspök, 1679. ezüst pénze. — Adta Mike Mihály, volt szemináriumi szolga.

3) Frigyes, wratiszlávi, bitoros püspöknek. 1680. ezüst pénze. — Küldötte dr. Horváth Imre Bécsből.

4) Egy Baireuth-Ansbachi. 1778. tartományi, ezüst pénz. — Péter, püspöki portás, ajándéka.

5) Egy freisachi, ezüst érme. — Wimmer József, ny. pénzügyi titkár, adománya.

VI. Bankópénz.

Egy 1806. 10 frtos. Wiener Stadt Banco Zettel. — Adta Klein Jakab.

A főtitkári jelentés tudomásul vétetik, s az adományozóknak, névleg Ormós Zsigmond elnök ő méltóságának, továbbá Klein Jakab, a „Patria“ főgynöke, Pontelly István, dr. Gerich Gyula, Perger József, Petheő János, dr. Kuktay Sándor, dr. Schwester Károly, (Pécska), Horváth Imre nyug. főorvos Bécs, Wimmer József és Tichy Ferencz uraknak, végül Faragó István, Szida Zsigm., Freyler Béla tanulóknak köszönet szavazzatik, s a titkárság utasittatik az új tárgyak elhelyezésére.

4. Ifj. Ormós Zsigmond társ. igazgató előterjeszti az 1888.-ik évi költség-előirányzat megállapítására kiküldött bizottság jelentését, mely szerint a társulat kiadásai az 1888. éve következő tételekben állapítottak meg:

1. Évkönyv kiadására	150	frt
2. Értesítő „	400	frt
3. Nyomtatványokra	50	frt
4. Az épület fentartására	50	frt
5. Fűtés és világítás	100	frt
6. Írószerekre	10	frt
7. Első felszerelésre	300	frt
8. Kisebb kiadásokra	35	frt
9. Egy szolga fizetésére	300	frt
10. Leirói munkákra	150	frt
11. Főtitkár díja, ide értve Temesvár sz. kir. városa — által a muzeum-őr részére évenként megsza- vazott 50 frtot is	400	frt
12. Titkári tiszteletdíj	200	frt
13. Muzeumi tárgyak, régiségek beszerzésére	100	frt
Összesen	2235	frt

E kiadásokkal szemben azok fedezésére a Muzeum-Társulat jövedelme az 1888. éve a következő tételekkel állapítottak meg:

1. A törzsvagyon kamatai	1600	frt
2. 180 tag évi díja	900	frt
Összesen	2500	frt
Ebből leszámítva a fenti	2235	frt
marad többlet	265	frt

mely többletre nézve a bizottság azon javaslatot terjeszti a t. választmány elé, hogy miután különösen az első években a muzeum teljes elrendezése valószínűleg előre nem látható kiadásokat is fog igényelni, hatalmaztassék fel ifj. Ormós Zsigmond, társ. igazgató, hogy ez előre nem látható költségek fedezésére a társulati pénztárt az említett többlet erejéig igénybe vehesse.

E költség-előirányzat ideiglenesen tudomásul vétetik s a titkárság utasíttatik, hogy azt az alapszabályok értelmében végleges intézkedés czéljából a májusi közgyűlésen előterjeszsze, addig pedig mihez tartás végett ifj. Ormós Zsigmond, társ. igazgatónak s Troszt József pénztárnoknak kiadja.

Miről ifj. Ormós Zsigmond, társ. igazgató s Troszt József, pénztárnok végzésileg értesítetnek.

5. Felolvastatik Pontelly István főtitkárnak Ormós Zsigmond elnök ő méltóságához f. évi november hó 21-ről kelt levele, melyben a Muzeum-Társulatnak eddig viselt főtitkári tisztéről lemond s a muzeum hü kezelésére nézve fölmentését kéri.

A választmány elnök ő méltósága indítványára a lemondást egyelőre elfogadja, de egyben ft. Pontelly István urat fölkeri, hogy a kívánt fölmentés czéljából a kezelése alatt álló muzeumi tárgyakat és könyveket a választmány által kiküldött Wimmer József, társ. tagnak és Patzner István titkárnak szabályszerűen átadja. Egyben Wimmer József, és Patzner István urak felhivatnak, hogy az átvételt eszközöljék s arról jelentést tegyenek. Troszt József pénztárnok pedig utasíttatik, hogy az 1888. év január elsejétől a főtitkári tiszteletdíj kiszolgáltatását ft. Pontelly István ur részére beszüntesse.

Ezzel kapcsolatban elnök ő méltósága indítványára a választmány a közgyűlésen történendő végleges intézkedésig a ft. Pontelly István ur lemondása folytán megüresedett főtitkári állásra Patzner István, eddigi társ. titkárt, s az ekként üresedésbe jött titkári állásra Nyáry József, kegyesrendi tanár, társ. tagot helyettesíti, és részükre az 1888. év január 1-től a megfelelő tiszteletdíjat kiutalványozza.

Miről ifj. Ormós Zsigmond, társ. igazgató, Pontelly István, Wimmer József, Nyáry József urak, Troszt József, pénztárnok és Patzner István, h. főtitkár végzésileg értesítetnek.

6. Felolvastatik Jeszenszky Béla, temesvári ügyvéd s birtokos urnak 1887. december 26-ról kelt elnök ő méltóságához intézett nyilatkozata, mely szerint a „Délmagyarországi tört. és rég. Muzem-Társulat“ alapító tagjai sorába 200 frtnyi alapítványi összeggel belépni óhajjt, ez összegből 50 frtot a folyó évben, a maradékot 3 egymásután következő évben 50 frttal törlesztvén.

A választmány e nyilatkozatot örömmel veszi tudomásul s utasítja a titkárságot, hogy erről Jeszenszky Béla urat köszönete kijelentése mellett

értesítvén, egyben a törlesztési föltételek elfogadását is tudassa s fölkérje hogy a részletek lefizetését Troszt József, társ. pénztárnoknál sziveskedjék eszközölni.

Miről Jeszenszky Béla ur, ifj. Ormós Zsigmond, társ. igazgató és Troszt József pénztárnok végzésileg értesítetnek.

7. Felolvasásra kerül Patzner István titkárnak ily című munkálata: „Temesvár és a török háborúk 1500 és 1600-ban egy XVII. századbeli krónika adataiból.“

A választmány a felolvasást érdekel hallgatván meg, felolvasónak köszönetet mond s munkálatát a bíráló bizottságnak kiadatni rendeli.

Miről ugs. Folly Emil ur, mint a kijelölt bíráló bizottság elnöke a kézirat kiadása mellett végzésileg értesítetik.

8. Patzner István titkár bemutatja Kirják Ferenc, temes-petrovosczei gazdatisztnak 1887. decz. 28-ról kelt nyilatkozatát, melylyel a muzeum-társulat tagjai közé fölvétetni óhajt.

A választmány Kirják Ferenc urat örömmel fölveszi tagjai sorába s utasítja a titkárságot, hogy az 1888. év elejétől a társulati kiadványokat számára megküldje.

Miről Kirják Ferenc ur, ifj. Ormós Zsigmond, társ. igazgató s Troszt József, társ. pénztárnok végzésileg értesítetnek.

9. Ezzel a tárgysorozat kimerítve lévén, elnök ő méltósága a választmánynak köszönetet szavaz és az ülést bezárja.

K. m. f.

Jegyzette:

Ormós Zsigmond

elnök.

Patzner István

h. főtitkár.

Egyveleg.

Kupeczky János mint ember és művész. Irta Ormós Zsigmond. E mű, mint a „Délmagyarorsz. Közlöny“ írja, a „Visszaemlékezések“ második kötetét képezi, de magában véve teljesen önálló. A mult század egy hírneves magyar festőjének biographiáját tartalmazza, pályafutásának kritikai méltatásával együtt. De azért a „Visszaemlékezések“ közt is méltán foglal helyet e munka, mivel szerzője egész szeretettel és odaadással kereste föl Kupeczky életének félig-meddig feledésbe merült nyomait; műveit nagy gondnal gyűjtötte és tanulmányozta, úgy hogy a nevezett művész életének ismertetése mellett egyszersmind sok olyan vonásra találunk, melyek a szerző szeretetre méltó jellemét és a művészet iránti lángoló vonzalmát kellő világításba helyezik. Hisz tény az, hogy minden irodalmi mű a szerző egyéniségének is tükrö, s azért e kötet már e szempontból is nagy érdeklél bír megénk és városunk lakóira. Azok pedig, a kik a magyar festészet történetét tanulmányozni óhajtják, nem lehetnek majd el e kötet nélkül, mely forrásmunka a szó legjobb értelmében. A díszesen kiállított kötet a Magyar testvérek nyomdájából került ki.

Ujabb segély a temesmegyei árvizkárosultak javára. A tűzvész és árvizkárosultak segélyezésére a fővárosban „Segítség“ czím alatt alakult bizottság a Szt.-István-napi népünnepély jövedelméből 9500 frtot bocsátott át az alföldi vizkárosultak javára. A belügyminiszter ezen összegből a Temes vármegyebeli árvizkárosultak közt leendő kiosztás végett 1775 frtot küldött le Ormós Zsigmond főispánnak, ki a kiosztás iránt intézkedett.

Eladó könyvek. A könyvgyűjtőknek a következő, nagy részben Délmagyarországra vonatkozó, és ma már ritkábban kapható, régibb — és ujabb — kiadású művek megszerzésére nyujt alkalmat Mikó Emil, g. kel. lelkész, Kissodán, Temesmegyében:

- 1) Czoernig C. F.: Ethnografie der oesterreichischen Monarchie. Wien. 3 Bände. Gebunden. 1857 9 frt. — kr.
- 2) Arneht: Prinz Eugen. 2 Bände. Wien. 1858. Mit allen Beilagen. 1648 Seiten. Broschürt. Rein 4 frt. 50 kr.
- 3) Grisellini: Geschichte des Temesvarer Banats. Wien. 2 Bände in einen gebunden; mit der Karte und allen Beilagen 6 frt. — kr.
- 4) Száz év Délmagyarország ujabb történelméből 1779—1789. 3 füzet 2 térképpel, füzve 4 frt. — kr.
- 5) Sulzer J. F.: Geschichte des Transalpinischen Daciens. Wien. 1781—1782. 3 Bände, separat gebunden 9 frt. — kr.
- 6) Preyer: Monografie Temesvars. 1853. Leinwandband 2 frt. — kr.
- 7) Dr. Ballagi: A magyar nyomdászat. 1472—1877. Budapest. Füzve — frt. 80 kr.

- 8) Kozma: Zaránd vármegye leírása. Kolozsvár. 1848. ? — kr.
 9) Kállay: Geschichte der Serben. Übersetzt von Dr. Schwicker. Budapest. 1 Bd. Broschürt 1 frt. 50 kr.
 10) Dr. Ortway: Magyarország régi vizrajza. Budapest. 1882. 2 kötet. Tiszta 3 frt. — kr.
 11) Uhl: Aus dem Banate. Leipzig. 1848. Mit einer Ansicht und reinen Karte. Broschürt 2 frt. — kr.
 12) J. Hintz: Geschichte der nicht unirten Kirche der Rumänen in Siebenbürgen. Hermanstadt. 1850 1 frt. 20 kr.
 13) Nagy Iván: Magyarország Családjai czimerekkel. Pest. 1857. 1. kötet teljes, 2. kötet a 2. füzet kivételével teljes. A 3. kötet teljes. A 4. kötet 1. és 2. füzete. Az egész mű ára 5 frt. — kr.

Eredeti árban:

- 1) Bárány Ágoston: Temes vármegye Emléke. 1848.
 2) Bárány Ágoston: Torontál vármegye hajdana. Buda. 1845. A Csanád-egyházmezei Adattárból: a) Az 1871. januári és júliusi füzetek. b) Az 1873. szeptember-, október-, november- és decemberi füzetek. c) Az egész 1874. évfolyam.

Székelykeve. A Torontál vármegyébe kebelezett Gyurgyevó község lakói tudvalevőleg Temes vármegyébe, Székelykevére telepítették át. Ennek folytán azon különös eset állott be, hogy Székelykeve község Temes vármegyében fekszik, lakói azonban közigazgatási tekintetben Torontál vármegyéhez tartoznak, a község földjei pedig Torontál vármegyében vannak. Temes vármegye közönsége ennekfolytán határozatilag kimondotta, hogy a vármegye területét mostani épségében megtartani kívánja és lépéseket tesz a kormánynál, hogy Székelykeve községnek Torontál vármegye területén levő földje Temes vármegyébe átkebeleztesse.

A közegészségi állapot Temes vármegyében, az 1887. év második felében, — dr. Breuer Armin főorvos hivatalos jelentése szerint, kedvező volt. A himlő 47, a vörheny 24, a kanyaró 16, a ronesoló toroklob 17 esetben volt halálos kimenetelű. Az elmúlt félévben elhalt 3391 egység; viszonyítva a vármegye népességéhez, meghalt évi átlagban annak 2·7%, vagyis 1000 közül 27. A napi halálozás átlag 22 volt. Hét éven aluli gyermek elhalt 2029, vagyis az összesen elhaltaknak 60%-a. Az elhaltak közül orvosi gyógykezelésben nem részesült 1267, vagyis az elhaltaknak 38%-a. Vallásfelekezeti beosztás szerint meghalt: róm. kath. 1187, ágostai 123, helvét 56, görög egyesült 85, görög nem egyesült 1917, izraelita 19 és nazarenus 4. Az orvosrendőri vizsgálatok tárgyait 16 gyilkosság, 6 öngyilkosság és 20 baleset által előidézt haláleset, továbbá 292 könnyű és 83 súlyos testi sértés képezte. — A vármegye területén jelenleg működik 40 orvostudor, 23 sebész, 25 oklev. állatorvos és 117 oklev. bába. Viszonyítva a vármegye népességéhez, átlag 5397 lakosra jut egy orvos. A 48 egészségügyi kör közül 8 áll üresedésben. A nyilvános gyógyszertárak száma jelenleg 25; a közs. és körorvosok 8 kézi gyógyszertárt tartanak.

Torontálmege alispánjának évi jelentése, vaskos kötet, mely Torontálmege alispánjának jelentését az 1886-iki évről tartalmazza. Kiterjed ez a jelentés a megye életének minden részletére, fölkarolja a kereskedelem és az ipar minden ágát. Többnyire örvendetes haladást jelez, csak egyben nem, az egészségügy terén. Konstatáltatott, hogy Torontálmegeében az

1886. évben 1280-nal született kevesebb, mint az előző évben; s 971-el több halt el, mint az előző évben. A legtöbb halálozás az 5 éven aluli gyermekekre esik, minek oka a gondatlanság, a piszok, és az ebből származó mindenféle ragályos fertőző betegségek. — Örvedetesebbek a megye művelődési, egyéb kulturális, közgazdasági, kereskedelmi és iparviszonyai; a közoktatás-ügynél, ami az újiskolák, tanosztályok felállítását illeti, kedvező szaporodást mutat fel az „Évi Jelentés”. Elemi-, felső nép- és polgári iskola van összesen Torontálmegyében 337. Két főgymnázium, 1 alsófoku kereskedelmi iskola. Óvó összesen 11 van. Ipariskola Torontálmegye területen eddig 6 van. Iskolai takarékpénztár 17 népiskolánál van. A méhészet igen szép virágzásnak indult; az 1886. tanévben a méhkasok számma 38845-re rugott. A selyemtenyésztés mint egyik hasznos iparkereskedelmi ág szintén igen szépen halad: noha a szederfák gyér volta mellett még ma sem áll azon fokon, a melyre a kedvező viszonyok mellett emelkedhetnék. — Az ipar, kereskedelem, ha nem ölt is nagy arányokat, mindazáltal a helyi ipar különösen a speciális szerekre nézve kedvezőnek mondható. Noha itt is az ipar és kereskedelem érdekeik előmozdítására hivatott legfontosabb önkormányzati közeg: a kereskedelmi- és iparkamara — mint az „Évi Jelentés” megjegyzi — egyáltalában nem részesül az iparosok részéről azon figyelemben, támogatásban, melyet az, hogy feladatát sikeresen teljesítse, méltán megérdemlene.

Fölvilágosítás. Hogy jelen füzetünk csak most jelenik meg, annak oka, hogy előbbi könyvsajtónk egy időre munkálkodását megszüntette, és a társulattól kért és nyert négyedévi prolongáció daczára, működését többé nem folytathatta. A késedelemért azért, t. cz. olvasóink elnézését kérjük.

